

ISTORIA EVULUI MEDIU

PÂNA LA 1648

PENTRU CLASA VI SECUNDARA

DE

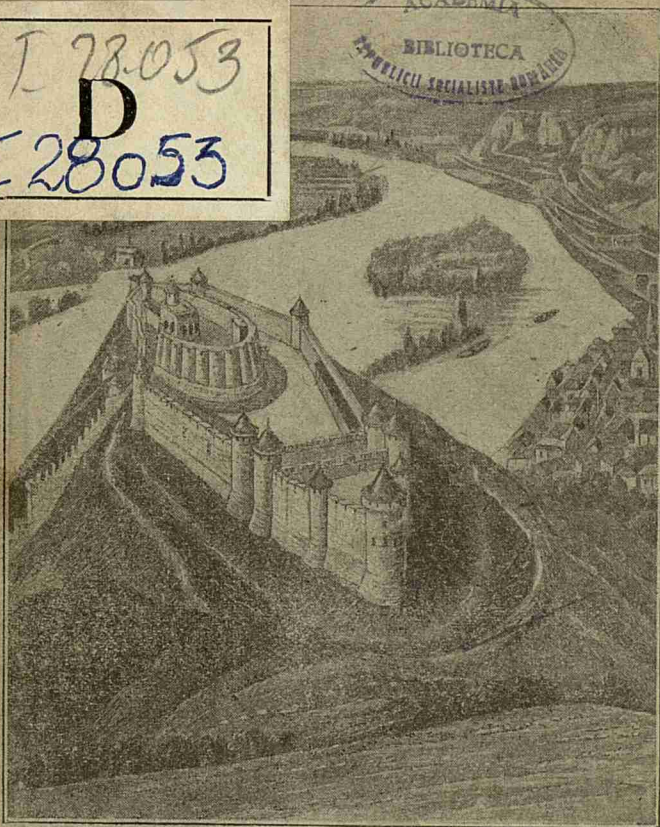
ION S. FLORU

PROFESOR LA LICEUL SF. SAVA, POST INSPECTOR ȘCOLAR.

I 28053

D

I 28053

BUCUREȘTI

«MINERVA», INSTITUT DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURĂ

BULEVARDUL ACADEMIEI 3 — STR. EDGAR QUINET 4.

1912

2278-Lp12

www.dacoromanica.ro

Prețul, Lei 4,75.

ISTORIA EVULUI MEDIU

PÂNA LA 1648

PENTRU CLASA VI SECUNDARA

DE

ION S. FLORU

PROFESOR LA LICEUL SF. SAVA, FOST INSPECTOR ȘCOLAR.

BUCUREȘTI

—
«MINERVA» Institut de Arte
Grafice și Editură, B-dul Acade-
miei, 3. — Str. Edgar Quinet, 4.
1912

Părțile tipărite cu litere mici au părut comisiei de aprobare ca prea dezvoltate, de aceea s'au pus numai ca să fie citite, nu și învățate.

Experiența proprie și consiliile colegilor mei mă vor ajuta ca să mai scurtez sau să mai adaog ceva, dacă se va părea că lecțiunea nu este potrivită și dacă manualul va avea soarta unei edițiuni nouă.

La compunerea cărții m'am servit în primul rând de lucrarea, *Histoire générale du IV siècle à nos jours*, vol. I-V publicată sub direcțiunea D-lor Ernest Lavisse și Alfred Rambaud, apoi de *Weltgeschichte* a lui Weber-Baldamus vol. II-III ediția din 1910, 1911; în urmă de manualele *Jalliffier et Vast* (394—1610) vol. I-II ed. I, 1889, de *Amman et Coutant* pentru partea dela 1270—1610 ediția din 1893, de *Andreas Zeehe Lehrbuch der Geschichte zweiter Teil* 1902, de *I. Hermann Lehrbuch der Geschichte, dritter Teil* ed. 1891, *Deutsche Geschichte (Kurze)* din biblioteca Göschen 1898. Informațiuni am căutat în *Mayers Konversations Lexikon* ed. IV, în *Mommsen Römische Geschichte* vol. V, în *Orpheus* de *Salomon Reinach* pentru religie, în *A Short History of the English People* de *I. R. Green* ed. 1889, în *Histoire de la civilisation française* de *A. Rambaud* ed. 1888, în scrierile D. *Onciu* și *Xenopol*, în lucrarea D. *Vasile Pârvan Creștinismul Daco-Roman*, în lucrările D. *Iorga Istoria Lumii* vol. I ed. II, 1909, *Istoria Românilor* ed. II, 1910, *Istoria Bisericii Românești* vol. I, 1908, *Geschichte des Rumänischen Volkes* vol. I-II,

1905, *The Byzantine Empire* 1907, în *Robert Roesler Romänische Studien*, în *L. Legeş Histoire de l'Autriche-Hongrie* 1889, în *A. Rambaud Histoire de la Russie* 1884. Ilustrațiunile le-am luat după manualele citate, după *Malet*, după albumul *Parmentier* și după *Schultz Das häusliche Leben im Mittelalter* 1903.

INTRODUCERE

Sfârșitul lumii vechi, unii istorici îl pun la triumful creștinismului cu Constantin cel Mare, alții la despărțirea imperiului roman în imperiu de răsărit și imperiu de apus (395) iar alții la căderea imperiului de apus (476). Sfârșitul evului mediu a fost pus la căderea Constantinopolei (1453) la descoperirea Americii (1492), la începutul reformei (1517).

Luând chiar datele extreme (triumful creștinismului și reforma bisericii) timpul istoriei medii tot este mai mic decât pătrimea timpului, în care s'au dezvoltat popoarele vechi.

Izvoare. Cunoștința faptelor istorice o câștigăm din *documentele* vremii, adică din acte date de autorități pentru diferite cestiuni politice sau juridice. Ele ni se înfățișează într'o scriere deosebită de cea de azi. Citirea și înțelegerea acelei scrieri o învățăm din *paleografie* (= scriere veche), o știință ajutătoare a istoriei.

Multe documente au fost falsificate, însă o altă știință ajutătoare, *diplomatica*, ne dă regulile spre a distinge documentele adevărate de cele false.

Notițe asupra evenimentelor găsim în *anale*, însemnări scurte, pe cari le făceau călugării prin mănăstiri, ca să anunțe sărbătorile (mai ales ziua în care cade Paștele) an cu an. În *anale* faptele se dau fără nicio legătură între ele: descrierea unei secete, a unei eclipse de soare, este urmată de istorisirea morții unui rege sau a stărețului mănăstirii.

Mai însemnate izvoare sunt *cronicile*, cari încep să prezinte faptele, nu înșirate an cu an, ci într'o legătură istorică.

De obicei cronicile încep dela crearea lumii sau dela nașterea lui Cristos, rezumă faptele mai însemnate până în timpul autorului și expun apoi, uneori prea amărunit, faptele contemporane cu el.

Informațiuni multe găsim în *scrisorile*, ce-și trimeteau oamenii însemnați, în *biografii* și chiar în *viețile sfinților*, cari, cu toată partea lor legendară, sunt însemnate pentru înțelegerea stării culturale a timpului când s'au scris.

Izvoarele scrise se adună în fiecare țară în colecțiuni mari. Colecțiunea noastră se chiamă «*Documentele Hurmuzachi.*» Cea germană se chiamă *Monumenta Germaniae Historica*. Și tot asemenea au colecțiunea lor de documente Ungurii, Francezii...

Deosebit de izvoarele scrise mai avem *izvoarele monumentale*, monumentele sau resturile materiale dintr'o epocă: biserici, cetăți, monumente depe morminte, inscripțiuni, monete. Înțelegerea lor o învățăm din diferite științe, iar cunoștințele obținute sunt tot așa de importante ca și cele obținute din izvoarele scrise.

Țeri și popoare. Evenimentele din istoria evului mediu s'au petrecut pe un spațiu mai larg și au fost săvârșite de popoare mai deosebite între ele decum erau popoarele vechi. Popoarele din evul mediu nu s'au dezvoltat numai pe țărmurile Mediteranei, ci s'au întins mai departe în centrul și nordul Europei, până la Marea Baltică și la Marea Nordică. Popoarele germanice joacă rol precumpănitor în apus, în Europa răsăriteană se ivesc popoarele slavice, pe când poporul arab, neînsemnat în istoria veche, joacă un rol precumpănitor în Asia și Africa.

Importanța și împărțirea istoriei evului mediu. Evul mediu este un timp important în viața omenirii, căci în evul mediu s'au format popoarele nouă, s'au pus temeliile statelor ce durează și azi, s'au început instituțiunile sub cari trăim și azi.

Mai mult de jumătate din acest timp a fost ocupat cu lupta haotică dintre lumea veche și barbaria popoarelor

nouă, luptă în care au perit popoarele vechi, în care a triumfat însă cultura lor. Popoarele nouă sunt moștenitorii culturii greco-romane, elevii Romei în viața de stat, credincioșii lui Cristos în viața religioasă.

Este exagerată credința că lumea veche eră de tot putredă, că fără de năvălirea popoarelor barbare neamul omenesc ar fi fost expus unei degenerări totale; căci lumea veche a căzut și din cauze externe, cum a fost năvălirea barbarilor; apoi lumea veche a putut cucerii lumea barbară prin cultură. Toți barbarii așezați în provinciile imperiului s'au romanizat, și-au pierdut limba, au devenit popoare romane. Numai în Britania a dispărut limba romană în luptă cu cea germană, pentru că acolo se romanizase numai populația orașelor și când Romanii au părăsit provincia, orașenii au fugit înaintea cuceritorilor germani, sau au fost distruși de ei.

Cultura romană nu numai că a cucerit pe barbarii așezați în provincii, dar și pe cei așezați peste limitele imperiului i-a creștinat, i-a civilizat.

După căderea imperiului roman de apus, a rămas însă imperiul de răsărit, care a ținut tot evul mediu și al cărui nume eră mai presus decât al oricărui stat barbar. După căderea Romei nimeni nu credeă că a căzut imperiul roman, ci toți credeau că imperiul trăește la Constantinople. Împăratul din Constantinople eră capul creștinătății, el întăria în scaun pe papi, către el se îndreptau regii barbari și-l recunoșteau de superior.

Constantinople a fost multe secole capitala lumii. Acolo se cultivau artel, de acolo plecau invențiunile, de acolo se trimeteau misionari ca să creștineze popoarele.

Progresele Arabilor încep să întunece această strălucire, apoi ambițiunile regilor barbari se deșteaptă fiind atâte de biserica apuseană. În 800 Carol cel Mare se încoronează ca împărat roman. Imperiu roman începe să se considere cel de apus, și, fiindcă trebuie să fie un singur imperiu roman, începe lupta cu răsăritul.

Timp de două secole lupta apusului cu răsăritul ia caracterul luptei religioase a creștinismului contra religiunii mohamedane. Rezultatul final a fost însă distrugerea imperiului de răsărit.

Slăbirea răsăritului a înlesnit năvălirea Turcilor și ridicarea puterii lor, spre paguba tuturilor popoarelor creștine.

În apus, împărații germani au încercat să unifice popoarele, dar n'au izbutit. Regii fiecărui popor și-au întărit puterea în țara lor proprie și au întemeiat state naționale în Franța, în Anglia, în Spania și în alte state mai mici. Germania și Italia nu s'au putut uni, între altele, pentru că și împăratul și papa se socotiau capii întregii creștinătăți, purtau grija tuturilor popoarelor. nu numai pe a propriului lor popor.

În istoria evului mediu distingem trei diviziuni: *întâia, în care se formează popoarele nouă, până la 1095 ; a doua, în care se poartă lupta apusului contra mohamedanismului și a imperiului de răsărit ; a treia, în care se formează statele nouă.* În partea întâia rolul precumpănitor îl are imperiul de răsărit până la 800; în partea a doua evul mediu ajunge culmea dezvoltării, iar în epoca următoare începe decăderea.

Epoca întâia este cea mai importantă prin rezultatele ei. La începutul cruciatelor vedem că haosul de popoare s'a luminat. De atunci vedem în Europa aceleași popoare, în aceleași locuri, cu mici pătrunderi de la unul la altul. Și nu numai în Europa, dar și în Asia și în Africa, popoarele Siriei, Egiptului, Persiei, se apropiau în secolul 11 mai mult de starea de azi decât de starea veche.

Cele două secole, cari urmează după evul mediu, sunt timpuri de tranziție de la viața medievală la cea modernă. În ele, ca și în evul mediu, cestiunile religioase ocupă locul întâiu în cugetul omenirii.

Mai importantă decât viața politică este viața socială în evul mediu. Atunci s'a făcut *marea transformare a societății vechi, de la starea de sclavie la cea de servaj* (iobăgie

rumânie). În lumea veche producțiunea întreagă eră în mâinile sclavilor. Aceștia lucrau pământul, măcinau grâul; ei erau lucrători, ei țesători, ei făceau unelte, ei erau medici și pedagogi.

În timpul imperiului, când războaiele se purtau numai la graniță, când marii proprietari începură să se așeze la moșii, sute de sclavi cultivau moșia și lucrau diferite meșteșuguri. Ei erau legați de pământ, li se dăde apoi voie de a avea familie și de a păstra o parte din produsul muncii lor.

Odată cu această îngăduire, poate o cauză a ei, a fost inventarea morilor de apă și de vânt, pe care anticitatea nu o cunoscuse și prin care se ușură mult munca sclavului.

Barbarilor nu le plăcea viața de oraș, ei trăiau la țară împreună cu servii și de aci a urmat o mare schimbare sufletească: proprietarul a văzut că poate câștiga și pe altă cale decât pe a războiului, a început a se interesa de cultivarea moșiei și de buna stare a servilor; apoi a urmat o *reabilitare a muncii manuale*, desprețuită în anticitate ca muncă servilă. În această direcțiune biserica a săvârșit o adevărată revoluțiune. Călugării munciau în mănăstiri și din ei se ridicau stareți, episcopi, papi. Ideea modernă că *orice muncă e nobilă și că munca înobilează* ne vine din evul mediu.

Viața de familie câștigă mai multă extensiune, căci servii aveau drept să întemeieze familie, și mai multă intimitate. În anticitate puterea tatălui eră tiranică, în evul mediu autoritatea aceasta se temperează prin recomandările bisericii, prin datoriile ce-și recunoșteau membrii familiei unii către alții.

În anticitate omul eră mereu afară din casă, ocupat cu viața publică (forul, războiul) în evul mediu omul trăiește mai mult în casă, într'un cerc de sentimente mai intime.

Sub influența religiunii se ivesc instituțiunile de caritate necunoscute în anticitate, începe îngrijirea bolnavilor pe la mănăstiri, primele spitale.

Cu toate luptele sălbatice se dezvoltă sentimente puternice de frăție între oameni, idea de omenire, la care cei vechi nu s'au ridicat. La cei vechi fiecare popor se credea cu origine deosebită, cu zeii săi tutelari, cu soarta sa specială. În creștinism oamenii toți formează o unitate, având aceeași origine, prima pereche biblică, același mântuitor, un sfârșit comun la judecata ultimă.

Idea religioasă străbate adânc toată viața. Ea unește clasele, dă tuturor aceleași reguli de morală, îi face deopotrivă de răspunzători pentru aceeași faptă. În fața suveranului său omul depe ultima treaptă se simte susținut de o forță superioară, înaintea căreia ambii vor da seamă de faptele lor. Idea religioasă a adunat popoarele și le-a pus pe calea cruciatelor. Ea a construit catedralele de piatră, cari pun în mirare pe trecător și-l fac să se întrebe: ce putere a săvârșit asemenea minuni, când timpurile erau turburate, când populația era rară și destul de săracă?

Această minune a săvârșit-o idea creștină sau cea mohamedană, sub care s'a dezvoltat evul mediu.

2. Starea lumii barbare în secolul IV. — Germanii.

Romanii credeau în mândria lor, că stăpânesc *tot pământul locuit* și că în afară de imperiu trăiesc *barbari*, oameni cari nu vorbesc ci borborosesc. Însă acei barbari erau de mai multe familii și atingeau granițele imperiului în diferite puncte: în Britania erau *Celții* din Scoția și din Irlanda, la Rin și la Dunăre erau *Germanii*, la Eufrat *Perșii*, în Africa triburile de Mauri și de Libieni. Cei mai cunoscuți și mai de temut erau însă Perșii în Asia, Germanii în Europa.

Noul regat Persan. Regatul Parților a fost desființat de către Perși, cari, sub conducerea lui *Artaxerxes*, au înființat în secolul III un regat persan, *regatul sasanid*, după numele lui *Sasan*, moșul lui Artaxerxe. Regii sasanizi luau numele vechilor regi persani «rege al regilor» și pretindeau să întindă statul în limitele pe care le avusese statul lui Cy-

rus și Darius. N'aveau armată permanentă și exercitată, dar toți bărbații în stare d'a purta arme, mai cu osebire nobili călări, erau chemați la războiu. Regii purtau grije de siguranța drumurilor, apărau pe supuși contra nedreptății funcționarilor și buna stare eră înfloritoare în Persia. În anul 230 Artaxerxe pretinse dela imperiul roman toate provinciile pe cari le stăpâniseră odată regii persani, și după aceasta au fost lupte fără sfârșit între Perși și Romani. Victoria a fost de multe ori de partea Romanilor, dar și Perșii au câștigat lupte însemnate, mai ales sub *Sapor II* († 380) contra căruia a făcut expedițiunea sa nenorocoasă împăratul Iulian. Mai înainte un alt împărat căzuse prizonier în mâinile lui *Sapor I*.

Sasanizii ridicară ca religiune națională vechea religiune a lui Zoroastru, cultul focului și al luminii. Ei persecutară cu asprime alte religiuni, mai cu seamă creștinismul.

În secolul III a trăit în Persia *Mani*, întemeietorul unei creștine religioase, amestecătură de idei creștine cu învățături din Zoroastru. Mani învăță că lumea e un amestec din principiile ostile ale luminii și ale întunericului, că omul e compus din suflet, parte luminoasă și din corp, parte întunecoasă.

El recomandă ca fapte bune lupta contra întunericului, curățenia, sărăcia de bunăvoie, patru rugăciuni pe zi, îndreptate soarelui și lunii, cari nu sunt zei ci manifestări ale luminii. Despre Cristos zicea că a fost un înger al luminii într'un corp înșelător, încât nașterea lui și moartea pe cruce au fost niște aparențe. Ca și vechii Perși, el zicea că există nenumărați îngeri buni cari ne ajută la fapte bune, cum și draci cari ne ispitesc pe calea cea rea. Sfârșitul lumii va fi prin foc, când toată lumina se va alege din întuneric, când toate sufletele drepte se vor înălța la cer.

Multe din ideile lui Mani au fost împrumutate de alte secte creștine, cari au avut credincioși mulți în apus, chiar și în țerile noastre.

În secolul 5. regatul persan eră turburat de lupte pentru tron, așa că imperiul nu eră amenințat în existența lui de către Perși.

Germanii. Religiunea lor. Germanii sunt popor indogermanic, ca și Latinii, Grecii, Celții, Slavii, Inzii și Perșii. Numele se crede că le este dat de Celți și că ar însemna ve-

cini¹⁾. Numele de *Nemți* le este dat de Slavi și însemnează *mut*, cu acelaș sens ca barbar, dat de Greci popoarelor străine.

Romanilor li se păreau Germanii de o rassă cu totul străină, cu corpurile lor mari, cu ochii albaștri, cu părul blond. La început le eră groază de ei, mai pe urmă începură să-i admire: femeile romane purtau peruci blonde.

Patria primitivă a Germanilor a fost Suedia, unde se găsește tipul cel mai curat al rassei. În Germania n'au fost ale lor toate ținuturile ocupate în urmă, căci în părțile de apus locuiau Celții, iar în cele de răsărit Slavii. Germania proprie eră regiunea dintre Elba și Oder până la mare. Țara eră atunci acoperită de păduri și de bălării, întrerupte ici și colo de livezi, cari se scoborau spre mare. Pădurile erau pline de animale sălbatice (aurocși, urși, lupi) dela cari au rămas multe nume de locuri și de oameni.

Triburile germanice. În secolul al 4. lumea germanică luase altă înfățișare decât cea de pe timpul lui Traian. În locul triburilor, puternice dar izolate, se formase confederațiuni de mai multe triburi, cari pândiau momentul spre a intra în imperiu. Astfel eră confederațiunea *Francilor* la Rin, a *Saxonilor* pe Elba, iar în sudul peninsulei Iutlanda *Angliei* așteptau momentul să treacă în Britania, îndatăce se vor retrage legiunile.

În unghiul format de Rin și Dunăre se alcătuisese confederațiunea *Alamanilor*, al căror nume (all man) dovedește că emigrați de toate limbile contribuiseră la formarea ei.

Pe urmele lor, unii în stare de subordonare, veniau *Burgunzii*, *Longobarzii*, *Herulii*.

Afară din Germania proprie se întindea spre răsărit; pe sesurile Rusiei până la Don, cealaltă ramură de Germani, *neamul gotic*, originar din Suedia, unde li se păstrează numele în termenii Gotia, Ostrogotia, Gotland... Goții se împăr-

¹⁾ Tot de origine celtică sunt numele Alpi, Rin, Dunăre, Lech, Isar, Main.

țiau în *Ostrogoți*, *Vizigoți*, *Gepizi*. Pe urmele lor veniau *Vandalii*.

Starea socială. Germanii ieșiseră din starea de nomazi, dar nu erau pe deplin așezați: nu cultivau pomi, semănau numai semănături de primăvară, se hrăneau mai mult cu carne, cu lapte, cu brânză. Creșteau vite, se ocupau cu vânătoria: erau într'o stare mijlocie între viața nomadă și cea așezată.

Locuiau în sate cu case rari. Satele (*Gaue*) se despărțiau unele de altele prin păduri, prin locuri sterpe, prin bălți. Aceste despărțituri se numiau *Mark* (margine). Satul era încins cu un șanț, sau cu un gard primitiv, care servea ca apărare în luptele cu satele vecine.

Se deosebiau 4 clase de oameni: *nobilii*, *liberii*, *servii*, *sclavii*.

Nobilii se considerau de origine sacră. Dintre ei se alegeau capii satului și ei formau suita dimprejurul regelui.

Liberii formau grosul poporului, aveau drept să ia parte la adunări și aveau pământ ca proprietate. Se pare că proprietatea de pământ era adevăratul semn al libertății.

Servii aveau proprietate dar nu și drepturi politice. Ei erau legați de pământ, nu erau însă supuși particularilor ci statului.

Sclavii erau proprietatea stăpânului, erau prizonieri din războiu.

Dreptul deplin de proprietate asupra pământului îl avea satul, al cărui cap împărția în fiecare an pământ de muncă pe familie și pe rudă. Proprietate individuală erau numai uneltele, casa, vitele. Pășunile și pădurile se foloseau în comun de tot satul.

Starea politică. Mai multe sate compuneau un trib, care avea în cap un rege ereditar. Mai târziu Germanii dinspre apus au trecut la o stare de republicanism. Satele din triburile republicane aveau o căpetenie dintre bătrâni, cum au fost *cnezii* la noi, iar în caz de războiu alegeau numai pentru durată războiului un *conducător de armată* (*Herzog*).

Atât regele cât și ducele erau înconjurați în războiu de o suită credincioasă, care le datoră supunere necondiționată, iar ei o întrețineau și o înarmau.

Puterea regelui era mărginită de adunarea oamenilor liberi. Toți cei în stare de a purta armele se adunau la timpuri hotărâte, spre a alege pe rege or pe duce, sau spre a declara războiu și a încheia pace, sau spre a judeca.

Au existat la Germani și sărbători, la cari se adunau spre a face sacrificii în comun (amfitioniile Grecilor).

Crime mari se considerau numai cele contra statului (trădarea). Vătămarea sau uciderea unei persoane se socotea ca afacere particulară, ce se putea regula prin înțelegerea dintre părți, fără amestecul autorității. Înțelegerea se restabiliă prin plata unei despăgubiri celui vătămat sau familiei lui (Blutrache, răzbunarea sângelui). Despăgubirea se socotea în vite¹⁾.

Proba la judecată se făcea prin jurământ, prin martori și prin *judecata lui D-zeu*.

Judecata lui D-zeu era o probă prin apă fiartă sau prin foc: scotea un obiect dintr'un vas cu apă fiartă, lua în mână un fier înroșit sau mergea pe el. Adunarea aproba hotărîrea judecătorilor lovind scuturile, sau o respingeă murmurând.

Armata coprindea pe toți bărbații sănătoși. Fiecare sat avea căpetenia sa și peste toți era regele sau ducele.

Ca arme aveau *framea* (un fel de lance de aruncat) praștie, arc, scut, cuțit lung, secure, ciocan.

Lupta o începeau praștierii și arcașii, apoi se aruncau frameele și în urmă venia atacul corp la corp. Germanii au avut puțină cavalerie, iar rezerve nu au avut.

Religiunea. Informațiile scrise asupra religiunii Germanilor sunt scurte și izolate. Însă din studiul poveștilor populare, din superstiții, din resturile găsite în morminte (arme, podoabe) se pot reconstitui vechile credințe. Pentru timpurile târzii ale păgânismului sunt importante cântecele vechi despre zei, Edda, adunate în Islanda.

¹⁾ Tatăl avea și la Germani putere nemărginită în familia sa. Putea uide sau arunca pe copil, putea vinde pe femea. Familia era însă monogamă.

De altfel Germanii vechi au suferit influența popoarelor clasice. S'a găsit un car de bronz cu discul solar, semn al culturii greco-orientale; se vede influența romană pe tablele și pe pietrele consacrate zeilor.

Cea mai veche credință la Germani, ca la toate popoarele, a fost *animismul*, credința că în orice lucru există un spirit: *Nixe* în apă, *Kobolzi* pe vatra casei, *uriasi* în natură, *pitici* sub pământ. Unii sunt răi (Nixele) alții sunt binevoitori, piticii sunt înțelepți, uriașii poartă lupte continuu cu zeii. Omul se apără de ei cu jertfe, mai cu seamă cu descântece și cu fermece.

Alături cu animismul eră *cultul strămoșilor*, credința că sufletele trăesc după moarte și că cei vii trebuie să le poarte de grije.

A treia serie de zei erau zeii naturii, puterile fizice, soarele, pământul, luna, cari mai târziu începură să fie închipuite în formă omenească.

Wodan. Cel mai mare zeu, zeul cerului și al pământului, se numia Wodan, în nord *Odin*. El locuiește în *Valhala*, care strălucește de aur. El fructifică pământul cu ploaie, el se aude în furtună: atunci iese la vânătoare cu amicii săi. Dela el vine darul prezicerii, al înțelepciunii și al fermecelor. Sub influența creștină el devine tatăl oamenilor și creatorul lumii.

Donar. Eră zeul trăsnetului, zeu care lovește cu ciocanul. Numele lui îl poartă ziua *Donnerstag*.

Zeitele, în deosebire de zeii rășboinici, favorizau artele păcii. Numele lor variaua la diferitele triburi, atribuțiunile rămăneau însă aceleași. *Freja*, soția lui Wodan, a lăsat numele său zilei *Freitag*. *Berchta* a rămas în numele propriu Berta, *Hel*, zeita infernului, a rămas în *Hölle* (iad).

Dintre zeii subordinați lui Odin, un loc însemnat ocupă în Edda *Valchiriile*, fete rășboinice, cari duc la Odin pe vitejii căzuți în luptă.

Germanii sacrificau cai, chiar oameni (prizonieri, sclavi, criminali). Adorau pe zei în dumbrăvi, rareori în temple. Ei căutau viitorul în nechezatul cailor albi, în fâșitul frunzelor și în murmurul izvoarelor. Credeau în «intâmpinări» cu noroc.

Clasă de preoți nu există. Regele sau capul tribului săvârșia ceremonia religioasă. Unor femei (*Weisen Frauen*) li se atribuia darul vrăjitoriei și al prezicerii.

Sub influența creștină, Edda descrie crearea lumii, pe care Odin a făcut-o din corpul gigantului *Ymir* (cerul din țeasta capului, munții din oase, arborii din păr, marea din sânge).

Lupta necurmată dintre zei și uriași se va sfârși printr'un foc universal, în care vor peri zeii, uriașii, totul (*Götterdämmerung* = apusul zeilor). În urmă va ieși altă lume, fără durere și fără păcat.

3. Slăbiciunea imperiului roman. Invaziunea.

La anul 395, când Teodosiu cel Mare împărți imperiul între cei doi fii ai săi, Arcadius și Honorius, imperiul roman stăpâniă toate provinciile sale, afară de Dacia, toate țărmurile Mediteranei, pe o suprafață de 5¹/₂ mil. km. p.

Multe cauze contribuiau însă la slăbirea lui internă. Mai întâiu eră puterea absolută a împăratului, care paraliză orce inițiativă din partea supușilor.

În aceasta împărății urmau, de altfel, ideile lumii vechi, căci și republica și Cesar supuneau pe individ ca totul puterii statului. Lumea veche n'a avut idee despre libertatea individului. Apoi, sub influența orientului împăratul trăia înconjurat de ofițeri și de sclavi, cari-l țineau într'o linguşire și cari, la rândul lor, aveau zeci de servitori și d. sclavi.

Consiliul dimprejurul împăratului (*consistorium principis*) senatul, birourile, așteptau ordine, în loc să-i dea consilii. Când însă se așteaptă totul dela un singur om, și legi, și administrație, și conducerea armatelor, și îmbunătățiri pentru viitor; când un stat întreg e legat de soarta unui om, acel stat poate peri odată cu acel om.

Modul de urcare în tronul imperial eră o altă cauză de slăbiciune. Romanii nu îndrăzniseră să facă imperiul ereditar. Sub Influența ideilor republicane, că în capul statului trebuie să fie omul cel mai bun și că cel mai bun *se alege*, ei lăsaseră împăratului dreptul d'a-și alege succesorul. De multe ori se amestecă însă și armata și au fost timpuri, când fiecare armată și-a ridicat generalul pe tronul împărătesc.

Starea socială. Pe treapta cea mai de jos a societății erau sclavii, a căror situație se îmbunătățeă cu cât pătrundeau mai mult ideile creștine. Constantin cel Mare asimilează uciderea unui sclav cu omorul unui om liber și oprește despărțirea prin vânzare a bărbatului de femei, a copiilor de părinți.

Toată producția societății se face prin sclavi. Lucrarea câmpului ei o fac, grupați pe moșia stăpânului, care, și el, a părăsit viața

militară și publică, s'a retras la moșie, spre a trăi liniștit. Sclavii sunt legați de pământ, nu se pot înstrăina decât cu el. Aproape în aceleași condiții, erau *colonii*, străinii, cari s'au așezat pe moșie cum și oamenii liberi, cari, de sărăcie, s'au pus sub protecțiunea proprietarului.

În orașe munca productivă o săvârșesc tot sclavii, căci proprietarii îi pun să lucreze *marfă* pentru vânzare (țesături, încălțăminte, haine....) Plebea liberă nu se ocupă cu plăcere nici cu industria, nici cu comerțul, pentru că le consideră înjositoare și pentru că banii erau rari. Omul era închis în corporații (*collegia*) dar prin avere putea să se ridice mai sus, între negustori, între proprietari, între nobilii orașului (*ordo decurionum*) chiar în clasa senatorială, dacă posedă 1000.000 de sesterții și după una sau două generațiuni.

Clasele erau foarte deosebite, încât nici trecerea de voie dintr-o clasă în alta nu era permisă, nici justiția aceeași, nici îndatoririle publice. Vinovatul sărac era răstignit, cel bogat exilat într-o insulă; serviciul militar unii îl făceau în persoană, alții prin înlocuitori; lucrările publice unii le făceau în natură, alții plăteau: caracterele principale ale evului mediu le găsim în imperiul roman, către sfârșitul lui.

În provincii erau *adunări provinciale*, un fel de *diete*, cari aduceau la cunoștința împăratului plângerile locuitorilor și cari luau măsurile locale pentru administrație, pentru cult și pentru ținerea ordinei. Nu este adevărat că popoarele au fost ținute în liniște prin teroare și prin puterea militară. Armata era la graniță și numai spre sfârșitul imperiului a fost adusă în provincii. Cetățile aveau pentru siguranța publică milițiile lor, viața în cetăți era liniștită și sigură, onorurile publice erau dorite de locuitori, guvernatorul era răspunzător către împărat și controlat de adunare.

Această viață de liniște (*pax romana*) a făcut să dispară deosebiri naționale și nu a lăsat decât deosebiri sociale, de avere.

Răspândirea religiei creștine a fost o altă cauză de cădere a lumii vechi, dar și o mare putere de conservare după căderea acestei lumi, căci în haosul barbarilor a rămas singura autoritate din lumea veche, pe care au respectat-o și barbarii. Deocamdată însă efectul ei a fost distructiv. Cușeririle romane s'au datorit în prima linie dispozițiunilor războinice, pe cari creștinismul le corbătea cu sentimentele sale de umilință, de milă, de frăție între oameni și cu ura lui contra împărăției, care a vărsat sângele martirilor. În cărțile sfinte, una prezice arderea Romei, iar învă-

țații creștinii săltau de bucurie, prezicând că va veni vremea, când poetul tragic va țipă nu de dureri închipuite, ci de dureri reale; când vizitiul din circ se va arăta pe un car de foc înroșit de flăcările eterne.

După ce creștinismul ajunge religiunea statului, încep certe religioase. Unii se ridică asupra altora și privează împărăția de forțe, cari ar fi putut să o apere.

Starea finaciară. Mai rău decât toate relele a fost apăsarea impozitelor, sărăcirea populației. Statul avea nevoie de sume mari pentru trebuințele armatei și pentru luxul curții, iar puterea de plată a contribuabililor scădea, căci moșiile se adunau în mâinile a puțini proprietari și cu greu mai puteau ieși din ele, pentru că stocul metalelor prețioase era atunci de 20 de ori mai mic decât azi și cu greu putea cineva câștiga prin industrie și comerț suma trebuitoare, spre a cumpăra o moșie.

Birurile cădeau pe oamenii nevoiași, iar cei cari puteau plăti erau scutiți, cum era clerul întreg și marele număr de servitori ai împăratului, cu oamenii lor. Proprietărașii cu 25 de pogoane de pământ plăteau și erau răspunzători cu averea lor de plata dărilor. Mulți din ei ne mai putând plăti se făceau coloni, se supuneau adică unui proprietar mare. Atât de mulți erau aceștia, încât s'au făcut legi ca să-i împiedice d'a se scobori la starea de coloni: prin urmare, nu numai urcarea, dar și scoborirea dintr'o clasă era îngăduită de lege. Târguri întregi se puneau sub protecția unui ofițer împărătesc, ca să-i apere pe lângă împărat. El exercită asupra-le autoritatea publică și privată: avem dar feudalitate înainte de invaziune.

Armata. Armata era permanentă, dar nu mai era națională. Soldatul se înrolă de bună voie cu gândul la pradă și la recompensă după sfârșitul serviciului de 20 ani. Atunci primiă pământ, sclavi, bani, titlu de cetățean. Recrutările, fiind mai rari, căci plebeii nu se puteau ridica la gradul de ofițeri și pentru că proprietarii nu voiau să piarză oamenii depe moșie, a trebuit să fie obligați prin lege, ca să dea un număr de recruți hotărit după valoarea pământului. Proprie-

tarii trimeteau oamenii cei mai răi, încât a trebuit în locul recruților să se pună un impozit din care se înrolau străini, mai ales Germani. Nobilii, ținuți departe de armată decâtre împărați, o părăsesc cu totul: nu se mai cerea nici pentru ocuparea magistraturilor serviciul militar. Legiunile se revoltau mereu cerând recompense. Constantin' retrage armata națională dela granițe și reduce legiunea la 1500 de soldați, iar apărarea hotarelor o lasă trupelor plătite, compuse în mare parte de barbari.

Cei din urmă împărați în Apus. Attila. Teodosiu nu s'a gândit să facă două împărății, ci a făcut două părți din același imperiu, ca să fie administrat mai bine, așa cum se mai făcuse și înainte. De aceea se numiau *partea orientală* și *partea occidentală*, de aceea legile erau aceleași și împăratul eră unul în două persoane, de unde obiceiul de a se adresa fiecăruia la plural: *Voi, Maestatea Voastră*.

Fii lui Teodosiu erau tineri și Teodosiu lăsase ca ministru lui Arcadius pe *Rufin* și lui Honorius pe *Stilicon*. Cei doi miniștri se vrăjmășiau și Rufin de la Constantinopole a provocat o revoltă a Vizigoților, cari erau așezați în Iliria. Vizigoții aveau în capul lor pe *Alaric*, un tânăr îndrăzneț, care străbătù Macedonia și Grecia prădând și arzând. Imperiul de răsărit se găsiă într'o mare primejdie, din care îl scăpă Stilicon. Acesta constrânse pe Alaric să se retragă, dar Arcadius în loc să-i fie recunoscător atătu pe Alaric contra imperiului de apus. Alaric înaintă în Italia cucerind mulțime de cetăți și înconjură chiar pe Honorius. Stilicon scăpă de peire imperiul de apus, respingând la *Pollentia* pe Alaric și constrângându-l să se întoarcă în Iliria.

Viteazul general, care eră de origine barbar, mântui pentru a treia oară imperiul. Anumè, în anul 405 a năvălit asupra Italiei o mulțime de triburi germane (Vandali, Burgunzi..) în număr, se zice, de 600.000. Toate cetățile au fost prădate și arse, până la Florența. Stilicon înarmă pe sclavi, rechemă legiunile din toate părțile și izbuti să prinză pe capul barbarilor, cari se întoarseră înapoi peste Alpi, dar nu ieșiră

-din imperiu. Tot în acel timp Francii trecură Rinul, în Belgia de azi.

Generalul, care mântuise Italia, nu mai trăi mult după victoria sa, căci lingușitorii de la palat convinseră pe Honorius -că Stilicon este om periculos și el fu asasinat.

Moartea generalului o plătiră însă Romanii scump, căci Alaric se ridică spre a o răsbună și merse drept asupra Romei. În 410 el pătrunse în cetate și o jefui timp de 10 zile.

Regina lumii, cu toată decăderea ei (cei din urmă împărați nu mai locuiau în ea) avea încă peste 1700 de palate : toate fură jefuite. Alaric cruță numai bisericile. Din Roma, Vizigoții înaintară în Campania, trăind în jafuri și în orgii : barbarii petreceau culcați sub platani și beau ceasuri întregi *falern*, pe care li-l turnau în pahare de aur fii și fetele senațorilor romani.

Această viață de petreceri pricinui moartea lui Alaric. Honorius intră în negocieri cu urmașul lui, care conduse pe Vizigoți peste Alpi, se așează în Galia sudică și se îndatori să se lupte contra barbarilor.

Honorius muri fără copii, iar ca împărat fu recunoscut un nepot al său, *Valentinian III*. Fiindcă era minor și el, afacerile statului erau conduse de doi miniștri, *Aëtius* și *Bonifacius*. Și aceștia se vrăjmașiau. Aëtius sperie pe Bonifaciu că este pierdut la curte și Bonifaciu chemă în ajutor pe Vandalii din Africa.

Vandalii sosiră sub conducerea unui rege șchiop, dar viteaz, *Genseric*, atraseră în partea lor pe locuitorii nemulțumiți din pricina impozitelor și a persecuțiunilor religioase și începură să cucerească țara. Bonifaciu încercă să li se opună, dar nu izbuti. Orașele căzură în mâinile lui Genseric, Cartagina deveni capitala lui (439) și cele două imperii aveau un inamic neîmpăcat.

Aëtius se luptă în Galia contra Francilor și Burgunzilor, dar rolul lui a fost mai mare, apărând imperiul contra Hunilor.

Hunii. S'au arătat întâia oară pe la 375. Ei au provocat marea strămutare de popoare, căci ei au silit pe Vizigoți să treacă Dunărea în imperiu. Ei erau de rasă uralo-altaică :

fără mustăți, fără barbă, scurți și îndesați, cu ochii mici, cu umerii obrajiilor ieșiți, totdeauna călări. Scriitorii romani și creștini abia îi considerau ca oameni. Ziceau că sunt făcuți de spiritele pustii cu vrăjitoarele gotice. După ce au supus pe Ostrogoți și multe popoare germane și slave, s'au mulțumit să stea în stepele Panoniei primind daruri de la amândouă împărățiile, până când s'a ridicat în capul lor Attila.

Scriitorii romani numesc pe Attila *biciul lui Dumnezeu*, pecând poveștile germane îl înfățișează ca pe un împărat mare și înțelept. El a fost nu numai un luptător îndrăzneț, dar și un diplomat priceput, care mai ales prin negocieri, a pus sub ascultarea lui toată lumea barbară, de la hotarele Persiei până la Rinul și Dunărea romană. A înaintat până sub zidurile Constantinopolei, unde a fost oprit de darurile împăratului. Crud și fără milă, ambasadorii din Constantinopol însă l-au găsit în mijlocul alor săi, ținând pe genunchi copii săi cei mici.

Attila se îndreptă asupra imperiului de apus, prin Galia, târând în urma sa toată lumea barbară. De frica lui locuitorii fugiau, părăsind orașele și satele. Orașul Orléans i-se opuse, Aëtius adună pe toți barbarii din Galia, pe Franci, pe Vizigoți, pe Burgunzi și-i ieși întru întâmpinare. O luptă mare, cea din urmă luptă a imperiului de apus, s'a dat în câmpiile cațalaunice (451). Attila fu învins și se retrase în Panonia.

În anul următor Attila veni asupra Italiei pe coastele Adriatice. De frica lui se zice că locuitorii de pe țărm au fugit pe lagune și au întemeiat Veneția. Cu cât se apropiă de Roma însă, cu atât îl coprindeă spaima, să nu i-se întâmple și lui ca lui Alaric. De aceea primi cu plăcere o solie romană, în cap cu papa *Leon I*, care-i aducea daruri bogate și-l rugă să cruțe cetatea împărătească. Attila se întoarse în Panonia, unde muri în scurt timp. Popoarele supuse de Huni se ridicară contra lor, îi învinsesă, iar resturile fură alungate spre Volga, unde se amestecară cu popoarele înrudite (Avarii Bulgarii...)

Mântuitorul imperiului, Aëtius, sfârși ca Stilicon : fu ucis chiar de împăratul Valentinian, iar după el imperiul trăi mai mult cu numele vreo 20 de ani.

Valentinian fu ucis și Genserik, ca și Alaric, găsi pretext să pornească contra Romei, ca să pedepsească pe vinovați. Timp de 14 zile, Genserie jefui cetatea ca un vandal (= vandalism).

Cei din urmă împărați erau numai cu numele, adevărații împărați erau comandanții gardei împărătești, cari ridicau și răsturnau de pe tron. Un împărat abdică și ceru să i-se dea o episcopie.

Un comandant, neîndrăznind să se facă el împărat, făcu pe fiul său în etate de 6 ani, *Romulus Augustulus*. Comandantul fu însă ucis de Odoacru, care după ce trimise pe copil la moșie, expediè la Constantinopole semnele împărăției, zicând că e deajuns un împărat și ceru pentru sine titlul de rege (476).

ISTORIA EVULUI MEDIU

PREDOMNIREA IMPERIULUI DE RĂSĂRIT.

4. *Statele întemeiate de barbari în imperiul roman.*

Nu toți barbarii, cari au năvălit în imperiul roman au întemeiat state, și din cele întemeiate numai unul a putut dură. Un popor numit *Suevi*, a perit în Spania; altul numit *Alanii*, a perit în Portugalia; multe altele au perit fără să fi putut întemeia state. Cele întemeiate n'au putut trăi, nu numai pentru că numărul barbarilor eră mic, dar și din cauza schimbării modului de traiu și a deosebirii de religiune între barbari și locuitorii romani.

Numărul barbarilor, cari se așezau într'o provincie eră mic. Nu putea fi mare, pentru că ei veniau din țeri inculte, cari nu erau în stare să hrănească o populație numeroasă. Vizi-goții, cari trăiseră o viață mai liniștită, cari începuseră să primească creștinismul și erau în vecinătatea imperiului, nu se ridicau la mai mult de 200.000 de suflete, când au trecut Dunărea. Burgunzii erau în număr de 80.000, când s'au așezat în Galia, și tot pe atâți Vandalii din Africa. Populația romană, oricât scăzuse de mult, eră însă fără comparație mai numeroasă: ea avea dar să înghită pe cuceritori.

Barbarii erau rășboinici și puternici, deprinși să suporte foamea, oboseala și schimbările climei. Indată ce se așezară în țeri mai blânde, își schimbă traiul și cu el își pierdură virtuțile rășboinice.

Însă cauza principală a căderii statelor barbare a fost deosebirea de religiiune dintre barbari și Romani. Cel dintâiu popor creștin dintre barbarii germani a fost poporul Vizigoților. În secolul IV ei aveau un episcop numit *Ulfila*, care a tradus în limba gotică biblia, cel mai vechiu monument de limbă germanică, păstrată în parte la Upsala. În secolul IV a fost marea luptă dintre *ortodoxism* și *arianism*. Vizigoții primiseră arianismul, poate pentru că eră mai ușor de înțeles, poate din cauze politice. După exemplul lor, toți barbarii, cari au primit creștinismul l-au primit în forma ariană. De aceea regii barbari persecutau cu cruzime biserica ortodoxă și în schimb erau considerați păgâni de populația romană, care se va uni contra lor cu oricine le va fi inamic.

Numai Francii au primit dela început credința ortodoxă, numai ei au luat rolul de sprijinitori ai bisericii și statul franc s'a păstrat, a servit ca urzeală unui nou imperiu apusean, cu misiunea de a continuă cultura romană și de a aduce la civilizațiunea romană lumea germanică de peste limitele imperiului.

State barbare s'au întemeiat în Africa, în Italia, în Galia și Britania.

Regatul Vandalilor. Vandalii s'au numit astfel, după rătăcirile lor în toate părțile (Wandeln) căci au rătăcit din Germania în Galia, apoi în Britania, deacolo în Panonia, apoi în Spania, unde provincia *Andaluzia* le poartă numele, până în Africa, pe teritoriul vechilor Cartaginezi.

Genseric, după exemplul Cartaginezilor, a înființat o putere mare maritimă, prin ocuparea insulelor Sicilia, Sardinia, Corsica și Balearele. A repurtat o victorie contra unei flote romane de 1000 corăbii. La jefuirea Romei el zicea că yrea să răsbune distrugerea Cartaginei.

Acest rege viteaz și viclean, mai trăi un an după căderea Romei. Îndată ce el muri (477) Vandalii începură a se moleși, a se trândăvi. Adoptară obiceiurile și luxul roman, părăsiră agricultura și navigația, începură să se certe pentru domnie. Vandalii erau arieni cruzi, populația romană perse-

cutată își îndreptă privirile spre imperiul de răsărit, unde se află împărat Iustinian. Acesta trimise în Africa o armată mică, comandată de un general mare, Regele *Gelimer* învins odată lângă Cartagina, părăsi capitala, învins a doua oară la *Tricameron*, fugi în Numidia. În cele din urmă fiind înconjurat într'un munte sălbatic și amenințat să moară de foame, Gelimer se predete învingătorului. Vandalii periră cu totul din istorie (534).

Regatele barbare în Italia.

Regatul lui Odoacru. Capul mercenarilor germani era om voinic și administrator priceput. Lăsă administrația în mâinile funcționarilor romani, respectă legile imperiale, daș împărți mercenarilor o treime din pământuri. Împăratul din Constantinopole nu-i recunoște niciun titlu, dar laudă modul lui de guvernare. Odoacru se purtă ca un rege al Italiei și întreprinse războaie pentru apărarea ei. Câștigă victorii asupra barbarilor vecini, dar își atrase asupra capului pe regele Ostrogoților.

Regatul Ostrogoților. Ostrogoții, împreună cu Vizigoții, alcătuiseră un stat mare în Rusia, până la venirea Hunilor (375). Regele lor, bătrânul *Ermanaric*, văzând că rezistența nu e posibilă se ucisese, iar Ostrogoții se supuseseră Hunilor, sub cari au rămas până la moartea lui Attila. Cu voia împăratului din răsărit, ei se așezară în Panonia, obligându-se să servească imperiului ca soldați. Intre tinerii trimiși ostatici, drept garanție pentru observarea învoelii, se află și *Teodoric*, copil de 7 ani, din familia regală. În Constantinopole tânărul se deprinsese să respecte cultura romană, iar după ce ajunsese rege, barbarii învinși de Odoacru se refugiară la dânsul și-l rugară să-i răsbune. Teodoric ceru mai întâiu învoirea împăratului, apoi se îndreptă spre Italia cu tot poporul său (250.000 suflete), învinse pe Odoacru în trei lupte și-l închise în cetatea *Ravena*, capitala ultimilor împărați. Teodoric țină cetatea înconjurată 3 ani, până ce,

în cele din urmă, se învoi .cu Odoacru să domnească împreună, fiecare cu armata sa. Teodoric nu se țină de învoială și omorî pe Odoacru cu mâna sa (493).

Teodoric cel mare. Capul Ostrogoților s'a dovedit un mare om politic, care și-a întins puterea asupra întregii Italii și asupra țărilor din nordul Alpilor până la Dunăre. Celelalte popoare barbare se temeau de puterea lui și-i respectau cuvântul. A intrat în legături de căsătorie cu regii barbari, a apărut contra Francilor pe Vizigoți și a luat sub protecția sa pe fiul regelui lor. Se consideră ca protector și judecător al regilor barbari. Ceruse dela împărat să fie recunoscut ca un fel de rege al Italiei, și deși acela nu-i dădea nicio autoritate asupra poporului roman, se consideră capul unui stat nou. Totuși, pe monete pune totdeauna numele împăratului, pe monumente scrie numele împăratului înaintea numelui său.

Dădea pământ Ostrogoților săi, împărțindu-le o treime din domeniile statului, poate și din ale particularilor, dar împărțirea a știut să o facă cu magistrați romani, fără să provoace vreo turburare.

Statul își păstră caracterul roman, cu senatul său, cu administratorii provinciilor, cu funcționarii financiari. Chiar și peste armată, deși barbară, erau comandanți romani.

Teodoric întreprinse însemnate lucrări publice : uscarea bălților pontice, construire de drumuri, repararea canalurilor din Roma. În Ravena a construit două biserici și un mormânt monumental. Agricultură și comerțul începură să revieze și bogăția din zilele lui au rămas proverbiale la Germani. Se zicea că în zilele lui se găseau bani pe stradă și că mulți ani după moartea lui tot se mai găseau.

De artă și de literatură s'a îngrijit mult, deși el nu știă să citească și toate eforturile lui ca să învețe să scrie cuvântul *legi* au rămas zadarnice ; deși credea că Goții nu trebuie să-și învețe pe copii carte (multum abesse a virtute litteras ¹⁾).

¹⁾ Cartea și vitejia nu se împacă.

Imprejurul său erau oameni învățați și nobili: *Cassiodorus*, *Symmachus*, *Boëthius*.

Cassiodor a fost secretarul lui Teodoric, un filosof și un istoric distins. Poate că lui se datorește moderațiunea ce a arătat Teodoric, poate că măsurile înțelepte ale regelui barbar exprimă ideile omului, care, după ce a servit sub 4 regi barbari, s'a retras în mănăstire, unde povățuiă pe călugări să păstreze comorile lumii vechi.

Simac se trăgea dintr'o familie veche și nobilă, din care au ieșit ultimii scriitori, apărători ai religiunii vechi contra creștinismului.

Boețiu eră ginerele lui Simac, a compus cărți de filosofie, cari au exercitat mare influență asupra cugetării în evul mediu.

Marea slăbiciune a statului lui Teodoric sta în religiunea ariană. Regele eră tolerant ca 'un filosof: recunoștea că nu poți face pe cineva să creadă fără voia lui. Eră respectuos cu biserica, deși certele pentru dogmă împărțiau lumea, deși certe pentru ocuparea scaunului papal crease partide, cari voiau să-l tragă de partea lor. Cu toată purtarea sa prudentă, Teodoric n'a putut câștiga bunăvoința bisericii.

Arienii începură să fie persecutați în imperiul de răsărit. Romanii nobili începură să stea în relații cu împăratul, iar Teodoric începù să fie bănuitor. Boețiu interveni pentru unii din cei bănuți și regele îl puse la închisoare. În temniță a scris filosoful cartea sa *Mângâierea prin filosofie*. Teodoric îl ucise, ucise și pe Simac.

Aceste cruzimi deschiseră o prăpastie între Ostrogoți și Romani. Când Teodoric muri (526) conducerea statului o luă fiica sa *Amalasunta*, care fu ucisă de soțul ei. Această ucidere pricinui certuri, de cari profită împăratul Iustinian spre a întreprinde cucerirea Italiei.

Generalii imperiului au întâmpinat din partea Ostrogaților o rezistență desperată. Regele *Witich* a ținut Roma înconjurată un an și a dat 69 de asalturi contra ei, dar în cele din urmă a căzut prizonier. Alt rege, *Totila*, a căzut în luptă, cum și cel din urmă *Tejas*. În anul 555 se predă ultimul rest de Ostrogați, 7000, cu care poporul acesta pierе din istorie și Italia devine provincie a imperiului de răsărit.

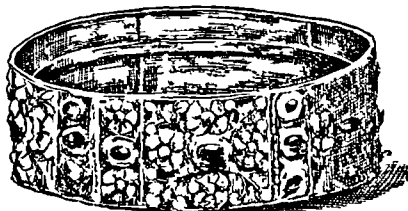
Regatul Longobarzilor. Longobarzii erau unul din triburile cele mai mici ale Germanilor. Prin secolul VI locuiau în Panonia și trăiau în certe necurmăte cu Gepizii. Aliindu-se cu Avarii, distruseră cu totul pe Gepizi, încât și acest popor gotic dispăre din istorie. Lăsară apoi Panonia aliaților lor și în anul 568 se îndreptară spre Italia, conduși de regele *Alboin*. Nordul Italiei, cunoscut de atunci sub numele de Lombardia, căzută în puterea lor, cum și părți din centrul și sudul peninsulei. Cucerirea s'a săvârșit cu iuțea fulgerului, căci Longobarzii erau păgâni cruzi, iar populația romană n'a opus rezistență, căci eră nemulțumită cu imperiul din pricina impozitelor. Numai Pavia a susținut un asediu de 3 ani, până a fost cucerită. Imperiul a mai rămas cu partea depe lângă mare, cu Italia sudică și cu Roma.

Alboin nu se bucură mult de cucerirea sa, căci fu omorât la un ospăț de soția sa *Rosamunde*, fiica regelui Gepizilor, pe care o constrângea să bea din craniul tatălui ei făcut pahar de băut. Urmară certuri pentru domnie, apoi timp de mai mulți ani Longobarzii nu mai aleseră rege, până când văzându-se amenințați cu peire din partea Francilor și a imperiului de răsărit, aleseră pe *Autaris*, care se căsătorii cu o bavareză *Teodelinda*. Prin zelul reginei și prin stăruințele papei Longobarzii trecură la religiunea ortodoxă, începură a se romaniza și peste puțin se confundară cu populația romanică. Regatul lor însă n'a ținut, deși ortodox, pentru că, pe deoparte au fost prea multe certe pentru domnie, (din 25 de regi, 16 au murit de moarte violentă, sau au fost goniți); pe dealtă parte, fiindcă aveau de luptat cu imperiul de răsărit, care ocupă coastele mării; și în fine pentru că aveau în contra lor pe episcopul din Roma, care luase asupra-și rolul de protector al populațiunii romane și nu voia să fie supusul unui rege barbar.

Teodelinda conduse statul în numele soților și copiilor săi, construi lângă Milan o mănăstire vestită, în care se păstrează coroana de fier, cu care se încoronau regii lombarzi. Această coroană este de aur pedinafară, iar pedinauntru are un cuiu de

fier, un piron, cu care se credea că a fost răstignit Cristos pe cruce.

Dintre regii următori este cunoscut ca rege energic *Rotaris* (pela 650). El a întins și a întărit puterea statului. A dat și o lege, prima lege scrisă a Longobarzilor. Dar cel mai mare rege a fost *Luitprand* (712—744) care prin cuceriri dela imperiul de răsărit și prin supunerea ducilor puternici a fost pe punctul de a uni toată Italia și de a face din ea un singur stat roman. Insa papii își îndreptară privirile peste Alpi și înlăturară pericolul lombard, cerând ajutorul Francilor.

Coroana de fier

5. Statele barbare în Galia.

Regatul Vizigoților. Regele Vizigoților, care a stabilit legături statornice cu imperiul și care s'a așezat definitiv în Galia se chemă *Vallia*. El a cucerit și o parte din Spania. După el a urmat *Teodoric*, cu care Romanii au purtat multe lupte spre a-l împiedica de a cuprinde cetăți mari din Galia, dar cu care s'au unit, ca să lupte împreună contra Hunilor. Teodoric a mers cu Aetiu contra lui Attila, s'a luptat vitejește și a murit în luptă.

Urmașii lui Teodoric s'au amestecat la răsturnarea celor din urmă împărați, cu mai puțin succes însă decât comandanții mercenarilor din Italia. Cel mai însemnat rege vizigot a fost *Euric* (466—483), care a întărit puterea Vizigoților peste toată peninsula iberică și peste Galia sudică. Capitala întinsului său regat era la Tolosa, de aceea regatul se chiamă și *tolosan*. Euric este însemnat și pentru că a dat legi scrise, cari au fost imitate și de alți regi barbari.

Dela populația romană Vizigoții au luat nu o treime din pământ, ci două, poate pentru că ei erau mai numeroși de-

cât alți barbari, dar poate și pentru că s'au dat mai repede la cultura măslinului, a viței, la lucrarea metalelor. Ei erau arieni și persecutau populația romană, de aceea aceasta s'a unit contra lor cu Francii și i-a alungat din Galia.

Regatul Burgunzilor. Burgunzii făceau parte din confederația respinsă de Stilicon peste Alpi. După puțin timp, ei s'au așezat în partea de sud-est a Galiei și au luat parte în lupta contra lui Attila. În regiunea Lionului, înșiși Romanii au chemat ca protectori contra altor barbari pe acești oameni «înalți de șapte picioare» cari se pare că au fost mai blânzi și mai credincioși învoelilor. Ei au apărut țara contra Vizigoților spre apus, contra Alamanilor spre nord.

Regele burgund cel mai însemnat a fost *Gondebald* (pela 500). El a dat o lege, în care se fixau aceleași amenzi și pentru Romani și pentru Burgunzi.

Burgunzii au primit mai repede cultura romană. Un episcop al timpului ne spune că ei se purtau cu Romanii ca cu niște frați în Cristos. Însă episcopii romani, cari încă din timpul imperiului se alegeau din familiile cele mai nobile și mai bogate, încât exercitau în provincii o autoritate civilă reală, erau în contra Burgunzilor și vor fi favorabili Francilor.

Regatul Francilor. Istoria nu e sigură dacă numele de *Franc* vine dela lancea *framea franca*, sau numele armeei vine dela ei. Locuințele lor erau în secolul IV pe Rin, unde împărații, mai ales Iulian, i-a respins dese ori. Când Alaric s'a ridicat în contra Romei, o parte din ei, *Francii Salici*, s'au așezat în Belgia, iar *Francii Ripuari* au rămas în Germania (Frankonia, Frankfurth.)

Francii au pătruns în imperiu ca cuceritori, ca soldați, ca coloni, ajungând unii cu putere să pună și să depună împărați. În lupta cu Attila s'au luptat vitejește de partea Romanilor. Istoria regilor lor (*Meroveu*, *Merovingieni*) este legendară până la regele Clovis.

Clovis (481—511). Clovis (Chlodwig, Ludwig) eră la început un mic cap printre alți capi ai Francilor Salici. El atacă și învinse însă pe un guvernator roman, care se mai

țineă în Galia după căderea Romei și care aveă reședința în orașul *Soissons*. În urma acestui succēs domnia Francilor se întinse până la Sena și în scurtă vreme până la râul *Loire*.

Clovis se căsătorise cu *Clotilda*, o catolică, fata regelui Gondebald. Desigur că se făcuse pe lângă Clovis multe încercări de convertire. O soră a lui eră ariană, doi fii ai săi cu Clotilda fuseseră botezați, el însă ținea la zeii săi germani.

Intervenî însă o luptă cu Alamanii (poate la Tolbiac lângă Colonia) în care soarta războiului se întoarse contra lui. Atunci, spune povestea, Clovis a strigat numele lui Cristos și i-a promis că se va boteza, dacă îi va da biruința asupra vrăjmașilor. Și Clovis se ținu de învoială. După o înțelegere cu Clotilda și cu episcopul *Remi* din *Reims*, începū să trateze cu Francii, ca să-și schimbe credința. 3.000 din ei se botezară odată cu Clovis și îndată între Franci și Romani căzū zidul de despărțire. Puteau intră unii cu alții în legături de căsătorie, puteau merge împreună contra *ereticiiilor* de arieni, puteau aspiră să reînființeze imperiul de apus. Un episcop al timpului, care descrie acest eveniment, numește pe Clovis «un nou Constantin».

Evenimentele s'au desfășurat, de altfel, fără voia lui Clovis. Sufletul lui prin botez nu s'a schimbat de loc. Ca să se scape de regii celorlalte triburi a făcut intrigi și a săvârșit crime: a ațâțat pe fiul unui rege contra tată-său ca să-l omoare și pe fiu l-a omorit el; a tuns pe altul, apoi l-a omorit; a ucis cu propria sa mână pe alții. Toate aceste fapte biserica le vedeă cu ochiul iertător și episcopul zice: «în fiecare zi Dumnezeu supunea pe inimizii lui Clovis sub mâinile lui și-i măriă regatul, pentru că mergeă cu inimă dreaptă înaintea Domnului și făcea ce este plăcut ochilor săi.»

Adevărat că eră plăcut bisericii ca să fie înfrânți Burgunzii, și Clovis a mers contra lor și i-a pus în stare de vasalitate. A căutat să atragă în partea sa pe episcopii și pe clerul din Galia sudică, apoi a mers contra Vizigoților. Lupta s'a dat lângă *Poitiers* (507). Regele Vizigoților căzū în luptă, statul lui ar fi perit, dacă Teodoric cel mare n'ar fi luat sub protecția sa pe fiul regelui mort. Vizigoții lăsară lui Clovis

*

toată Galia afară de partea dintre Ron și Alpi, pe care o luă Teodoric și lor nu le rămase decât o mică provincie pe lângă mare.

Urmașii lui Clovis. Fii lui Clovis (4) își împărțiră statul între ei, ca pe o moșie. Ei purtară neconținute războaie prin cari întinseră statul franc. În Germania supuseră pe *Turingi* și ajunseră până la Elba; completară supunerea Alamanilor și supuseră pe Bavari (*Baiuvarier*) oameni din Boémia, cari se întinseseră până la râul *Lech* și până la munții Alpii. În Galia cuceriră pe Burgunzi, și amestecându-se în luptele Ostrogoților cu imperiul de răsărit, puseră mâna și pe regiunea dintre Ron și Alpi, vechia *provincia* romană.

În familia lor cei 4 fii ai lui Clovis au fost barbari, ca și tatăl lor. Frate se scoală contra fratelui-său, tată (*Clotar*) dă foc casei și arde în ea pe propriul lui fiu. cu femeea și copiii lui.

Clotar rămase singur rege și reunì tot statul franc în puterea sa. La moarte având și el tot 4 copii, statul se împarte în 4 părți, iar la moartea unuia în 3 părți, cari s'au păstrat ca nume geografice mult timp: *Austrasia* (țara de răsărit) *Neustria* (țara de apus) și Burgundia (regiunea Romului). Austrasia eră în pământ curat germanic, Neustria la apusul ei.

Urmașii lui Clotar au purtat și lupte contra inamicilor din afară: au respins pe Longobarzi și i-au atacat în Italia, au purtat lupte în Germania. Dar anii lor se umplu mai ales cu lupte interne purtate între două femei, *Brunhilda* și *Fredegonda*. Doi fii ai lui Clotar luaseră de soții pe două surori, fete ale regelui Vizigoților. Unul din ei și-a omorît însă soția și a luat pe Fredegonda. Brunhilda, sora reginei ucise, urmărește cu stăruință să răzbune contra Fredegondei moartea sorei sale. Bărbatul Brunhildei iese biruitor, dar oameni trimiși de Fredegonda îlucid în mijlocul victoriei lui. Fredegonda pareă triumfătoare și puse să ucidă pe copiii soțului său, cari nu erau și ai ei; dar soțul ei fiind ucis, norocul se întoarce spre Brunhilda, care conducea statul în numele fiului și nepoților săi. Fredegonda, aveă un fiu *Clotar II*, care birui în noua luptă începută cu Brunhilda, dar Fredegonda nu se putu bucura de succesul ei, căci muri și inimica ei rămase biruitoare. Însă nici ea nu se bucură de victorie, căci nepoții ei intrând în ceartă, unul ceru ajutorul lui Clotar, care câștigând lupta, prinse pe bătrâna regină și o legă de coada unui cal neimblânzit.

În urma atâtor lupte, în cari au perit mulțime de prinți, a rămas singur rege *Clotar II*, care a avut dese neînțelegeri cu cei mai mari din statul său, căci slăbirea puterii regale avusese de efect creșterea puterii episcopilor și ofițerilor dela curte.

Dagobert (628—638). Fiul lui Clotar eră cu numele un rege mare și puternic, în realitate puterea lui eră mică: n'a putut să se lupte cu succes contra Slavilor, iar înăuntru hotărârile sale erau împiedicate de familia puternice, cum eră familia *Arnulfilor* (strămoșii Carlovingienilor).

Urmașii lui Dagobert sunt cunoscuți ca regi *fénéans* (leneși) căci nu se ocupau decât cu moșiile lor, ca niște proprietari. Locuiau la țară și nu veniau în capitală decât la sărbători, purtați în care mari trase de boi. Grijile statului le purtă prefectul palatului, numit *majordomus*.

Majordomi erau în fiecare regat, dar câtva timp norocul a oscilat între majordomii Neustriei și cei din Austrasia.

Cel mai viguros maiordom în Neustria a fost *Ebroïn*, care a învins pe maiordomii din Austrasia și a fost câtva timp adevărat rege al statului franc.

După moartea lui, maiordomul din Austrasia, *Pipin*, repurtă la *Tertry* (687) o mare victorie contra nobilimii din Neustria și puse temelia puterii Carlovingienilor.

Carol Martel. Fiul lui Pipin este o mare figură istorică. Mult timp s'a luptat cu nobilimea din Neustria până să fie ascultat. Apoi se luptă în Germania, unde aduse din nou la

Șef franc.

ascultare pe Alamani, pe Bavari și pe alții. Dar fapta sa, de o însemnătate universală, este lupta cu Arabii în 732.

După ce au cerit Spania, Arabii au început să inunde în apus. Cete de ale lor ajunseseră până în Burgundia. În 732 înaintară până la Poitiers, unde le ieși înaintea Carol Martel. Legenda exagerează vorbind de 375.000 Arabi uciși, însă cultura creștină apuseană a fost mântuită. Arabii învinși acolo, n'au mai încercat să pătrună în apus.

Carol Martel a susținut opera de convertire a Germanilor, de aceea biserica a ridicat familia lui pe tron, precum întărise pe a Merovingienilor.

Pipin cel Scurt. Carol eră atât de stăpân pe stat, încât la moartea sa l-a împărțit între cei doi fii ai săi, *Carloman* și *Pipin*. Cei doi frați au purtat lupte multe în Germania, mai ales *Carloman*, care jucă rolul principal. Poate că din cauza cruzimilor ce săvârșise în Germania, *Carloman* se schimbă deodată, părăsi puterea și intră într'o mănăstire din Italia.

Pipin, rămânând singur, puse sfârșit familiei regale a Merovingienilor. Trimise la papa *Zaharia* ca să-l întrebe, dacă Francii trebuie să 'mai aibă rege sau nu, iar papa răspunse: «este mai bine ca acela, care este rege să poarte și numele.» *Pipin* adună o mare adunare la Soissons, care-l recunoscă ca rege, iar ultimul rege merovingian fu închis într'o mănăstire.

În anii următori, *Pipin* coborî Alpii în Italia de mai multe ori, spre a pedepsi pe Longobarzi, le luă o parte din pământurile ce aparținuseră imperiului, cum și Roma, în totul 22 de cetăți, și le dete papii. Astfel papii câștigară putere temporală.

Instituțiunile Francilor. Cele mai vechi instituțiuni ale Francilor se pot vedea din *legea salică*, mai veche decât Clovis în redacțiunea ei primitivă.

Regalitatea. Puterea regelui crescă mult din contactul Francilor cu Romanii, apoi prin concepția creștină că autoritatea regelui este dela Dumnezeu. Puțin timpă după Clovis ea devine despotică.

Despotismului regal se opune, ca o contrabalanțare, aristocrația laică și bisericească, reprezentată prin ofițerii palatului și prin episcopi.

Palatul ajunge, ca și la împărații romani, locul de unde se primesc funcțiunile înalte și un fel de școală, unde se cresc copii nobili, ca să devie funcționari. Aceste funcțiuni erau de un caracter personal pe lângă rege. Astfel *vistierul* avea grija vistierii regelui (monetă și lucruri de aur). *Cancelarul* păstra inelul regal și-l aplică pe acte. Tot el păstra arhiva. *Mareșalul* avea îngrijirea grajdurilor, mai pe urmă comandă armata. Cel mai important dintre toți era însă *se-neșalul*, care supraveghea pe ofițerii casei regale și care mai pe urmă primi numele *majordomus*. El cârmuiă statul în absența regelui și prezidă curțile de justiție.

Provinciile erau guvernate de *Comiți*, iar în pământ german, peste mai mulți comiți era un *duce*. Comitele administră și judecă, pentru că puterea judiciară și executivă nu erau separate. Tot el comandă armata provinciei.

Episcopii erau personagii însemnate, aleși de credincioși, dar și numiți de rege. Ei mereu își arogă drepturi noi, de aceea unii regi au fost cruți cu ei și mai cu seamă Brunhilda. Incep să judece ca autorități civile. Opozițiunea aristocrației se simte după războaiele celor două regine. Clotar II a dat un edict în înțelegere cu mai marii din timpul său, în care se cuprind *principii moderne*: că nici chiar un serv nu trebuie condamnat fără judecată; că regele să nu poată da ordine contrarii legii.

Aristocrația a pus mâna pe funcțiunile mari dela palat, pe administrarea provinciilor și a bisericii (episcopii sunt barbari, nu se mai aleg dintre Romani, de aceea se vede o scădere a culturii clerului).

Justiția se da de către comite și de un consiliu numit de el, se da și de adunarea oamenilor liberi, după propunerea a șapte consilieri liberi *Rachinburge* = jurați). Cauzele mari, pedeapsa cu moarte a unui Franc, crima contra siguranței statului...) se judecau de *tribunalul Curții*. Legile se ocupau mai ales să stabilească cu deamăruntul despăgubirile

(Wergeld), cari variau cu starea celui vătămat. Cu 600 solidi ¹⁾ se plătiă viața unui om al regelui, cu 200 a unui Franc, cu 35 a unui serv iar dacă știă un meșteșug cu 70.

Veniturile regelui erau amenzile dela judecată, prada din războiu, veniturile moșiilor regale. Impozite nu existau, dar nici lucrări de folos public, iar la armată fiecare mergea pe cheltuiala sa.

Societatea. Pe treapta cea mai de jos erau *sclavii*, cari serviau în casă, sau munciau pe moșia stăpânului. Cei din-tăiu erau într'o condițiune superioară, mai ales sclavii regelui, cari săvârșiau servicii personale pelângă el; cei depe moșii erau legați de pământ.

Legați de pământ erau și *servii*, cari mai înainte fuseseră liberi, dar cari având nevoie de un protector se dăduseră cu pământurile lor aristocrației sau bisericii.

Biserica avea mulțime de pământuri (în Galia o treime din teritoriu) din cari începe a da unele, fiindcă a fost *rugată* (precar) și cel care le primiă eră dator prea puțin (5 livre de ceară), altele pentru o îndatorire atât de mică încât se numiau *beneficii*. Beneficiile se reînoiau la 5 ani, mai pe urmă se întinse obiceiul ca să rămâie ereditare. Proprietarii începură să imiteze biserica și să dea și ei moșii, legând pe beneficiari de dânsii prin servicii personale, prin ajutor armat.

6. Imperiul de răsărit.

Imperiul de răsărit se întindea dela Marea Adriatică și Ionică până la Euftrat și dela Dunăre până la Abisinia și pustiiile Libiei. El a durat aproape 1000 de ani mai mult decât imperiul de apus, încât evul mediu este timpul cât cetatea împărătească a putut rezistă atacurilor, până la cea din urmă invaziune barbară a Turcilor.

Multe cauze au contribuit la păstrarea imperiului. Mai întâiu a fost pozițiunea întărită a Capitalei, care nu numai bine

¹⁾ Moneta de aur a lui Constantin cel Mare, micșorată puțin. După greutate valoră cam 15 franci, după puterea de cumpărare de atunci mult mai mult (prețul unei vaci). Monetă de argint eră *denarul*, de valoarea leului nostru vechiu (cam 40 bani).

apărată ci și așezată eră, ca să fie centrul unui imperiu întins: între Asia și Europa, dominând trecerea din Marea Neagră în Mediterana, cu un port vast și sigur.

În Constantinople s'a continuat fără întrerupere cultura și viața antică. Acolo eră metropola culturii în evul mediu, de unde Arabii au împrumutat filosofia și artele, unde suveranii desgustați de viața publică voiau să trăească ca particulari (Amalasunta). Acolo erau circurile cari împărțiau publicul în partide pasionate, erau bisericile scânteietoare de aur cu ceremoniile lor teatrale și cu tot ce arta păstră din cultura antică. Acolo eră împăratul, capul creștinătății. Mai eră însă acolo populațiune numeroasă (Constantinople a avut peste 500.000 de locuitori) activă și muncitoare, care nu se ocupă numai de intrigi politice, de discuțiuni religioase, de răscoale contra împăraților, ci munciă câmpiile, practică meșteșuguri, făcea comerț, încât istoria evului mediu în partea întâia este istoria predominării imperiului de răsărit.

Adevărat că imperiul nu reprezintă forța unei singure națiuni, ci a unei idei, *idea creștină* mai întâiu, *idea ortodoxă* mai apoi. După nume roman, imperiul eră grec după spiritul instituțiunilor sale, după limba vorbită de societatea cultă. Coprindeă națiuni foarte deosebite între ele, dela Munții Caucaz până la Coloanele lui Hercule. Toate aceste popoare erau însă legate prin interese materiale, prin prestigiul capitalei, prin tradițiunea antică și mai pre. sus de toate prin religieune.

După exemplul lui Constantin, împăratul se considera ca făcând parte din biserică (episcop în afacerile din afară ale bisericii) eră consacrat prin ungere, prezidă sinoadele, susținea dreapta credință, *ortodoxia*.

Mult rău a rezultat din acest amestec al împăratului în cestiunile religioase: disensiunile dogmatice luau număi decât caracter politic, de unde urmau persecuțiuni, răscoale și în cele din urmă slăbirea statului. În niciun stat luptele teologice nu au preocupat societatea atât de mult: cestiunea trinității, certuri asupra naturii lui Cristos, asupra icoanelor, au făcut să piară oameni, să cază împărați, să se sgu-due statul, să se piarză provincii. Însă cel puțin doctrina s'a completat, creștinismul, cum îl avem azi, este opera acelor discuțiuni pasionate.

Păstrarea împărăției se mai datorește și unei împrejurări, care nu e rezultatul întâmplării, cum s'ar putea crede, ci

faptului că în populație erau elemente sănătoase, cari se ridicau la suprafață în momente critice, anume *ivirii de împărați buni* după împărați răi și de nimic. Ei reparau retele și asigurau viitorul pentru un timp de nouă încercări.

Arcadius eră fiul cel mai mare al lui Teodosiu și primise orientul, care se considera partea cea mai frumoasă a împărăției. La început s'a lăsat să fie condus de intrigantul Rufin, care a pus în mișcare pe Vizigoții lui Alaric. Rufin fu ucis însă, iar *Arcadius* fu condus de alți intriganți până ce murì, destul de tânăr.

Fiul lui *Arcadius*, *Teodosiu II*, a fost crescut ca într'o mănăstire: să stea cuviincios, să postească, să cânte, să scrie frumos (se și numește *caligraful*) și această viață a dus-o și ca împărat, pecând Hunii jefuiau imperiul și primiau și tribut.

Câțiva ani a condus mai bine cumnatul lui Teodosiu, *Marcian*, pe care Attila n'a îndrăznit să-l atace.

Cu *Marcian* se stinge familia lui Teodosiu și fiindcă tronul nu eră ereditar, împărății sau erau ridicați de generali ai armatei, sau se alegeau de către împăratul în viață. Unul a fost *Zeno*, care a dat voie lui Teodoric să cucerească Italia, altul se chemă *Anastasie*, care fusese ușier al palatului, dar n'a fost cel mai rău împărat. El a pus să se construească un zid dela o margine la alta a peninsulei pe care e așezată capitala, ca s'o apere contra barbarilor.

Certele dogmatice au fost teribile în zilele lui. Mai întâi cearta, dacă la letarghie trebuie să se zică de 3 ori sfânt sau o singură dată. Împăratul a hotărît să se zică de 3 ori. Apoi a venit lupta cea mare asupra naturii lui Cristos. Patriarhul *Nestorius*, ca să înalțe mai mult persoana lui Cristos, a început să învețe că el nu s'a născut ca D-zeu-om, ci numai ca om, iar divinitatea s'a scoborit peste el mai târziu, încât nu trebuie numită Sfânta Fecioară *Maica Domnului*. Învățătura lui *Nestorius* a fost condamnată de biserică, dar *Nestorienii* au răspândit-o mai ales în Asia, unde se păstrează până azi. Ei au fost oameni învățați și au exercitat influență asupra Arabilor. Ridicându-se contra lui *Nestorius*, altul începî să învețe că Dumnezeuirea este atât de infinită încât *omul-Cristos* a dispărut în *Cristos-D-zeu* și Cristos este numai natură divină (*monofizitism*). În sinodul în care s'a discutat această erezie, monofiziții au bătut cu ciomegele pe adversarii lor, încât unii (și patriarhul Constantinoplei) au murit de bătaie.

După Anastasie tronul fu ocupat de un general, *Iustin*, țaran din Iliria, care la moarte lăsă moștenitor pe nepotul său Iustinian.

Iustinian (527—565). Nepotul lui Iustin a fost un mare împărat, care și-a propus să cucerească ținuturile ocupate de Germani în apus și să întărească imperiul prin reforme și prin legiuiri.

Influență mare asupra lui a exercitat împărăteasa *Teodora*, mai înainte actriță, care a recomandat împăratului mulți oameni nedemni, dar care în împrejurări grele s'a arătat plină de energie.

În anul 532, populația nemulțumită de administrația cea rea, se răsculă în circ contra împăratului cu strigătul *Nica, Nica*, strigăt cu care se încurajă vizitii în circ. Un alt împărat fu proclamat, Iustinian se hotărî să fugă cu flota, dar Teodora îl reținî și-i recomandă pe *Belizar* ca să potolească răscoala. Belizar izbuti, după ce vărsă sângele a mii de răsculați.

Cuceririle lui Iustinian. Războaiele întreprinse contra barbarilor apuseni nu le făcea Iustinian numai spre a restabili unitatea imperiului, ci spre a susține ortodoxia contra arienilor. Erau lupte pentru credință, de aceea populația romană se luptă alături cu armatele imperiale contra ereticilor, de aceea Belizar putu, contra tuturilor așteptărilor, să desființeze regatul Vandalilor numai în câteva luni (534).

Mai grea cu mult a fost cucerirea Italiei. Belizar cuceri Neapole, cuceri Roma, pe care apoi regele Witich o ținî înconjurată un an fără să o poată cuceri. Succesele generalului începură să deștepte gelozia lui Iustinian, care nu-i dăde mijloace destule.

Totuși Belizar înconjură pe Witich în Ravena și-l prinse printr'o viclenie. Anume, Ostrogoții izbiți de vitejia lui Belizar îi oferiră regatul lor și Italia, ca să părăsească pe Iustinian. Belizar primî, coprîse Ravena și pe Witich îl duse la Constantinopole. În urmă Iustinian fu și mai neîncrezător în Belizar, iar Ostrogoții recuceriră toată Italia, Sicilia și atacară coastele peninsulei balcanice. În cele din urmă

norocul fu pe partea armatelor imperiale, conduse de *Nar-ses*. Acesta înființă la Ravena un *exarhat* (vice-regalitate).

Succesul armelor lui Iustinian fu mai mic în Spania, însă pe coastele sudice, mai multe porturi fură ocupate, pe cari regele vizigot nu le putu recuceri.

Luptele cu Persii, cu Avarii și Slavii. Pe când imperiul era în războiu cu Ostrogoții, aceștia îndemnară pe regele Persilor să atace Siria. *Cosroes Nusiruan* se retrase înaintea armatei lui Belizar, care nu raportă vreun succes însemnat, căci fu rechemat. Cosroes atacă din nou provinciile din Asia și în cele din urmă trebui să i se plătească un tribut.

Mai fără prevedere se arată Iustinian în peninsula balcanică. Aci Slavii și Avarii începură să jefuească mai în fiecare an. În 538 Bulgarii pradă Dobrogea. În 540 Avarii ajung până la Constantinople și la întoarcere duceau cu ei 120.000 de prizonieri.

Adevărat însă ca Justinian a întărit o mulțime de cetăți la graniță spre Persia, că a construit un zid în Crimeea, spre a apăra contra barbarilor coloniile grecești de acolo, că a făcut multe întăriri și în interiorul împărăției.

Legislațiunea lui Iustinian. În mulțimea de legi romane «pădure întunecoasă» Iustinian întreprinse o alegere, voi să simplifice și să hotărască ce anume trebuie să se învețe ca drept.

El numi o comisiune de 10 jurisconsulți, între cari era *Tribonianus*, care făcu o alegere din legi și fixă *codul*. Tribonianus își mai asociă alți colaboratori și alese dintre studiile asupra dreptului ceea ce li s'a părut mai însemnat. Astfel publică *digestele* sau *pandectele*. A treia lucrare cuprindea un rezumat, un manual, din care să se învețe dreptul: *Institutele*. Legile publicate de Iustinian se numără *Novele*.

Această operă de legiuiri a lui Iustinian a înlesnit foarte mult studiul dreptului. Ea a fost însă și cauza că s'au pierdut operele numeroase de drept ale Romanilor: toți se mulțumiau cu alegerea și cu rezumatul lui Iustinian. Apoi modul cum s'a făcut alegerea, mutilarea operelor juridice, a fost

caracterizată de barbară. Totuși, această legiuire condamnă sclavia, apără pe femei și pe copii, recunoaște dreptul egal de moștenire al copiilor, inviolabilitatea proprietății... Lumea modernă trăește pe aceste principii.

Administrația imperiului. Partea cea mai întunecoasă a domniei a fost vițiile administrațiunii, care revoltă prin arbitrarul ei și care prin netoleranță a împins imperiul spre cădere. Răscoala Nika a fost pricinuită de un administrator susținut de Teodora. Administratorii făceau zel de ortodoxie, căutând prin provincii și prin capitală pe păgâni, adoratorii vechilor religii: îi mutilau, îi plimbau pe strade. În 529 se închide școala filosofilor din Atena și filosofii fug în Persia, unde găsesc mai mare siguranță decât în țara filosofii.

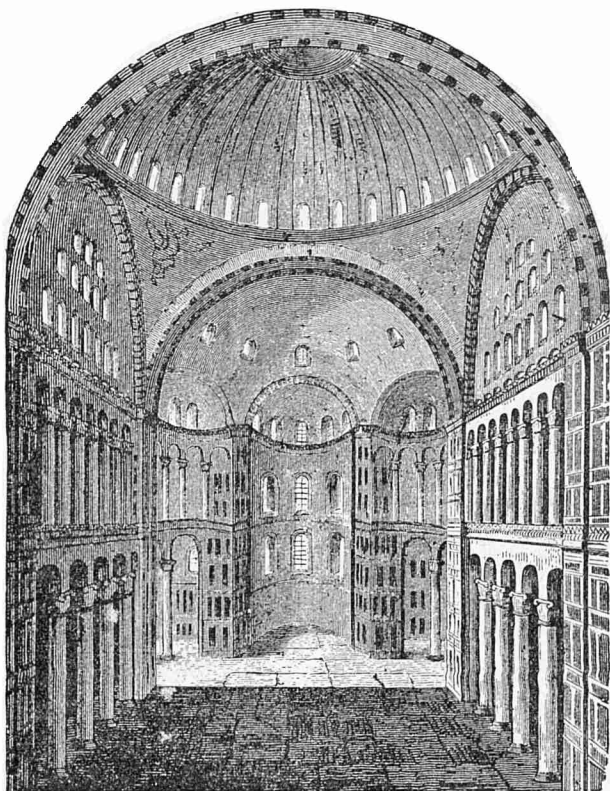
Împărăteasa se amestecă în discuțiuni teologice, împăratul favoriză monofizitismul, persecutând pe ortodoksi.

Comerciul și industria erau active. Erau fabrici numeroase de mătase în Siria și în Europa la Constantinopole, la Teba, Atena, Corint, de unde se răspândiau în occident frumoasele stofe bizantine. În timpul lui Iustinian, 2 călugări au adus din China, pe ascuns, sămânța viermelui de mătase. Comercianți greci se găseau în toate porturile Mediteranei făcând comerț cu mătăsuri, cu lucruri de băcănie, cu vinuri (vinul de Gaza), cu papirus adus din Egipt.

Sfânta Sofia. În timpul răscoalei Nika fusese arsă vechia biserică S-ta Sofia. Iustinian voi să o reconstruească așa ca să întreacă tot ce se spuneă despre templul lui Solomon. Coloane de la templelele cele mai vestite se aduseră la biserica cea nouă. O cupolă vastă de 31 metri în diametru se ridică d'asupra capitalei. Pereții erau decorați cu mozaicuri. La sfîntirea ei împăratul exclamă: «Mulțumescu-ți, Doamne, că m'ai socotit vrednic ca să săvârșesc o asemenea lucrare.»

Iustinian a murit în 565 și sub urmașul său Avarii se așezară în Panonia, Longobarzii pătrunseră în Italia. *Mauriciu* a fost mai energic și mai inteligent. El a intervenit în ceretele pentru tronul Persiei, unde a ridicat rege pe Cosroes. Voiă să înceapă luptă și cu Avarii, și începă să restabilească disciplina în armată. Aceasta și poporul de jos se răsculară,

proclamară împărat pe un centurion obscur, numit *Focas*. Copii lui Mauriciu (5) fură uciși sub ochii tatălui lor, care apoi fu ucis și expus privirilor tuturilor : primul împărat de răsărit omorât.

Interiorul S-tei Sofii.

Focas trăia în beții și în cruzimi, Cosroes se ridică să răsbune pe Mauriciu, coprinsе țerile din Asia și se opri în fața Constantinoplei. În același timp porturile din Spania se pierd, Avarilor li se plătește tribut : imperiul eră pe marginea prăpăstii. Atunci vine contra lui Focas flota din Africa, comandată de noul împărat Heraclius.

Heraclius (610-641). Cățivă ani Heraclie rămase ca paralizat. Cosroes cucerі Siria, Palestina, intră în Ierusalim, in-

sultă mormântul Domnului și răpi sfânta cruce, cucerii Egiptul și amenință Constantinopole. Avarii, de altă parte, amenințau capitala. Heraclie vorbea să fugă la Cartagina, deodată însă se deșteaptă. Organizează armate, merge de mai multe ori încontra Perșilor, le străbate țara, le cuprinde capitala, detronează pe Cosroes, care și fu ucis. Perșii întoarseră toate cuceririle făcute imperiului. Împăratul fu primit în capitală cu cântece de psalmi, sfânta cruce fu pusă în biserica depe mormântul Domnului.

Heraclie, ca să se lupte contra Avarilor, a dat voie Slavilor să se așeze în peninsula balcanică (Sârbii au ocupat Serbia).

Apoi veni răi iarăși momente de apatie, când fu ca paralizat față de Arabi.

Fugând din Siria înaintea Arabilor victorioși, el zise: «Adio, Sirie, adio pentru ultima oară.» Armatele împărătești fură învinse la râul *Yermuk*, Ierusalimul fu pierdut pentru totdeauna, Egiptul căzu îndată. Populațiunile părăsiau imperiul, căci ele erau eretice (monofizite) iar împăratul ortodox le persecută credința și le luă averea prin impozite.

Discuțiunile teologice înfloriau mereu însă. Ca să impacă pe monofiziți, unii patriarhi ziceau că în Cristos sunt două firi, dar numai o voință, cea dumnezească; Cristos adică a fost D-zeu și om, dar voința numai ca D-zeu (monotelism). Din motive politice. Heracliu susținu această doctrină și înstrăină de imperiu Italia și pe papi.

Istoria urmașilor lui Heraclius este o înșirare de intrigi, de răsturnări și de crime. *Iustinian II* fu pedepsit cu tăierea nasului (a sgârsciului dintre nări) și exilat. După mai mulți ani se întoarse și intră în triumf, grozav triumf: ținea un picior pe gâtul unui fost împărat și celălalt picior pe gâtul altuia, iar poporul îi cânta psalmi. A murit ucis. În 6 ani pier 3 împărați. Și Bulgarii, Longobarzii, Arabii cuceriau provinciile. Arabii înconjurară capitala pe apă și pe uscat. Se părea că a sunat ora din urmă a imperiului, când o dinastie nouă de împărați îl salvă și-i insuflă o viață nouă.

7. Arabii. Mohammed. Imperiul Arab.

Arabia e cu întindere de 2 mil. și jumătate de chilometri, cu un pământ nisipos și înconjurată pe părțile despre mare cu trei șiruri de munți. Interiorul este o pustie de nisip cu podșuri și cu oaze fertile, iar părțile vecine cu marea sunt roditoare și populate.

Cei mai vechi locuitori, *Ariba*, și Semiții, cari au venit după dâșii și i-au asimilat, au venit pe la Golful Persic. Partea udată de Marea Roșie, numită *Hegiaz*, a jucat rol în istorie și limba ei a ajuns limba arabă. Partea din sudvest udată tot de Marea Roșie este regiunea cea mai roditoare și fusese numită de Greci și de Romani *Arabia fericită (Iemenul)*. Acolo a existat din vechime un regat strălucit, care a ținut multe secole cu oarecări eclipse.

Arabii au radiat din țara lor până în Siria și până la Eufrat, au venit în atingere cu imperiul roman, uneori ajutându-l, alteori urmărind scopurile lor proprii. Astfel vestitul regat al *Palmirei* eră arab și vestita *Zenobia* eră arapă.

Arabii în secolul VII. În ținuturile depe lângă mare, Arabii locuiau în târguri și în sate, ocupându-se cu agricultura ori cu comerțul; mulți însă, și cei din centru mai toți, erau nomazi, ducând cu dâșii turmele și corturile. Prezenta un amestec de calități opuse; cruzi și generosi, beți și caritabili, hoți, iubitori de jocuri de noroc, dar și miloși până la sacrificiul libertății lor. Se citează exemple de Arabi, cari, neavând bani ca să răscumpere robi, se făceau ei robi ca să libereze pe aceia. Credincioși cuvântului dat, îndrăzneți în pericole, erau devotați rudelor și amicilor. Lipsind o autoritate centrală de stat, individul făcea apel la rudele sale și tot tribul, uneori și triburile amice, începeau războiu cu familiile sau cu triburile inimice dintr'o ceartă de nimic. Un războiu, care a ținut 40 de ani, a pornit din discuțiunea, dacă este superior calul unuia sau iapa altuia.

Peste tot întinsul erau certuri și lupte, însă 4 luni erau sfinte în fiecare an și vrăjmășiile încetau. Atunci se întreprindeau pelerinagii, se adunau în *târguri* din toate părțile Arabiei, pentru afaceri și de plăcere. Acolo puneau la cale alianțe sau se atătau la certe; acolo veniau poeți și cântăreți și-și desfășurau talentele înaintea unui public, care se pricepea să-i prețuească. Căci rar Arab de neam bun nu știa să ție un discurs, să înțeleagă un cuvânt de spirit, să înțepe cu o satiră. Poetul, care izbutia, devenia o persoană mare, al cărui nume trecea din gură în gură, ale cărui poezii se coseau pe stofe în litere de aur și se atârnavu pe bolta *Kaabei*. Totdeodată poetul eră și cavalier, gata să convingă cu sabia, să

răsbune un tată, sau o rudă scumpă. Literatura aceasta a contribuit, ca să facă dialectul din Hegiaz înțeles în toată Arabia și ca toți Arabii să se simtă legați între ei, să se simtă o națiune.

În credință variau trib de trib, Arabii așezați de cei nomazi. Erau animiști, adorau stelele, pietrele, spiritele. Construiau temple din cari cel din Meca (Kaaba) ajunsese *pantheonul* Arabiei. Aci se aduseseră vreo 360 de idoli, încât fiecare trib își găsea idolul său. Aci se legă origina templului cu origina întregului neam arab, după tradiția biblică. În Kaaba există o piatră neagră (meteorit): a fost adusă de îngerul Gabriel, se povestea; a fost albă și s'a înegrit din atingerea oamenilor păcătoși. E o fântână *zemzem*: apa mântuitoare, se spunea, prin care a fost adus la viață fiul Agarei, gonită de Avram. Acolo se ridicau rugăciuni și zeului suprem *Allah-Taala*, spre care se îndreptau unii Arabi.

Judaismul și creștinismul pătrunsese în Arabia și aveau sectele lor.

Mohammed (571-632). În acest mediu se născu profetul Arabilor, la Meca, în Hegiaz, din tribul Coraișilor, trib care avea îngrijirea Kaabei și toate veniturile dela pelerinagii. Tatăl său murise înainte de nașterea lui, iar mama îl lăsa orfan de 6 ani, cu câteva oi și cămile, drept toată averea.

În copilărie să luptă cu sărăcia, până ce ajungând în vârstă, intră în serviciul de caravane al *Cadigei*, o văduvă bogată și rudă cu el. Cadigia îl ia de bărbat și are mare influență asupra lui, iar prin averea ei îl scutește de munca zilnică, lăsându-i timp de meditație. Ca mulți din timpul său, Mohammed era muncit de problema religioasă: idoli și spiritele nu-l mulțumiau. Se retrăgea într-o peșteră de lângă Meca, rătăciă pe munte, trăia în post și rugăciune, avea vedenii. Îi era teamă să nu înnebunească, însă Cadigia îl liniști, îl convinse că-l atinge îngerul Gabriel și că el este ales profet al Arabilor. Un capitol din Coran, care începe cu vorba «Scoală...» exprimă momentul, când începe misiunea lui. Din relațiuni cu creștinii și cu Evreii primise un fond de legende și de tradiții biblice.

Primii discipuli fură rudele sale: mai întâiu Cadigia, care înainte de el crezuse în misiunea lui, apoi vărul său *Ali*,

apoi un om de cinste *Abu-Becr*, apoi *Omar*, *Osman*, femei, sclavi. Coraișii, temându-se să nu piarză veniturile dela Kaaba, începură să-l persecute. Il numiau nebun, îl provocau să facă minuni, uciseră pe câțivă. Când murî Cadigia, Mohammed hotărî să fugă la *Iatreb*, unde aveă câțivă credincioși. Fuga lui (*Hegira*) s'a întâmplat la anul 622 și servește ca eră la mohamedani.

Iatreb luă numele de *Medina* (orașul profetului) ridică prima moschee și regulă cultul cel nou. Apoi Mohammed se pregăti să meargă să cucereasca Meca. Numărul partizanilor lui creșteă în toate cetățile. Chiar din Meca îi veniră *Amr*, *Kalid*. În urma câtorvă înfrângerii, în 630 plecă asupra cetății cu 10.000 de credincioși, beți de entuziasm și de poftă răsbunării. Promise iertare tuturilor celor ce vor sta în casă, ori se vor închide în Kaaba, el, călare pe cămilă, ocoli de 7 ori templul și porunci să dărâme idolii. Apoi iertă pe toți și primî deputațiuni dela toate triburile arabe. Arabia toată eră sub mâinile lui, iar o armată primî ordinul să atace Siria.

În 632 moare și se înmormântează la Medina.

Coranul. Mohammed nu știă nici să scrie, nici să citească. Cuvântările lui au fost scrise pe hârtie, pe foi de palmier, pe pietre, apoi au fost adunate de primii trei califi. Coranul (lectură) este o colecțiune de imnuri, de legende, de promisiuni, de povește, puțin legate între ele, fără o dezvoltare dramatică, cum este evanghelia. El e completat cu *Suna* (tradițiunea) pe care nu o țin musulmanii (Perșii) numiți *Șiiti*, ci numai *Suniții*.

Dogma musulmană e foarte simplă: D-zeu e unul și atotputernic, Mohammed e profetul lui. D-zeu a creat spiritele și lumea văzută, s'a revelat prin profeți (Adam... Moise, Isus). Isus n'a fost fiul lui D-zeu, ci un om inspirat. Mohammed e cel din urmă și cel mai mare profet.

La judecată cei răi vor fi aruncați în focul *Gehenei*, carnea arsă le va crește mereu, ca să simtă mereu dureri. Cei drepti vor merge în Raiu, unde vor petrece în haine de mătase la umbra arborilor, pelângă ape curgătoare, vor mânca fructe rari serviți de fetițe negre, vor bea în pahare

de argint. Ca să câştige Raiul omul trebuie să îndeplinească 5 datorii: să creadă dogma, să se roage de 5 ori pe zi, să postească, să facă milostenie şi să meargă în pelerinaj la Meca.

Coranul opreşte vinul şi jocurile de noroc, el recomandă umilinţa, răbdarea, mila. Adevăratul musulman (credincios) trebuie să rescumpere pe captivi, să hrănească pe orfani şi pe săraci.

Pe Evrei şi pe Creştini, Mohammed i-a cruţat la începutul misiunii sale, crezând să-i poată atrage, mai pe urmă a predicat războiul crâncen contra lor.

Coranu' tolerează poligamia, totuşi a ridicat starea femeii, căci a oprit uciderea fetelor şi le-a dat drept la zestre şi la moştenire. O caracteristică a religiunii mohamedane este fatalismul, doctrina că faptele şi viaţa omului sunt hotărâte dela început şi că nu se pot schimba.

Doctrina musulmană nu e originală: e un amestec de mozaism, de creştinism, de credinţe persane şi arabe. Dar tocmai această apropiere de celelalte religiuni a înlesnit primirea lui. Simplitatea dogmei şi a cultului, îngăduirea slăbiciunilor şi patimilor omeneşti, trebuia să încante mulţimea şi să o aducă sub stegul profetului.

Abu-Becr. Omar. Osman. Cum muri Mohammed izbucniră neînţelegeri în toată Arabia. Credincioşii aleaseră însă pe Abu-Becr, care luă titlul de *calif* (urmaş) şi cu mână de fier reduse într'un an toată Arabia sub puterea sa. Apoi trimise două armate contra Grecilor şi contra Persilor, slăbiţi prin lupte şi certuri.

Heraclius slăbise cu totul regatul persan şi-l pregătise să devie provincie arabă. Supuşii imperiali din Asia şi din Africa voiau să scape de jugul Constantinopolei, căci erau persecutaţi pentru credinţă (mulţime de eretici) şi striviţi sub greutatea impozitelor, pecând armata arabă era beată de fanatism: *Zaid* refuză să ia comanda, căci comandantul trebuie să se cruţe şi el vrea să moară martir pentru credinţă. Toţi supuşii, toţi disciplinaţi: *Kalid* e scos din comandă, el se supune şi declară că se va supune şi unui copil, dacă va porunci Califul. Cel multu de onorat al califului Siriei, al Egiptului

tului, al Persiei, al bogățiilor lumii. Buni ochitori, arcașii lor țintiau în ochii vrăjmașilor, în ochii elefanților.

Cuceririle se făcură cu iuțeala fulgerului. Kalid câștigă bătălia dela Iermuc și Siria fu cucerită, cucerită Palestina : Omar intră în Ierusalim.

Sad intră în Persia și coprinse cea mai mare parte a ei, după o luptă de 3 zile la *Cadesia*.

Amr intră în Egipt, deși califul îl oprise și ocupă țara fără luptă. Numai Alexandria rezistă 14 luni.

Cucerirea definitivă a Persiei se săvârși după lupta dela *Nehavend*. Mohamedismul atingeă munții Caucaz și râul Indus și nu trecuseră decât 11 ani dela moartea profetului!

Contra califului Osman, care eră bătrân și slab, se ridicară nemulțumiții. El fu atacat și omorât în casa sa, Ali fu proclamat calif.

Ali. Viteaz fără pereche, dar lipsit de talente politice, pretinse să fie calif dela moartea profetului. El ațâțase pe omoritorii lui Osman. Contra lui se ridică însă *Moauia*, și *Aișa*, femeea iubită a lui Mohammed, inimica neîmpăcată a lui Ali. Luptele le câștigă Ali, dar inimicii încercară contra lui alte mijloace: într'o luptă puseră în vârful lăncilor foi din Coran și chemară pe oamenii lui Ali să stea la judecată. În cele din urmă se făcù o conjurație, ca să ucidă pe Ali, pe Amr și pe Moauia. Numai Ali fu ucis, iar Moauia rămase calif. Partizanii lui Ali formară o sectă, care nu recunoaște pe cei 3 califi, ci susține că adevăratul urmaș al lui Mohammed e Ali (Șiitii).

Omeiazii (661—750) Familia lui Moauia a făcut califatul ereditar. Ea s'a așezat în Damasc și se numește familia Omeiazilor, după un strămoș al lui Moauia, numit Ommeia.

Cuceririle, cari se opriseră o jumătate de secol, cât ținuseră certurile, reîncepură repezi. Sub *Ualid I* (710) se cucereste regiunea Indului. Sub Muauia fu atacată Africa și luată dela Greci. Mai grea a fost supunerea triburilor berbere, cari nu au fost supuse decât după ani de luptă și după numeroase înfrângeri.

Cucerirea Spaniei (711). Regatul Vizigoților trecuse dela arianism la catolicism. Însă Vizigoții, precum fuseseră mai

Înainte arienii intoleranți, așa se arătară mai pe urmă catolici tirani. Clerul și nobilii apăseau poporul, persecutau pe Evrei, răsturnau pe regi și nu se sfiau de a cere ajutor străin.

O armată de berberi și de Arabi, condusă de *Taric*, trecu strămoșia (= Gebel Taric = Gibraltar = muntele lui T.) și începui lupta cu regele Vizigot la *Xeres*. Parte de Vizigoți părăsiră lupta, regele muri, Spania întreagă fu cucerită în această luptă. Evreii se uniră cu musulmanii, nobilii de asemenea, poporul de jos sta nepăsător. Arabii trecură apoi Pirineii, amenințând tot apusul. Victoria lui Carol Martel la Poitiers (732) a pus limită cuceririlor lor, poate că mai mult le-au oprit însă certele și luptele interne.

La cealaltă parte a Europei, Arabii au fost opriți de țaria Constantinopolei și de *focul grecesc*. Un Grec inventase o substanță asemănătoare după compoziție cu iarba de pușcă, prin care ardea corăbiile arabe.

Cuceririle au schimbat mult viața Arabilor. Primii califi trăiau în mare simplitate: Omar dormea într'un colț, cu un biciu sub cap și învelit cu o haină cârpită; Omeiazii trăiesc la Damasc în palate ca din povești, beau vin, merg la vânătoare și sunt necredincioși: unul dă la țintă în Coran.

Starea supușilor era destul de suportabilă: își păstrau credința și obiceiurile. Pământul era al statului, dar se lăsa supușilor, spre a-l lucra și a da o dijmă. În imperiu se distingeau, dar, *Moslim*, casta războinică și religioasă, apoi *necredincioșii*, cari mucesc și plătesc. Musulmanii nu plăteau, de aceea convertirile nu erau prea dorite.

8. Intemeierea imperiului de apus.

Carol cel mare (768—814). Războaiele. Instituțiunile imperiului.

Pipin cel scurt împărți regatul său între doi fii: Carol cel mai mare și *Carloman*, care muri în curând rămânând Carol rege peste tot regatul Francilor. Carol este cea mai mare figură a evului mediu, vestit prin războaie, vestit prin eforturile ce le-a făcut spre a civiliza pe supușii săi, intemeietor al unui imperiu nou în apus.

Carol a făcut 60 de expediții războinice, cele mai multe conduse de el însuși. S'a luptat în Gاليا, spre a i-se recunoaște autoritatea, s'a luptat cu Longobarzii din Italia, s'a luptat în Germania și a introdus-o cu forța în viața civilizată, a distrus puterea Avarilor, s'a luptat cu Arabii din Spania.

Războaiele cu Longobarzii. Rege peste Longobarzi era *Desiderius*, om capabil și întreprinzător. El detese în căsătorie pe o fată a sa după Carol, care însă se despărți de ea, după un an, și o trimise la tatăl ei. *Desiderius*, sperând să ațâțe un războiu civil între Franci, ceru papei să ungă de regi ai Francilor pe fii lui Carloman, cari găsiseră adăpost la dânsul. Papa refuză, și *Desiderius* atacă posesiunile papei, care ceru ajutorul lui Carol. Două armate, una condusă de Carol, trecură Alpii, *Desiderius* se închise în Pavia, și rezistă aproape un an, dar trebui să se predea din cauza foamei. Carol tunde pe *Desiderius* și-l trimete într'o mănăstire din Franția, iar el se încoronează cu coroana de fier a regilor longobarzi (774). În anii ce urmară, Longobarzii se revoltară de mai multe ori, dar Carol îi aduse la ascultare, singur sau prin fii săi.

Războaiele cu Saxonii (772—804). În Germania cele mai multe triburi primiseră creștinismul, pe când Saxonii își păstrau religiunea păgână, sacrificau chiar oameni zeilor lor din păduri. Ei formau o confederațiune de mai multe triburi, cari numai când mergeau la războiu se uniau sub un singur duce. Carol voia să-i supui, mai mult voia însă să-i creștineze, în cât lupta cu ei are un caracter mai mult religios. Războiul cu ei se zice că a ținut 30 de ani, însă campaniile erau de cele mai multe ori scurte, căci expedițiile se făceau numai în timpul verei.

În primele expediții, Carol pătrunse în locurile băltoase și păduroase ale Saxonilor, le coprîse o fortăreață numită *Eresburg*, le arse *Irmînsdule*, trunchiul de copac, pe care-l adorau în fundul pădurilor. Saxonii se supuseră și dederă ostatici lui Carol (772), dar se ridicară conduși de un duce viteaz, *Widukind*, reluă fortăreața *Eresburg*, prădară tot ținutul până la Rin. Învinși odată, se ridicau din nou în

anii următori. Carol, ca să le arăte puterea sa, a convocat adunarea cea mare a poporului său, chiar în țara Saxonilor, la Paderborn, mai mulți ani dearându-l. Mulți Saxoni, orbiți de măreția lui Carol se supuneau și primiau botezul, dar se răsculau îndată ce apărea Widukind cu ajutor din Danemarca, măcelăriau pe preoții creștini și ardeau mănăstirile. Odată, când armata lui Carol se luptă cu Slavii de peste Elba, Saxonii, cari îl ajutau cu armata lor, atacară pe neașteptate armata lui Carol și o nimiciră. Dar și răsbunarea regelui fu teribilă: ceru să i-se dea trădătorii și puse să-i omoare pe toți într-o zi, 4500 de oameni. Cruzimea aceasta îi ridică din nou, dar fură învinși. Carol le interzise apoi practica religiei 'păgâne, îi boteză cu de a sila, le impuse să respecte poruncile bisericii (să postească...) îi mută dintr-o regiune în alta, încât toți văzură că rezistența este de prisos. Insuș Widukind primi botezul cu mulți tovarăși. Carol întemeie episcopate, iar în Colonia un arhiepiscopat (785).

După câțiva ani de liniște, Saxonii se revoltară din pricina serviciului miliar, căci erau duși în țeri depărtate să se lupte cu Avarii și cu Arabii. Carol pustii țara, luă pământurile Saxonilor și le da credincioșilor săi, bisericilor și nobililor, strămută a treia parte din populația saxonă în alte regiuni, iar în țara lor aduse coloniști franci. În fine cerbicia saxonă fu înfrântă, Germania cea nouă creștină fu întemeiată, Carol cel mare devenise un nou Cesar, care ca și acela lărgia hotarele civilizațiunii (804).

După războiul cu Saxonii, Carol trimise pe un fiu al său contra Danezilor, cari dedeseră ajutor Saxonilor. Danezii fură respinși și contra lor se făcu o *marcă*, spre a apăra imperiul. Tot prin lupte mici fură respinși Slavii dela Elba.

Bavarii aveau un duce *Tasillo*, foarte ambițios, care se considera ca și independent. Mai pe urmă, temându-se de puterea lui Carol, se supuse în aparență, dar puse la cale o alianță cu imperiul de răsărit, cu Longobarzii și cu Avarii. Carol îl depuse și-l trimise într-o mănăstire.

Războiul cu Avarii (791—796). Avarii erau de același neam cu Hunii și locuiseră pe lângă Urali, pânăce-i chemă.

împăratul Iustinian. Ei veniră, trăind după dâșii pe Slavi și pe Bulgari, prădară provinciile imperiului și, după distrugerea Gepizilor în alianță cu Longobarzii, luară locul Gepizilor în Panonia. Din Panonia plecau cetele lor la pradă și au ajuns de multe ori până sub zidurile Constantinopolei, până când în timpul lui Heraclius au suferit o înfrângere cumplită. Capii lor se chemau *Kagan* (han).

Daco-Romanii, strămoșii noștri, au suferit tirania lor 200 de ani, ascunzându-se în fundul munților și în desimea pădurilor. Carol cel mare întreprinse contra lor un războiu de exterminare, care ținută mai mulți ani, condus de el în persoană, apoi de fii săi. *Pipin* izbuti să-i înfrângă cu totul. Toate căpeteniile barbarilor periră, cum și cea mai mare parte din poporul de rând. Prăzi imense căzură în mâinile învingătorilor, atât de multe metale prețioase, încât, se zicea că a scăzut valoarea lor. Carol dădă daruri bogate credincioșilor săi, mai ales celor mari. După această victorie, imperiul lui Carol ajungea până la Dunăre, iar Avarii dispăreau din istorie.

În urma războiului cu Avarii, Carol făcă tributari pe *Cehi*, cari se așezaseră în Boemia și pe Croați, cari ocupau regiunile de lângă Adriatica,

Războaiele în Spania. Un guvernator arab din Spania ceru ajutorul lui Carol contra superiorului său. Carol trece munții Pirinei, înaintează în Spania și cucerește câteva cetăți, se întoarce însă înapoi, văzând că nu poate lupta cu succes contra unui inamic prea depărtat. Pe când trecea peste Pirinei înapoi, *Bascii* atacară partea din urmă a armatei franceze la *Roncesvalles*. Acolo își găsi moartea *Roland de Bretagne*, pe care l-a cântat atât de mult poezia medievală.

În anii următori, fiul lui Carol, Ludovic, pătrunde în Spania, ocupă regiunea până la Ebru, din care organizează o țară de margine, numită *marca Spaniei*. Această marcă va servi ca urzeală de state creștine în peninsula iberică.

Instituțiile imperiului. Imperiul lui Carol se întindea dela Oceanul Atlantic până la Dunăre și dela hotarele Danemarcei până la Ebru, cuprinzând felurite națiuni, fiecare cu particularitățile ei.

Ca să împiedice despărțirea națiunilor, Carol a desființat ducatele și nu le-a lăsat decât excepțional.

A lăsat puteri mai mari *marcgrafilor*, adică comiților dela margine, cari trebuia să apere hotarele și cari comandau mai multe comitate cum și peste armată. Cele mai însemnate mărci erau cea din Spania contra Arabilor și cea din răsărit contra Avarilor (*Ostmark*, din care a ieșit Austria).

Comitele eră persoana principală a administrației, căci imperiul eră împărțit în comitate. Se pare că eră numit pe viață, cu toate că cei răi erau destituiți. Comitele aveă sub sine pe *vicar*, care în sud se chemă *vice-comites*.

Episcopii erau numiți de regi, afară poate de Italia. Ei aveau mare putere, căci stăpâneau domeniile vaste ale bisericii.

Spre a controla administrația civilă și bisericească, Carol trimetea câte 2 oameni cunoscuți ca înțelepți, ca să inspecteze pe comiți și pe episcopi. Ei se numiau *missi dominici*, se alegeau dintre laici, sau dintre episcopi și stareți; erau permanenți, dar și cu însărcinări temporare.

Palatul, ca și în timpul Merovingienilor, eră centrul celor mai înalte funcțiuni, și în același timp școală de funcționari mari. Funcționarii cei mari îndeplineau servicii personale pe lângă rege. Maiordomul pu m'ai există. Se păstrează seneșalul, *paharnicul*, *cămărașul* (vistiernic) din cari se aleg missi, duci. *Capelanul*, capul clerului dela palat, are și arhiva (*arhicancelar*) căci arhivele erau în capelă.

Adunarea cea mare eră în luna *maiu*, când eră o datorie ca să se adune toți oamenii liberi. S'a început obiceiul ca cei mai mari să se deosebească și să discute deosebit de cei mici (mai ales în adunările de toamnă).

Legile. Carol adună obiceiurile popoarelor și dă voie fiecărui popor să trăească după legile sale, dar în acelaș timp dictă și dânsul legiuri aplicabile întregului imperiu. Se păstrează 80 de prescripțiuni de acestea numite *capitulare*, căci sunt împărțite pe capitule «precum la noi mai demult un edict domnesc ori un tratat se ziceau *ponturi*, fiindcă erau împărțite în paragrafe de acestea, în *puncte*.»

Numărul oamenilor liberi scăzuse și scădea neconținut prin creșterea *beneficiilor*. Regele da beneficii din al său și din al bisericii. În acest caz beneficiarul avea obligațiuni și către rege și către biserică. Beneficiul era pe viață, mai pe urmă ajunge ereditar. Obligațiunile beneficiarului, pe lângă mica arendă la biserică, mai erau către rege, ca să meargă la războiu. Ca beneficii da regele nu numai moșii, ci diferite drepturi de podărit, de vamă și, lucru grav, chiar funcțiile, iar beneficiar putea fi oricine, dela serv până la rege, femeile și bărbații.

Prin acest sistem de beneficii regele avea obligații săi personali, biserica avea pe ai săi, persoanele puternice pe ai lor, statul se descompunea în grupe distincte de persoane, ținute legate de o mână puternică, gata însă a se transforma într-o *poliarhie*, când mâna va fi slabă.

Altă cauză de slăbiciune era *scutirile*, acordate mai întâi mănăstirilor, apoi și favoriților. La început scutirea era numai de impozite și de sarcini, mai apoi mănăstirile obținură ca să fie opriți funcționarii regali de a intra pe teritoriul lor, de a judecă, de a lua impozite. Regii cu multă greutate păstrară obligația serviciului militar.

Armata. Seniorul mergea la războiu cu oamenii săi, *vasali* (vassus, cuvânt celtic) cari trebuiau să se înarmeze pe cheltuiala lor și să aibă de mâncare pentru trei luni. Expedițiunile se făceau vara, excepțional țineau și iarna. Cei cari aveau cai și o proprietate mai măritoasă făceau serviciul călări. Episcopii și stareții erau îndatorați să meargă la armată. Însă începe să se trimească înlocuitori, încât cei cari pot se sustrag și greul cade pe oamenii liberi, cu o mică moșioară. Ca să scape, mulți din ei intră în mănăstiri, alții se recomandă unui senior.

Tendința de a se face călugăr era atât de mare, încât s'a interzis servilor de a intra în mănăstire, ca să nu rămâie moșiile nelucrate.

Judecățile. Oamenii liberi trebuiau să se adune de 3 ori cu comitele spre a judecă, dar fiindcă era greu să se adune, s'au instituit judecători dintre oamenii liberi (*7 scabini*). Regele avea tribunalul său, în care se judecau episcopii și funcționarii cei mari, cum și orice apel făcut la el. Pedepsele ce se dau erau: moartea, scoaterea ochilor, tăierea mâinii, amenzi.

Veniturile statului erau dela dările indirecte (sare, vămi) dela prăzile din războiu și dela veniturile domeniilor regale.

Școala și Literatura. Deși Carol cel mare n'a învățat să citească decât târziu, iar să scrie n'a putut, epoca lui reprezintă o adevărată renaștere. Până la dânsul decăderea este continuă, cu el progresul începe și se continuă.

Centrul mișcării culturale era școala palatului, condusă de *Alcuin*, de origine din Anglia. În învățământ se învăța așa numitele arte liberale (7) în evul mediu, mai ales *gra-*

matica, muzica și retorica. Alcuin a primit dela Carol stăreția unei mănăstiri, pe ale cărei moșii lucrau 20.000 de servi. El a scris comentarii asupra bibliei, iar un elev al său, *Eginhard*, a scris o biografie a lui Carol cel mare. A mai atras împăratul și pe alții împrejurul său, cu cari făcuse un fel de academie. Seniori puternici, fii și fetele împăratului, ascultau și se entusiasmau alături cu el. A purtat grije de muzica bisericii, a adus cântăreți din Italia. Orga s'a răspândit atât de mult, încât începe să se fabrice în Franța. Se fac copii din biblie, se copiază autori clasici în diferite orașe. Carol adună cântecele vechi germane și poruncește să se adune copii pe la biserici, ca să învețe *toți* să citească. A construit biserici, din cari cea mai frumoasă eră în capitala sa *Aachen*..

Restabilirea Imperiului (800). Activitatea papilor atrăsese în sânul bisericii pe cei mai mulți barbari, încât autoritatea bisericii părea că reprezintă în apus puterea morală a vechiului imperiu roman. Cu cât erau mai stimați în apus, cu atât papii slăbiau legăturile ce-i țineau legați de Constantinopole, iar când avură și un stat, ambițiunea lor crescî. S'a întâmplat că împărații din răsărit au început să oprească închinarea la icoane, papii au găsit un pretext ca să se despartă de biserica răsăritului, zicând că s'a lepădat de ortodoxie. S'a mai întâmplat, ca o împărăteasă ambițioasă să depărteze dela tron pe fiulei, ca să guverneze ea, și atunci papa împreună cu Carol au pretins că nu mai e imperiu roman, că imperiul a căzut în răsărit și că trebuie restabilit în apus.

Carol și prin puterea sa, dar și prin devotamentul său pentru creștinism, eră iubit de cler. Pentru creștinism a purtat el războaie cu Saxonii, cu ajutorul clerului a supus Bavaria, clerul voia restabilirea imperiului.

În anul 800, în noaptea Crăciunului, atunci ziua anului nou, Carol se află în Roma, și pe când se ruga în genuchi, papa *Leon III* îi puse pe cap o coroană de aur, apoi în genuchi și i-se închină ca unui împărat roman, iar poporul îl aclamă *«imperatorii Romanorum vita et victoria.»*

Cu tot prestigiul ce dă lui Carol acest titlu, modul cum l-a luat el, lăsă pentru viitor multe neînțelegeri. Papii cred

că imperiul e o creațiune a lor și că ei pot da coroana imperială cui voesc; poporul din Roma crede că imperiul este o delegațiune dată de el; iar împărații vor considera coroana imperială ca o cucerire a strămoșului lor. Cât pentru imperiul de răsărit, Carol voia să se unească amândouă împărățiile prin căsătoria sa cu împărăteasa din răsărit, lucru ce nu s'a făcut. El recunoște pe împărații din răsărit și voia să trăească în pace ca frații, aceia însă nu-i recunoșteau decât titlul de rege.

Încă fiind în viață, Carol a împărțit statul său între 3 fii ai săi (avea o mulțime, legitimi și nelegitimi) cari însă au murit înaintea lui și n'a rămas în viață decât *Ludovic*. În anul 813, Carol convocă, o mare adunare, înaintea căreia pune pe capul fiului său coroana imperială și peste câteva luni, muri marele împărat, în anul 814, la Aachen.

9. *Desmembrarea imperiului. Franța.* *Primii Capețieni.*

O jumătate de secol după moartea lui Carol cel mare, vastul lui imperiu nu mai ființa din multe cauze.

O cauză principală era sustragerea de sub mâna împăratului a părții celei mai numeroase dintre supuși, cari trecuseră sub seniorii bisericești și laici. Comiții devin cu timpul mici suverani, iar episcopii îi imitează.

Altă cauză a fost existența feluritelor națiuni, cari păstrându-și fiecare limba, obiceiurile și având legile sale particulare, voiau să aibă viață independentă.

Idea creștină, care crease imperiul, a contribuit și ea la căderea lui, îndată ce interesele imperiului și ale bisericii au venit în conflict.

În fine cauza cea mai apropiată a fost obiceiul germanic, de a se împărți statul: numeroasele împărțiri provoacă răboaie și mai apoi anarhie.

Ludovic Piosul. Fiul lui Carol cel mare se numește pios, se numește blând, căci trăia cu neconținută frică de păcat, iar la moarte voia să se călugărească. La curte introduse moravuri severe, depărtă femeile cari trăiau la palat, și pe

multe surori ale sale, cari nu duceau o viață curată, le închise în mănăstire; însă din respect exagerat pentru papă, nu credea că-i este destul că a fost încoronat de tatăl său, voia să fie încoronat de papă. Papa veni și-l încoronă, dar nu mai căzù în genuchi înaintea lui, ca înaintea lui Carol, ci împăratul îngenuchiă de 3 ori înaintea papii.

Ca și Carol, împărți și el imperiul între fii săi, după ce a postit și s'a rugat 3 zile (817). Ca să păstreze unitatea statului, îndatoră pe cei doi mai mici, ca să meargă în fiecare an la fratele lor mai mare, *Lotar*, și să primească sfat de la el. Contra împărțirii statului protestă *Bernard*, un nepot nelegitim al lui Ludovic. Dar el fu prins și pedepsit cu scoaterea ochilor. În urma pedepsei, Bernard muri, iar Ludovic, își simți conștiința atât de turburată, încât făcù o *confesiune publică* și se recunoscu vinovat de neglijență.

Murindu-i soția, se însură din îndemnul episcopilor cu o prințesă tânără *Iudita*, care câștigă o mare putere asupra lui. Având un copil cu Iudita, aceasta îl îndemnă să facă parte la împărăție și fiului ei, *Carol Pleșuvul*, cum s'a numit mai târziu.

Ludovic făcù un regat și lui Carol, luând o parte din Germania și din Franța de azi. Idata însă toți, biserică, nobili, ceilalți fii a lui Ludovic se ridicară contra lui. Împăratul se umili și desființă regatul lui Carol, suferi ca împărăteasa să fie acuzată și închisă în mănăstire. Dar Lotar începe să se poarte cu frații săi prea autoritar și aceștia chiamă o adunare, care dete regelui toată autoritatea. Iudita se întoarse din mănăstire, regatul fu dat din nou lui Carol, din nou se revoltară contra lui Ludovic apoi copii susținuți de biserică. Papa eră cu Lotar, și, sub cuvânt că vine să împace pe fii cu tată, este primit în lagărul lui Ludovic. Aci hotărăște pe toți partizanii lui Ludovic, episcopi și laici, să-l părăsească. Nenorocitul împărat cade fără apărare în mâinile inamicilor săi, cari-l desbracă de hainele împărătești, îl îmbracă cu haine de penitent și-i citesc acum ei lista păcatelor. Fii învingători contra tatălui lor începură să se certe între ei și-l puseră din nou pe tron.

Ludovic împărți definitiv, de această dată, imperiul între trei fii, cu Carol, căci unul din cei dintâi trei murise. Lotar primi o parte dintre Franța și Germania (Belgia, Olanda, Alsacia, Lorena, Elveția, Italia) cu capitalele Aachen și Roma, cum și cu titlul de împărat. Ludovic primi țara din răsăritul acesteea, iar Carol țara din apus. Ludovic, care primise Germania, din care cauză se numește *L. Germanicul*, nu era mulțumit cu partea lui și veni cu războiul contra tatălui său. Pe când mergea contra fiului său, împăratul cel prea bun, muri, zicând: «il iert, dar să știe că mor din cauza lui» (840).

Desmembrarea imperiului (843). Cum închise ochii Ludovic Piosul, Carol cel Plușuv și Ludovic Germanicul se ridicară cu războiul contra lui Lotar și repurtară asupra lui victoria decisivă dela *Fontanetum* (841). Lotar se pregăti din nou de luptă, iar Carol și Ludovic se uniră mai strâns prin *celebrul jurământ dela Strasburg* (842). Acest jurământ fu depus de Carol în limba germană, ca să fie înțeles de oamenii lui Ludovic, pecând acesta jură în *limba romană*, ca să fie înțeles de oamenii lui Carol. El este cel mai vechiu monument de limbă franceză și germană.

După multe negocieri se stabilă pace între frați prin **tratatul din Verdun** (843). Lotar păstră partea sa modificată puțin, iar titlul de împărat îi rămânea fără nicio autoritate asupra fraților săi.

Luptele acestea au întărit aristocrația laică, pe care regii nu știau cum să o aibă alături, spre a se putea lupta între ei și pe care o încărcă cu drepturi și cu pământuri. Căsătoriile regilor și ale fiilor lor cu fetele nobililor puternici crescură și mai mult puterea unor familii, cum a fost a rudelor Iuditei, cu cari au avut apoi de luptat regii.

Dintre cei 3 frați, cel care a murit mai întâi a fost Lotar, împăratul, care împărțise și el partea sa între 3 fii, încât tocmai partea cu care era legată demnitatea de împărat rămase mai slabă decât celelalte părți. Dintre fii lui Lotar luă titlul de împărat *Ludovic II*, care se așeză în Italia și-și petrecu viața în intrigile de acolo, între Bizantini, papă și Arabi. Un alt fiu al lui Lotar a luat partea de nord cu ca-

pitala Aachen. El se numiă tot Lotar și numele lui s'a păstrat în numele Lorenei (Lotaringia). Pentru această țară a început ceartă între Carol și Ludovic Germanicul, la moartea lui Lotar, până ce au împărțit-o la anul 870. Dar cearta pentru ea a început atunci și ține și azi (peste 1000 de ani) între Franța și Germania.

La moartea împăratului Ludovic II, demnitatea imperială a luat-o Carol Pleșuvul, împreună cu Italia, însă puterea lui eră nulă din pricina certelor din familia sa, din pricina creșterii aristocrației și mai ales din pricina năvălirii *Normanzilor*. În familia sa, Carol a avut să lupte cu rudele din partea soției sale, cu proprii săi copii, din cari unuia i-a scos ochii.

Diferitele țeri nu se mai simțiau legate între ele, nefiind o mână puternică să le unească. Astfel Bretagne învinse armata lui Carol și trăi viața ei proprie, *Septimania* se consideră ca țară străină, iar regiunea la sud de Loire (*Aquitania*) ca independentă.

Carol aleargă după țeri străine și după coroana împărătească, dar autoritatea asupra oamenilor din propriul său stat îi scapă din mână. În 847 se întâlnește cu frații săi și împreună declară că orice om liber trebuie să-și aleagă un senior (capitularea din *Mersen*). Oprește pe oamenii unui senior de a-l părăsi și le ordonă să-l urmeze în războiu. Concesiunile cresc și față de biserică. Ne având puterea ca să fie ascultat, el imploră, caută să atragă pe nobili prin convingere. Promite amnistie celor cari o vor cere, roagă pe credincioșii săi să-i spună ei fără teamă ce datorii cred că are el, ce trebuie să facă și ce să nu facă. Dacă se va proba că a săvârșit ceva ce nu trebuiă, speră să se îndrepteze cu ajutorul lui Dumnezeu. *Credincioșii sunt în drept să reziste, dacă regele va violă pactul.*

În fine în vestita capitulară din *Kiersy* (877) Carol cel Pleșuv recunoaște *ereditatea funcțiilor* (comitatului) *ereditatea beneficiilor* pentru toți vasalii. Țara se dizolvă astfel în seniorii mari și mici. Seniorul are castel, are oamenii săi, mântuirea țerii e în mâinile lui, regele e redus să guverneze prin convingere. El nu poate să împiedice hoțiile. Fel de fel de oameni se unesc cu Normanzii și jefuesc comitatele ve-

cine, sau jefuesc în socoteala lor, iar vina este aruncată asupra Normanșilor, pecând regele pune biserica să predice contra păcatului hoșii!

Normanșii. Oamenii din nord (Normannen) veniau din Norvegia, Suedia, Danemarca și erau de origine gotică. Emigrau din țara lor din pricina sărăciei și a slabei apărări a imperiului carolingian, atacau mai ales orașele și mănăstirile. Din această cauză au năvălit mai mult în Franța decât în Germania, în care erau puține orașe. Spiritul lor războinic era întreținut prin religia lui Odin, după care cei războinici merg în *Walhala* și prin cântece războinice cântate de *scalzi*, cari celebrau plăcerea de a privi focul orașelor și mănăstirilor aprinse. Fără frică de mare, se imbarcau pe corăbii ușoare sub conducerea unor căpetenii numite *regii mării*, se opriau la gurile râurilor, unde se întăreau. De acolo urcau în sus pe râu călări, sau în bărci și jefuiau populația, se întorceau iarna în fortificație, ca să înceapă din nou primăvara viitoare. Au suferit din pricina lor și alte țeri Rusia, Britania, Spania.

Ca să-i domolească, regii începură să stea la tocmeală cu dâșii. Carol Pleșuvul dete unui cap al lor titlul de duce, altora le plăti tribut. Parisul începe să-i vază din 845, iar în 885 îl țin înconjurat un an întreg, până când sosi împăratul, cumpără pacea și le dete voie să prade altă regiune din țară. În timpul asediului, Parisul fusese apărat de comitele *Odo*, fiul lui *Robert cel Puternic*, care murise mai înainte în luptă tot cu Normanșii.

Carol cel Pleșuv a lăsat un fiu, care a domnit puțin și apoi un fiu al lui Ludovic Germanicul a avut noroc să întrunească, prin moștenire, tot imperiul lui Carol cel Mare. El se numia *Carol cel Gros*. Fiul lui Ludovic Germanicul era slab de minte și lipsit de curaj. Nu se luptă contra Normanșilor, cari înconjurau Parisul, ci le dă bani. Contra lui se revoltă mai întâiu Germania și-l detronează, apoi Francia, care alege de rege pe comitele *Odo*.

Casa Robertiană. Odo era senior puternic, stăpân peste domenii întregi și curajos, ca și tatăl său. După zece ani de domnie (888—898) Odo muri, dar nu lăasă tronul fratelui

său, ci unui nepot al lui Carol Pleșuvul. Această purtare se datoră, poate, influenței arhiepiscopilor din Reims (Rens) care în secolul X au întronat și detronat pe regi. Probabil însă, că și aristocrația ținea mai mult cu Carolingienii, fiindcă erau mai neputincioși spre a ține ordinea.

Regele, numit *Carol cel simplu*, dete lui Robert, fratele lui Odo, domenii întinse, dar după ce trecură aui și Robert se simți sigur pe oamenii săi, alungă pe Carol și se încoronă el ca rege. În lupta care se dete, oamenii lui Robert ieșiră învingători, dar el muri.

Hugo, fiul lui Robert, se mulțumi să joace pelângă Carlovingieni rolul majordomului pelângă regii merovingieni. El chemă pe fiul lui Carol cel simplu din Anglia, de unde eră mama lui, numit dela această împrejurare *Ludovic de peste mare*, un copil de 15 ani, și-l făcù rege la Reims. Hugo primi titlul de duce al Francilor. *Francia* se numia atunci regiunea din nordul Senei. Hugo stăpâniă mare parte din Franța, pecând lui Ludovic îi rămâneau numai orașul nordic *Laon* (Lan) și vecinătățile lui. Regele însă nu eră degenerat, el adună credincioși împrejurul său și cu ajutor de la *Otto cel Mare*, împăratul Germaniei, purtă războaie cu Hugo. Dar la moarte se întâmplă să lase după sine pe Lotar, un copil, pe când Hugo lăsă după sine un om priceput și energic, numit *Hugo Capet*. Acesta câștigă de partea sa pe împăratul german și la moartea neașteptată a lui Lotar, apoi și a fiului lui, Hugo Capetul este ales de către episcopi și de seniori ca rege.

Hugo Capet întemeiază *dinastia Capețienilor* (987) care a întemeiat Franța modernă și ai cărei urmași trăesc și azi.

În lupta de un secol dintre cele două familii, din cari una căută să se susțină, iar alta să se ridice, s'au format în Franța mai multe case puternice ca și cea regală, iar unele regiuni au început a duce o viață proprie ca state independente.

Normandia. Un șef al Normanzilor, *Rolon*, se așezase la gura Senei. În anul 911 regele Carol cel simplu îi dăruî, cu condiție ca să se creștineze, o parte din nordul Franciei, în care se așezară Normanzii și care se numi *Normandia*. Rolon împărți oamenii săi pământul și-i guverună cu multă severitate. Se povestie că ar fi atârnat inele de aur în ramurile unui stejar din marginea drumului și în trei ani de zile nimeni n'a îndrăznit să se atingă de ele. *Normandia* eră guvernată de duci, cari imitând pe regii francezi, în scurt timp au francizat pe Normanzi.

Este probabil însă, că locuitorii vechi au fost reduși în starea de muncitori ai pământului (*rustici*) Normanzii rămânând ca seniori.

Flandra era împărțită între seniori puternici. Unul din ei, *Raoul de Vermandois*, a ținut închis în castelul său pe Carol cel Simplu.

În celelalte țări, în *Champagne*, în *Bretagne*, în *Aquitania*, în *Valea Ronului* erau pulbere de seniorii, amestec și năvăliri de popoare, lupta unora contra altora, încât un episcop din *Champagne* zice «oamenii seamănă cu peștii, cari se înghit unii pe alții.»

Primii regii Capetieni (987—1108). Hugo Capet a putut ajunge rege numai pentru că a câștigat în partea sa biserica. Hugo atrăsese în partea sa pe arhiepiscopul din Reims și era rudă cu ducii și cu seniorii cei mai însemnați. Episcopii și nobilii aleseră pe Hugo și credeau că au făcut monarhia electivă, însă regele avu grije să încoroneze pe fiul său, trăind el, și obiceiul deveni apoi regulă. Familia a mai avut și norocul rar, ca să se continue prin moștenitori direcți în timp de 300 de ani, în care timp principiul eredității a pătruns adânc în spiritul poporului.

Primii regi capetieni au fost oameni activi și abili. Fiindcă funcțiunile, chiar în palat, erau ereditare, ei au lăsat nesupărați pe titularii lor, însă au însărcinat cu executarea ordinelor regale pe oameni mici (preotul capelei, scriitorii) și supuși. Mai ales au purtat grije să nu le lipsească sprijinul bisericii, care reprezintă în acea societate de anarhie elementul de centralizare și de unitate și care le putea procura din domeniile sale imense resurse militare.

Fiul lui Hugo, *Robert II* (996—1031) avea oarecare instrucție și a purtat războaie în sudul Franței.

Henric I (1031—1060) s'a luptat toată viața contra ducilor Normandiei, și, deși a fost bătut, meritul lui este mare, căci a avut curajul să se măsoare cu vestitul *Wilhelm Cuceritorul*.

Filip I (1060—1108) a fost inteligent și practic. A purtat războaie, dar la cruciate n'a luat parte. Era peste măsură de gras și de gros, trăia în petreceri, încât mai cu seamă pe domeniile regale seniorii își ridicaseră castele, făceau drumurile nesigure și regele însuși nu se putea mișca din Paris.

10. *Origina și dezvoltarea feudalității.* *Cavalerismul.*

Feudalitatea s'a format până în secolul al 10, a predominat până în secolul 14, decând a început să decadă, și urme din ea se mai păstrează și azi. Feudalitatea se caracterizează prin pulverizarea puterii regale și înlocuirea ei cu puterea proprietarilor, astfel încât fiecare proprietar al unei moșii eră rege al satului depe moșia sa. Aceasta se exprimă în Franța prin vorba «baronul e suveran în baronia sa.» Numărul acestor proprietari sau suverani, trebuie să fi fost în Franța prin secolul 11 de peste 10.000.

Însă mai bogați decât proprietarii unei moșii, și mai puternici decât aceștia erau vechii comiți sau duci, cari aveau putere peste provincii întregi și a căror suveranitate se deosebiă prea puțin de a regelui, căci ei aveau și drepturile regale (cum e dreptul de a bate monetă). De aceștia erau în Franța vreo 40, în Anglia niciunul, căci acolo autoritatea regelui eră mare, iar în Germania au fost mai mulți, după ce a început să scază puterea împăraților, din secolul 13.

Originile feudalității. Barbarii, când au năvălit în imperiul roman au luat o parte din pământuri, pe cari le-au împărțit între ei cu dreptul de proprietate deplină. Acele pământuri se chemau *allodii*, și proprietarii lor erau liberi, plătind pentru ele numai ce se cuveniă statului. Cei mai mulți din acești proprietari și-au pierdut însă pământul, fie că se duceau în războaie prea depărtate, fie că tocmai voiau să scape de serviciul militar, căci oamenii unui om puternic nu erau luați în armată. Mergeau, dar, la omul puternic și «se recomandau» uneori ei împreună cu pământul, alteori numai pământul¹⁾. Acelă, numit senior, (= bătrân) le da

¹⁾ Iată o recomandare: «Cum știe toată lumea, că n'am cu ce mă hrăni, nici cu ce mă îmbracă, m'am hotărit să mă adresez la cuvioșia voastră, ca să mă leg și să mă recomand protecției voastre și am făcut așa; dar veți trebui să mă ajutați și să-mi ușurați hrana și veșmintele atât cât vă voi servi și voi bine merită. Cât voi trăi vă voi fi dator serviciu și ascultare, ca om de condiție liberă. Toată viața mea, nu mă voi sustrage din puterea voastră, afară numai de nu

pământul înapoi, ca să trăească pe el și sau să-i fie *om de rășboiu (vasal)* sau să-i plătească ceva în bani, ori în natură și atunci eră *serv*.

Pământul primit în schimbul serviciului de rășboiu se numia *feudă* (leafă) și eră nobil, celălalt eră nenobil și ocupat de muncitori.

Mulți proprietari deveniseră puternici sub ultimii merovingieni și sub carolingieni, mai întâiu prin dăruiri de pământuri făcute de biserică. Biserica aveă domenii vaste, pe cari le da în schimbul unor îndatoriri atât de mici, încât se numiau *beneficii* (= binefaceri). Legii au imitat și ei bise-

Cav. sec. XII

rica și au dat neconținut *beneficii*, din al lor și din al bisericii, ca să câștige credincioși împrejurul lor. Beneficiile la început se dau vremelnic, mai apoi pe viață și în urmă obiceiul le făcū ereditare. Îndatorirea beneficiarului eră să meargă la armată.

Carol Pleșuvul a poruncit, ca toți oamenii liberi să se recomande unui senior, încât toți alodialii au dispărut în unele părți și au devenit sau vasali, sau servi, căci «pământ fără seniori» nu se puteă¹⁾.

Insă nu numai pământuri se dau ca feude, ci și vii, livezi, păduri, castele, demnități. Ducii deveniseră ereditari pe ducatele lor, comiții pe comitate, prin capitulara dela Kiersy.

Treptele feudale. Cu toate că puterea seniorilor feudali nu depindea de titlurile lor, căci au fost comiți tot atât de puternici ca și regele, ba au fost duci

voiu fi forțat la apărarea vieții r. cle.» Iată alta: «liber, am voit să mă supui la serviciul vostru și am făcut așa. Pentru aceasta am primit suma... care mi-a convenit. Astfel din această zi poți face cu mine, servul tău, tot ce vei voi, ca și cu ceilalți sclavi ai tăi.» Jalliffier et Vast.

¹⁾ În Normandia rămăsese un alodiu în secolul 14 și purta numele de «regatul d'Yvetot». Proprietarul lui putea să se numească rege, căci nu depindea de niciun senior.

mai puternici decât el (Wilhelm Cuceritorul, după ce a cucerit Anglia, eră de 4 ori mai puternic decât seniorul său, regele Franței) totuși seniorii erau de 3 clase deosebite. Erău mai întâiu seniorii superiori, dependenți direct de rege, egalii lui (ducii, arhiepiscopii, maragrafii germani) cari aveau sub ei state întregi. Apoi veniau seniorii de mijloc, vasali ai celor dintâiu. In al treilea rând erau seniorii mici, vasali inferiori, cu o singură moșie și dependenți fiecare de seniorul său.

Drepturile feudale. Suzeranul păstră proprietatea nudă a pământului și lăsă *vasalului* (cuvânt de origine celtică, însemnează probabil servitor) venitul depe el. Inainte de-a intra în proprietatea feudei, se încheiă o legătură de credință și de protecțiune între suzeran și vasal.

Acesta se înfățișă înaintea suzeranului fără sabie, fără pintenii, cu capul gol și înge-nuchiă cu un genuchiu pe pământ, puneă mâinile în mâinile lui și-i jură că-l va servi cu credință contra tuturilor. Suzeranul îl sărută pe gură și-i da un semn că-l întâ-rește în proprietatea feudei (*investitura*). Semnul variă cu proprietatea: eră un bul-găre de pământ pentru o moșie, o ramură verde pentru o pădure, un mânuchi de paie pentru o liveze, o pereche de mânuși...

Vasalul datoră suzeranului său mai în-tâiu serviciul la oaste, pe an 40—50 de zile. Fiecare se îngrijă de întreținerea și de armamentul său, iar neîmplinirea acestei datorii puteă atrage după sine pierderea feudei. Minorii și femeile trimeteau înlocuitori.

A doua datorie mare eră serviciul judiciar, să asiste adică pe suzeran la judecată, să ia parte la adunările suzeranului. Nu suzeranul judecă, ci egalii împričinaților. Serviciul acesta eră, de altfel, pentru vasal tot un serviciu militar, căci con-damnatul puteă provoca la duel pe un judecător și acesta trebuia să se lupte și cam așa se terminau de obicei pro-

Cav. Sec. XII.

cesele. Pentru suzeran judecățile erau un mijloc de câștig, pentru că amenzile formau un venit al său. Adunările la suzeran erau cam 3 pe an (Paști, Rusalii, Crăciun) când se judecă procesele mari, când se făcea cavaler fiul suzeranului, sau vreo căsătorie în familia lui.

Vasalul trebuia să ajute și cu bani pe suzeranul său, în 3 cazuri: să-l răscumpere, dacă se întâmplă să cază prizonier, să-l ajute la înzestrarea fetei celei mai mari și la înarmarea de cavaler a fiului celui mai mare. S'a mai adăugat, mai târziu, ca să-l ajute la cheltuelile pentru cruciată.

La moartea vasalului, suzeranul avea drept de tutelă asupra copiilor, și drept ca să propuie fetei o listă de bărbați, dintre cari să-și aleagă soțul.

Seniorul avea drept să găzduiască la vasalul său. Obligațiunile erau fixate cu minuțiozitate. Un senior din sud se obliga să primească pe ducele Acvitaniei și pe 10 cavaleri ai lui la o masă, cu carne de porc, de vacă, cu varză, pui fripți și muștar; să-i servească, chiar el, în ciorapi de postav fin roșu și cu pintenii de aur.

Noblețea nu o da persoana, ci pământul, încât un nobil primind un pământ nenobil, nu-l înobilă.

Pământul servil. Pământul, care nu era dat unui om de arme, ci muncitorilor, spre a-l plăti în bani sau în natură, era pământ nenobil, iar muncitorii erau de diferite categorii; unii mai liberi, alții mai legați, toți însă legați de moșie, pe care nu o puteau părăsi, iar dacă o părăsiau erau aduși la urma lor.

Servii plăteau capitație (dare pe cap, rest din timpul sclaviei) plăteau *impuneri* (taille) și făceau *munci* (corvée) după plăcomia seniorului, încât se zicea «*taillable et corvéable à merci.*» Munca i-o cerea seniorul pe partea de moșie, ce nu o detese nici feudă unui vasal, nici servilor să o muncească, ci o ținea pentru curte. Fiece moșie se împărția astfel în 3 părți. Servul mai era dator să îngrijească de drumuri, să sece apa din șanțuri, să lucreze în curte, să meargă în cărăușie. Seniorul avea drept să ia dela serv orice-i plăcea prea mult

(*prise*) și să găzduască la el (de obicei de 3 ori pe an). Servii trebuia să macine la moara seniorului, să cântărească la cântarul lui, să se servească de teascul lui. N'aveau voie să-și vândă ei vinul, până nu-și vindea seniorul pe al său. N'aveau voie să strângă recolta de pe câmp, până nu-și alegea seniorul partea sa. Plăteau pe cap de vită în bani, dau și în natură la termene fixe (porcul la Sântămăria mică, găinele și ouăle la Crăciun). Servul nu se putea căsători fără învoirea seniorului. Dacă se însură cu o femeie de pe altă moșie, copii se împărțiau între cei doi seniori. Servul nu putea ucide vânatul, chiar dacă i-aducea stricăciune: pentru o vulpe omorâtă, deseori era spânzurat.

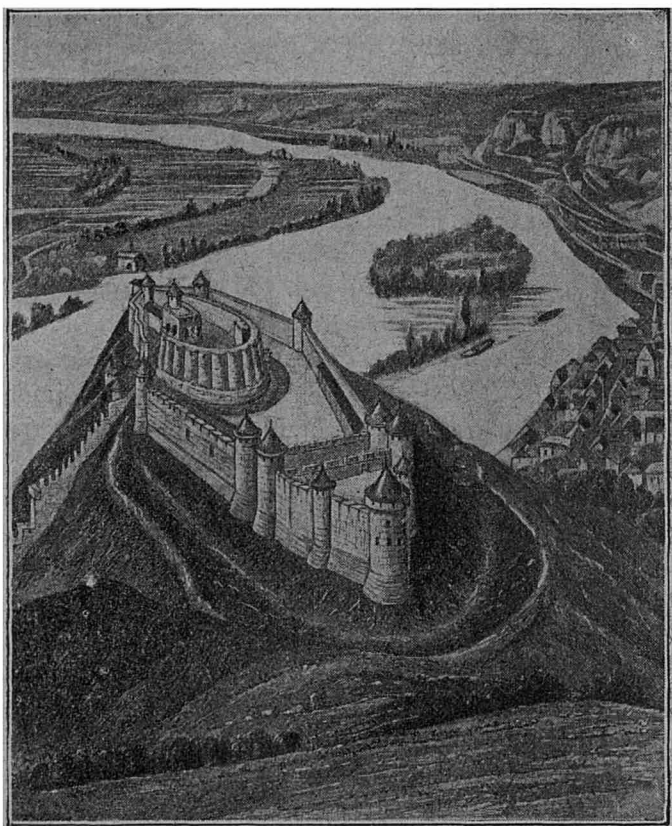
Totuși, starea servilor era mai bună decât starea vechilor sclavi. Se puteau liberă, plătind seniorului o sumă hotărâtă și primind o *chartă*.

Castelul. Locuințele seniorilor puternici erau adevărate fortărețe. De obicei se construiau pe vârful unei coline, în marginea stâncii răpoase, se încingeau cu șanțuri pline de apă, peste cari se trecea pe o punte, ce se ridică în timpul nopții. Unele castele aveau mai multe curți. În curtea exterioară se refugiau țărani cu vitele și cu lucrurile lor. Alte ziduri și turnuri apărau apoi curtea interioară, unde se aflau fântânile cu apă, grajdurile, pivnițele și închisorile. În etajele de sus erau arsenalele, magaziiile cu hrană, cu camerele de locuit. În turnul cel mai înalt (*Coucy* 64 m. înalt, cu 31 în diametru) locuia seniorul. Acolo avea el sala cea mare de consiliu, cu mobile grele de fier și de stejar gros, acolo se putea apăra, chiar după ce inimicii ar fi coprins curtea cealaltă. Ferestre nu avea castelul, ci numai luminișuri lungi și strâmte. În loc de sobe erau vetre enorme, în cari ardeau copaci întregi fără să poată birui frigul. Peste lespezile reci de piatră, se așterneau pe jos paie tocate.

Castele n'aveau însă decât seniorii bogați, cei mai mulți aveau case cu ziduri groase, cu uși grele, cu ferestre înalte, potrivite pentru a împiedica un atac pe neașteptate.

Viața în castel eră tristă și fără ocupație, de aceea seniorii ieșiau afară la aer, la lumină și căutau ceartă vecinilor.

Erau însetați de războaie și pentru că riscul nu eră prea mare. Un senior îmbrăcat în fier, călare pe calul său, în

Castel restaurat.

fața servilor dezarmați, puteă să se crează o ființă supraomenească. Indatăce se iviă o ocaziune, cât de neînsemnată, năvăliă pe teritorul vecinului, ardeă colibele, devastă satele, ucideă sau târă cu sine pe servi. Celălalt răspundeă

și el tot așa, încât războiul era permanent. Un războiu nu începea de regulă fără declarație: se trimetea inamicului un semn, o mânășă. Aceasta însemnă că pacea s'a rupt.

Devastările acestea făceau rău mai mult servilor, căci, rămânând pământul nelucrat, ei se hrăneau rău. Acum nu ne vine să credem, dar scriitorii spun că se mânca scoarța depe arbori și iarba din livezi, că s'au mâncat chiar oameni. Excesul răului a adus însă un leac, cavalerii au încercat să apere cauzele drepte și să ție ordinea.

Cavaleria. Mănuirea armelor reclamă pregătire și exercițiu cu oameni, cari o cunosc. Incepù astfel obiceiul, ca tinerii nobili să crească în casă unui senior, cunoscut prin priceperea sa la mănuirea armelor. Omul de războiu de prin secolul 9, se numește cavaler, căci luptele cu năvălitorii arabi, unguri și normanzi au schimbat felul de luptă și toți se luptau călări. Precum nimeni nu naște învățat, așa nimeni nu naște cavaler, regele însuși trebuie să fie făcut cavaler.

Dela vârsta de 7 ani, copilul vasalului se ducea în casa suzeranului, spre a primi educația de cavaler. Vasalul era mulțumit că fiul său crește bine, suzeranul avea pe copil ca chieșie pentru credința părintelui, încât și unul și celălalt. Își făceau socotelile lor. Mai întâiu, copilul învăța să facă servicii personale în castel: să îmbrace și să desbrace pe senior, să servească la masă, să pregătească patul..

Purtă scutul seniorului, se exercită și el cu armele, dar nu putea îmbracă armura până la 18 sau 20 de ani. La această vârstă, dacă era bogat și voia să ducă viața de cavaler, intra în cavalerie, printr'o ceremonie, care a variat în timp, dar care era cam aceasta.

Mai întâiu tânărul făcea o baie, apoi se îmbracă în *cămașa de zale*, își puneă pe cap *casca*, ce-i acoperia capul până la umeri, iar un cavaler, de cele mai multe ori suzerenul la care crescuse, îl încingea cu sabia. În urmă îi da un pumn în ceafă (*colée*). Noul cavaler săria apoi pe cal, alerga în galop și-și arăta dibăcia, lovind cu lancea o momâie, ce i se pregătise de mai înainte. Actul principal era,

la început, lovitura în ceafă. Mai târziu, biserica prepară pe tânărul cavaler prin post și îi cerea să treacă în priveghere noaptea zilei de consacrare. A doua zi, sabia stă pe altar, tânărul ascultă leturghia și la sfârșit eră încins cu sabia de preot.

Zilele obișnuite pentru consacrarea cavalerilor erau: Paștele, Rusaliile și Crăciunul.

Cei cari nu puteau suportă cheltuelile ceremonii și ale vieții cavalerești rămăneau toată viața *scutieri*.

Răsboaiele dintre cavaleri nu erau omoritoare și nici nu se făceau pentru omor, ci pentru câștig. O ceată de cavaleri, îmbrăcați în fier și urmați la oarecare distanță de scutieri, se aruncau asupra altei cete în fuga cailor. Fiindcă și unii și alții erau ca o fortăreață, armele nu-i puteau ajunge, dar puteau ei cădeă din scară și nu se mai puteau sculă, de greutatea armelor. Indată scutierii veniau și luau prizonieri pe cei căzuți, cari trebuiau apoi să se răscumpere. Lupta semăna, astfel, mai mult cu un joc. Din 900 de cavaleri, cari au luat parte la o luptă, au fost omorâți 3.

Tot așa de periculoase, poate mai periculoase, erau luptele de întrecere numite *tournois*, în cari se luptau cavalerii tocmai ca în războiu, cu armele neascuțite, uneori ascuțite. La un asemenea joc, au murit odată 60 de cavaleri. Și la ele se luau prizonieri. Aceste jocuri erau prezidate uneori de femei, cari asistau și încurajau o ceată sau alta prin premii, uneori foarte costisitoare.

Justiția în societatea feudală variă cu clasa în care se găsea cineva. Preotul eră judecat de biserică, orășanul de tribunalul orașului, vasalii de suzeranilor lor. Proba se obțineă mai ales prin jurământ. Hotărîrea cea mai obișnuită eră judecata lui D-zeu. Duelul judiciar eră îngăduit și țăranilor. Se pedépsiau și animalele, astfel «animalul, care a omorît o persoană, eră spânzurat sau îngropat de viu.»

Morala cavaleriească. O societate întemeiată pe îndatoriri personale trebuia să dea cea mai mare importanță credinței cu care se observă acele îndatoriri. De aceea *cînstea*, *credința* statornică în cuvântul dat și *vitejia* sunt virtuțile

cardinale ale cavalerului. De altă parte, un cavaler nepu-
tincios să apere și să susție ceea ce crede el drept, este inca-
pabil de a face să biruească binele. Cavaler e omul care
mănâncă o ciosvârte de berbece, sau două găini, sau o găscă,
și incapabil de a da înapoi, sau de a lăsa să se interpreteze
că a dat înapoi. El ține la *onoare* mai mult decât la viață.

11. *Biserica creștină. Creșterea puterii papale.*

În primele secole ale creștinismului, episcopii nu se deo-
sibiau între dâșii decât prin merite și prin virtuți. După
ce însă creștinismul ajunsese religiunea statului, după ce îm-
părații începură să aibă episcopii lor de curte, însemnătatea
episcopilor începă să se socotească după locul pe care-l ocu-
pau. Episcopii din capitalele provinciilor se numără mitro-
poliți, pentru că locuiau în *metropolă*; alții, cari-și aveau scau-
nul în vechile capitale de regate, se numără *patriarhi* (Ie-
rusalim, Antiohia, Alexandria). Cel din Roma, dela început
s'a numit papă, adică tată. Episcopul din Constantinople,
ca mai nou, nu îndrăzni să se considere egal cu episcopul
din Roma și luă titlul de patriarh.

Autoritatea morală a papilor crescă asupra celorlalți epis-
copi, pentru că papii locuiau în capitală imperiului și puteau
ajută în diferite chipuri pe creștinii din toată lumea. Lui
se adresau episcopii, cari se credeau persecutați; deosebiri
de credință, hotărâri asupra cazurilor îndoioase, lui i-se pre-
zentau. Apoi se mai adaogă prestigiul vechei capitale, care
până a nu fi jefuită de barbari, numără un milion de locui-
tori și mii de monumente. Dar mai mult decât gloria Ro-
mei, mai mult decât talentul papilor, a folosit scaunului pa-
pal credința, că apostolul Petru a întemeiat biserica Romei,
că aci a suferit el moartea de martir, că papii sunt succe-
sorii sfântului Petru.

Această credință nu este însă de o certitudine istorică. Nimic
nu dovedește că apostolul Petru ar fi venit la Roma și că ar fi
predicat evanghelia acolo. Într-o scrisoare a sa, apostolul trimete

salutări din Babilon celorlalți creștini, iar biserica a înțeles prin Babilon capitala imperiului roman, deși poate fi și vechia capitală a Caldeii. Astfel, pretențiunile papilor se bazează pe interpretarea figurată a unui nume de oraș.

Papii moșteniseră dela Romani *spiritul juridic*, care, după ce stabilește un principiu, ține cu strictețe la concluziunile ce rezultă din el. Dacă Petru a întemeiat biserica romană, dacă Petru este temelia credinței, iar papii succesorii lui, atunci cine se desparte de papă se desparte de credință. Aceste idei se găsesc exprimate din timpurile vechi.

Autoritatea mai mare a papilor a rezultat și din viața lor mai simplă. Episcopii din orient erau oameni învățați, adânciți în subtilitățile limbii grecești și doritori ca să vadă toată lumea subtilitatea lor; pecând episcopii apuseni, cu spiritul practic al Romanului, erau puțin învățați, mulți dintre ei nu știau grecește și nu se amestecau în discuțiuni teologice. Condițiunea, ce se puneă la alegerea papilor de către popor, era ca să cânte frumos. Slujbe religioase, procesiuni, construcții și jugrăviri de biserici, în aceste fapte se scurgea viața lor. Când veniră apoi timpurile grele ale năvălirilor barbare, papii alină suferințele, distribuie grâu populațiunii pe prețuri mici sau fără plată. Ei iau asupra-și, în acest mod, atribuțiuni, pe cari le aveau împărații. Intervin chiar pelângă șefii barbari, ca să cruce cetatea eternă.

Leon cel Mare. Cel dintâiu papă mare este acela, care a ieșit înaintea lui Attila și l-a înlănzit cu rugăciunile sale. Tot el a ieșit înaintea lui Genseric, dela care a obținut promisiunea că Roma nu va fi distrusă. Leon se credeă mai mare decât sinodul, căci un episcop din Galia, care fusese condamnat de un sinod, după ce apelă la papa, fu restabilit în scaunul său. Împărații din Constantinopole nu vedeau cu ochi răi creșterea acestei autorități, căci sperau ca să fie legat de ei apusul prin mijlocirea papei. De aceea ei ordonau episcopilor să asculte de scaunul apostolic. Când patriarhul din Constantinopole se declară egal cu papa, Leon protestă și patriarhul trebuî să cedeze.

Această pretenție a papilor veniă, dealtfel, din credință sinceră, nu din vanitate, căci față de împăratul din răsărit

erau foarte modești. Împăratul întărește alegerea lor, îi exilează, îi destitue. Împăratului datoriau recunoștință, căci el a impus creștinismul, a interzis păgânismul și a luat măsuri contra ereticilor. Dar, iarăși, unii împărați au fost eretici și s'au găsit atunci papi, cari să le scrie împăraților, că autoritatea pontificală e mai mare decât cea imperială, pentru că preoții dau socoteală lui Dumnezeu de faptele împăraților. Când cele mai grele timpuri sosiră pentru Italia, invaziunea Longobarzilor, atunci scaunul papal fu ocupat de Grigore, care este considerat ca *întemeietorul puterii papale*.

Grigore cel Mare (590—604). Se trăgea dintr'o veche familie romană și fusese prefect al orașului. Apoi, renunțând la toate onorurile, se face călugăr și-și cheltuește averea ca să facă mănăstiri. Fiind trimis la Constantinopol în serviciul bisericii, locui acolo 5 ani, însă fără să învețe grecește. Contra voinții sale fu ales papă și a avut asupra bisericii o mare influență, prin scrierile și prin zelul cu care a lucrat pentru convertirea barbarilor la creștinism.

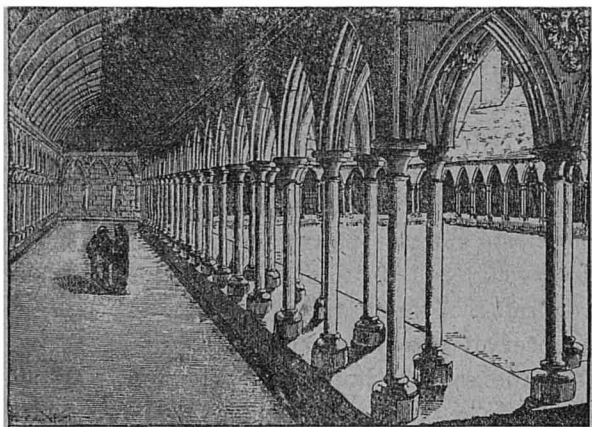
În scrieri este inferior părinților mai vechi ai bisericii, dar modifică serviciul religios și făcî o reformă în cântări (coralul gregorian). A lăsat reguli de conducerea preotului, cari s'au observat tot evul mediu.

În relațiunile sale cu împăratul, Grigore a fost foarte modest, căci pe de o parte avea nevoie de ajutor contra Longobarzilor, pe de alta biserica din Roma avea proprietăți imense în provinciile împărătești din Asia și Africa, din Italia, Iliria și Dalmația. El stă în corespondență cu administratorii domeniilor bisericești și în această corespondență se ocupă de chestiuni politice, aprobă sau des aprobă pe funcționari, ceea ce supără contra lui pe împărați. Mauriciu îl numește prost și-i aduce aminte că unui episcop îi stă bine să fie umilit. De aceea, poate, că lingusește pe tiranul Focas și-i scrie că «în cer e sărbătoare, iar pe pământ bună voință.»

Cu regii barbari activitatea lui este însă din cele mai fericite. Luă din modestie titlul de *servus servorum Dei* și

țineă corespondență întinsă, mai ales cu reginele. Prin Teodelinda aduce la creștinism pe Longobarzi, prin Brunhilda caută să îndrepteze moravurile stricate ale clericilor din regatul franc, printr'o altă femeie a adus în sânul bisericii pe Vizigoți. Însă Grigorie mai avea un instrument, spre a influența asupra popoarelor, anume pe călugări.

Monahismul. Încă de prin secolul 3 al creștinismului, se găseau oameni, cari credeau că nu pot duce viață destul de plăcută lui D-zeu, trăind în mijlocul societății. Ei se retrăgeau, dar, în locuri pustii și trăiau în rugăciune și în

Galeriile unei mănăstiri. Sec. XIII.

singurătate, hrănindu-se cu fructe. Se cheamau pusnici. Cel care a adunat pe pusnici și a regulat ca să trăească la un loc, ocupându-se cu rugăciunea și cu munca, a fost în răsărit *Vasile* (sec. 4.) iar în apus *Benedict*. Acesta era de origine din Italia și a întemeiat (528) o mănăstire pe muntele *Casino*, după al cărei model s'au organizat apoi mănăstirile.

Călugării benedictini au fost factorul cel mai însemnat de progres în evul mediu. Ei au răspândit cultura pomilor și a viței, au păstrat prin copii operele antice, au trimis misionari să creștineze pe păgâni și au instruit tinerimea în școli.

Dintre ei au ieșit 5000 de sfinți, peste 5000 de episcopi, peste 15.000 de scriitori.

Mănăstirile au fost mai cucerite de barbari, nu numai din pricina poziției lor întărite, dar și din pricina virtuții și a vieții folositoare a călugărilor.

Prin călugări s'a predicat creștinismul în Britania și în Germania.

Creștinarea Anglo-Saxonilor. Locuitorii Britaniei primiseră creștinismul prin secolul 2, probabil din Galia. Când năvăliră Anglo-saxonii în secolul 5, orice urmă de creștinism dispărură în regiunile ocupate de barbari. Intre Bretoni și cuceritori eră o mare antipatie de rasă, încât religiunea creștină trebuia să vie din altă parte, ca să poată fi primită. Ea veni din Irlanda și din Roma.

Irlanda a fost creștinată prin secolul 5, de către sfântul *Patrick* și avea atât de multe mănăstiri, încât se numia insula sfinților. Cele mai însemnate erau cele dela *Iona* și *Bangor*. Traiul călugărilor în ele nu eră așa de sever, astfel și călugării și preoții puteau să se căsătorească, însă activitatea lor eră mare. Copiau opere latine, așa că mulți scriitori au fost conservați de ei, făceau adevărate ferme agricole, unde se așezau, și au trimis cei dintâi misionari ca să creștineze pe Germani. Creștinismul Irlandezilor seamănă însă cu creștinismul primitiv. Bisericele erau de lemn, fără icoane. Botezau pe adulți în râuri, limba cultului nu eră cea latină, ci limba poporului, Paștele îl serbau nu numai Duminecă, ci în orice zi, când cădea luna plină în Martie. Preoții trăiau simplu și fără costum. Episcopii lor mai nu se deosebiau de preoți, iar pentru papă arătau mai mult respect decât supunere. Încercările Irlandezilor de a creștina pe Anglo-saxoni, fură însă împiedicate de biserica romană.

Se povestește, că Grigore cel Mare trecea odată prin piața sclavilor și văzând niște tineri cu fața albă și cu părul blond, a stat în loc și-a întrebat de ce națiune sunt. I s'a răspuns «Angli». «Angeli, nu Angli» zise Grigore și plecă meditănd, cum să facă să-i creștineze. Trimese 40 de călugări sub conducerea lui *Augustin* cu scrisori către Brunhilda, iar aceasta îi recomandă către regina *Berta*, soția creștină a unui rege englez. Frumusețea serviciului și seriozitatea călugărilor, atrase la creștinism pe rege și un mare număr de barbari.

Pe când celelalte biserici erau tot așa de vechi ca cea Romană, biserica engleză e fiica bisericii romane, supusă

întru toate ei. Misionari din Aglia convertesc pe Germani și toți cer sfaturi mai întâiu din Roma. Episcopi, călugări și laici merg la Roma în pelerinaj. Regi și regine intră în mănăstiri, încât 100 de ani după Grigore cel mare, Anglia e cucerită de papi, papa e adevăratul suveran al Angliei. Incep să se construească biserici frumoase de piatră, se întemeiază mănăstiri, în cari trăește pela 700 vestitul *Beda*, care între multe scrieri a lăsat o *istorie a bisericii engleze*, superioară timpului ei.

Când împărații din răsărit începură lupta contra icoanelor, papa *Grigore II* scrise împăratului că nu se supune, însă regele Longobarzilor Luitprand, crezând momentul potrivit ca să supuie Italia, veni la Roma. Papa îi ieși înainte în hainele pontificale, îl admonestă, îl duse la mormântul Sf. Petru, unde regele se desbracă de veșminte, ca să le puie pe mormânt și plecă: «în această zi Sf. Petru a scăpat papalitatea de întemeierea unui regat al Italiei.»

Papii împiedică pe Longobarzi cât putură prin intrigi și prin lingușiri, când însă pericolul deveni neînălăturabil, făcură uz de politica romană, să combată barbarii prin barbări, chemară pe Pipin regele Francilor.

Regii merovingieni și Carol Martel au contribuit la mărirea puterii papilor, susținând pe misionarii, cari predicau la Germani. Dagobert poruncește, ca cine refuză botezul să fie botezat cu dea sila.

Din Irlanda vine *Columban* și predică în munții Vosgi, unde întemeiază 4 mănăstiri. El predică reformarea moravurilor, certându-se cu oricine i se puneă în cale, cu episcopi și cu prinți.

Creștinarea Frisonilor a întreprins-o misionarii anglosaxoni, cari erau rudă cu ei și în strânse legături comerciale. Cel mai mare misionar, *apostolul Germanilor*, a fos *Bonifaciu*, care prin predica sa între Germani a contribuit la întemeierea imperiului franc. Supus scaunului papal, a mers de 3 ori la Roma, ca să primească instrucțiuni. În strânse legături cu Carol Martel, singur declară că fără protecția prințului Fran-

cilor n'ar putea împiedica riturile păgâne ale barbarilor. Numit arhiepiscop, el impunea pretutindeni celibatul și supunere scaunului papal. Voind să primească moartea de martir, merse la Frisonii păgâni, cari-l înconjurară și-l omorîră, căci Bonificiu opri pe cei dimprejurul său, ca să-l apere.

Un discipul al său, *Sturm*, întemeie vestita mănăstire *Fulda*, care îndată avu sute de călugări și care a contribuit la civilizarea și convertirea Germanilor.

Despărțirea bisericii apusene de cea răsăriteană. Nicolae I (858—867). Neînțelegerile dintre biserica din Constantinopole și cea din Roma, ajunseră culmea, pecând se află papă Nicolae, al treilea papă mare. În zilele lui, patriarhul *Ignățiu* fusese depus de către împărat și în locu-i fusese făcut patriarh *Photius*, un laic cu cele mai adânci cunoștințe asupra anticității. Nicolae luă apărarea lui Ignățiu și aruncă anatema asupra lui Fotiu, contestând împăratului titlul de împărat. Fotiu îi răspunse numărându-i toate abaterile dela ortodoxie ale bisericii romane, mai ales introducerea în simbol a cuvântului «filioque», prin care se susține că sfântul Duh purcede și dela Fiul, ceea ce este o micșorare a persoanei a treia din Trinitate.

Lupta avea un caracter mai puțin teoretic, anume lăcomia papilor de a supune Romei bisericile slave, întemeiate de răsăriteni. Astfel au izbutit să atragă pe *Moravi*, s'au silit să atragă și pe Bulgari și de aceea încercările de împăcare erau turburate printr'o nouă ceartă. Patriarhul *Cerularius* închise toate bisericile latine din Constantinopole și mai adăogă la lista abaterilor: că se face sfânta cuminecătură cu azime, nu cu pâine dospită, că se mănâncă animale netăiate și numai sufocate, apoi purgatorul... Papa răspunse cu îndrăzneală: trimese legați, cari depuseră pe altarul Sfintei Sofii o sentință de excomunicare. Patriarhul afurisi și el pe papa, și de atunci, 1054, s'au despărțit cele două biserici (*Shisma*).

Starea bisericii apusene în secolul X și XI. Cu toată puterea ei temporală, papalitatea eră foarte decăzută în se-

colul X și XI. Papii se alegeau cu bani, sau erau ridicați de partide armate, sau erau supuși împăraților germani. Tot așa erau episcopii și preoții: mergeau la vânatoare, mergeau la războiu (un episcop, ca să nu verse sânge și să calce porunca, se luptă cu măciuca, nu cu sabia) aveau neveste și copii.

Din mărimea răului ieși însă leacul lui. În mănăstirea *Cluny* din Franța, călugării benedictini începură să predice reforma bisericii. Predica lor era ajutată de credința, că la anul 1000 va fi sfârșitul lumii. Ei cereau îmbunătățirea moravurilor, încetarea războaielor. Papa a și adunat un sinod care proclamă *pacea lui Dumnezeu* și interzicerea războaielor particulare. Mai pe urmă, văzând că încetarea cu totul a războaielor e lucru imposibil, biserica proclamă *armistițiul lui Dumnezeu*, prin care se opriă războiul în zile de sărbători, în posturi și în alte zile, peste tot în 240 de zile pe an. Efectul acestor opriri n'a fost simțit, căci nu s'au primit în toate țerile și pornirea spre certe era mare, deși se pronunțau blesteme grozave contra neascultătorilor, cari erau excomunicați. *Excomunicarea* scotiă pe cineva din rândul creștinilor; *interdictul* asupra unei țeri era mai mult, opriă mersul natural al vieții: nu mai sunau clopotele, nu se mai săvârșiau serviciile religioase, copii nu se mai botezau și pe cimitire creșteau mărăcini. Excomunicarea va servi de armă puternică papei *Hildebrand*.

12. *Germania. Sfântul imperiu roman de națiune germană.*

La împărțirea imperiului lui Carol cel Mare, Ludovic luase Germania cu părere de rău, pentru că era partea cea mai săracă, lipsită de orașe și expusă la năvălirile Slavilor și ale altor barbari. De aceea visul lui Ludovic și al urmașilor săi fusese să se întindă spre apus, să cucerească partea lui Lotar, să se coboare spre sud și să cucerească Italia. Norocul a favorizat însă pe Carol Pleșuvul, care puțin timp a purtat

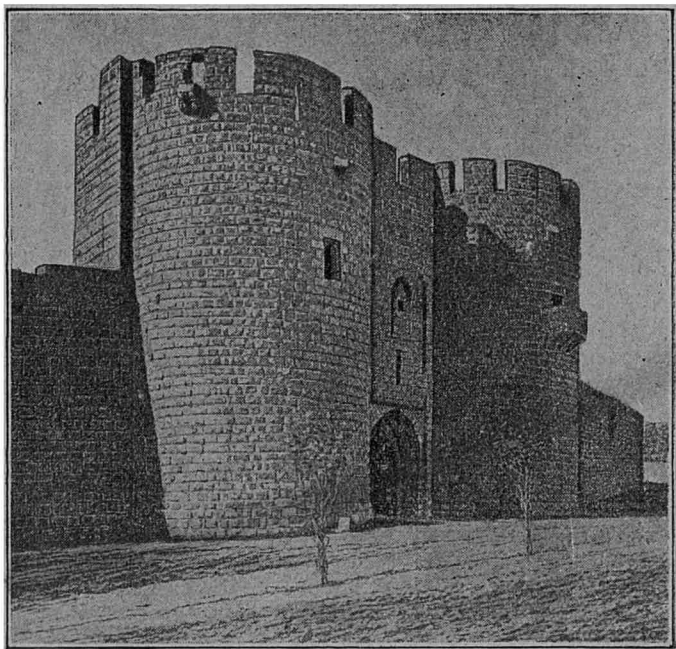
coroana de împărat. Un fiu al lui Ludovic, *Carol cel Gros*, a întrunit însă mai tot imperiul lui Carol cel Mare, prin dreptul de moștenire. Acest Carol era însă cu totul lipsit de talente militare, și de tânăr suferia de epilepsie. Pericolul din partea Normanzilor reclamă însă un împărat puternic și războinic. Carol cumpără retragerea piraților din Germania, cumpără retragerea lor dela asediul Parisului cu învoirea de a prăda Burgundia, deși venise cu armată și ar fi trebuit să-i gonească prin luptă. Din această cauză se revoltă contra lui Carol nepotul său *Arnulf*. Mai marii germani detronară pe Carol (887) și recunoscură pe Arnulf.

Arnulf a fost energic și întreprinzător. Purtă lupte cu Moravii, cari începuseră să se întărească și ieși biruitor, la început. Mai pe urmă fu învins și chemă în ajutor pe Unguri, cari se așezară în locurile ocupate mai înainte de Avari, spre marea nenorocire a Germaniei și a tuturilor țărilor creștine. Spre a rezistă tendințelor de independență ale triburilor germane, Arnulf crezută că va izbuti numai în unire cu biserica. El merse în Italia și se încoronă ca împărat, fără să folosească ceva de pe urma titlului acesta, căci muri încurând și lăsă un copil de 6 ani. În timpul minorității acelui copil, s'a întemeiat feudalitate germană. Atunci s'au format cele 5 ducate mari germane: *Bavaria, Suabia, Franconia, Lotaringia* și *Saxonia*, în cari populația se deosebiă prin obiceiuri, prin legi. Fiecare duce (unii se chemau regi) avea curtea sa, armata, adunarea sa; avea comiții și mănăstirile sale.

Copilul lui Arnulf moare după vreo 10 ani și cu el se stinge familia lui Carol cel Mare în Germania. O adunare din cei mai însemnați seniori alege pe *Conrad*, ducele Franconiei, care încercă să cucerească Lotaringia fără izbândă și tot fără izbândă voi să împiedice pe ducele Saxoniei, *Enric*, de a ocupa Saxonia. Fapta cea mai însemnată a lui Conrad, a fost, după poveste, că la moartea sa, a zis ca să se trimită semnele regale inamicului său Enric.

Acesta a întemeiat o dinastie, care a stăpânit Germania în timp de 100 ani și care se numește casa *saxonă* (919—1024).

Enric I (919—936). Ducele Saxoniei se trăgea depe mamă din *Widukind*, vechiul erou saxon. Eră om înțelept și practic, care, la început a știut să mărginească pretențiile sale. S'a mulțumit ca ceilalți duci să-l recunoască numai din

Poartă de castel din sec. XIII.

gură ca rege. Mai pe urmă și Lotaringia s'a unit sub el, încât poate fi considerat ca *intemeietorul Germaniei*. Ungurii erau atunci urgia Germaniei. Mai în fiecare an năvăliau, arzând și omorînd. O armată întreagă fusese distrusă de ei la Augsburg. Enric încheie mai întâiu o pace cu ei pe 9 ani, le plăti tribut și le fixă în cari provincii pot să jefuească în timpul păcii. Dar pregăti Germania pentru răs-

boiu. Își organizează o armată de cavaleri, căci Ungurii se băteau călări, iar Germanii se luptau pe jos. Puse să se construească fortărețe, în cari să se adăpostească oamenii cu averile; puse să se construească orașe și porunci ca din 9 oameni, unul să locuească în oraș, căci Saxonii nu erau deprinși să locuească în orașe, nici în case întărite. Porunci ca întrunirile și petrecerile să se țină numai în orașe.

Apoi, ca să facă proba pregătirilor sale, Enric începuse lupte cu Slavii, cari locuiau pe râul *Havel* și *Spree*, pe unde este azi Berlinul. A cucerit fortăreța *Brennabor* (= Brandenburg) prin «foame, fier și frig» adică iarna, iar pe Boemi îi făcù tributari.

După ce trecură cei 9 ani, Ungurii năvăliră în Germania, dar fură învinși de Enric în două lupte (933). Bucuria cea mare după victorie, arată cât de mare nenorocire erau Ungurii pentru Germania.

Înainte de a muri, Enric chemă pe toate căpeteniile statului său și le recomandă ca succesor pe fiul său *Otto*.

Otto cel Mare (936—973). Otto cel Mare este unul din cei mai mari suverani ai Germaniei. A domnit mult, a purtat războaie, a luat coroana de împărat, care a rămas apoi la regii germani până la începutul secolului 19.

Otto a avut de înăbușit numeroase răscoale. Cea mai serioasă a fost cea provocată de fratele său *Enric*, care pretindea ca statul să se împartă între frați, după obiceiul germanic. El era susținut de ducii Franconiei și Lotaringiei, dar Otto câștigă victorii contra tuturilor: învinse pe unii, ucise pe alții, izbuti să aducă la ascultare pe Enric. Otto încercă să țină pe duci legați de sine, alegându-i din rudele sale, cele mai apropiate. Astfel Bavaria o dădă chiar fratelui său Enric, Suabia fiului său *Liudolf*, Lotaringia ginerelui său *Conrad*, iar Franconia și Saxonia o țină el însuși, încât o singură familie ținea întregul imperiu. El interveni în certurile pentru tronul Franței și susțină drepturile Carolingienilor. Numele lui deveni celebru și în anul 949, la sărbătoarea Paștelor, veni în preajma lui, la Aachen, ambasadori

din Constantinopole, din Italia, din Anglia. Părea că s'a întors vremea lui Carol cel Mare.

A doua răscoală. O nouă răscoală se ridică condusă de Liudolf, care se temeă să nu piarză coroana, căci tatăl său se căsătorise a doua oară, și de Conrad. Ei se uniseră cu Ungurii, cari năvăliră în Germania în mare număr. Pericolul extern unî din nou însă pe Germani, chiar răsculații trebuiră să se supună, Liudolf îngenuchiè descult înaintea tatălui său.

Victoria dela Lech (955). Otto repurtă apoi o victorie mare asupra Ungurilor, lângă râul Lech. Conrad a murit luptându-se vitejește cu barbarii, iar capul Ungurilor a fost prins și spânzurat. Otto restabilî apoi marca estică, o mai întinse și puse astfel temelia Austriei de azi.

El continuă politica tatălui său, de a supune și de a creștină pe Slavi. În acest scop creu mai multe episcopate în țara lor (e. Brandenburg). Pe capii Boemiei și ai Poloniei îi făcu vasali.

În interior Otto, după a doua răscoală, urmări să micșoreze ducatele, împărțindu-le între mai mulți și să se sprijine pe biserică. Acordă episcopilor moșii și venituri mari, încât aceștia deveniră prinți puternici. Biserica procură regelui venituri extraordinare, îl ajută în războaie și în același timp eră prielnică orașelor, cum și țăranilor, încât se zicea «sub cărje este bine de trăit.»

Italia în secolul X. În secolul al X, Italia eră țara cea mai bogată și cea mai civilizată din apus. Din Italia chemase Carol cel Mare pe unii din scriitorii timpului său.

Încă din secolul X, începe în Italia spiritul profan, aproape păgân, admirația fără margini pentru artele și operele antice. În orașe se găseau corporațiuni de meșteșugari și de negustori, căci multe orașe erau puse sub stăpânirea episcopilor, cari se purtau și aci mai blând cu locuitorii.

Suferințele Italiei veniau dela năvălitori Arabi și Unguri. Cei dintâiu ocupau Sicilia, au ocupat temporar părți din Italia și au fost groaza ei. Împiedicau trecerea Alpilor

și năvăliau neconținut în regiunea Ronului. Ungurii, în numeroase expedițiuni au năvălit și au devastat orașe întregi. În anul 924, n'au lăsat din populația Paviei decât 200 de locuitori.

În Italia nu era un stat puternic și nu se găsea un cap cu autoritate. După moartea lui Arnulf, se luptau pentru coroana imperială regii din Burgundia cu ducii de *Friaul*. Un duce de Friaul, *Berengar*, rămânând stăpân, voia să constrângă pe regina *Adelaida*, ca să se mărite cu un fiu al lui. Regina ceru ajutorul lui Otto.

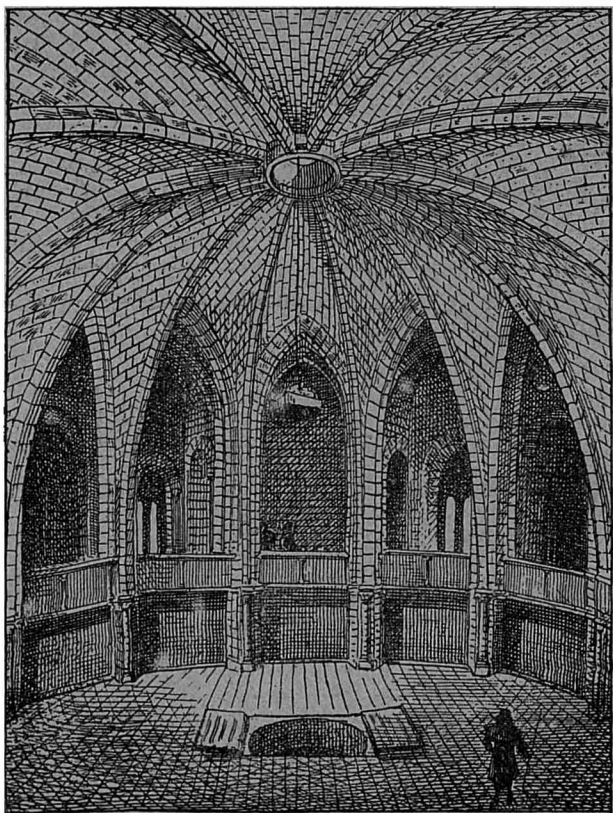
Regele german trece munții în 951, se căsătorește cu Adelaida și constrânge pe toți prinții italieni să-l recunoască de suveran. Mai mult nu putu sta în Italia, căci în Germania izbucni răscoala condusă de fiul său.

Otto împărat roman (962). Turburările din Roma aduseră pe Otto din nou în Italia. Statul papal fusese un dar foarte periculos făcut bisericii de către regii franci. Ca să aibă puterea asupra statului, se făcură partide în Roma, cari se luptau cu armele și puneau pe omul lor pe scaunul pontifical. Cât de grozavă era ura unuia contra altuia, se poate vedea din condamnarea papei *Formosus*. Acesta fusese ridicat de un partid german, și deși se arătase om meritos, urmașul său, a pus să-l desgroape, a adunat un sinod ca să-l judece, l-a așezat în haine sfințite în mijloc; apoi l-a desbrăcat, i-a sfărâmat cele trei degete cu cari se binecuvintează și l-a aruncat în Tiber.

În 10 ani se răstoarnă 8 papi. Atunci au trăit vestitele femei *Teodora* și fata ei *Marozia*, cari făceau papi pe favoriții lor. Un fiu al Maroziei era papă, altul, *Alberic*, era șeful statului papal și ținea în mână sa pe papă. Înainte de a muri, Alberic făcu papă pe fiul său, în etate de 16 ani (*Ioan XII*).

În fața acestei decăderi desgustătoare, privirile tuturilor se întorceau spre trecutul măreț, spre Roma augustă, când erau împărați și consuli, când omul trăia pașnic și fericit. Mii de pelerini, cari veniau în Roma, se întorceau cu pă-

rere de rău după un trecut fericit și ziceau: «când Roma va cădea, va cădea lumea.» În mintea tutulor se arătă figura lui Carol cel Mare, mai măreață, mai frumoasă și toți așteptau pe un nou Carol.

Sala. castelului de Coucy (rest.).

Tânărul Ioan XII se dedă la toate desfrânările, până când ajungând în pericol de a-și pierde scaunul, se zice că a făcut apel la Otto. Acesta se încoronă în Pavia, apoi în Roma Ioan îl încoronă ca împărat (962). Astfel se întemeie *sacru* *imperiul roman al națiunii germane*. Se impuse papilor ca să iure credință împăratului, înaintede a fi consacrați.

Abia ieși împăratul din Italia și papa începă să urzească intrigi în contra lui. Otto vine din nou, alungă pe Ioan, locuitorii se revoltă și se mai revoltă și altădată, încât Germanii și Italienii se priviau ca niște inimi.

Crearea imperiului a fost un rău și pentru Italia și pentru Germania. Pentru Italia, fiindcă a trebuit să suporte o dominațiune crudă și aspră; pentru Germania, fiindcă împărații părăsiau afacerile Germaniei, ca să se ocupe de țeri străine și să urmărească lucruri imposibile.

Însuși Otto rămase 6 ani în Italia, urmărind să cucerească posesiunile bizantine, fără să izbutească. Plănuind să unească orientul și occidentul printr'o căsătorie, trimise pe episcopul *Liutprand* la Constantinopole, ca să ceară pentru fiul său pe prințesa *Teofania*. Împăratul de răsărit refuză propunerea, dar urcându-se pe tron alt împărat, Teofania se căsătorii cu fiul lui Otto.

Otto avea un frate, *Brun*, care se făcuse călugăr și sprijiniă pe oamenii cu învățătură. Învățase și grecește cu ambasadorii bizantini și cu niște călugări orientali. Otto, deși a început târziu să învețe a citi, incurajă pe copii săi să învețe. Pe un fiu al său l-a făcut episcop, pe o fată stareță. Atrăgea pelângă sine pe străinii învățați, cum a fost italianul *Liutprand*, care a scris călătoria sa la Constantinopole și o istorie a lui Otto. În mănăstiri începe o viață foarte activă, mai toate scriu analele lor. O călugăriță, *Hrosvith*, a compus o poemă asupra lui Otto și comedii imitate după Terențiu.

Otto II (973—983). Fiul lui Otto avă de luptat cu ducele Bavariei, care voia să fie împărat. Otto însă pută să-l prinză. să-l ție prins, iar ducatul Bavariei fu micșorat cu părți, cari formară ducate deosebite. A făcut și o expediție în Franța, înaintând până la Paris.

Aflând că Arabii au pătruns în Italia sudică, Otto merse contra lor. Mai întâiu îi învinse, dar pe urmă căzū într'o cursă. Toată armata fu nimicită, el scăpă numai, că sări în mare cu calul și ajunse la o corabie grecească. Plănuia o nouă expediție, când murī în Roma.

Otto III (983—1002). Fiul Teofaniei eră numai de 3 ani. Teofania conduse statul stând numai în Italia, iar după moartea ei îl conduse Adelaida, împărăteasa. În timpul minorității lui, Slavii s'au întors cu rășboiu asupra Germanilor și au recucerit pământuri înapoi.

Împăratul fusese crescut în misticism și ascetism. În Roma a stat într'o peșteră 14 zile în post și rugăciune. A făcut

descult, pelerinagiul la groapa unui sfânt. Se simția mai mult grec și roman decât german. Voiă să cârmuească lumea din Roma, unde și-a făcut un palat pe muntele Aventin. Eră prietin cu un om învățat al timpului, pe care l-a făcut papă, *Silvestru II*. Silvestru de naștere eră Francez din sud, crescuse în Spania și eră așa de învățat, încât contemporanii îl credeau vrăjitor. A deschis o școală la Reims, unde a ajuns episcop, și după multe prefaceri, papă. Papa și împăratul se potriveau. Împăratul se credea cu atât mai mare, cu cât va comandă la regi mai mulți, de aceea a lăsat ca Silvestru să dea lui *Stefan* al Ungariei coroana de rege. Otto moare amărît de răscoala Romei și a Germaniei.

Enric II (1002—1024). Otto n'avea copii, un văr al său fu recunoscut ca rege, după o mică rezistență. A fost rege activ și practic. A purtat lupte în Boemia, în cari a fost și învins, dar a constrâns pe capul Boemilor să se recunoască vasal.

A făcut trei expedițiuni în Italia și s'a încoronat ca împărat. Aceste expedițiuni în Italia erau totdeauna însoțite de lupte între orășenii italieni și cavalerii germani, deși erau și unii și alții supuși împăratului. Astfel, Pavia a fost făcută cenușă din cauza unei certe între locuitorii beți și Germani.

Regele Burgundiei, care-i eră rudă și n'avea moștenitor, îi trimise coroana și sceptrul său, ca să aibă ajutor contra vasalilor săi. Și astfel se prepară unirea Burgundiei cu Germania.

În interior, Enric a fost aliatul bisericii, care l-a trecut în rândul sfinților. Se serviă de episcopi contra vasalilor mari și le da drepturi de vamă, de târguri, de monetă. Vasalii eclesiastici formau grosul armatelor sale. *El trebui să recunoască ereditatea feudelor*, însă proclamă *pacea în țară* (Landfrieden) distrugând castelele seniorilor hoți. Luptele particulare între vasalii puternici creșteau însă, cu toate încercările împăratului de a le înăbuși, cu tot sprijinul ce da el seniorilor mici contra celor mari.

Acest împărat învățat, cucernic și energic, a murit fără moștenitor și cu el se stingeă casa de Saxonia.

13. *Cassa de Franconia. Papalitatea și imperiul. Lupta pentru investitură.*

Stingându-se familia de Saxonia, o mare adunare alese de rege pe *Conrad*, ducele Franconiei, descendent prin femei din *Otto I* cel mare. El este întemeietorul cassei de Franconia, care a condus Germania alți 100 de ani (1024—1125) și sub care imperiul german a atins culmea puterii, dar a început să și decadă, prin lupta cu cealaltă putere a evului mediu, cu papalitatea.

Conrad II (1024—1039) a fost împărat voinic și curajos, fără cultură, căci nu știă nici să scrie nici să citească, dar deștept, elocvent, nebisericos, un adevărat *prinț laic*.

Conrad avu de înăbușit o răscoală atârnată de fiul său vitreg (împărăteasa mai fusese căsătorită) *Ernest*, ducele Suabiei. *Conrad* îl iertă de două ori, iar a treia oară îl scoase afară din lege. Când această pedeapsă ținea mai mult timp, condamnatul deveni fără drepturi și putea fi omorât. *Ernest* fu omorât de vasalii regelui.

Conrad luă în stăpânire Burgundia, care fiindcă eră mai civilizată, a avut influență asupra culturii germane (*trubadurii*). Germania, prin stăpânirea Marsiliei, intră în mișcarea comercială a timpului și orașele ei, mai ales cele așezate pe Rin, au început să ia o dezvoltare însemnată.

Împăratul n'a mai dăruit bisericii ca predecesorii săi, chiar cerea sume mari de bani dela fiecare episcop sau abate, numit din nou. Ca să slăbească puterea feudalilor mari a recunoscut ereditatea feudelor mici¹⁾, încât vasalii cei mici, devenind independenți de vasalii cei mari, țineau cu regele contra acelorora. Aceasta s'a văzut în răscoala lui *Ernest*, când proprii lui vasali au refuzat să-l urmeze. Aceeași politică a urmat în Italia, unde arhiepiscopul din Milan câștigase o mare putere și ridicase contra sa pe micii vasali. Împăratul a luat partea acestora.

Enric III (1039—1056). Fiul lui *Conrad* a fost cel mai puternic împărat german. Nu numai în Germania eră ascultat, căci 4 ducate și Burgundia erau statele sale, dar toate statele din răsăritul Germaniei recunoșteau suzeranitatea lui. Eră instruit, cucernic și doritor de reforme în biserică.

¹⁾ «... nullus miles episcoporum.. sine certa et convicta culpa suum beneficium perdat.. filius eius beneficium habeat.»

În Ungaria izbucniseră certe pentru tron și Ungurii încercară să năvălească în Germania. Enric făcù 3 expediții contra lor, coprinse capitala, prinse pe regele vrăjmaș și-i tăie capul, impuse suzeranitatea sa noului rege și-i luă țara până la râul Leita.

În Franța, tocmai în timpul lui, biserica încercă să împuțineze războaiele prin pacea și prin armistițiul lui Dumnezeu. Enric însă n'avea nevoie de excomunicările bisericii, căci puterea lui eră destul de mare ca să asigure pacea. El proclamă pacea în diferite părți ale imperiului și dete singur exemplu, iertând pe toți inimicii săi.

În Italia a intervenit ca să restabilească liniștea în biserică, fiindcă trei papi se luptau 'pentru' scaunul sf. Petru. Toți trei fură depuși, deoarece-și cumpăraseră demnitatea. Enric puse un papă devotat, iar după acela tot el numi pe alți trei, încât scaunul papal părea că este o feudă a împăratului.

Enric se amestecă în afacerile bisericii, dar în folosul ei și în paguba imperiului. El ținù mai multe sinoade în Germania și chemă la ele pe papi, ca pe niște simpli episcopi, însă prin aceste relațiuni episcopii germani se deprindeau să asculte de papi, iar aceștia luau obiceiul să comande în biserica germană. De aci vor rezultă mari greutăți pentru moștenitorul lui Enric. Împăratul eră cucernic până la umilință (influența mamei sale, o Franceză din sud): nu-și puneă coroana fără să se spovedească, uneori fără să fie flagelat¹⁾. A desființat plata pentru demnități bisericesti. La moarte lăsă un copil în vârstă de 6 ani.

Hildebrand. Cel mai mare papă al evului mediu s'a arătat odată cu cei mai puternici împărați medievali. Eră fiul unor țărani săraci din Toscana și se făcuse de mic călugăr, într'o mănăstire din Roma. Imaginația lui a fost izbită de destrăbălarea bisericii, de alegerea scandaloașă a papilor. Unii cumpărau scaunul pe bani, alții erau ridicați de partide și răsturnați tot de ele. Din Roma s'a dus la Cluny. Ajunge apoi

1) «Durissimis verborum plagis».

consilierul mai multor pași și, cu timpul, autoritatea lui devine atât de mare, încât era adevăratul papă. I se oferă scaunul și-l refuză, dar urmărește îmbunătățirea bisericii cu mai multă energie. Relele mari, de cari suferia biserica erau *simonia* și *căsătoria clerului*.

Simonia era cumpărarea demnităților bisericii pe bani. Nu numai în Germania, dar și în Franța și în alte țări, suveranii vindeau locurile de episcopi și de stareți celor cari dau mai mult, iar cumpărătorii se găseau destui, căci biserica avea domenii imense. La rândul lor, vindeau și ei locurile de preoți, iertarea păcatelor și misterele. Numele de simonie vine dela un Simon, care se rugase de Sf. Petru, să-i vândă și lui puterea de a face minuni.

Căsătoria clerului nu este un rău. La creștinii vechi se însurau și episcopii, nu numai preoții. Când averile bisericii au crescut, mai mult ca să se păstreze averea bisericii, s'a cerut episcopilor să nu se mai însoare, căci se confundă averea personală a episcopului cu averea bisericească. În apus, averile bisericii erau foarte mari și din ele episcopii își înzestrau fetele, lăsau episcopatul copiilor ca moștenire, încât în felul acesta se pierde caracterul bisericesc al instituțiunii, clerul se pierde în societatea laică.

Răul fusese denunțat de predicatorii din Cluny, însă ideile de reformă nu erau primite nici de episcopi, nici de clerul de jos: dacă vreți îngeri aduceți-i din cer, ziceau unii; episcopii nu voiau să renunțe la puterea lor lumească, de prinți ai bisericii. Însă cu timpul, în Italia nordică, unde erau cei mai puternici episcopi, adversarii ai reformii, a început o mișcare în poporul de jos pentru reformă, numită *pataria* (vagabonzii) care a provocat lupte cu adversarii și a ajutat la câștigarea victoriei.

Hildebrand a realizat reformele, dar a început mai întâiu cu reforma alegerii papilor. Un sinod, ținut la Roma, a hotărât, ca să nu se mai aleagă papii de către popor, ci de episcopii dimprejurul Romei (Ostia, Tusculum... 7) de preoții și diaconii din Roma. Ei se numesc *cardinali*, căci papa se compară cu țâțâna ușii¹⁾, iar aceia sunt pelângă dânsul.

Hildebrand în 1073 este ales papă și nu prin hotărârea sinodului, ci fiind aclamat de popor. El luă numele de Grigore.

Enric IV (1056—1106). Fiul lui Enric III era o fire pornită și despotică. Conduc de un episcop lingușitor, se declară

¹⁾ «Cardo immobilis in ecclesia Petri, unde clerici eius «cardinales» dicuntur.»

major la vârsta de 15 ani și crezù că-și poate permite orice. Nu se puteau apropiã de el nici mai marii statului, ci numai oamenii săi de casã. O rãsccoalã se urzește cu Saxonii, dar Enric construiește cetățui în Saxonia. ca sã o ținã în ascultare și obligã pe Saxoni, pe liberi și pe nobili, sã lucreze la ele, iar rezistența erã aspru pedepsitã. Saxonii se revoltã în massã : 60000, Enric abiã scapã. Ei distrug cetățuile, în urmă se împacã cu Enric, însă pentru puțin timp, cãci se revoltarã din nou, distruserã biserici și insultarã mormintele familiei regale. O adunare strãlucitã de prinți se adunã împrejurul regelui și-i dade ajutor contra rãsculașilor. În luptã crâncenã, cavalerii saxoni furã risipiți, iar pedestriimea tăiatã. Saxonii se supuserã, cetățuile se ridicarã iarãși, Enric erã în culmea puterii, când începù lupta cu papii.

Grigore VII și Enric IV. Grigore VII impuse tutulor preoților celibatul, apoi interzise *investitura* episcopilor prin cãrjã și prin inel. Aceastã investiturã se făcea de cãtre regi, când dedeau episcopilor dreptul d'a administra și de a judecã în episcopatul lor. Împãratul nu puteã primi sã fie numiți episcopi fãrã voia lui, cãci ei stãpânieau ținuturi întinse. De aceea nu ținù seamã de hotãrîrea papalã și continuã de a numi episcopi, chiar în Italia. Și cei mai mulți episcopi erau contra papei, cãci vedeau cã refuzul investiturii însemneazã refuzul puterii temporale în episcopat. Țineau dar cu împãratul. Grigore cere atunci lui Enric sã nu mai comunice cu consilieri săi excomunicați și sã facã penitență de pãcate. Un astfel de ton erã ne mai pomenit. Regele adunã un sinod, care hotãri depunerea papei, ca unul ce n'a fost ales de cardinali. Papa rãspunse excomunicând pe episcopii, cari luaserã parte la sinod, iar pe Enric îl afurisi, îl declarã cãzut de pe tron și deslegã de jurãmântul de credință pe toți supușii lui.

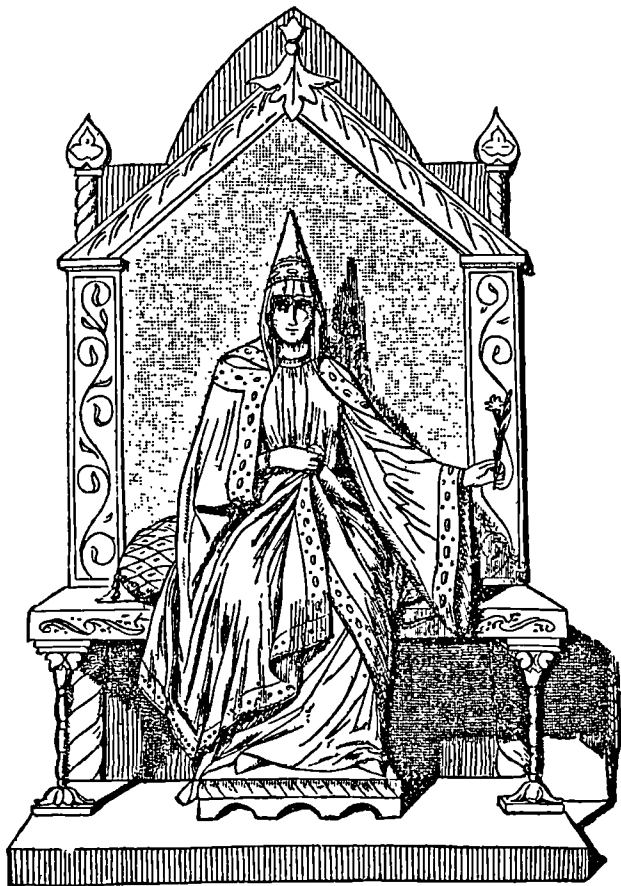
Efectul acestui act fu imens. Mulți episcopi pãrãsirã pe rege, prinții începurã sã se bucure de slãbirea regalității, Saxonii se revoltarã din nou. Prinții se adunarã, spre a alege un alt rege, pe când Enric cu puțini credincioși se pregãtia

de luptă desperată. În cele din urmă, adunarea hotărî, ca regele să fie depus până primăvara, când trebuia să se ție o adunare sub prezidența papei. I se fixă și locul de locuit. Enric se hotărî să meargă la papa, spre a-i ridică afurisenia. Trecu Alpii în mijlocul iernei, însoțit de regina *Berta*, de fiul său *Conrad* în etate de 3 ani, și de câțiva credincioși. În Pavia, episcopii și seniorii se adună împrejurul lui, căci erau contra papei. Acesta eră tocmai în drumul spre Germania și aflând de sosirea neașteptată a lui Enric, fugi în castelul *Canossa*, vestit ca invincibil. Castelul, cu ținuturi întinse în Toscana, pe valea Padului și pe golful Genovei, erau proprietatea unei văduve, *marea contesă Matilda*, rudă cu Enric și foarte devotată papei. Regele trebui să stea 3 zile în rugăciune, desculț și în haină de penitent, la poarta curții a doua (castelul aveă 3 curți) și tocmai în ziua a patra fu primit și-i se ridică afurisenia, după ce dete promisiunea, că va ascultă totdeauna de cuvântul papei. Însă în Italia îl părăsiră episcopii, iar în Germania prinții proclamară rege pe *Rudolf de Suabia* (1077) care trebui să declare, că Germania nu e un stat ereditar ci electiv. Lui Enric îi păstrară credință Burgundia, orașele depe Rin, comiții din Bavaria și Franconia. Enric se aliă cu ducele Boemiei, căruia îi acordă titlul de rege¹⁾. Papa din nou îl afurisi, însă această de a doua afurisenie nu mai avu efect, episcopii rămaseră lângă împărat, declarară depus pe papă și aleseră un antipapă. Rudolf câștigă o luptă strălucită, dar în ea pierdă mâna dreaptă: «cu ea am jurat jurământul de credință» zise el. În urma acestei pierderi muri, dar lupta se purtă mai departe.

Enric trecu în Italia și ajunse sub zidurile Romei. Cetatea rezistă 3 ani, iar când locuitorii deschiseră porțile, papa se închise în castelul Sfântului Inger și chemă în ajutor pe

¹⁾ Această luptă a avut ca efect că biserica, prinții și supușii s'au considerat deslegați de împărați. Mai înainte împăratul se consideră capul creștinătății, ceilalți regi numai locuitori ai lui, acum biserica acordă titlul de rege în Dalmația, în Polonia...

Normanzi, cari de curând cuceriseră dela Bizantini sudul Italiei. Normanzii veniră cu o mare armată, compusă în parte de Arabi, iar Enric, care n'avea mulți oameni, se retrase. Atunci Normanzii au jefuit Roma mai rău decât Vandalii

Marea Contesă Matilda.

arieni. Mii de Romani au fost vânduți ca sclavi, cartiere întregi au dispărut. Grigore nu îndrăznește să mai rămâie în orașul distrus din pricina lui, însoțește și el pe Normanzi în sud și moare cu convingerea că s'a luptat pentru drep-

tate (1085). El a fost, ca fizic, om scund și gros, ca voință nesgduit în hotărîri, ca simțire pasionat, ca inteligență de o mare claritate în idei.

Moartea lui Grigore nu termină lupta, nici în Germania, unde prinții aleseră un alt împărat, nici în biserică, în care partizanii lui Grigore nu recunoșteau pe papa favorabil lui Enric, ci aleseră alt papă. Enric întreprinse o nouă expedițiune în Italia, când află că soția sa, că fiul său Conrad, l-au părăsit și au trecut pe partea bisericii. Conrad primise coroana Lombardiei și depusese papei jurământ de vasalitate pentru Italia nordică. Părăsit de Germania, părăsit de Italia, mândrul împărat privi cum papii triumfau asupra lui și cum deveniau capii creștinătății. În adevăr, la vocea vrăjmașului său *Urban II*, apusul întreg aleargă sub steagul bisericii, ca să libereze locurile sfinte de sub puterea mohamedanilor.

Enric pără că se ridică din nou, căci prinții germani se adunară din nou împrejurul lui, iar Conrad muri încurând. Însă îl părăsi al doilea fiu al său, *Enric*, care se proclamă rege. Tată și fiu înaintară unul contra altuia, dar nu se bătură, căci armata împăratului trecu de partea răsculatului. Bătrânul împărat se aruncă la picioarele fiului său, apoi izbutind să scape, adună pe cei rămași credincioși și se prepară de lupte nouă. În mijlocul pregătirilor, muri cel mai nefericit împărat german (1106). Corpul lui rămase neîngropat 5 ani, pentru că eră excomunicat.

Enric V (1106—1125). Concordatul din Worms (1122). Enric V se dovedi maestru în arta de a se preface. Cât se urcă pe tron, se opuse papei, care cerea să nu mai investească pe episcopi. Trecu Alpii cu o armată de 30.000 de cavaleri, cum nu trecuse niciun împărat. Se învoi apoi cu papa ca să renunțe el la investitură, dar să renunțe și episcopii la feude (ducat, comitat, monetă...). În ziua încoronării. când se citi această învoială, episcopii și abații protestează contra ei, dar Enric arestează pe papă și pe cardinali și-i constrânge să recunoască investitura regală și să ridice blestemul contra tatălui său. Aceasta eră plata pentru Canossa.

Biserica se ridică din nou contra lui Enric, îl afurisește și pe el, dar orașele îl susțin cum și puternica familie *Hohenstaufen*. După intervenirea prinților se încheie pace definitivă între papă și împărat, prin care se hotără modul investiturii: Se chiamă concordatul din *Worms*. În urma acestei învoeli, regele acordă episcopului *scepstrul*, semnul puterii laice, iar papa i-acordă *cârja* și *inelul*, semnul puterii bisericești.

Enric V, în urma păcii cu biserica, plănuia să micșoreze puterea prinților, iar aceștia îl priviau cu neîncredere. El moare la 1125 fără moștenitor și cu dânsul se stinge casa de Franconia.

14. *Anglia. Cucerirea anglo-saxonă. Cucerirea normandă.*

Primii locuitori ai insulelor britanice se presupune că ar fi fost înrudiți cu vechii locuitori ai Europei, anteriori indo-europenilor și de aceeași origine cu vechii locuitori ai Spaniei (*Iberii*). Peste ei au venit apoi *Celții*, a căror limbă se mai vorbește și azi în câteva ținuturi din Anglia, cum și în provincia Bretagne din Franța. Celții nu locuiau în cetăți, adorau divinități cărora le făceau sacrificii de oameni. Țineau în mare onoare pe poezii numiți *barzi*, cari cântau vitejiile eroilor și pe preoții numiți *druizi*, cari serviau și ca judecători ai poporului și ca educatori ai tinerimii. Druzii învățau că sufletul e nemuritor și se serviau de o scriere sacră. Celții erau împărțiți în triburi, în cari legătura sângelui lega laolaltă familiile înrudite și cari erau comandate de capi numiți regi. Romanii au profitat de rivalitatea dintre triburi și au supus cea mai mare parte din Britania. Nesupuse au rămas triburile din nord numite *Picti*, dela obiceiul ce aveau să se vâpsească pe corp, ca să sperie pe inimici în războiu. Cucerirea romană n'a făcut pe Celți să-și uite limba, Romanii s'au așezat mai mult în orașe. Britania a fost, cum s'ar zice azi, mai mult o țară de protectorat decât o provincie.

Invaziunea anglo-saxonă. Germanii au început să năvălească în Britania din secolul 4, numai după retragerea legiunilor însă, au început să se așeze în ea. Cu retragerea legiunilor, țara rămânând fără apărare, Pictii din nord și *Scotii* din Irlanda, prădau orașele și satele. Crezând

să poată urma politica romană, Britanii tocmiră mercenari germani dintre Saxonii și Anglii, cari locuiau alături cu *Iutii* în Danemarca de azi, unde se păstrează numele *Iutland*. Mercenarii veniră și respinseră pe năvălitori, dar văzând țara bogată și ușor de cucerit, nu mai voriră să plece și rămaseră în ea. Britanii încercară să alunge pe neomeșii lor oaspeți și pretind că au câștigat contra lor lupte mari, pe când Saxonii vorbesc numai de cuceririle capîlor lor *Hengist* și fratele său *Horsa*, *Cerdic* și alții.

Britanii susțin că eroul lor *Artur* a purtat lupte mari cu Saxonii, istoricește nimic însă nu e sigur din viața lui.

Timpurile cuceririi au fost ocupate cu lupte neconținute între cele două rase, însă Anglo-saxonii nu intră în istorie decât odată cu primirea creștinismului.

Pela începutul secolului VII existau în Britania 7 state, **Eptarhia anglo-saxonă**. Partea de nord a fost ocupată de Scoti, cari au trecut din Irlanda și cari au împins pe Picti în munți, unde s'au păstrat cu numele de Higlanderi (munteni): Britanii s'au retras încet în fața Saxonilor și păstrau credința, că odată va veni Artur și va arunca în mare pe cruzii năvălitori.

Ura dintre cuceritori și cuceritori eră așa de mare, încât nici influență religioasă n'au exercitat Britanii asupra Germanilor. Prima sămânță creștină au aruncat-o între Angli predicatorii irlandezi și apoi mișionarii catolici. Britania a fost singura provincie a imperiului roman, în care populația a rezistat barbarilor și singura, în care năvălitorii n'au suferit influență din partea învinșilor. Tot ce era britan, tot ce eră roman a amuțit sub sabie¹⁾ sau s'a retras în munți și în păduri greu de străbătut.

Societatea anglo-germană. Pământul și-l împărțiră barbarii între ei, luând unii atât cât le eră trebuincios pentru traiu, alții luând domenii întregi, asupra cărora aveau pro-

¹⁾ «Aelle și Cissa ocupară Anderida și uciseră tot ce eră în ea, nici-un Bretan nu rămase în viață» spune cronica învingătorilor.

prietate deplină. O parte rămâneă proprietatea tribului și nu se împărția.

Populația eră despărțită în patru clase: *sclavii*, oamenii *liberi* cu minimum de proprietate, *nobilii* mici, *nobilii de rassă*, la cari se adăogau *nobilii de funcții*.

Ca la toți Germanii, erau și la Anglo-saxoni legături de familie, despăgubiri pentru pagube, jurători.

Regele eră mărginit în atribuțiunile lui de către o *adunare*, numită adunarea oamenilor înțelepți (*Witenagemot*) la care luau parte regele, regina, fii regelui, episcopii, funcționarii. Această adunare putea să și răstoarne pe rege.

Istoria eptarhii până în secolul IX, este un haos de lupte între fiecare regat cu celelalte, până când unul s'a ridicat d'asupra tutulor, mulțumită, mai ales, pozițiunii sale geografice, mai depărtată de năvălitorii Picti și Scoti, Celți și Danezi. Acest stat a fost *Wessex* cu capitala *Winchester*.

Ecbert cel Mare (800—836). Regele din Wessex, care a luat titlul de rege al Angliei, se numia Ecbert. Din pricina luptelor interne, el a fost nevoit să fugă la Carol cel Mare, cu al cărui ajutor se întoarce în țară, la anul 800. A purtat rășboaie fericite, prin care a pus sub ascultarea sa toate statele și a murit încărcat de glorie.

Năvălirile Danezilor. Anglia a suferit mult de năvălirile oamenilor din nord, cari au fost numiți de Englezi cu numele *Danezi*, căci veniau din Danemarca. Se zice că primii Danezi au fost chemați de Celți. Tipul șefilor normanzi este legendarul *Ragnar*, un gigant, îmbrăcat în piei de animale, care, după multe expediții norocoase, a fost prins și aruncat într'un butoiu plin cu vipere, unde a murit cântând cântecul său de rășboiu.

Danezii cuceriseră Irlanda, unde au întemeiat *Dublin*, cuceriseră insulele Feroe, Șetland, Orcadele și Hebridele, și din toate părțile năvăliau în Anglia. Urmașii lui Ecbert își găsiră sfârșitul în luptele cu noii năvălitori, unul prins, altul mort de rănile primite în luptă.

Alfred cel Mare (871—901). Danezii ocupară cea mai mare parte a țerii, coprinseră Londra și constrânseră pe regele Alfred să fugă în pădure și să trăească prin locuri băltoase. Alfred își construi cetățui, din cari ieșiă pe neașteptate și atacă pe Danezi. In cele din urmă îi învinse, într'o luptă mare, îi constrânse să se retragă, iar regele lor primi botezul. Victoria lui Alfred n'a fost însă decizivă. El a fost nevoit să lase Danezilor o parte din țară, în care se coprindeă și Londra.

Mai însemnată este activitatea lui pentru îmbunătățirea și propășirea țerii. Regulă, ca proprietarii cu oarecare cantitate de pământ să meargă în armată pe cheltuiala lor. Ceru, ca fiecare sat să dea un număr de soldați. Opri răsbunările particulare și în locul păcii poporului făcu să existe pacea regelui. Ca și Carol cel Mare, Alfred atrase la curtea sa străini învățați și avu o școală a palatului. El însuși a scris cărți, traduceri în limba engleză, în cât este *părintele prozei engleze*. In zilele lui s'a scris în englezește *cronica engleză* (cea dintăiu cronică într'o limbă modernă).

Dintre regii următori a fost însemnat *Athelstan*, care eră în relațiuni cu regii Franței și cu Otto cel mare și care se intitulă *împărat al regilor* din Britania. El a repurtat una din cele mai mari victorii din istoria anglo-saxonă, contra Danezilor și aliaților, nu departe de *Tweed*.

Un om însemnat al timpului a fost *Dunstan*, care mai târziu a ajuns arhiepiscop de *Cantorbery* și a făcut reforme însemnate în biserică.

Sub urmașii lui Athelstan începură certuri pentru tron, iar Danezii năvăliau regulat. Regele *Ethelred*, după ce cumpără pacea, după ce-i primi în serviciul său, după repetate nenorociri, lăsă țara atât de slăbită, încât capul Danezilor fu recunoscut de întreaga țară.

Canut cel Mare (1017—1035). Regele danez a fost însă un mare rege, deși a ucis pe rudele vechiului rege, pe cari le-a putut prinde. A respectat legile vechi, a făcut multe binefaceri, a fost suveran glorios. El eră rege și peste Danemarca, cucerî Norvegia, se zice că a cucerit și Suedia, iar Scoția o reduse în stare de vasaletate. El trimise pe cei mai mulți Danezi în țara lor și nu opri decât o armată de câteva

mii împrejurul său. Mulți demnitari mari erau saxoni. Cel mai însemnat era *Godwin*, un saxon de jos.

Fii lui Canut muriră repede și poporul recunoscu pe *Eduard*, fiul lui *Ethelred*.

Eduard, numit și *confesorul*, pentru că avea apucături călugărești, crescuse în Normandia, de unde era mama lui. Fiind slab fizicește și cunoscând puțin țara, lăsă conducerea statului în mâinile lui *Godwin*. Fii acestuia guvernau, fata lui deveni soția lui *Eduard*. *Godwin* doriă să ia tronul, căci *Eduard* n'avea copii. Ca să câștige partizani, începă să persecute pe Normanzi. *Godwin* muri însă, iar fiul său *Harold* se arată foarte devotat regelui. Devotamentul lui era foarte bine răsplătit, căci *Harold* cu frații săi stăpâneau trei sferturi din țară.

La moartea lui *Eduard* se urcă pe tron *Harold*, ca un moștenitor legitim. Dar contra lui se ridică ducele Normandiei, *Wilhelm*.

Starea Angliei înainte de cucerire. Ca și pe continent, dispăruseră și în Anglia micii proprietari. Se formase o feudalitate puternică, *Harold* era un fel de *Hugo Capet*. Pământurile triburilor erau date de regi ca feude. Adunarea tot se adună, însă era alcătuită din funcționari și era puțin numeroasă. Armata era puțin numeroasă, iar flota nu mai există sub ultimii regi, când Danezii considerau Anglia ca țara lor proprie.

Wilhelm Cuceritorul. Ducele Normandiei este una din figurile cele mai însemnate din evul mediu. Era fiul nelegitim al ducelui Normandiei cu fata unui tăbăcar. Rămânând minor, a întâmpinat greutăți mari, până să primească moștenirea părintească și a izbutit cu sprijinul regelui Franței. Era viteaz, viclean și aspru, ca vechii lupi de mare, strămoșii săi.

Se zicea că *Harold* a venit odată la curtea lui *Wilhelm* și că acesta i-a cerut să-l ajute ca să ocupe tronul Angliei, că *Harold* i-ar fi promis ca jurământ ajutorul său.

Cât muri Eduard, Wilhelm aduse aminte lui Harold de jurământul dat, dar acesta ocupă tronul și nu-i trimise nici un răspuns. Wilhelm făcù apel la papă, care erà condus de călugărul Hildebrand și care erà nemulțumit de modul cum regii englezî se purtau cu episcopii. Wilhelm promise papei să-i supue biserica engleză, iar papa binecuvântă întreprinderea lui, îi dete un steag sfințit, cum și un inel, ce aveà în el un păr al Sf. Petru. Apoi Wilhelm chiamă sub steagul său pe oricine purtă o sabie, o lance, sau un arc și în scurt timp strânse o armată de 50.000, cu care debarcă în Anglia.

Hastings (1066). În toamna anului 1066 se găsiră față în față cele două armate, una de cavaleri și de arcași, cealaltă de pedestri cu coif, cu scut și cu teribila lance daneză.

Normanzii se preparară de luptă prin post, prin rugăciuni, prin cuminecături; Saxonii trecură noaptea bând și cântând cântece de rășboiu. Harold își așezase pedestrima după un șanț și un gard, pe care în zadar încercă să-l treacă cavaleria normandă. Wilhelm printr'o stratagemă atrase din întărire o parte din armata lui Harold, apoi pe partea deschisă atacă armata saxonă și o nimici. Harold și frații săi periră, cassa regală fu nimicită, Anglia cucerită, Lupta dela Hastings este una din cele mai decizive din istorie. În ea s'a stins o dinastie și un popor.

Wilhelm rămase pe locul bătăliei, așteptând să vie locuitorii să i se supună ca unui rege legitim. Englezii însă nu veniră, deși nici să reziste nu se pregătiră. Invingătorul merse apoi în Londra, unde-i ieșiră înainte cei mai mari recunoscându-l, iar în ziua de Crăciun se încoronă rege. Declară de trădători pe toți cari purtasera armele contra lui și le confiscă moșiile. Din aceste confiscări, din moșiile lui Godwin și din domeniile regale, dete feude apoi tovarășilor săi și Englezilor, cari dela început trecuseră pe partea lui.

Înăbuși apoi răscoalele făcute contra lui și devastă mai ales partea de nord a țerii, atât de grozav, încât efectele acestei devastări s'au simțit 800 de ani.

Organizarea cuceririi. Cuceritorul a fost și un mare organizator. Nu schimbă legile englezești, nu interzise limba

engleză, păstră adunarea cea mare și distribuî feudele credincioșilor săi astfel, ca unul să nu le aibă toate adunate la un loc, ci distribuite în diferite părți. A făcut un registru de moșii, *cadastru*, în care a trecut cine eră stăpân pe vremea lui Eduard și cine este în prezent, încât: «nu mai fu un cot de pămînt, un bou, o vacă, un purcel ne notat în registru» totul sta scris ca în cartea judecății din urmă (*domesday book* = dumsdei buc). Când statistica fu gata, toți proprietarii fură chemați și depuseră jurămîntul de credință. Recunoscător lui Hildebrand, el primî reformarea bisericii, dar refuză să facă coroana vasală papei și ceru ca niciun supus al său, să nu fie excomunicat contra voinței regale. Ca să împiedice crimele contra Normanșilor, puse pedepse aspre și, în caz, când omorîtorul nu se putea dovedi, făcea răspunzător satul întreg de crimă, iar pedeapsa eră teribilă.

Puterea cea mare a lui Wilhelm înfricoșă pe regele Franței, care ațîță pe fiul cuceritorului. În lupta dată, cuceritorul fu învins și avu mâna străpunsă de lancea propriului său fiu. La cucerirea unui oraș, în războiul cu regele francez, calul lui se poticni și-l trânti rău. Wilhelm, care eră peste măsură de gros, se îmbolnăvi greu și muri în 1087. Anglia numără pe cuceritorul normand printre cei mai mari regi ai săi.

15. *Slavii. Statele Slave.*

Slavii au locuit la început regiunea dintre Dón, Nipru și Vistula. Romanii nu i-au cunoscut direct, căci lumea germanică îi ascundeă. Numele vechiu al lor a fost *Venzi*, dat de Germani și însemnând nomazi, păstori (*Weidenden*); ei înșiși se numiau *Srbi*, care pare că înseamnă popor. Numele de *Slav* (mai vechiu Sloveni, Slovaci) începe de prin secolul IX. Este exagerată părerea, că Slavii. ar fi fost un popor blînd și pașnic, care a înaintat spre apus și spre sud, ocupând locurile slobode și nelucrate. Din contră, istoria imperiului de răsărit este plină de jafurile lor, cari au ținut 4 secole. Au

pătruns până în Pelopones și au deslocuit pe Greci, încât pe Taiget se vorbea limba slavonă în secolul XV. Năvălirile lor au început odată cu năvălirea Avarilor, în serviciul acestora. O parte din ei s'au luat pe urmele Longobarzilor și au ajuns până la marginile Bavariei, alții spre nord au ocupat toate ținuturile până la marea Baltică și până la râul Elba. În secolul VII se întindeau dela Baltica la marea Egeică și dela Elba până la Nipru și, cu toate deosebirile locale, formau o unitate etnică. Așezarea Ungurilor și a Românilor între ei i-a despărțit în 3 mari ramuri, cari s'au dezvoltat sub influențe deosebite și s'au constituit în popoare cu aspirațiuni proprii.

Ramura occidentală coprinde pe *Cehi*, așezați în vechea Boemie, pe *Moravi*, pe *Slovaci*, pe vechii locuitori din regatul Prusiei de azi, *Vilți*, *Obotriți*... și pe *Poloni*. Boemii și Moravii au limbă deosebită, de asemenea Slovaci și Polonii.

Ramura sudică sau *iugo-slavă*, coprinde pe *Sârbi*, *Croați*, *Sloveni*. Acești din urmă au asimilat pe Bulgari, dar în țările noastre au fost asimilați de populația romanică.

Ramura estică coprinde pe Ruși, despărțiți în două ramuri principale: Rutenii și Moscoviții. Acești din urmă s'au întins mereu spre răsărit, dela Oca până la Oceanul Pacific, în zilele noastre.

Limba Rutenilor se deosebește de limba Moscoviților, încât cu greu se poate înțelege un Rutean cu un Muscal.

Starea culturală a vechilor Slavi. Slavii sunt oameni înalți, cu părul gălbui, ospitalieri, iuți la mânie, cu imaginație bogată. Ocupația lor principală era păstoria (oi și vaci, nu cai) și agricultura. Pământul era proprietatea comunei, care-l împărția pe familii, după trebuințe, și se întorcea iar comunei. Această proprietate în comun s'a păstrat până azi la Sârbi (*zadruga*) și la Muscali (*mir*). Locuiau în case de lemn construite în păduri, sau în mijlocul mlaștinilor. Familiile cu origine comună erau conduse de un bătrân (*staroste*) ca ginta romană. Comuna avea grije de bolnavi și

de bătrâni. Femeile erau deopotrivă cu bărbații în familie și la obținerea pământului de muncă. Când pământul nu le mai era de ajuns, mai multe familii se deslăpiau și ocupau alte pământuri, rămânând în relațiuni foarte slabe cu vechia comunitate.

Mai multe comunități formau un trib numit *jupa*, administrate de un staroste mai bătrân numit *kniez*, *jupan*. Își construiau întăriți (*grad* = grădăște) la întâlnirea a două văi, sau pe un deal la confluența apelor. În ele se adăpostiau în caz de pericole. Erau pedestrași, n'aveau alte haine decât pantalonii, iar ca arme: cio-can, secure, măciucă, săgeți otrăvite. Nu se luptau în lupte regulate, ci cu stratageme (se ascundeau în ape și respirau pe țevi de trestie). Triburile erau puțin unite, altfel Slavii ar fi fost un mare pericol pentru celelalte popoare, din cauza mulțimii lor.

Religia. Slavii își reprezentau natura plină de spirite bune sau rele. Cel mai mare spirit era *Svarog*, personificarea cerului, a luminii și a aerului. Zeul trăsnetului era *Perunu*, al turmelor *Volusu*. *Stribog* era zeul vântului și al furtunilor. Nume generic de zeu era *Bog* (rom. *Bogdaproste*). La Sârbi erau zeițele *Did-Lada* și *Dodola*. Ca și Grecii credeau că munții, pădurile, izvoarele sunt pline de zeițe (*rusalka*, *samodiviy*). Credeau că pământul s'a făcut din nisipul mării și că plutește d'asupra apelor. Credeau într'o viață viitoare, în raiu. Se îngropau morții, dar se și ardeau. Deseori vădulele erau arse pe rugul bărbaților morți.

Moravia. Cel dintâiu stat slav s'a întemeiat în Moravia, după împărțirea imperiului lui Carol cel Mare. Cel dintâiu prinț însemnat al Moravilor a fost *Rostislav*. El, voind să creștineze poporul său, trimise la împăratul de răsărit o solie, spre a cere misionari, cari să-l învețe calea cea dreaptă (862).

Metodiu și Ciril. Împăratul ascultă cererea lui Rostislav și trimise pentru convertirea Moravilor pe *Ciril*, un om învățat care-și făcuse educația ca coleg al împăratului, la învățatul Fotie. Ciril și fratele său Metodiu se retrăseseră într'o mănăstire din muntele Olimp, apoi predicaseră creștinismul la un popor din sudul Rusiei numit *Cazari*, pe al căror rege îl determinaseră să primească botezul.

În Moravia ei predicară în limba slavonă, așa cum se vorbea în peninsula balcanică. Ciril a tradus sf. scriptură în limba slavonă și s'a servit de un alfabet particular, modificat după scrierea cursivă grecească din secolul IX. Acest alfabet se nu-

mește *glagolitic* și azi nu se mai întrebuințează decât în cărțile bisericești din Dalmația. Un discipul al lui Metodiu a simplificat alfabetul glagolitic și așa simplificat s'a numit *cirilic*, pe care l-am întrebuințat și noi până acum 50 de ani.

Succesele celor *doi apostoli* au deșteptat gelozia bisericii române. Eră atunci o părere, că serviciul religios nu se poate săvârși decât în *evreește*, în *latinește*, sau *grecește*, cele 3 limbi în cari s'a scris inscripția depe crucea Mântuitorului. Cei doi frați fură nevoiți să călătorească de mai multe ori la Roma. Ciril muri, iar Metodiu reuși să fie recunoscut de papă ca episcop. Mai pe urmă a fost și el prins de Germani și ținut la închisoare doi ani și jumătate. Iar după moartea lui, Germanii au atras biserica moravă și dintre discipulii lui Metodiu, pe unii i-au vândut Evreilor, pe alții i-au alungat la alte popoare slave, unde au predicat.

Activitatea lui Metodiu s'a întins și în Boemia, unde prințul *Borivoi* a fost botezat, apoi în Polonia.

Limba bisericii slavone e vechia bulgară. Ea nu eră limbă comună tuturilor Slavilor, ci idiomul, care s'a dezvoltat prin biserică și prin literatură înaintea tuturilor celorlalte idiome.

Rostislav n'a domnit până la sfârșitul vieții, căci a fost răsturnat de *Svatopluc*, cu ajutor dela Germani. Svatopluc a fost mai însemnat decât Rostislav, căci stăpâniă Moravia, Boemia, Silezia, Galiția, Ungaria, parte din Germania. Contra lui a chemat însă Arnulf pe Unguri, cari desființară statul lui Svatopluc și se așezară în țara în care se găsesc și azi-

Boemia. Deși Borivoi fusese adus la creștinism de Metodiu, prin așezarea Ungurilor încetară legăturile dintre Boemi și Constantinopole, încât biserica boemă primi ritul latin. Dintre prinții Boemilor, cel mai însemnat a fost *Bolleslav II*, care a trăit pela 999. Profitând de turburările, cari au urmat în Germania după Otto cel mare, el își întinse mult statul, dar la urmă trebui să se recunoască vasal al împăratului. *Vratislav II* a fost aliat credincios al lui Enric IV, care drept recunoștință îi dete titlul de rege (1086).

Polonia. Numele Poloniei vine dela polè (câmp, câmpie). *Mietcislav* este primul șef istoric și trăia pe timpul lui Otto cel Mare, dela care primi creștinismul și oarecare indepen-

dență în biserică. Fiul său *Boleslav cel Viteaz* (pela 1000) întemeie un stat imens, care coprindea pe Slavii dela Elba, Boemia, Pomerania, chiar o parte din Rusia. De atunci a început lupta milenară dintre Poloni și Ruși. Spre a obține independența bisericii, el profită de visurile în cari se legăna împăratul Otto III și scăpă din dependența germană, deși trebuî să recunoască suzeranitatea scaunului papal. Această alianță milenară cu Roma este un alt caracter al istoriei polone și în fond ea a fost folositoare Polonilor. În ultimele zile ale vieții sale, Boleslav a luat titlul de rege.

Polonia n'a fost un teren favorabil pentru dezvoltarea feudalismului. Nobilii nu aveau proprietate feudală, ci alodială. Ei însă erau puternici, se adunau în adunări mari și au desfășurat o *viață parlamentară* mai veche decât cea engleză, care nu are analog decât în Ungaria.

Sârbii. Croații. Aceste două popoare vorbesc aceeași limbă și s'au așezat în țările, pe cari le ocupă, în timpul împăratului Heracle. Sârbii au trăit mult timp neuniți într'un stat. Ei recunoșteau, mai mult nominal, pe împăratul de răsărit, iar la dânsii erau guvernați de capii tribului numiți *jupani*. Prin secolul XI, prințul *Mihail* primi dela papa Grigore VII coroana de rege, însă la însemnătate n'ajunse Serbia decât în secolul XII.

Croații se deosebesc de Sârbi numai pentru că sunt catolici. Ei au jucat un rol însemnat sub regele *Zvonimir*, care coprinsese o parte din Austria și Serbia de azi. După dânsul începând turburări și certuri, Croații recunoscură ca rege pe un rege ungur. Aceasta e origina unirii Croației cu Ungaria.

Bulgarii. Odată cu Sârbii s'au așezat în peninsula balcanică frații lor Slovenii, cari au ocupat și mare parte din țările noastre (Românii le ziceau Șcheai). Deși peninsula balcanică, până la venirea lor, fusese plină de cetăți romane, acești Sloveni inundaseră însă totul, dela marea Adriatică până la marea Neagră, încât, când au venit Bulgarii n'au găsit în Balcani o populație romanică, ci una slavă.

Bulgarii¹⁾ veniseră în coada Avarilor, frații lor, și o parte din ei, sub conducerea lui *Asparuch*, trecură Dunărea în Dobrogea de azi, din sudul Basarabiei, unde se aflau. În curând peninsula balcanică nu fu decât un jaf, dar Bulgarii erau puțini și se amestecară cu Slovenii atât de mult, încât niciun rest nu mai arată pe sălbaticii Fini, afară de pume și de apucăturile lor violente.

Bulgarii reduseră în servitute pe țăranii liberi, imitară apoi viața luxoasă a Bizantinilor, dela cari luară totul, și bun și rău. Unii din șefii lor poartă nume împrumutate dela populația romană (*Sabinus*, *Paganus*) însă cruzimile tuturilor erau la fel cu ale Avarilor și ale Hunilor. *Crum* a prins pe un împărat, a cucerit Adrianopole și puțin a lipsit de n'a cucerit Constantinopole. Foarte mare eră numărul prizonierilor, cari încetul cu încetul au început să creștineze pe Bulgari. În cele din urmă *Boris* primi botezul.

Țarul Simeon (892 — 927). Fiul lui Boris a fost cel mai mare om al Bulgarilor. A învins pe Greci într'un șir de lupte și a cucerit mai toată peninsula balcanică, afară de câteva cetăți pe malul mării. Constantinopole eră să fie cucerit de mai multe ori. Sub Simeon statul bulgar coprindeă o parte din Ungaria și ținuturile noastre. Voind să imiteze pe împăratul din Constantinopole, el luă titlul de Cesar (țar) și făcù un patriarh în capitala sa, aproape de Varna, numită *Preslav*. Simeon crescuse la Constantinopole și încurajă cultura, traducând mulțime de cărți, de povești, legende, cari apoi au umplut Europa medievală.

Statul bulgar n'a ținut însă mult. Mai întâiu pentrucă eră opera unui om, nu a unui popor; apoi, pentrucă *boierii* erau puternici și luxoși, ei apăsau poporul, voind să trăiască după moda Bizanțului. Literatura și cultura rămăseseră străine de popor.

O cauză puternică pentru căderea Bulgarilor a fost răspândirea unei secte, care a fost foarte răspândită și la noi, *secta Bogomililor*. Fondatorul ei eră un preot, *Ieremia Bogomil* (omul lui D-zeu) care promita principiile maniheiste despre existența a două feluri de spirite și cerea o mare severitate în viață, considerând că lumea

¹⁾ De pe Volga, care poartă numele lor.

e imperiul diavolului. Ei combăteau viața preoților și abuzurile funcționarilor. Erau răspândiți în toate părțile, au ajuns până în Italia (Pataria) și în Franța sudică.

Rusia. Slavii din răsărit aveau *gorodisce* (grădiște) pe Nistru, unde găseau adăpost și unde făceau comerț, ca *Smolensk*, *Novgorod*, *Chiev*; erau însă neuniți și deseori atacați de un popor tatar, numit *Cazari*. Ei fură deșteptați la viața de stat, de către o trupă venită din Suedia, cunoscută sub numele de *Varegi*, frați ai Normanzilor și Danezilor. Există o cale comercială, care legă Baltica și Constantinople, pe Ilmen și pe râul Nipru. Pe ea au venit Varegii din Suedia. Finezii numesc și azi Suedia cu numele Rus. Numele Rusiei este dat de Finezi și anume Suedezilor, cari au întemeiat cel dintâiu stat slav, în șesurile rusești.

Influența Varegilor asupra poporului, afară de instituțiile politice și de treptele sociale, a fost ca și influența Bulgarilor asupra Slovenilor. Cu timpul, acea grupă învătă limba rusească și se confundă, după un secol și jumătate, în masa poporului. Șeful cu care au venit Varegii se chemă *Ruric*, iar anul când au venit se socotește 862. Centrul puterii lui Ruric eră la Novgorod.

Oleg, succesorul lui Ruric, coprinse Smolensk și Chiev, apoi urmă calea mai departe, ca să ajungă la Constantinople. În 907 Oleg apără cu 2000 de bărci sub zidurile capitalei, care rezistă Varegilor, precum rezistase Avarilor și Bulgarilor.

Sviatoslov, porni spre Constantinople pe uscat. Bătut pe Bulgari, contra cărora îl chemase un împărat din Constantinople, apoi se așeză în Preslav. Astfel Rușii erau să realizeze acum 1000 de ani visul, care-i muncește mereu. Însă la Constantinople s'a ridicat un împărat mare, care i-a învins și a salvat orientul de rusificare.

Creștinarea Rușilor. *Olga*, mama lui Sviatoslov, eră creștină, însă nici fiul ei Sviatoslav, nici nepotul ei, *Vladimir* (972—1015) nu au voit să primească creștinismul. Contra lui Vladimir s'a făcut însă o revoluție mare, poate de către popor

contra Varegilor. Vladimir domoli răscoala cu ajutorul Polianilor din Chiev, cari erau creștini și, ca să-i aibă devotați, a primit botezul. Cronica povestește că s'a creștinat, ca să se poată căsători cu o prințesă bizantină.

Iaroslav cel Mare (1015 — 1054). Fiul lui Vladimir este adevăratul întemeietor al Rusiei. El a dat legi, a fost religios, a construit biserici.

Rusia a fost atât de mult influențată de Bizanțiu, după creștinarea Rușilor, încât a fost ca o colonie bizantină. Mitropoliții erau greci, prințesele grecoace, școalele, bisericile imitate după cele bizantine. În literatură, în muzică, în arhitectură Rusia copiază. Chiev și Novgorod au Sf. Sofia lor.

În organizația societății Varegii, au adus elemente apusene, cari s'au păstrat. Prințul seamănă mai mult cu un șef franc, decât cu autocratorul bizantin. Împrejurul prințului eră o aristocrație de tovarăși în războiu, apoi veniau boerii, țăranul deveni *mujic* (om de nimic, *homunculus*).

16. *Românii. Ungurii.*

Românii, din toate popoarele neolatine, păstrează numele vechilor cuceritori ai lumii. Ei, cei dintâiu părăsiți de legiunile romane, mai reprezintă ce-a fost odată *lumea romană* în răsărit. Salvați de cucerirea culturii grecești, strămtorați de înaintările continui ale barbarilor, stau astăzi ca o insulă izolată, neconținut izbită de valurile slave și finice.

Poporul nostru a eșit din contopirea Traco-ilirilor cu coloniștii romani, s'a amestecat cu alte popoare străine, dar a păstrat numele roman, a păstrat limba, în multe priviri, mai apropiată de cea romană decât celelalte limbi romanice. Cauzele pentru cari numai Românii au păstrat numele roman sunt mai multe. Una este, că în urma părăsirii Daciei adest nume le eră impus de împrejurări. Nu se mai puteau numi *cives romani*, pentru că nu mai erau cetățeni. Nu se puteau numi *provinciali Daci*, căci Dacia ca provincie eră dincolo de Dunăre; nici *Daci* simplu, căci în părțile nesupuse ale

Daciei existau Daci adevărați, neromanizați. Se` numiră dar *Romani*, curat, «nu din mândrie, ci de nevoe ¹⁾. Altă cauză este, că retrăgându-se, ca și Britanii, în munți și păduri ne-străbătute, Românii au dus o viață proprie, deși cu trebuințe foarte reduse. Stăpânirile barbare au fost la noi sălbatice, însă sălbaticul poate răpi avutul individului, poate să-l suprime, dar nu poate pătrunde la sufletul lui prin limbă, prin viața de stat, prin cultură. Dacă un popor barbar ar fi format în Dacia o națiune, cu destine mai înalte, ca Francii, desigur că Românii ar fi luat numele acelui popor. Pe când, cum s'a desvoltat istoria, Românii prin ei înșiși s'au format ca națiune, s'au constituit în stat. Bulgarii erau să aibă norocul statelor germane din apus, însă au avut de luptat cu imperiul bizantin și în această luptă statul lor s'a ruinat. Dela căderea primului imperiu bulgar însă și până la ridicarea celui de al doilea, poporul nostru se formase, încât nu mai putea lupta sub Bulgari, ci alături cu ei.

Precum numele latin îl păstrăm noi, ca cea mai sfântă moștenire, tot așa, singuri noi păstrăm numele pe care străinii îl dadeau Romanilor, numele *Valac*. Acest termen este de origine germană, *Welches*, și după ce Germanii s'au așezat în imperiul roman, prin el se însemnă populația romană mai moleșită, mai puțin prețuită, când eră vorba de despăgubiri la judecată. Slavii au schimbat în diferite chipuri cuvântul, însă, unul din cei mai vechi autori slavi, cronicarul rus *Nestor* (pe la 1110) vorbind despre cucerirea Daciei de Traian, zice: «*Vlachii* atacară pe Slavii depe malurile Dunării, se stabiliră în țara lor și-i supuseră prin violență». Nestor crede că și în timpul Dacilor erau la Dunăre tot Slavi.

Numele de Valac eră numele nostru pentru străini. Domnii noștri, un *Mateiu Basarab*, îl întrebuințau de câte ori dau acte în slavonește sau în grecește. El însemnează Roman.

Cum au trăit Romanii după retragerea legiunilor? Nimic scris nu ne informează în această privire. De aceea s'au gă-

¹⁾ Vasile Pârvan. *Contribuții epigrafice la Istoria creștinismului Daco-roman*.

sit istorici unguri și germani, cari să susțină că poporul nostru nu s'a format în Dacia, ci la sudul Dunării, din populația de acolo, și că târziu a venit în Dacia și a ocupat locurile în cari se află acum. Lăsând la o parte orice considerațiuni politice, această teză este inadmisibilă, pentru o mulțime de considerațiuni. Mai întâiu, că nu e posibil ca un popor atât de mare ca poporul nostru (12—14 milioane) să treacă în peninsula balcanică, apoi să se întoarcă înapoi în Dacia și să recucerească o suprafață mai mare decât suprafața Italiei (peste 300.000 km.). Nu e posibil, ca să se întâmple emigrări în masse atât de mari și în timpuri destul de luminate (după secolul X) și să nu se găsească însemnate undevă. Și Românii au radiat și peste hotarele Daciei, spre nord până în Galiția, spre răsărit dincolo de Nistru. Se răspunde, că Românii erau păstori și că au putut străbate regiuni întinse, mergând cu turmele. Inșă, în limbă avem termeni, cari nu erau întrebuiunțați decât în clasele orășeneși. Așa s. e. pe când celelalte popoare romanice numesc *pământul* cu vorbe originare din *terra*, cuvântul nostru este diu *pavimentum*. «Cuvintele din limbă, ne dovedesc că orășenii au format majoritatea populației».

Inșă, cu timpul orașele s'au risipit, trebuințele vieții s'au simplificat, Românii au devenit păstori și mici agricultori. Barbarii ocoliau ținuturile noastre, căci nu găseau în ele nici orașe bogate, nici mănăstiri, nici drumuri ușoare, ci păduri neatinse de secure, bălți și ape greu de trecut.

Dar totuși, nu s'a întrerupt orice relație între noi și provinciile romane din dreapta Dunării. Împăratul Constantin cel Mare a bătut pe Goți în țara noastră și a construit un pod peste Dunăre-la Celeiu. Iustinian a construit castele puternice pe țărmul stâng al Dunării și chiar destul de departe în interior. El fixase barbarilor ca loc de comerț cu împărăția orașul «Turnul» (Măgurele). După Iustinian armatele bizantine au trecut deseori în stânga Dunării și au purtat în țara noastră lupte cu Slovenii.

Acele relațiuni nu ne aduceau lumina civilizațiunii romane sau grecești, dar păstrau în satele noastre, rari și risipite, elementele primitive ale culturii, fără cari nu poate trăi o societate. Din acele relațiuni a rezultat creștinarea poporului nostru.

Creștinarea Românilor. Precum despre formarea poporului românesc izvoarele scrise sunt mute, tot așa de mute sunt ele și despre creștinarea lui. Limba bisericii și a statului nostru a fost, dela început și până în secolul XVIII, limba slavonă. O mulțime de cuvinte în biserică sunt slavonești (*molitfă, vlădică, vecernie, denie, utrenie...*) încât au fost învățați, cari au susținut că creștinismul s'a răspândit între Români prin Bulgari. Învățații noștri au dovedit, nu numai că nu ne-au creștinat pe noi Slavii sau Bulgarii, dar nici biserica din Constantinopole.

Creștinismul a început la noi chiar cu coloniștii romani, căci mulți coloniști au venit din Siria și din Asia mică, din Galia și din Dalmația, cari erau pline de creștini. Numărul acelor creștini nu va fi fost mare, dacă judecăm după puținele inscripții ce se găsesc cu semnul creștin, dar prima sămânță a fost aruncată atunci.

Mai târziu, după părăsirea provincii, relațiunile țărilor noastre cu părțile Iliriei și Serbiei de azi trebuie să fi fost și religioase. Cu deosebire după Constantin cel Mare însă, a început o mare activitate de convertire între Români, pentru că cele mai însemnate cuvinte de religione ale noastre sunt latinești și anume, nu latinești din carte, ci din popor, cu amestecuri din păgânismul vechiu și cu terminologia secolului IV. Așa, cuvântul D-zeu vine din cuvântul latin Dominus Deus. În popor se zicea însă Domnus Deus zeilor antici și strămoșii noștri n'au făcut decât să aplice numele vechiu la noua religie. *Duminica* (Dominica) a păstrat pe *i*, deci este mai târziu primită: În adevăr, sărbătoarea Duminicii s'a întoduz la finele secolului al IV-a și nu s'a răspândit decât în secolul V și al VI-a. Cuvântul nostru *biserică* vine dela *basilica*. Acest termen n'a început să se întrebuin-

teze decât dela începutul secolului IV, deci după această dată (după 350) a început creștinarea Românilor. Grecii, Germanii au format cuvântul lor din *eclesia* sau din alte cuvinte, noi, ca și Italienii din nord, ca și Retoromonii, l-am format din cuvântul latin.. O mulțime de alte cuvinte ca : *sărbătoare, ajun, altar, cruce, creștin, cuminecătură, inger, Îndrea* (Sf. Andreiu) *păgân, tâmplă* (templum) *mormânt* (monumentum : rosas ad monumentum spargere) *Paște, Rusalii, Craciun* etc. etc.

Episcopi (popular *piscup* și *vlădică*) n'au fost în țerile noastre până la întemeierea principatelor, ci sfințirea preoților se obțineă dela episcopatele de lângă Dunăre, dela *Vidin* și dela *Silistra*. Ca apostol al Românilor trebuie recunoscut epsicopul **Nicetas**, pela anul 400, despre care unul din ultimii poeți ai imperiului scrie versuri frumoase și spune că a predicat creștinismul la Daci, la Geți și la Sciți.

Prin urmare, Românii sunt mai vechi creștini decât Slavii și decât Bulgarii, cari le au impus apoi în biserică limba lor.

Ungurii. Fac parte din șirul popoarelor finice, cari au devastat țerile creștine. Erau frați cu Hunii, cu Avarii și Bulgarii, cu Cazacii și Cumanii. Locuiau prin Rusia sudică, până la începutul secolului IX, când Bulgarii fiind învinși într'un rând de Bizantini, chemară în ajutorul lor pe acești fii ai pustii. Peste câțivă ani, atacă hotarele imperiului franc, nu se mutară însă din patria lor, *Atelcuz*, regiunea dintre Prut și Nipru. In Atelcuz i-a cunoscut un scriitor arab, care ne spune că *Modșgarie* trăesc în corturi și se strămută dela o pășune la alta. Iarna se ocupau cu pescuitul ; erau foarte aspri cu Slavii, dela cari storceau mari tributuri.

Mai apoi Bizantinii îi chemară contra Būlgarilor, în urmă Arnulf contra Moravilor. Scriitorii unguri pun data așezării lor în Panonia în 896. Ei pretind că știu câți erau bărbații în stare d'a purtă armele, cum se chemă șeful cel mai mare al celor 7 horde (*Arpad*).

Nu spun însă cu mare plăcere, că erau nomazi, cari mâncau lapte de iapă, cari se hrăneau cu carne jumătate crudă; că pe câmpul de luptă gustau din sângele inamicilor, iar inima acestora o luau ca doctorie. Modul lor de luptă eră ca al popoarelor nomade, lupta de călăreți. Călări pe cai mici și urți, dar iuți, erau neîntrecuți la mănuierea lăncii și săbii, dar și cu arcul nemeriau din fuga mare a calului, căci de mici copii se exercitau să dea cu săgeata. Atacau rânduri, nu toți de odată, se prefăceau că fug, ca să strice ordinea de bătaie a inamicului, apoi reveniau asupra lui și omorau tot. Cruzimea lor a făcut pe lume să creadă că sunt draci în chip de oameni. Erau și mici de statură, cu ochii în fundul capului, rași de tot, afară de 3 codițe, cari le fâlăiau pe umeri. Azi s'au schimbat cu totul prin amestecul cu popoarele arice, Germani, Români, Slavi.

Cel mai vechiu scriitor al Ungurilor, *notarul anonim*, deși declară că Ungurii sunt mai vechi decât toate popoarele, că primul lor rege a fost *Magog*¹⁾, fiul lui Iafet; deși declară că pe șefii Ungurilor îi conducea sfântul Spirit, totuși numește câteva ducate, cari ar fi existat la venirea Ungurilor. Unul ar fi fost în Banatul de azi, al lui *Glad*, altul în Transilvania, unde domnia *ducele Vlahilor, Gelou*. Acesta din urmă, cu toate că stăpânind, după părerea notarului, peste oameni foarte fricoși, se luptă în luptă crâncenă cu Ungurii, este însă bătut și omorît, iar locuitorii se supun biruitorilor și depun jurământ de credință.

Notarul anonim, desigur că merită prea puțină credință, însă nu e imposibil ca Românii să fi avut duci în secolul X, căci satele noastre aveau în capul lor niște conducători bătrâni, cum eră starostele la Slavi. Numele acestor capi eră *județ* la început, iar după ce au venit în atingere cu Slavii eră *cnez* și *chinez*. Precum Slavii se supuneau în cazuri de războiu unui cnez mai mare, nu este imposibil ca și Românii să fi recunoscut peste cnezi un duce, care mai târziu s'a numit *Voevod*.

După ce luară în posesiune Panonia, Ungurii năvăliau în fiecă an în Germania, în Franța, în Italia. Atât de grozave au fost aceste năvăliri, încât în Bavaria s'a păstrat multe

¹⁾ Și de aceia s'ar numi *Moger* adică Maghiari.

secole rugăciunea la liturghie «ferește-ne, Doamne, de Unguri.» În cele din urmă, luptele contra lor ale regilor germani, din cassa de Saxonia, mai ales lupta dela *Lech*, a lui Otto cel Mare, a mai potolit furia Ungurilor. Și mai mult a contribuit la îmblânzirea lor primirea creștinismului.

Ștefan cel Sfânt (995—1038). Cel dintâiu cap al Ungurilor, care a trecut la creștinism se cheamă *Geiza*. El însă continuă să sacrifice si idolilor vechi: este destul de bogat, zicea el, încât poate să servească la doi zei. Prizonierii creștini răspândiau în popor credința lor, predicatori bizantini predicaseră, chiar pe când Ungurii se aflau în Rusia, însă fondatorul statului și al bisericii ungurești este fiul lui Geiza, Ștefan cel Sfânt. El se căsătorise cu o prințesă bavareză și, după îndemnul ei, impuse religia creștină, înăbuși o răscoală a Ungurilor păgâni, întemeie episcopate și mănăstiri. Profitând de visurile de mărire ale împăratului Otto III, obțină dela papă, în anul 1000. coroana de rege, recunoscându-se vasal papei. Din acest titlu regii ungurești au tras mari foloase. Ei, copii pustii, au luat în biserică și în stat limba latină și au început să reprezinte în orient cultura strămoșilor noștri, pecând noi, rămânând cu biserica din Constantinopole, eram socotiți între popoarele slave.

Ștefan a împărțit țara în comitate, după modelul apusului. A instituit o *adunare regală*, un fel de senat, în care intrau funcționarii cei mari și episcopii. A dat legi copiate după cele germane. Dela el începe să se introducă feudalismul în Ungaria, unde seniorii ajunseră puternici, încât răsturnau pe rege și obțineau dreptul de a se revoltă contra lui. Sub Ștefan au început Ungurii să cucerească Transilvania, căci ei se așezaseră în Panonia și au venit despre apus asupra Transilvaniei. Acest rege a fost cel mai înțelept rege unguresc. El recomandă blândețe, față de popoarele străine, pe cari le stăpâneau Ungurii, căci numărul acestora eră mic și nu puteau forma ei singuri un stat mare: «e slab un regat de o singură limbă» zicea el. Însă Ungurii n'au urmat sfaturile înțeleptului lor rege.

17. Imperiul bizantin. Civilizațiunea bizantină.

Sub urmașii lui Iustinian imperiul de răsărit pierde neconținut caracterul latin. Poporul întreg vorbește limba greacă, obiceiurile sunt grecești, în stat limba latină se înlocuiește prin limba greacă. Sub această formă, imperiul se numește *imperiul bizantin*, dela vechiul nume al Constantinopolei.

Acest imperiu, sub urmașii lui Heraclie părea că este pe marginea prăpăstii. Slavii năpluseră toată peninsula balcanică, Bulgarii jefuiau până sub zidurile capitalei, Arabii devastau Asia mică, se stabiliseră chiar în Tracia și înconjurau capitala pe uscat, pe când flota lor o înconjură pe apă. În acel moment se ivește un șir de împărați energici, cari mântuesc imperiul și încep să guverneze cu energie înăuntru. Cu ei începe o eră nouă în istoria împărăției, era *împăraților isaurici*.

Leon III (717—741). Împăratul salvator al imperiului se numește *isauric*, dela un popor caucazian, din care se trăgea. Părinții lui fuseseră strămutați ca coloniști în Europa, de un împărat anterior. Intrând în armată, Leon ajunsese la gradul de general și apoi, fără să trădeze, se ridică pe tronul imperial. El a alungat pe Arabi, fiind ajutat și de o iarnă grea, și a câștigat contra lor o victorie, care este mai însemnată decât victoria lui Carol Martel la Poitiers și anterioară aceleia (717). S'au mai întors Arabii și au prădat provinciile din Asia, însă Leon în persoană a câștigat asupra lor o mare bătălie în Frigia.

După ce a scăpat de inamicul cel mare extern, Leon a început să reformeze statul înăuntru, a provocat însă o luptă mai teribilă decât toate celelalte, numită *lupta pentru icoane*.

Cearța icoanelor. Credința în icoane degenerase atât de mult, încât creștinismul părea o religiune idolatră. În loc să respecte icoanele ca pe niște semne, ce ne înalță mintea către D-zeu și să lucreze conform cu această credință, creștinii reduceau toată viața religioasă la practici exterioare : metanii,

purtare de cruciulițe, procesiuni cu icoane. Victoria grea, repurtată de Leon, o atribuiau unei icoane. Biserica posedă moșii imense. Mulțime de tineri se închideau în mănăstiri, ca să nu intre în armată. Mănăstiri erau mulțime și călugării din fiecare mănăstire se numărau cu sutele (într'una 700). Vechiul drept de azil al templelor trecuse la mănăstiri și o mulțime de hoți și criminali se sustrăgeau dela justiția civilă. Icoanele se zugrăviau de călugări, încât desființarea icoanelor însemnă desființarea unei surse de venit a mănăstirilor. De aci se explică ura grozavă, cu care au fost urmăriți acești împărați, poreclele rușinoase ce li s'a dat.

Înainte de Leon, mai mulți episcopi se ridicaseră contra icoanelor. În secolul al VII eră însă o sectă (*Paulicianii*) care aveau o venerațiune deosebită pentru Sf. Paul și care zicea că trebuiesc respinse toate doctrinele, ce nu se găsesc în evanghelie și nu primă nici ierarhia ecleziastică, nici formele materiale ale cultului. Această erezie s'a răspândit în toate provinciile împărăției și s'a păstrat tot evul mediu. Eră dar un curent întreg contra icoanelor, iar Leon n'a ascultat de îndemnul unui Evreu, cum au spus vrăjmașii lui. Ba încă, înainte de a începe persecuția, Leon a dat ordin ca toți Evreii să se boteze.

Leon hotări să desființeze cultul icoanelor și nu întâmpină rezistență nici în clerul de sus, nici în armată. Interzise, de asemenea, cultul moaștelor, cum și rugăciuni de adresat sfinților. Poporul de jos, însă, eră condus de călugări și se opuse reformei. În Grecia și Italia erau contra reformei și clasele de sus. D'asupra porții împărătești, eră o icoană adorată în mod deosebit, împăratul ordonă să o depărteze. Mai multe femei se adunară și începură să arunce cu pietre, o răscoală se atăță, pe care Leon o liniști cu destulă moderație.

Constantin IV (741—775). Fiul lui Leon fu mai neînduplecat cu icoanele și cu călugării. Ordonă să se închidă mănăstirile, să se transforme în cazărmi și închisori. Scoase pe călugări din mănăstiri și-i căsători cu deasila. Puse să se șteargă chipurile sfinților și să se zugrăvească în biserică peisagii, scene de vânatoare, dar a și fost batjocorit mai mult. I s'a zis *cabalinos* (fiindcă îi plăcea să se ocupe de cai) și *copronimos*¹). El a adunat un sinod de 338 de episcopi, cari au condamnat icoanele, dar au permis să se adreseze rugăciuni Sf. Fečioare și Sfinților.

¹) Adică murdarul, sau pentru că stă în grajd, sau pentru că ar fi murdărit baia botezului.

Împărații aceștia, numiți *iconoclaști* (persecutători de icoane) au lucrat contra spiritului artistic și contra tradițiilor populare, de aceea au căzut în întreprinderea lor. Urmare grozavă pentru viitorul imperiului a fost, că Italia s'a despărțit de imperiu, și papa, împreună cu tot apusul, și-au întors privirile spre regii franci, cari au întemeiat apoi un nou imperiu.

Constantin a fost tot ca și tatăl său de curajos. A bătut pe Arabi și le-a cucerit cetăți, a distrus o flotă lângă Cipru. A învins pe Bulgari și a trecut Dunărea în anul 757.

Leon și Constantin au dat legi foarte înaintate. *Au deslegat pe servi de legătura de pământ*, încât un țăran se putea mută de pe o moșie pe alta, lucru care în apus se va realiza foarte târziu. Au restrâns divorțul, au limitat drepturile tatălui asupra copilului și au mărit drepturile mamei.

Irena. Fiul lui Constantin era căsătorit cu o ateniană, care se închină la icoane și le introduse în palat. Soțul ei, împăratul, pedepsi pe funcționarii, cari o ajutaseră și exilă pe împărăteasă. Dar peste câteva luni, împăratul muri și Irena conduse statul, ca tutoare a fiului său Constantin. Statul fu rău condus, tocmai pecând Arabii erau conduși de cel mai mare calif, căruia Irena se obligă să-i plătească un mare tribut anual.

Irena adună un sinod, ca să introducă icoanele, însă episcopii și armata erau în contra «nu vrem icoane, nici conciliu» strigau soldații. Conciliul trebui să se țină în alt oraș. Irena ținea d. parte de afaceri pe fiul ei, de aceea fu depărtată printr'o revoluție, apoi restabilită de Constantin. Simțindu-se din nou în pericol să piardă puterea, scoase ochii lui Constantin «crimă ne mai văzută până atunci, nici în Constantinopole». Totuși, fu prinsă și închisă, dar scăpă și arse încăodată ochii nefericitului împărat, care muri. Apoi, Irena intră în negocieri de căsătorie cu Carol cel Mare, a cărui fiică fusese logodită cu împăratul omorît. În timpul acelor negocieri muri.

Lupta contra icoanelor reîncepă sub unii împărați următori, s'a terminat însă tot printr'o femeie, *Teodora*, care restabilă icoanele în vechia lor cinste.

Cassa macedonică. O cauză de împuternicire a imperiului, a fost transmiterea puterii în mod mai regulat. Mai înainte împărăția se socotea între noroacele ce poate cădea pe capul cuivă. S'au văzut păstori, purcari, măcelari, ajungând împărați, încât ghicitori, pe toate drumurile, promiteau imperiul la maniaci, pe cari nu-i speriau nici chinurile, nici moartea.

În 867 Vasile macedonicul ajunge pe tron și întemeiază o dinastie, care a ținut tronul aproape 200 de ani. În adevăr, au fost uzurpări și în familia macedonică, însă uzurpatorii își legitimau ocuparea tronului prin căsătorii cu prințese imperiale.

Cei mai însemnați împărați macedonici au fost: *Vasile I, Nicefor Focas, Ioan Zemîșces și Vasile II.*

Vasile I (867—886). Fondatorul cassei macedonice a fost un judecător priceput, care zilnic ascultă plângerile îndreptate la curtea sa supremă. A fost mare constructor de palate și mănăstiri, protector al celor săraci, mare general. Arabii se stabiliseră în Calabria și ajungeau cu jafurile până la Roma, Vasile izbuti să ocupe *Bari*, care apoi deveni centrul stăpânirilor bizantine în Italia. Sicilia însă rămase în puterea Arabilor. În Asia face două expedițiuni victorioase, ajunge până la Eufrat, iar flota arabă nu îndrăzniă să se măsoare cu cea bizantină.

Nicefor Focas (963—969). Fiul lui Vasile s'a numit *Leon filosoful*, și fiul acestuia *Constantin VII*. Ei au fost oameni învățați, dar tocmai atunci Bulgarii erau conduși de vestitul Simeon și puțin alipsit de n'au cucerit capitala împărăției. Starea lucrurilor se schimbă însă, când la moartea împăratului armata proclamă pe generalul armatei din Asia, Nicefor Focas, care câștigase multe lupte contra Arabilor. El recucerise Creta, pe care Arabii o transformaseră într'un adevărat arsenal și pe care imperiul încercase de șase ori, în zadar, ca să o cucerească. Apoi cucerise multe alte cetăți, mai ales vestita cetate *Alep*. Ca împărat, reluu Cipru și intră în Antiohia învingător. Acest împărat, care părea că reînviază gloria veche a imperiului, fu ucis de un general, Ioan Zemîșces.

Ioan Zemîșces (969—976). A fost cel mai viteaz împărat bizantin. El a continuat luptele predecesorului său. A luat Damascul și toată Siria, afară de câteva cetăți din Fenicia. El putea scri unui prieten «toată Fenicia, Palestina și Siria sunt libere de tirania musulmanilor.» Acest războiu îl considera Zemîșces ca o expiațiune a crimei prin care se urcase pe tron.

Mai cu însemnat efect, au fost luptele lui Zemiseses în nordul peninsulei balcanice. Nicefor nu mai voise să plătească tribut țarului bulgar, ci chemase în ajutor pe Ruși contra Bulgarilor. Când aflară de uciderea împăratului, Rușii, cari ocupaseră Bulgaria răsăriteană până la Balcani, începură să trimeată cetele de pradă prin întreaga peninsulă, surprinseră și coprinseră Filipopole. Prizonierii erau trași în țeapă, orientul eră să devie rus. Zemiseses trecu munții contra Rușilor și o luptă crâncenă se dăde, aproape de Silistra. Rușii fură învinși, Sviatoslav perî în fugă, Bulgaria răsăriteană cu Preslav rămase imperiului. Marele împărat a murit prea repede, s'a crezut că a fost otrăvit.

Vasile Bulgarohtonul (976—1015). În timp de aproape 50 de ani s'a arătat neobosit în războiu, precum și în afacerile statului. Arabii au simțit puterea lui și Asia a văzut zile fericite de pace. Pe mare flota bizantină stăpâniă fără rival și curățise marea de pirați. Numai în Italia sudică, începură nenorocirile, în ultimii ani ai lui Vasile.

Misiunea vieții lui Vasile a fost cu deosebire lupta contra Bulgarilor. El a purtat cu țarul Samuel un războiu de exterminare. Cucerî orașele bulgărești, unul după altul. Intr'un rând trimise lui Samuel 15.000 de Bulgari, cărora le scosese ochii, nelăsând decât unul la 100, spre a-i conduce. Samuel muri, două zile, după ce află vestea acestei grozăvii. Vasile transportă pe Bulgari în Asia, iar în Bulgaria aduse colonii de Greci și de Armeni. Vasile luă numele de Bulgarohton (omoritor de Bulgari).

Italia bizantină. Imperiul bizantin stăpâniă Italia sudică și Sicilia prin secolul VIII. Acolo împărații iconoclaști n'au persecutat icoanele și, se zice, că zeci de mii de preoți și de călugări s'au refugiat și au înființat mănăstiri. În secolul IX Arabii începură să atace Sicilia, izbutiră să cucerească Siracuza și marea insulă rămase în mâinile mohamedanilor.

În secolul X, Nicefor Focas trimise o armată să recucerească Sicilia, fără rezultat însă. Cu mai mult succes apărură împărații Italia sudică, încontra împăraților Germani,

încât această parte eră greacă în secolul X, prin limbă și prin obiceiuri. Din secolul XI însă, sub Vasile Bulgaroh-tonul, încep nenorocirile imperiului, preludiul căderii definitive. Țara eră plină de aventurieri normanzi, în serviciul imperiului. În 1019 trei frați normanzi, sub conducerea celui mai mare, *Wilhelm braț de fier*, se revoltară contra generalului bizantin și chieară în ajutor pe frații lor, răspândiți prin țară. Bizantinii fură învinși de repetate ori și pierdură cetate după cetate. În 1071 pierdură ultima lor posesiune, *Bari*. Al doispzecelea frate al lui Wilhelm cucerî Sicilia dela Arabi. Un altul, numit *Robert Guiscard* (șiretul) formă din Italia sudică un ducat, pe care-l făcù vasal papei. Robert atacă apoi Dalmația și Grecia. Acești compatrioți ai lui Wilhelm Cuceritorul, se purtau bine cu supușii greci, le respectau limba și obiceiurile, căci ambițiunea lor eră mai mare, să cucerească imperiul, să se facă ei împărați. Robert se intitulă cu mândrie «duce, rege, împărat». Ambiția lor eră întreținută de papi, cari în expedițiunile cruciate vor urmări mai cu seamă cucerirea Constantinopolei.

Cevă mai mult au ținut de imperiu cetățile italiene, cari făceau comerț cu orientul, Veneția, Neapole, *Amalfi*. Ele erau într'un fel de protectorat, dedeau soldați și corăbii. Veneția, mulțumită relațiilor cu imperiul, devenise depozitarul comercial dintre orient și occident.

Organizarea imperiului. Împăratul eră absolut și sfânt. Totul eră prevăzut, ca să-l înalțe d'asupra celorlalți muritori. Liutprand raportează, că lângă tron erau doi lei de aur, cari mugiau și-și mișcau coadele. În sala tronului, mai eră un arbore de aur, în care cântau păsări de aur. Când Liutprand a îngenuchiat înaintea împăratului, deodată tronul s'a ridicat în sus cu împăratul, hai-

Împ. biz. sec. XI.

nele după el s'au schimbat și nu se vedeă, cum s'a întâmplat minunea aceasta. Cu tot acest respect extern, persoana împăraților a fost puțin cruțată, căci din 100 și ceva de împărați, abia o treime a murit de moarte bună.

Funcționarii cei mari erau pelângă persoana împăratului. Cel mai mare eră *marele logothetis* (= logofăt), care purtă grija administrației, finanțelor și tezaurului imperial. El puneă pe acte pecetia de aur (chrysobullos, hrisov).

Există senatul, a existat până la căderea Constantinoplei. Senatului i se supuneau legile, judecarea conspiratorilor, i se cereă aprobarea, la alegerea patriarhilor și împăraților.

Administratorii provinciilor se chemau *strategi* cu venituri până la 200.000 lei, în valoare de azi.

Nobilimea (funcționari, proprietari provinciali) eră numeroasă, peste 10.000 și împărțiți în trepte: nobilissimi, cuvioși, prima cuvioși.

Proprietarii mari erau numeroși. Lor li se recomandau cei mici, de aceea unii împărați intervin în folosul celor mici, opresc pe țăranul călugărit de a dărui mănăstirii moșia lui.

Armatele bizantine au susținut multe lupte și au câștigat multe victorii. Ele se compuneau mai mult din mercenari. Statul daruia o proprietate celui ce se îndatoră să servească în armată. Pământul acesta, se putea moșteni și înstrăina, cu condiție ca posesorul să primească îndatorirea. Erau de toate națiile: Ruși, Perși, Arabi, Francezi, Bulgari. Țineau bine secretul focului grecesc, pe care-l trimeteau pe niște țevi, sau prin niște bombe, aruncate cu mână.

Civilizațiunea. Până în secolul XI Constantinople eră în fruntea tuturilor cetăților, cu școale, spitale, orfeline. Străinii erau izbiți de luxul, de mătasăriile, de aurul și broderiile locuitorilor. Cruciații priviau înmărmuriți. Salonicul, Teba, Corintul erau cu comerțul; Atena aveă școalele, în cari veniau la învățătură din Anglia și din Paris.

Se făcea comerț cu Arabii, ajungeau prin Rusia până la Baltica, prin Chiev și Novgorod. În timpul cruciatei a 4, ve-

niturile imperiului erau de trei miliarde în valoare de azi. Vasile II avea în tezaur 220 milioane, mai mult de un miliard azi.

În literatură n'au produs opere originale, n'au produs nici un geniu, dar încurajau învățătura (*Constantin VII* încurajă pe studenți, îi aducea la masa sa) și au fost erudiți, au rezumat scrierile celor vechi. Fotie a lăsat o bibliotecă de rezumate. Fotie se ridică însă mai sus. El recunoaște că critica are drept să se exercite și asupra sf. scripturi, găsește curaj să susțină că cutremurele și uraganele nu sunt semne ale mâinii divine, nici desaprobări ale evenimentelor contemporane. Împărații înșiși au scris, Leon filosoful, Constantin VII. Dar podoaba culturii bizantine a fost *Mihail Pselos* (sec. XI), pe care veniau să-l asculte și Arabi.

În artă Bizantinii au fost de model până în secolul XI. Au fost imitați de Ruși, de Armeni, de Arabi, de apuseni. Arhitectura venețiană, multe biserici din Italia, arta romană are relații cu arhitectura bizantină.

18. *Califatele. Civilizațiunea Arabilor.*

Familia Califilor omeiazi a fost răsturnată de familia *Abasizilor*, numită așa după *Abbas*, strămoșul lor și unchiul lui Mohammed. Toți nemulțumiții, profitând de certele pentru califat ale omeiazilor, ridică steagul negru al Abasizilor în locul celui verde al celorlalți. *Abu-l-Abbas* se arată de o cruzime sălbatică. Desgropă pe califii omeiazi și le arse oasele. Cu amăgire de împăcare, atrase la un banchet 70 de prinți omeiazi, porunci să-i omoare cu drugi de fier, în urmă banchetului d'asupra cadavrelor. Din toată familia vechilor califi, unul scăpă în Africa și de acolo în Spania, *Abderraman*.

Această revoluție a fost o reacțiune persană contra cuceririi arabe. Noii califi părăsiră Damascul și construiră o capitală pe malul Tigrului, vestitul *Bagdad*. Însă, locuind prea departe de lumea vestică, Spania și Africa se sustrasera cu încetul de sub puterea califului. Fugarul Abderraman luă în Spania titlul de sultan, iar un urmaș al lui luă în sec. X,

titlul de calif. Africa eră condusă de familia *Aglabiților*, cari au cucerit Sicilia și au făcut dese incursiuni în Italia. Ei fură răsturnați de *Fatimiți*, cari pretindeau că se trag din Ali și *Fatima*, fata lui Mohammed. Șiiți fanatici, ei luară titlul de calif, cuceriră Egiptul, unde întemeiară capitala lor *Cairul* (969).

Astfel, din califatul dela Bagdad se desfac în secolul X, califatul dela *Cordova* în Spania și *califatul fatimit* în Africa.

Califatul din Bagdad. Califatul din Bagdad a atins culmea puterii la începutul secolului IX. Se întindea dela Indus până la Atlantica și dela Caucaz până la pustile Saharei. Cei mai însemnați califi au fost *Al-Mansor*, *Harun-al-Rașid*, *Al-Mamun* și *Motasem*. Guvernul eră foarte regulat, națiunile supuse erau grupate pe religii (creștinii cu mitropoliții și cu episcopii lor, Evreii cu capii lor). Guvernatorii aveau mare grijă de ținerea ordinii, *cadiul* da justiția, Aglabiții trimeteau cu punctualitate tributul. Există un serviciu regulat de poștă (întrebuințarea porumbeilor). Capii poștei, prin provincii, serviau și ca să denunțe abuzurile guvernatorilor.

Venițurile statului proveniau din *plata foncierii*, la care erau supuși și musulmanii, apoi din *haraciu* și *capitație*, plătită de nemusulmani. Cu veniturile indirecte (vămi, mine, domenii) statul dispunea anual de 200—240 milioane în monedă, dar de 10 ori mai mult în valoare.

Armata eră permanentă, voluntari numai din musulmani. Se bătea bine, a câștigat multe lupte contra Bizantinilor, dar eră prea aplecată la pradă și prea supusă comandantului, după care mergea chiar contra califului. Garnizoana din Bagdad începe să ceară *donativum*, ca armatele romane. De aceea se aduc mercenari turci, de cari erau 7000 sub Motasem.

Pentru conducerea afacerilor existau ministere, *divanuri*: al armatei, al finanțelor (care regulă *rolurile* de contribuții).

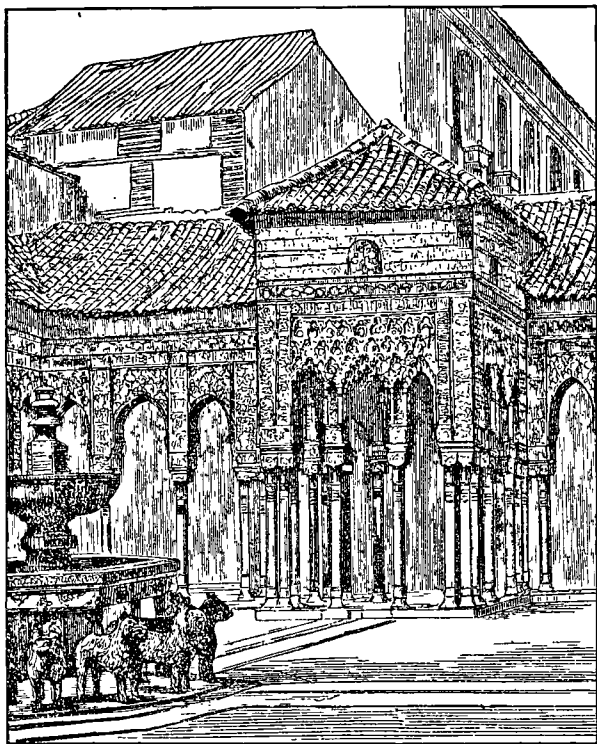
Califul locuia în Bagdad, sau în castele de țară. Lângă Bagdad reședința lui formă un oraș întreg de funcționari, de teologi, de curtezani, de poeți, de cântăreți. În sălile, foarte luxoase, se vedeau coloane de marmură, sculpturi în lemn și în metale prețioase, vase de aur și de argint, tapete de mătase în mii de colori, 7000 de eunuci albi sau negri, 100 lei în menagerie. În sala tronului se

vedea un arbore de aur și de argint, cu ramuri și frunze, fiecare de metal și împodobită cu pietre prețioase. Arborele se aplecă la bătaia vântului, ramurile și frunzele șoptiau, păsările cântau. În fundul grădinilor, pierdut în flori și îmbătat de parfumuri, prințul se odihni de grijile guvernării. Noul Nabucudurur, sau Xerxes era cu totul departe de un Omar.

Califii erau sanguinari. Aron, numit cel drept (785—809) a asasinat pe toți urmașii lui Ali, pe câți a putut, și a pus pe un măcelar să scoată toate falangele dela mâini și dela picioare unui biet revoltat, în urmă l-a tăiat în 4 părți. Viclean și crud a fost cu *Barmecizii*. Această familie, de origine persană, nu era bine văzută de musulmanii ortodoxi. Ea făcuse mari servicii, începând dela Abu-l-Abbas. *Iahia* fusese profesorul lui Rașid, copii lui crescuseră cu califul, care-i făcui miniștri și le arată mari favoruri. După unul din ei dedese pe sora sa, cu condiție să n'aibă copii. Nefericitul ministru, însă, avu un copil. Rașid îi trimise daruri, zaharicale și parfumuri la ora rugăciunii de seară, îi mai trimise la ora culcării, apoi a treia oară, dar la miezul nopții trimise pe gâde, ca să-i aducă capul. Bătrânul a murit în temniță, ceilalți măcelăriți. Tot așa se purtau cu familia lor: copii încearcă să omoare pe mama lor, frați ucid cu viclenie pe frații lor, calif omorât de soldați din ordinul fiului său. Toate aceste grozăvii, istoricilor li se păreau lucruri naturale. Ei le uitau, ca să vorbească de generozitatea unui Rașid, care dă odată 600.000 de lei unui cântăreț și care după o serbare, ce l-a încântat, a poruncit să se împartă artiștilor și asistenților toți banii, ce se găseau în tezaur. Cei mai mulți califi erau nerezigioși. Ziceau despre Mohammed că a fost un om șiret și un legiuitor. Filozofii raționaliști, dela curtea lor, rădeau de credincioși, când îi vedeau rugându-se «iată cămilele în șir» ziceau «i». Unul singur (*Mahdi*) a fost profund religios. El se scula noaptea și se ruga, plângea pe Coran și ierta pe inimicii lui, când ieșia dela rugăciune.

Califatul din Cordova. Când era în culmea puterii, cuprindea Spania, și o parte din Maroc. Până în secolul X, chiar în Spania diferiți guvernatori erau ca și independenți,

iar statele creștine se întindeau și strămtorau pe Arabi. *Abderraman III* (912—961) supuse pe guvernatori și cetățile cari, ca Toledo, trăiau în stare de republică. Abderraman a

Curtea leilor (Cordova).

luat, cel dintâiu în Spania, titlul de calif și a condus statul fără considerații religioase, ca un prinț modern. Avea doi aliați pe creștini contra Fatimiților.

Fiul său *Hacam* era prinț luminat, amic al filosofilor și al savanților. Sub *Hișam II* a trăit ministrul *Abi-Amir*, care a făcut 50 de expediții contra creștinilor și le-a inspirat atâta teamă, încât, odată, retrăgându-se armata arabă dela zidurile unei cetăți și uitând un steag, a rămas steagul 5 zile pe locul lui, fără ca creștinii să cerceteze, dacă au plecat Arabii sau nu.

Veniturile erau din aceleași impozite ca la Bagdat și se rucau la Cordova până la 700 milioane.

Funcționarii se luau și dintre nemusulmani : un episcop figurează printre ambasadorii trimiși de Abderraman la Otto cel Mare. Creștinii se bucurau de libertatea cultului, numai nu li se îngăduiau procesiuni și sunarea clopotelor.

Cordova umplea de admirațiune pe vizitatorii creștini cu cei 500.000 locuitori, cu 113.000 de case și 3.000 de moschei. Abderraman III construise un oraș cu peste 6.000 de femei în harem, cu peste 3.000 de paji și cu aproape 14.000 de servitori.

Califatul dela Cair. Nu mai puțin magnifică eră curtea califilor fatimiți. Acel califat coprindea *Ifrichia* (Tunisul și Algeria) Sardinia, Corsica, Sicilia, Siria, parte din Arabia. *Hacam I* (996—1021) a fost un tiran religios, care a persecutat cumplit pe creștini și pe Evrei. El se proclamă că este întruparea lui D-zeu și silă pe popor să-l recunoască de D-zeu. Sub urmașii lui, provinciile încep să fie pierdute : mai întâiu Sardinia, apoi Sicilia, luată de Normanzi, apoi diferiți emiri din Siria se declară independenți și crează principate, cari vor avea de luptat cu cruciații.

Desmembrarea califatelor. Califatele s'au desmembrat, căci puterea eră prea centralizată și la moartea suveranilor energici statul rămânea pe mâini nepricepute. Apoi, deși califul în viață designa pe succesorul său, principiul ereditar nu putu pătrunde în popor. Aristocrația arabă eră anarhică și nedisciplinată, de aceea califii începură să se sprijine pe străini : Persani, Berberi, Spanioli. Cu aceasta, deșteptau însă spiritul național al supușilor. Atunci recurg la mercenari turci, dar aceștia răstoarnă pe suveranii lor și aduc anarhie militară.

Califatu' din Bagdad se desmembrează din secolul IX. Persia se declară independentă, Fatimiții fac califatul Africei, *Turcii gaznevizi* se fac stăpâni în orientul depărtat și încep cucerirea Indiei. *Turcii Selgiucizi*, fiind chemați de calif, vin sub conducerea lui *Togrul* și pun mâna pe toată puterea statului, lăsând califului numai puterea spirituală.

Califatul de Cordova se desmembrează repede, din pricina mercenarilor, cari ridică și răstoarnă calif după calif. *Hișam III*, ascultă rezignat depunerea sa și cere numai puțină pâine

pentru copii săi flămânzi. Cordova se transformă în republică aristocratică, provinciile devin independente una de alta. Când pericolul se ridică amenințător din partea creștinilor, musulmanii cer ajutorul *Almoravizilor* din Sahara, cari trec ca o furtună peste regatele și civilizația Andaluziei.

Sectele. O cauză, care a contribuit la căderea califatelor a fost și mulțimea de secte religioase în islamism.

Una eră secta *Motazelizilor*, raționaliști, cari negau atributele lui D-zeu, ca incompatibile cu unitatea lui. Ei respingeau revelația și admiteau că omul se înălțuește numai prin lumina rațiunii. *Șiiti*, tot proclamând drepturile lui Ali, ajunseseră să susțină că D-zeu s'a intrupat în Ali și succesorii lui, că aceștia sunt rege-zeu.

Secta *Sufiților*, întemeiată de o femeie (*Rabia*) mistică, ajunse la proclamarea panteismului: «când omul adoră pe D-zeu, D-zeu se adoră pe el» zicea unul. Lumea e o emanație a lui D-zeu, dela care pleacă totul și în care se întoarce totul. Marii poeți persani au fost sufiți.

Intre *Șiiti* erau *Ismaelienii*, cari așteptau un Mesia și primiau inițiați de toate religiile. Ei respingeau chiar Coranul și practicile religioase.—Unul învăță că nu e de folos nici rugăciunea, nici postul și recomandă jaful și asasinatul, ceea ce Beduinii primiră cu mare plăcere. În secolul IX, ei provoacă o teribilă răscoală a țărănilor.

Civilizația arabă. Civilizațiunea arabă a fost în evul mediu mai întinsă decât cea bizantină și cea apuseană, pentru că se întindea dela China până la Pirinei. Deși influențată de civilizațiunea persană și bizantină, ea a dat o notă originală, a dat o limbă comună mozaicului de națiuni, cari intrau în compunerea imperiului arab și le-a întrunit în comunitatea superioară a islamului. E o imitație, dar nu servilă, Arabii nu sunt simpli mijlocitori, ci și creatori, atât pe tărâmul teoretic, cât și pe cel practic.

Centrele acestei civilizațiuni au fost: Damascul totdeauna verde, Bagdat cetatea minunilor, Cairul cu școalele și bibliotecile sale, Cordova, Fez, Tunis, Palermo. Acesta din urmă va rămâne capitală arabă, guvernată de creștini.

Agricultura. Arabii erau buni agricultori, excelară mai ales în horticultură. Ei au aclimatizat și au îmbunătățit mulțime de plante și de flori. Camelia roșie și albă, rozele al-

be și galbene, de ei au fost introduse în Europa. Din India aduseră orezul în Egipt și întinseră cultura lui, cum și a trestii de zahăr. Dudul fu naturalizat în Spania și în Sicilia. Șofranul, cânepa, portocalul, caisul, sparanghelul, tarhonul, fasolea s'au răspândit și s'au îmbunătățit prin ei. Cheltuiau sume mari, ca să sape fântâni, să ramifice canale, să stabilească irigații.

Industria. Produceau mai ales articole de lux. *Damascul* eră vestit prin arme, *Toledo*, vestit prin săbiile și prin armurile de fier ale cavalerilor. Vase, tăvi, mese, lămpi se cizelau și se încrustau cu aur și cu argint. Dela Arabi veniau vasele de faianță și de porțelan, sticlăria și giuvaergeria. Ei țeseau lână, inul, bumbacul, mătasea: *Damascul* eră vestit prin tapete de mătase, dela *Mosul* a rămas numele mușelinei. În secolul XI, trăiau în Spania 600 de orașe și sate din industria mătăsii. Cordova eră vestită prin lucrarea pieilor, Persia și Bagdadul prin zahăr. Hârtia de mătase, ei au luat-o dela Chinezi, apoi au început să o fabrice în Spania din in și cânepă.

Comerțul. Nu se considera înjositoare ocupațiunea, pe care o exercitase însuși profetul. În fiecare oraș se află o parte a comerțului *bazarul*. Făceau comerț pe apă, căci flota arabă mult timp a stăpânit marea. Porturi mari erau Alexandria, *Basora*, Barcelona. Au mers în India, de unde aduceau la Alexandria piper, aromate, mărgăritar, stoffe de mătase. Acolo așteptau navele italiene, cari le duceau în Europa. Pe uscat întrețineau raporturi cu China, prin Samarcanda.

Literatura. Studiau și pentru aplicațiuni practice, dar și pentru plăcerea de a ști. Societăți literare, cursuri universitare se țineau în moschei. Universitatea din Cair aveă 12000 de studenți, în Spania eră o bibliotecă cu 400000 de volume. Clerul eră însă contra filosofiei, filosofii arabi mai mult au comentat pe cei greci, în deosebi pe Aristoteles.

Averoes a fost cel mai celebru filosof arab. El a trăit în Spania în secolul XII. El crede în eternitatea materii, a vieții și a mișcării. Nu admite nici creațiune, nici înviere, nici providența divină. D-zeu se ocupă numai de legile generale ale universului. El

respinge teoria recompenselor, consideră ca imoral să faci binele în considerarea unei recompense. Filosofia fu înăbușită prin intervenirea puterii civile. Istoricii arabi sunt numeroși (mai însemnați *Masudi* 950, *Abulfeda* sec. XIV) dar simpli analiști, afară de *Ibnkaldun*, care stabilește regulele criticii istorice.

În opere de imaginație, Arabii au fost rodnici, căci una din calitățile cavalerului arab eră să fie poet. Vestite sunt *o mie și una de nopți*, și altele. Regii înșiși erau poeți, ca acel *Motamed*, care, detronat și prizonier, plângea «mizeria fetelor sale, cu obrajii trași, îmbrăcate în trențe și mergând desculțe prin noroiul stradelor».

Științele. Țifrele arabice nu sunt de origine arabă ¹⁾, dar întrebuintarea semnului zero, prin care se dă Țifrelor valoarea de poziție, e arabă, ca și cuvintele *țifra* și *zero*.

Musa compune în 820 un *tratat de algebră*, întrebuintat în Europa până în sec. XVI. *Alhazen* scrie un *tratat de optică*, în care tratează despre refracțiune, despre focarele oglinzilor, despre mărimea aparentă a obiectelor. Instalaseră observatorii cu felurite aparate de observat astrele, căci credeau în astrologie. La întemeierea Cairului au pus prima piatră, când planeta Mars a trecut la meridian, de aceea se chiamă cetatea lui Mars (Elkaher—victorioasă).

Au făcut călătorii geografice și descrieri numeroase (*Masudi*), prin cari s'au rectificat cunoștințele geografice. Astfel, lungimea Mediteranei o socotiau Grecii de 62° ei au redus-o la 42°. Pe o hartă din secolul XIII, Nilul este arătat ca ieșind din lacurile ecuatoriale.

În medicină le datorim siropurile, pomadelo, alcoolul, ventuzele, operația de cataractă. *Avicena* (1000) a rămas 6 secole maistrul Europeanilor.

Alhimiștii arabi, căutând *elixirul* și *piatra filosofală*, au găsit alcoolul, acidul sulfuric, sublimatul corosiv. Ei, după Chinezi, dar înaintea Europeanilor, au fabricat iarba de pușcă.

Artele. În arhitectură au imitat pe Bizantini, au acoperit însă imperiul cu palate și moschei. Moschea lui *Hasan* din Cair e lungă de 140 m. largă de 75, cu minaretul cel mai înalt de 86 m. În Ierusalim e moschea lui Omar, în Spania moschea din Cordova și vestitul palat *Alhambra* din Grenada.

¹⁾ Semne asemănate cu ele se găsesc chiar la Boețiu.

EPOCA CRUCIATELOR (1096—1270)

19. *Primele Cruciate.*

Și califatul din Bagdad și cel din Cair erau în secolul XI în decădere completă. Califii păstrau numai puterea spirituală, iar grijile și puterea statului o aveau șefii armatelor mercenare, un fel de maiordomi turci. În Bagdad, cel dintâiu șef puternic a fost *Togrul*. Dar nici Turcii n'au stat uniți, ci s'au împărțit în mai multe sultanate, între cari eră unul la *Iconium*. Sultanul din acest oraș, *Soliman*, cucerî toată Asia mică dela Bizantini și-și stabilî capitala în *Nicea*, cetatea aziatică din fața Constantinopolei. Imperiul bizantin pierdû și Siria, pe care o ocupară alți șefi turci.

Turcii formau o clasă cuceritoare de cavaleri, cari lăsau populația cucerită să-și exercite meseriile, să-și practice cultul, numai să plătească dările impuse de Coran necredincioșilor. Ei se luptau călări, dar caii lor erau iuți și armele ușoare (sabie, lance de trestie, arc de lemn, scut ușor de lemn). Ei se recrutau nu numai dintre Turci, ci din toate națiunile, însă numai musulmani și ascultau de emirul lor. Cei mai însemnați emiri erau cel din Alep, cel din Damasc, prințul din Egipt și cel din *Mosul*.

Imperiul bizantin a fost într'o epocă de decădere, după moartea lui Vasile Bulgarohtonul. Fetele împăratului s'au amestecat la alegerea împăraților, i-au pus, i-au depus, încât în 60 de ani s'au schimbat 12 împărați, pecând Turcii cu-

ceriau cetățile și provinciile din Asia ale imperiului, pecând Normanzii alungau din Italia pe Bizantini și-i atacau chiar în Grecia. Însă, cu câțiva ani înaintea primei cruciate, se ridicase pe tron o nouă familie, cu *Alexios Comnen*, care a fost împărat capabil și a împărășit timp îndelungat. Se zice că Alexis ar fi cerut ajutorul lumii apusene contra Turcilor, promițând că va împăca cele două biserici și că de aceea s'ar fi început cruciatele. Cauza adevărată a cruciatelor stă însă în prestigiul pe care-l câștigaseră papii, cum și în dispozițiunea sufletească a lumii apusene.

Papii, în lupta pentru investitură, ajunseseră nu numai capii spirituali ai lumii apusene, dar chiar capii ei politici. Ei dau coroane de regi, ei consacră cuceriri de regate, ei dau deslegare prinților normanzi din Italia, să facă cuceriri în imperiul de răsărit. Grigore VII vorbiă din 1074 să meargă în capul cavalerilor creștini, ca să se lupte cu necredincioșii pentru sfântul mormânt.

Papii au pus apusul în mișcare însă, pentru că societatea întreagă eră profund religioasă. Se făceau pelerinagii la mormintele sfinților și la bisericile cu minuni, se impuneau pocăințe păcătoșilor, se înmulția numărul asceților. Reformele din Cluny erau primite în toată biserica și clerul câștigase numele de sfânt, prin admiterea celibatului. Dintre toate locurile de pelerinaj, cel mai sfânt este, însă, Ierusalimul și numărul pelerinilor la Ierusalim eră foarte mare: în 1064 un singur episcop a condus 7000 de pelerini. Acești pelerini se imbarcau de obicei într'un port italian, debarcau apoi în Siria, și cu picioarele goale îngenunchiau pe mormântul lui Cristos. În locurile sfinte, găseau însă stăpâni pe musulmani, cari, deși se purtau bine cu dâșii, căci aveau foloase de pe urma pelerinilor, erau însă necredincioși, și încetul cu încetul s'a format credința, că ar fi plăcut lui Dumnezeu, ca să scape mormântul său de necredincioși.

Societatea întreagă eră pentru aceste războaie și din motive economice. În secolul XI, populațiunea Europei eră prea deasă pentru starea agriculturii de atunci: cruciatele au fost,

în timpul lor, ceea ce sunt emigrările de azi, o rărire a populațiunii prin căutare de pământuri noi. «Pământul pe care-l ocupați, zicea papa,... este prea strâmt pentru populația voastră numeroasă.» Și țărani plecau, cu speranța de a găsi pământ nou și a obține iertarea păcatelor.

Orașele, mai ales cele italiene, sperau să pue mâna pe comerțul oriental, să facă transportul oamenilor și să le procure cele trebuincioase. Cavalerii căutau aventuri în orientul cel minunat, sperau să cucerească principate. Prinții sperau să cucerească regate și toți erau siguri de iertarea păcatelor.

Conciliul dela Clermont (1095). În 1095 pe scaunul papal se află *Urban II*, un nobil francez, foarte ascultat în patria lui. El adună la Clermont un sinod și între alte cestiuni puse și pe aceea de a liberă sfântul mormânt. Veniseră sute de episcopi și de clerici, mii de cavaleri, încât, ne mai încăpând în oraș, papa îi convocă în câmpie. La vorba însuflețită a papei, la cuvintele lui evanghelice «fiecare să-și ia crucea» adunarea izbucni în strigătul «Deus lo volt, Deus lo volt» și mii de cavaleri îngenuchiară, cerând binecuvântarea. Își cusură pe umeri o cruce de stofă roșie și hotărîră să plece în anul viitor.

Ca la un semnal, călugării și preoții începură să străbată Franța și Germania, îndemnând lumea să ia crucea.

Se socotește numărul cruciatelor la 8, însă au fost mai multe, căci și între cele recunoscute s'au făcut neconținute expedițiuni din apus.

Cruciata poporului (1096). Între călugării, cari au predicat cruciata printre poporul de jos, a fost *Petru din Amiens*, la a cărui voce s'au adunat mulțime de nenorociți, cari nu aveau nici arme, nici proviziuni. Ei plecară spre Constantinople, urmând cursul Dunării. Altă mulțime plecă pe urma lor din Germania, mănând în frunte o capră și o găscă, conducătorii expedițiilor, după mitologia germană. Mulți periră pe drum de boale, mulți fură uciși de Unguri și de Slavi, când treceau prin țara lor. Când ajunseră la Constantinople, mai bine le-ar fi plăcut să prade capitala,

dar Alexios se grăbi să-i treacă în Asia. Turcii îi învinseră ușor, nu scăpară decât puțini în Constantinopole, iar oasele lor se zicea că formau munți în câmpia dela Nicea.

Cruciata cavalerilor. Cruciata, hotărîtă la Clermont, începù în anul 1096. Au luat parte la ea 300.000 de oameni bine înarmați și urmați de servitorii lor. În realitate erau 4 expediții: *una*, a Francezilor din sud și a Italienilor, cari au mers la Constantinopole prin Dalmația și prin Epir. *A doua*, din care făceau parte Francezii din Lorena și Germanii, cu șefi mai însemnați *Gottfried de Bouillon* și fratele său *Balduin*. *În expediția a treia* intrau cavalerii italieni și normanzi, conduși de către *Bohemund* de Tarent. Ei trecură Adriatica și debarcară în Epir. Din expediția *a patra* făceau parte ducele Normandiei, fratele regelui Franței și alții. Cruciatiții nu recunoșteau o căpetenie, fiecare se conducea după capul său, dar Gottfried se distingea între toți prin cucernicia sa.

Când ajunseră în Constantinopole, rămăseră încremeneți la vederea orașului împăratește, cu palate de marmură, cu strade pline de lume. Alexios ceru cavalerilor să-i jure, că vor supune imperiului țerile ce le vor cuceri, apoi îi trecu în Asia.

Cruciatiții, ajutați de o armată bizantină, bătură pe Turci și coprinseră Nicea, în care intrară Bizantinii. Mergând mai departe, fură atacați de Turci la *Dorylaeum*, dar câștigară victoria și înaintară în Asia mică, suferind grozav de lipsa apei și a hranei. La un popas muriră de sete 500, caii pie-riră, încât cavalerii se văzură nevoiți să încalece pe boi și pe măgari. La lipsa de cele trebuincioase, se mai adăogă cearta între cavaleri și seniori: unii voiau să meargă la mormânt, ceilalți voiau să cucerească orașe. Balduin cu credincioșii săi, înaintă până la Eufrat, coprinse cetatea Edesa și luă titlul de comite de Edesa.

Ceilalți atacară marea cetate Antiohia, care avea 360 de biserici și un zid atât de gros, încât un car cu 4 cai putea merge pe d'asupra lui. Asediul ținu un an, în care muri multă

lume de ploi și de boale. În cele din urmă, Bohemund găsi în cetate un trădător. Dar abia intrară în Antiohia și peste 3 zile îi înconjură în ea *Kerboga*, emirul din Mosul, cu 200.000 de soldați. Foametea ajunsese atât de mare între cruciați, încât mâncau curelele dela scuturi și coaja de pe copaci. Mulți se lăsau în jos pe ziduri cu frânghii și fugiau. Un preot îi scăpă dela peirea sigură. El spuse că Sfântul Andrei i-a arătat locul, unde se află sf. *lance*, prin care vor birui pe inimici. Săpară o zi și preotul găsi, spre seară, o lance. Normanzii îl acuzau că el a ascuns-o, preotul se oferă să suporte proba prin foc: trecu prin foc cu lancea, dar mai pe urmă muri, din pricină, ziceau partizanii lui, că s'a îndoit un moment. Siguri de victorie, cruciații ieșiră din cetate și distruseră armata lui Kerboga: «femeilor, zice un cleric, nu le făcură alt rău, decât că le împlântară săbiile în pânțele.» Antiohia rămasese lui Bohemund.

În număr numai de vre-o 25.000, se îndreptară spre Ierusalim, care era în stăpânirea califului din Egipt. Ajungând pe cel din urmă deal, de pe care se vede Ierusalimul, căzură la pământ, mulțumind lui D-zeu. Entusiasmul religios suplini lipsurile și numărul, încât cetatea sfântă, deși încinsă cu ziduri groase, fu cucerită după o zi și jumătate. Înăuntru măcelăriră tot ce găsiră, măcelăriră pe musulmanii refugiați în moschea lui Omar, apoi cu picioarele goale meraseră să se roage pe mormântul lui Cristos (1099).

Regatul Ierusalimului. După ce coprinseră Ierusalimul, cavalerii îl oferiră lui Gottfried, care luă titlul de *apărător al Sfântului Mormânt*.

Regatul de Ierusalim era însă foarte slab, pentru că cruciații, după ce și-au împlinit promisiunea, s'au întors în Europa. Gottfried a rămas numai cu 200 de cavaleri și Turcii îl atacau neconținut, drumurile erau foarte nesigure. Lui Gottfried îi urmă fratele său Balduin, care luă titlu de rege și respinse atacurile Egiptenilor. El izbuti să cucerească mai toate porturile vechi feniciene, încât regatul cuprindea Fenicia și o parte din Palestina.

Statul eră organizat ca statele feudale din Europa. Sub rege veniau prinții (cei mai însemnați erau cei de Antiohia și Edesa), sub aceștia cavalerii. Poporul, îl formau vechii creștini, cu cari cruciații se purtau ca cu niște servi, de aceea nu eran totdeauna credincioși. Catolici erau puțini, căci după ce sfârșiau pelerinajul, se întorceau în patrie și nu rămăneau decât cavalerii, iubitori de aventuri și negustorii, mai ales genovezi, venețieni și pizani. Cavalerii locuiau în castele, din cari ieșiau și prădau caravanele, luau prizonieri, pentru cari cereau sume mari de răscumpărare.

Ordinele militar. Spre a îngrijî de bolnavi, chiar din prima expediție, se uniră câțiva nobili francezi și înființară un spital. Mai pe urmă ei formară o societate religioasă, ai cărei membri făceau promisiune să se devoteze pentru serviciul celor săraci și bolnavi, să nu mănânce decât pâine. Casa lor se chiemă spitalul Sf. Ioan. Mai târziu, pe lângă serviciul de spital, se mai obligau să poarte războiul contra musulmanilor și nu primiau între ei decât nobili. Indată avură în toată lumea mii de castele. Unul din aceste castele, în Palestina, adăpostia 1000 de oameni, cu proviziuni pe 5 ani. Acești cavaleri se numiau *Ioaniți* sau *Ospitalieri*.

Alt ordin eră al *Templierilor*, numiți așa pentru că își aveau biserica pe locul templului lui Solomon. Ei erau tot atât de puternici și de bogați. Aveau bănci, flote și castele.

Cevă mai târziu, au înființat și Germanii un ordin, ca o filială a ospitalierilor, ordinul *teutonic*. Șeful lor se chiemă mare maistru, cu costum jumătate civil, jumătate bisericesc.

Cruciata II-a (1147—1149). Cam la 50 de ani, dela prima cruciată, începî slăbirea statelor creștine din Orient. Mai întâi căzî Edesa în mâinile sultanului din Mosul. Atunci trăia în Franța *Bernard*, care prin elocvența și sfîntenia lui eră cel mai influent om din Europa. El începî să predice o nouă cruciată și regele Franței *Ludovic VII* se hotărî să plece. Împăratul *Conrad III* eră nehotărît, dar când auzî pe *Bernard* predicând, începură să-i curgă lacrimi din ochi și cerî o cruce. Aceasta numia *Bernard* «minunea minunilor.»

Și Francezii și Germanii erau în număr de 70.000 de cavaleri și luară calea Dunării. Trecând în Asia, Germanii voiră să pătrundă în interior, însă nu puteau ajunge cavaleria iute a Turcilor și se întoarseră la Nicea, împuținați de suferințe și de sabia turcească. Francezii o luară pe țărmul mării, trecând munți pe poteci și hârțuiți de Turci la fiecă pas. Dela un loc luară calea pe mare, însă în corăbii n'avură loc decât cavalerii, iar pedestrașii fură lăsați pe uscat și periră toți. Tot pe mare, sosî în Palestina și Conrad, cu restul armatei sale. Scopul cruciatei eră să recucerească Edesa, însă până să vie creștinii în cruciată, musulmanii o distruseseră cu totul, iar cei doi regi, după îndemnul regelui din Ierusalim, atacară Damascul și-l asediară. Creștinii din Palestina se înțeleseseră însă cu emirul cetății și făcură imposibilă cucerirea ei. Apoi, și Francezii și Germanii, se întoarseră în patria lor, încât nu se alese nimic de cele două armate mari.

20. *Expedițiunile Cruciate. Urmările Cruciatelor.*

Luptele cu creștinii deșteptară lumea musulmană, spre a rezistă năvălitorilor. Sufletul acestei mișcări, în același timp cavalerul islamului, fără frică și fără pată, a fost *Saladin*, fiul lui *Eiub*. Nepot al șefului armatei din Egipt, el rămase cap al armatei și nu mai lăsă să se aleagă calif în Cair, apoi supuse Siria și Mesopotamia. Creștinii, în loc să stea în pace cu Saladin, îl provocară. Anume, un cavaler francez atacă o caravană cu care se află și sora lui Saladin. Acesta reclamă regelui din Ierusalim, care refuză să dea caravana, iar Saladin jură să omoare cu mâna sa pe cavaler. El asediă *Tiberiada*, în ajutorul căreia alergară toți creștinii, 2.000 de cavaleri și 18.000 de pedestrași. Pe o căldură îngrozitoare, armata creștină fu strivită, regele căzî prizonier, adevărata cruce căzî în mâinile necredincioșilor. Saladin porunci să-i aducă pe prizonieri, regelui îi dăde să bea chiar el, muștră pe cavalerul hoț și-i tăie capul cu mâna sa. Ucise apoi pe cavalerii ospitalieri și templieri, cum și pe prizonierii nenobili.

În scurt timp, toate orașele fură supuse, Ierusalimul se predete după un scurt asediu. Saladin confiscă averile creștinilor, le dă voie să plece din cetate, apoi dă jos crucile de pe biserici, sfărâmă clopotele și purifică moscheele cu tămâie și cu apă de roze.

Cruciata a treia (1189—1193). La vestea că a căzut Ierusalimul, toată creștinătatea se cutremură. Papa ordonă să se ție posturi și să se facă rugăciuni publice. Toți prinții fură îndemnați să meargă în apărarea crucii, cei mai mari suverani ai apusului, împăratul, *Frederic Barbarossa*, regele Franței *Filip Augustul* și *Rihard Inimă de Leu*, regele Angliei, luară drumul Palestinei.

Mai întâiu plecă *Frederic*, urmând cursul Dunării, cu 50.000 de cavaleri, cu 100.000 de pedestrași, cea mai strălucită armată germană în evul mediu. O jumătate de an țină drumul până la Constantinopole. De mai multe ori se luptă cu Grecii, până ce obținură să-i treacă peste strâmtoarea Dardanele. După multe suferințe, Germanii cuceriră Iconium, apoi trecură munții *Taurus*. Ajungând la râul *Selef*, împăratul voi să se scalde după masă, dar îl luă apa și se înecă. Mare desperare coprinsă pe Germani, unii plecară, alții ajunseră la Antiohia, unde o ciumă grozavă îi reduse cu totul.

Cei doi regi, deși erau în război, se împăcară și luară crucea. Ei merșeră pe apă și se întâlniră în *Mesina*, unde începură certele. Englezii iutrară în ceartă cu locuitorii și jefuiră cetatea, *Filip* își cerea partea sa din pradă și în același timp scria regelui Siciliei că e gata să-i dea ajutor contra Englezilor. Cu aceste certe trecu iarna și în primăvara anului 1191 plecară pe apă. Englezii fură împinși de furtună în insula *Cipru*. *Rihard* cuceri insula dela Greci și luă locuitorilor jumătate din pământ, pe care-l dădea ca feude cavalerilor săi.

În Siria, cei doi regi înconjurară cetatea *Acra*. Asediul ținea de doi ani, în cele din urmă fu luată. În acest asediu *Rihard* a câștigat reputația de cel mai viteaz creștin: se întorcea din luptă, se zice, cu scutul plin de săgeți înfipte în

el, ca acele într'o periniță. Ajunse spaima musulmanilor, încât mamele speriau copiii cu numele lui.

Eră însă crud și brutal. Când a intrat în Acra a aruncat în noroiu drapelul austriac, și de aceea Germanii au părăsit Palestina.

Filip o părăsise mai înainte, după ce Rihard îl pusese să jure, că nu-i va atacă statele. Rămânând singur, Rihard nu putu cuceri Ierusalimul, căci sosise vremea ploilor, apoi se întoarse în Europa, căci află că fratele său Ioan și Filip regele Franței, se înțelegeau ca să-i ia ținuturile. În anul următor 1193 muri Saladin, însă Creștinii nu mai putură da viață statelor lor din orient. Ei nu mai stăpâneau decât Fenicia și aveau capitala în Acra.

Cruciata a patra (1202—1204). *Inocențiu III*, cel mai puternic papă în evul mediu, puse să se predice în toate statele o nouă cruciată. În nord-estul Franței se formă o mare armată de cavaleri. Voind să facă pe apă călătoria, cruciații se adresară la Veneția, ca să le procure corăbiile. Când sosiră în Veneția, nu putură adună suma cu care se învoiseră și Venețienii le propuseră să cucerească pentru ei cetatea *Zara*, dela regele Ungariei. Cetatea fu cucerită, când se ivi Alexie, fiul împăratului din Constantinopol, și le propuse să urce pe tatăl său pe tronul, depe care fusese răsturnat de un uzurpator, promițându-le bani, oameni pentru cruciată și împăcarea bisericii. Mulți cruciați nu voiau să audă de aceste propuneri, cari schimbau scopul cruciatei, însă dogele *Dandolo*, bătrân de 80 ani, stăruie să se primească propunerile. Cruciații asediază capitala, care fiind apărată de puțini soldați, căzu după 13 zile. Împăratul detronat fu urcat pe tron, dar Alexios nu putu nici banii să-i plătească, nici să unească bisericile. Grecii se răsculară și proclamară alt împărat. Cruciații trebuiră să înceapă din nou asediul Constantinopolei, asediu mai lung și mai greu decât cel dintâiu. În cele din urmă, biruiră pe Greci sub zidurile cetății, luară steagul împărătesc și icoana făcătoare de minuni a Fecioarei, apoi luară și cetatea cu asalt. Creștinii apuseni, cu toate or-

dinele căpeteniilor lor, jefuiră Constantinopole, ca Vandaliș Roma. Tezaure artistice fură nimicite, statui de marmură fură sfărâmate, manuscrisele fură risipite sau arse. Orașul împărătesc, care înfruntase pe Avarii și pe Bulgarii păgâni, atunci a fost coborât în rândul orașelor fără viitor. Atunci orientul european a încetat de a mai da cuvântul său lumii, de atunci începe supremația apusului asupra răsăritului (1204). Invingătorii își împărțiră posesiunile imperiului și întemeiară în Constantinopole un *imperiu latin*.

Cruciata a cincia (1217—1221). După îndemnul lui Inocențiu III, mai mulți cavaleri germani și unguri, sub conducerea regelui unguresc Andreiu II, meraseră la Acra, unde timp de un an încercară expedițiuni nenorocite contra Turcilor. Andreiu se întoarse în Ungaria, iar restul cavalerilor mai primind ajutoare, se decisă să atace pe sultan în Egipt, căci acolo eră puterea cea mare a Turcilor. Plecară cu corăbiile și debarcară la *Damieta*.

După un asediu îndelungat, în care se zice că a murit a șasea parte din ei, cruciații coprinseră cetatea. Victoria aceasta părû atât de hotărîtoare, încât sultanul oferiă cruciaților să le dea înapoi adevărata cruce și regatul Ierusalimului. Ei însă nu voiră să audă, căci voiau «să distrugă imperiul musulman din Egipt». Atunci sultanul deschise zăgazurile, cari ieziu apa Nilului și toată delta se acoperi cu apă, iar cruciații rămaseră închiși ca într'o insulă. Siliți de foame, trebuiră să se predea și se simțiră fericiți că sultanul îi lăsă să plece.

Cruciata a șasea (1228—1229). Împăratul Frederic II promisese să plece în expediție. încă dela încoronarea lui, și după multe amânări, plecă în Palestina cu o mică armată. Fiindcă se află în ceartă cu papa, cavalerii templieri și ioaniți îl părăsiră, însă împărațul intră în tratări cu sultanul Egiptului *Alcamil*. Acesta părăsi creștinilor Ierusalimul, Betleemul și Nazaretul, dar Frederic acordă musulmanilor liberă petrecere și liberă intrare în cetatea sfântă, cum și marea moschee a lui Omar. Acest tratat, cel dintâiu semn de to-

leranță religioasă, s'a putut încheia, pentrucă și Frederic și sultanul musulman erau prinți cultivați, toleranți și conduși mai mult de motive politice, decât de considerații religioase.

Abia părăsi Frederic Palestina și cavalerii francezi se revoltară contra guvernatorilor lui, iar ceturile creștinilor folosiră musulmanilor. Aceștia coprinseră Ierusalimul în 1244 și de această dată pentru totdeauna.

A șaptea și a opta Cruciata (1248—1254, 1270). Cele din urmă expedițiuni cruciate au fost făcute de regele francez, *Ludovic cel Sfânt*. Cruciata a șaptea a fost o repetiție a celei de a cincia. Ludovic merse cu corăbiile în insula Cipru, dar de acolo se îndreptă contra Egiptului și debarcă la Damietta. Musulmanii părăsiră orașul fără luptă, însă inundația Nilului impuse creștinilor un repaos, de pe urma căruia armata începù să se desorganizeze. Mai târziu înaintară spre Cair, însă în lupta ce se dete, floarea cavalerilor, împreună cu fratele regelui, atacară pe musulmani cu prea mare iușeală, lăsară îndărăt restul armatei, fură înconjurați și măcelăriți de inimici. Restul armatei fu închis în lagăr, expuși la boale și la moartea prin foame. În cele din urmă, fură făcuți prizonieri. Ludovic și seniorii bogați obținură libertatea, plătind o mare despăgubire în bani. Din Egipt, Ludovic merse în Palestina, așteptând trei ani să-i mai vie ajutoare, cari însă nu sosiau. În acest timp, el făcù descult un pelerinaj la Nazaret, întări fortărețele, făcù milostenii și îngrijì el însuși de bolnavi, însă în Ierusalim n'a putut intra.

Ludovic se simția legat să facă o nouă expediție cruciată. De aceea în anul 1270, contra voinții celor mai credincioși consilieri ai săi, el se îndreptă spre Sardinia, unde ținură sfat, spre a se hotărî cu cine să poarte războiu. Carol, un frate al regelui și care de câțiva ani erà rege al Siciliei, voia să facă pe sultanul din Tunis să-i plătească tributul, pe care sultanul îl plătise mai înainte regilor Siciliei, dar pe care acum refuză să i-l plătească lui. Carol știu așa de bine să susțină interesul său, încât Ludovic îndreptă expediția contra Tunisului. Regele însă, chiar la plecare, erà atât de

slab și de bolnav, încât nu putea merge călare. Pe când asediau cetatea, izbucni holera, de care muri un fiu al regelui, mai mulți seniori și în urmă chiar Ludovic (1270). De pe urma expedițiunii, Carol obținut tributul îndoit, iar creștinii puteau celebra cultul religios în Tunis.

Cruciata a opta fu cea din urmă. În Germania, nimeni nu mai voiă să audă de cruciată. Într'un oraș s'a pus pedeapsă cu moarte pentru cel care ar mai lua crucea. În Franța, entuziasmul religios degeneră în întreprinderi revoluționare. Astfel, pe când Ludovic. eră în cruciata a șaptea, prin satele din nord se ridicară *păstorii (pastoureaux)* în numele unui cap imaginar «maistrul unguresc». Ei ziceau că D-zeu e supărat pe cavaleri, jefuiau și omorau, nu mai respectau nici o autoritate, omorau pe preoți. În curând numărul lor se ridică la 100.000. Însă populația se revoltă contra lor și după moartea «maistrului» pieriră cu totul.

O altă degenerare a spiritului de cruciată a fost așa numita *cruciată a copiilor*, a cărei povestire însă nu e sigură. Se zice că un cioban tânăr, *Ștefan*, care se credeă ales de D-zeu, a adunat până la 30.000 de copii, ca să meargă să cucerască Ierusalimul, căci D-zeu nu vrea să dea mormântul său oamenilor maturi și plini de păcate. Ajungând în Marsilia, doi negustori de sclavi se oferiră să-i ducă în Palestina, îi imbarcară în corăbii și-i duseră în Egipt, unde-i vândură ca sclavi. Alți vreo 20.000 de copii, conduși de unul dintre ei în vârstă de 10 ani, ajunseră în Italia, deunde fură trimiși înapoi, însă aproape toți periră fără să ajungă în patrie.

Încă 100 de ani după ultima cruciată, papii îndemnară lumea creștină și luară bani pentru cruciată, însă nu s'a mai făcut nicio expedițiune în Siria. După așezarea Turcilor în Europa, cruciata avu de scop să apere creștinătatea contra musulmanilor.

Creștinii din Palestina, părăsiți de cei din Europa, pierdură cetățile una câte una. Capitala Acra susținut un asediu

teribil, dar în cele din urmă fu luată și distrusă, iar creștinii fără omorîți, ori emigrară (1291).

Din statele creștine, regatul Ciprului primî pe fugari și mai trăi 200 de ani. Văduva ultimului rege, venețianca *Caterina Cornaro*, îl lăasă prin testament Veneției.

Ordinele cavaleștești, după pierderea Palestinei, se așezară în diferite locuri. Templierii se așezară mai întâiu în Cipru, apoi la Paris, Teutonii la Veneția apoi la *Marienburg în Prusia*, Ospitalierii cuceriră insula *Rodos*.

Urmările Cruciadelor. În cruciate au perit milioane de oameni pentru liberarea Sf. Mormaut și el a rămas tot în puterea musulmanilor. Cruciadele au slăbit orientul ortodox și au fost adevărata cauză a ridicării puterii turcești. Pentru apus aceste expedițiuni au avut și urmări bune.

1. Puterea feudalilor a început să scadă, căci mulți nobili au murit pe câmpiile Siriei, în același timp creștea puterea regilor. Odată cu puterea feudalilor scădea și puterea papilor. Aceștia ridicaseră pe creștini promițându-le cucerirea sigură a Palestinei; dar la sfârșit ieșind biruitori musulmanii, creștinii începură să nu se mai încreadă în papi.

Ridicarea puterii regelui asupra feudalilor eră un bine, căci dispăreau războaiele neconținute, se impuținau stăpânii și se stabiliă ordinea și justiția egală pentru toți. Eră un bine și căderea papilor, pentrucă, până aci cuvântul lor era cuvânt de oracol, ce ziceau ei eră sfânt; mai pe urmă încep și laicii să-și dea părerea alături cu Papa. Și este un progres, când la o cestiune caută răspuns cât mai mulți oameni, precum o piatră se ridică mai ușor, când o saltă mâini mai multe.

A scăzut vrăjmășia religioasă dintre creștini și mohamedani, căci au văzut și unii și alții că oamenii buni pot să fie de amândouă părțile, iar credințele toate sunt bune, dacă sunt sincere. Și acesta este un progres, de oareco precum eu am drept să cred în credința mea, așa ara și altul drept să creadă în credința lui, numai să nu vatăme societatea. Creștinii și mohamedanii, cari până aci nu se puteau suferi, ajunseră în Palestina să intre chiar în legături de căsătorie.

Arabii și Bizantinii orau superiori Europeanilor în cultură și aceștia au împrumutat din orient științele matematice, țifrele arabe, medicina. La Arabi au văzut Europeanii biblioteci și au început să facă și ei. Au mai împrumutat de la Arabi instrumentele de muzică, alăuta, toba, țimbalul și tot de la ei au împrumutat pictura de lipii și figuri geometrice, numite *arabescuri*.

Influența orientului asupra occidentului a fost și mai puternică în agricultură și în industrie. S'au introdus plante nouă, bumba-

cul, șofranul, orezul, pepenele. În orient au învățat apusenii să lucreze pieile, să fabrice zahăr, sticlă.

Cruciatale au pregătit sfârșitul evului mediu, ele au deșteptat Europa și au fost o *primă renaștere*.

21. *Germania sub Hohenstaufeni. Frederic Barbarossa.*

La moartea lui Enric V iar se adunară triburile germane la *Mainz*, spre a alege rege (1125). Prințul cel mai desig-nat părea *Frederic*, ducele Săbiei, nepot depe mamă al lui Enric IV. *Frederic* era tânăr, puternic și mândru. El indis-puse pe prinți, cari în unanimitate aleseră pe *Lothar*, capul lor și ducele Saxoniei, om bătrân și devotat bisericii.

El ceru lui *Frederic* să întoarcă statului bunurile confiscate de Enric V, și moștenite de *Frederic*. Acesta refuză întoarcerea ace-lei moșteniri, iar *Lothar* îl proscrise și câștigă de partea sa pe *Enric cel Mândru*, ducele Bavariei, cum și pe episcopi și cetățile depe Rin. Fratele lui *Frederic*, numit *Conrad*, se proclamă rege, trecu în Italia și se încoronă cu coroana lombardă. Abia după 9 ani izbuti *Lothar*, ca să supună pe *Frederic* și pe *Conrad*.

Lothar restabili autoritatea Germaniei asupra statelor vecine. El a restabilit marca Brandenburgului, unde a numit marcgraf pe *Albert Ursul*. Acesta a întemeiat o familie puternică (*Ascani*) care a creștinat, a germanizat și a pus temelia Brandenburgului.

La moartea lui *Lothar*, cel mai puternic prinț era Enric cel Mândru, ginerele său. Mândria și puterea lui, deciseră însă pe prinți, ca să aleagă pe *Conrad* (1138), pe care-l recunoscă și Enric.

Puterea acestuia era însă atât de mare, încât se zicea că «se întinde dela o mare (Nordică) la cealaltă (Mediterrană)» duce al Bavariei și al Saxeii. *Conrad*, ca să-l slăbească, de-clară că două ducate într-o singură mână sunt periculoase pentru ordinea imperiului și astfel începă marea luptă din-tre *Welfi* și *Weiblingi*¹⁾. *Conrad* proscrise pe Enric și-i luă

1) *Welf*, Strămoșul lui Enric a fost socrul lui Ludovic Piosul; *Wei-bling*, strămoș al Hohenstaufenilor. Italienii au făcut *Guelfi* (partid papal) și *Ghibellini* (partid imperial).

amândouă ducatele, din cari Saxonia o dete lui Albert Ursul. Împăratul ieși biruitor din luptă, căci Enric muri lăsând un fiu de 10 ani, căruia Conrad îi întoarse Saxonia.

Când Conrad promise ca să plece în cruciată, determinat de predica lui Bernard, în Germania amuțiră toate certele. Mulți partizani ai Welfilor rămaseră în țară și se îndreptară spre răsărit, creștinând și cucerind ținuturile Slavilor.

Conrad se întoarce din cruciată și găsește în mișcare pe fiul lui Enric, pe *Enric Leul*, cu partidul său. Câștigă o victorie asupra lor, însă moare și lasă Germania desbinată între cele două partide (1152).

Frederic I Barbarossa (1152—1190). Conrad murind, recomandă prinților de rege pe nepotul său Frederic de Suabia, în vârstă de 30 ani.

Inteligent și ambițios, timp de 38 de ani, Frederic a agitat și a dominat lumea. El a fost împăratul german prin excelență al evului mediu, doritor să realizeze toate concepțiile și toate speranțele. Cavalér viteaz, om de stat, deși n'a reușit în toate proiectele sale, regnul său este însă cel mai strălucit în evul mediu. În Germania se desvoltă sub el o viață nouă, orașele prosperează, înfloresc literatura și poezia.

Ca suveran, el a căutat să întrunească în Germania toate forțele, s'a considerat în imperiu ca succesorul lui Constantin, Iustinian, Carol cel Mare. El își propunea să continue imperiul roman în toată gloria lui și se înconjură de doctori în drept, cari îi arătau după dreptul roman întinderea puterii sale. Dela ei învăță că voința suveranului are forță de lege, că el are nu numai suveranitatea lumii, dar și proprietatea ei. Calitățile sale le-a aplicat Frederic însă, ca să realizeze o imposibilitate, *unitatea lumii creștine*, de aceea a reușit în opera sa națională din Germania, dar n'a reușit în visurile unui imperiu universal.

Văr cu Enric Leul, el înapoiă acestuia ducatul Bavariei și-și asigură ajutorul lui în expedițiunea din Italia.

Italia în secolul XII. În secolul XII erau în Italia patru centre de activitate și de putere: unul în orașele supuse imperiului, cetățile din Lombardia și Toscana; altul în cetățile maritime, cele mai multe foste provincii ale imperiului bizantin; al treilea, statul normand din sud; al patrulea, Roma și statul papal.

Orașele lombarde și toscane. Aveau în capul lor episcopi, cărora împărații le acordaseră diferite privilegii și scutiri. În lupta pentru investitură, începuseră să se guverneze singure, iar în mișcarea cruciatelor câștigaseră bogății, încât aveau corporații de comercianți și de meșteșugari. *Mantua*, *Parma*, mai ales *Milanul*, erau foarte înfloritoare și autoritatea episcopului începuse să fie simțită ca o povară. În mai multe cetăți, episcopul fu alungat și castelul lui distrus. Ca conducători aleși de locuitori, apar în cetăți, pe la sfârșitul secolului XI *consulii*. Aceștia exercitau puterea administrativă și judecătorească, erau și capi militari. Ei erau răspunzători de acțiunea lor în fața unei adunări a poporului (*concio*, *parlamentum*). Fiecare cetate era mândră de legile sale, amestec din dreptul roman și lombard. Atunci a început să se studieze dreptul roman, mai ales la *Bologna*, unde a trăit un mare învățat în drept, *Irnerius*.

Orașele din Toscana erau cele mai industriose și cele mai bogate din apus. *Florența* era vestită prin postavuri.

Mulțimea de corporații arată cât de variată era activitatea societății. Inșă omul ducea o viață foarte grea în aceste cetăți libere. Comuna îl supraveghea tot timpul și-l împiedica în orice mișcare. Cetățeanul era legat de oraș, el nu putea schimba nici clasa, nici corporația, nici parohia, nici suburbia sa. Consulii îi fixau activitatea, numărul smochinilor și al pomilor, pe cari putea să-i cultive, numărul preoților și al făcliilor la înmormântare. Și în aceeași cetate erau partide inimice, lupte între suburbie cu suburbie, fortificație într-o parte a orașului vrăjmașe altei părți.

Fiecare cetate avea zidurile și armata ei, compusă din cetățeni și cavaleri, cari se luptau împrejurul unui car, *caroccio*, greu, colorat în roșu și tras de patru perechi de boi. În car era un altar, la care un preot slujia în timpul luptei, iar îndărătul, curului, muzicanții cântau din trâmbițe. *Caroccio* era semnul libertății.

Orașele maritime. Orașele de pe țărmul mării, *Veneția*, *Genova*, *Pisa*, *Amalfi*, se îmbogățiseră prin comerțul cu orientul, când aliate cu imperiul de răsărit contra Arabilor, când alături cu prinții musulmani. *Pisa* și *Genova* începu-

seră luptele cu musulmanii înainte de cruciate. Împărații bizantini și cei germani căutau alianța lor. Venețienii aveau în Constantinopole suburbiile lor, în Palestina fiecare căută să aibă suburbia sa, cu piața, cu stradele, cu bisericile, cu tribunalele și cu magistrații săi.

Însă, toate aceste cetăți erau vrăjmașe una cu alta, și cu atât mai mult cu cât erau mai apropiate. Astfel *Pavia, Como, Lodi...* erau inimicele de moarte ale Milanului, dar cetățile vecine cu aceleă erau aliatele acestuia. Pisa eră în luptă neconținută cu Amalfi, pe care în 1136 o coprinde și o distruge, Genova și Veneția se luptă până la sfârșitul evului mediu.

Italia sudică. Roger II, fiul lui Roger I, se încoronase la Palermo ca rege și, profitând de împrejurarea că se aleseseră doi papi în biserică, făcù pe unul din ei să-i recunoască titlul (1130). Apoi întreprinse expedițiuni în Africa nordică și izbuti să supună la tribut pe sultanul din Tunis. În interiorul statului său, Roger nu suferiă nici o rezistență. Administrația lui eră, de altfel prudentă și tolerantă. Musulmanii își aveau moscheele lor, chiar luau parte la viața publică. Erău admise ca limbi oficiale limba greacă, latină și arabă.

Roma și papalitatea. În urma luptei pentru investitură, nicăeri nu erău papii mai slabi decât în Roma. Alegerea lor depindea tot de interesele familiilor puternice, cum erău *Frangipanii, Colona* și altele. Nu numai nobilii (consuli, baroni, milites) dar și poporul voia să se conducă fără amestecul papei, pe care în mai multe rânduri îl alungă din cetate. Un papă a murit în lupta cu poporul revoltat, altul a călătorit tot timpul prin Franța și Germania, predicând cruciata, pe când în Roma revoluția eră la putere, condusă de *Arnold de Brescia*.

Arnold se născuse în cetatea Brescia, a învățat la Paris, fiind discipolul unui însemnat filosof francez și după ce s'a întors în Italia s'a făcut cleric. El cerea reformarea bisericii și combătea preocupările ei pentru bunurile temporale. Ar fi vrut să se reîntoarcă la creștinismul primitiv și la Roma

cea vechie. Excomunicat de papă și de sinoade, Arnold ră-tăcește prin Europa, revine la Roma și la 1147 eră în capul comunei din Roma, vorbind pe Capitoliu și amintind Romanilor de gloria lor cea vechie.

Și Arnold și papa chemară în Italia pe Frederic.

Expedițiile în Italia. În 1154, Frederic trece Alpii și ține dietă pe câmpia *Roncalia* de lângă *Piacența*. Pedepsește câte-vă cetăți, dar nu îndrăznește să atace Milanul, care eră bine pregătit și întărit. Respinge deputațiunea republicii romane, care-i reamintă că el ține puterea imperială dela poporul roman. Frederic răspunse delegaților, că Roma nu mai e în Roma și că brațul său ține măciuca lui Hercule: «să ia cinevă, dacă poate, măciuca din mâna lui Hercule.» Arnold fu prins și spânzurat, iar Frederic se încoronă în biserică Sf. Petru.

Papă eră *Adrian IV*, singurul papă de origine engleză, care trecu de partea cetăților italiene. Un trimes papal zise împăratului, că puterea lui vine dela papă, iar împăratul îi răspunse: «Dacă n'am fi în biserică, ai simți cât sunt de grele săbiile germane.»

În 1158 vine din nou în Italia, cu o armată numeroasă și ține o nouă dietă la *Roncalia*. Toți vasalii, consiliile tuturilor cetăților se adună la *Roncalia*. Episcopii, doctorii în drept hotărîră că voința împăratului e lege, că el are drept să numească pe magistrații cetăților și că lui i se cuvin drepturile regaliene (justiția, moneta, impozit, vamă, saline...) Frederic numi, conform cu această hotărîre, magistrați imperiali, numiți *podestati*.

Milanul, încrezîndu-se în mulțimea locuitorilor săi (300.000) și în tăria zidurilor sale, nu voi să primească podestații numiți de Frederic. Acesta jură să dărâme zidurile cetății rebel și o țină asediată 3 ani (1159—1162). În cele din urmă, foamea silă pe locuitori să ceară iertare învingătorului. Toată populațiunea, nobili și popor, veni înaintea împăratului, cu ștreangul de gât, desculți și cu cenușe pe cap, cerând iertare. Numai bisericile fură cruțate, dar zidurile și turnurile

fură distruse, caroccio fu sfărâmat. locuitorii risipiți prin satele vecine.

Soarta Milanului umplu de grije pe papă și pe toate cetățile Italiei. Adrian IV muri, tocmai când plănuia excomunicarea lui Frederic, iar nou papă se alese tocmai cardinalul, care spusese împăratului că puterea lui vine dela papă.

Alexandru III. Partizanii împăratului aleg un alt papă, însă Alexandru III eră demn și energic. El trecu în Franța, unde fu recunoscut, excomunică pe Frederic și deslegă pe supușii lui de jurământul de credință. Milanul fu reconstruit, cetățile se aliară din îndemnul papei, pe când Frederic veni și ocupă Roma, iar Alexandru se refugiă la regele Siciliei. Însă în armata germană izbucni o molimă omoritoare, care schimbă retragerea lui Frederic într'o adevărată fugă.

Liga Lombardă câștigă cetăți noi, papa îi dăte binecuvântarea sa, și ca provocare se construî o cetate nouă, căreia i se dăte numele *Alexandria*. Împăratul intră din nou în Italia cu o mică armată, căci Enric Leul veni singur fără armată, încât Germanii fură bătuti la Legnano (1176) lângă Milan.

În urma acestei înfrângerii, Frederic se împacă la Veneția cu papa. Cei doi vrăjmași se întâlnesc, Frederic îngenunchie înaintea papei, tocmai 100 de ani după Canosa. Cu cetățile, împăratul se împacă, lăsându-le drepturile regaliene și mulțumindu-se cu aprobarea magistraților aleși de locuitori și cu contribuțiile lor, în caz de rășboiu.

Puterea lui Frederic eră mare și după această pace. În Germania, mai ales, nimeni nu i se putea opune. Distruse castele, aduse pe seniori la ascultare: pe unul l-a pedepsit să meargă desculț o milă, ducând în brațe un câine, după un obicei vechiu german. Creă *ducatul Austriei*, despărțindu-l din Bavaria. Exerciță autoritatea deplină în Burgundia, eră ascultat de Poloni, de Unguri și de Danezi.

Enric Leul, care în luptele cu Slavii își mărise posesiunile, căruia i se datorește întemeierea orașului *München* și pe care Frederic l-a favorizat neconținut, se arătase necredincios împăratului, în lupta cu Italia. El fu chiebat să se

justifice de mai multe ori, fără să se prezinte. Frederic îl scoase afară din lege și-i confiscă toate posesiunile. Enric încercă să reziste, dar fiind învins, se aruncă în genunchi la picioarele împăratului, care-i redete o parte din state.

În 1184 ținută la Mainz cea mai strălucită dietă din evul mediu. Luau parte la ea 70 de prinți și 40.000 de cavaleri. În lupta de întrecere se luptă însuși împăratul. Prin căsătoria fiului său cu *Constanța*, moștenitoarea regatului Siciliei, Hohenstaufenii atingeau culmea puterii, căci, stăpânind și Italia sudică, papii erau cu totul în puterea regilor germani. De aceea lupte noi erau să înceapă, chiar în timpul lui Frederic, când sosi vestea că Saladin a cucerit Ierusalimul. Bătrânul împărat plecă în expedițiunea cruciată, din care nu se mai întoarse.

În timpul lui Frederic I se păstrau aceleași titluri la funcționarii cei mari, ca și la împărații carolingieni: cancelar, comite palatin, mareșal, camelier, paharnic. Ei erau cei mai puternici prinți ai imperiului și săvârșiau servicii personale pe lângă împărat. Se adunau adunări (Reichstag), în cari însă rol activ jucau numai prinții. Regii se sforțau să micșoreze ducatele desmembrându-le, însă înmulțirea ducatelor creștea numărul prinților, cu drepturi regaliene și sfărâmiță țara¹⁾.

Civilizațiunea germană medievală a găsit în Frederic un puternic protector. Cetățile s'au ridicat și s'au îmbogățit, cultura s'a întins în regiunile sălbatice din est, viața de vie a început să se cultive. Literatura se dezvoltă prin contactul cu Franța sudică. La curtea împăratului și la curțile prinților (Enric Leul) *minnesingerii* cântau în limba germană luptele cavalerilor. În secolul XII, se compune poema epică populară *Nibelungenlied*. *Otto de Freising*, unchiul lui Frederic, a scris o biografie a împăratului în primii săi ani de împărăție. Mai modești decât scriitorii învățați, erau cântăreții, cari rătăceau

¹⁾ Erau 8 *duci*, apoi *landgravii* cu posesiuni mai întinse, apoi *comiții*, *Burggravii* mai mici, pe te un oraș numai.

prin sate și prin târguri, cântând poporului *cântece* (Lieder) unele din ele numărate printre cele mai frumoase producțiuni ale spiritului german.

22. *Papii și Impărații. Inocențiu III. Frederic II.*

La plecarea sa în cruciată, Frederic I lăsase grijile Germaniei în seama fiului său Enric. Abia ieșise însă Frederic din Germania și Enric Leul, care se refugiase în Anglia, se întoarse și cucerî o parte din posesiunile sale de mai înainte. Fiul împăratului era însă viteaz și stăruitor. El aduse pe Enric la înțelegere, apoi plecă în Italia, spre a primi regatul Siciliei. Normanzii nu voiau însă stăpânire străină, ei se supuseră unui prinț, urmaș nelegitim al lui Roger II, încât Enric trebuî să-și cucerească regatul. Sosind vestea despre moartea lui Frederic, el se încoronă ca împărat cu numele de *Enric VI* (1190—1197).

El și mai pe urmă avu de luptat cu Enric Leul, pe care-l susținea cumnatul său Rihard Inimă de Leu, pecând aliat al împăratului era Filip Augustul, regele Franței. Însă o întâmplare îi veni în ajutor. Rihard, pe când se întorcea din cruciată, îmbrăcat în haine de pelerin, fusese recunoscut lângă Viena și dat în mâinile lui Enric.

Acesta îi ceru o mare sumă drept răscumpărare, și-i impunse jurământ de vasalitate.

Cu ușurință coprinse regatul Siciliei, se arătă însă de o mare cruzime cu adversarii săi (îngropă de viu, fierăstruiă...) Sub el imperiul se întindea dela marea Nordului până la Sicilia. Făcuse vasal pe regele Angliei, spera să facă vasal și pe regele Franței, spera să supuié orientul și să facă un imperiu universal. În mijlocul planurilor, când se pregătiă să plece în cruciată, muri pe neașteptate, în plină putere, și lăsă după sine un copil de 3 ani, pecând adevăratul său succesor era papa *Inocențiu III*.

Inocențiu III (1198—1216). Prinții partizani ai Hohens-
taufenilor aleseră de împărat pe fratele lui Enric VI, pe *Filip*

de Suabia; alții aleseră însă pe *Otto IV*, fiul lui Enric Leul. Pecând cei doi împărați se întreceau unul pe altul, ca să-și atragă partizani în imperiu și să fie recunoscuți de papă, scaunul Sf. Petru fu ridicat la cea mai mare putere de către Inocențiu III.

El se trăgea dintr'o familie nobilă din Latium, studiasse teologia la Paris și dreptul la Bolonia. Eră de o mare ambiție, de o mare activitate și foarte abil diplomat. Ca și Barbarossa, el voia să fie capul lumii: «papalitatea domină regalitatea, zicea el. Aceasta are putere pe pământ și asupra corpurilor, aceea are putere în cer și asupra sufletelor.» Mai întâiu autoritatea lui devine nediscutată în Roma: prefectul orașului, prezidentul senatului se numește de el. Seniorii din Italia, îndată ce află de moartea lui Enric VI, se unesc cu el. Pe el îl recunosc cetățile din Toscana, pe el îl lasă la moartea sa Constanța, ca epitrop al fiului ei Frederic și ca îngrijitor al regatului Siciliei.

Între Filip și Otto, papa susține pe acesta, fiindcă eră mai slab. Însă Filip atrase pe partizanii lui Otto, între cari pe arhiepiscopul de Colonia, atunci cea mai mare cetate din Germania. Inocențiu eră pe punctul de a recunoaște pe Filip, când acesta fu omorît de un nobil, din răsbunare. Otto fu recunoscut de toți, primi coroana imperială, dar îndată intră în ceartă cu papa, căci voia să puie mâna și pe regatul Siciliei, asupra căruia nu aveă niciun drept. Inocențiu aruncă excomunicarea asupra lui și izbuti să depărteze de lângă Otto pe cei mai mulți prinți Germani. Aceștia chieamară ca rege pe Frederic din Sicilia. Cu puțini credincioși, Frederic trece munții, cu cât înaintă însă, cu atât numărul partizanilor crește, până ce majoritatea prinților fu de partea lui. În Roma, el depusese lui Inocențiu jurământul de vasalitate pentru Neapol și Sicilia. Însă acest tânăr, care se zicea că a intrat în Germania, înarmat numai cu binecuvântarea papei, aveă un sprijin puternic în regele Franței, Filip Augustul. Acesta eră în războiu cu regele Angliei, care eră aliat cu Otto și în lupta cea mare dela *Bowines* (1214) aliații fură

cu totul învinși de Francezi. Otto se retrase în statele sale și mai trăi câțiva ani uitat de toți, pecând Frederic fu încoronat ca împărat.

Amestecul papei în Germania, începe să facă pe papă nepopular în acea țară. Un poet însemnat al timpului se ridică în contra pretențiunilor preoților, contra lăcomii lor, contra vinderii indulgențelor «vindere a darului lui Dumnezeu.»

Inocențiu apare ca șef al întregii creștinătăți. Erau feude ale sfântului scaun regatul Ungariei, al Siciliei, al Danemarcei, al Suediei, al Poloniei, cum și regatele creștine din Spania. Prin cucerirea Constantinopolei și prin trecerea la catolicism a imperiului româno-bulgar, autoritatea papei fu recunoscută și asupra orientului. De aceea, într'un sinod ținut în Roma la 1215, toată creștinătatea fu reprezentată și luă parte reprezentanți ai celor mai puternici suverani. În acest sinod s'a hotărît o nouă cruciată, s'a hotărît să se reformeze biserica. Se recomandă episcopilor să facă școli, se interzise duelul, se interzise preoților de a mai bine cuvânta probele judiciare (apa fiartă, fierul cald) se puneau reguli pentru plata serviciilor religioase (căsătorie, înmormântare)...

Când Filip August nu voi să cedeze într'o cestiune de căsătorie, Inocențiu aruncă interdictul asupra Franței și regele trebuia să cedeze. Pe regele Angliei îl aduse ca să îngenuchie înaintea trimesului său și să-i facă vasală Anglia.

Această preocupare de puterea temporală începe să fie desaprobată de spiritele cu adevărat religioase. Poporul începe să asculte pe eretici, cari, deși cu învățături greșite, erau mai apropiați de el prin viața și prin preocupările lor. În toate țările se zicea că Roma e mincinoasă și perfidă, lăcomă de bani și vicleană. Lui Inocențiu se datorește învrăjbirea nordului Franței cu sudul, și a și simțit el reînnoșcare de cuget pentru sângele vărsat în acele răboaie crâncene. Lui i se datorește înființarea tribunalului pentru cercetarea ereticilor, cunoscut apoi cu numele grozav de *tribunalul incvizitiunii*. Pornite din intențiuni bune, multe din măsurile lui au dat

rezultate rele și au fost vătămătoare bisericii, cum și papalității.

Frederic II (1215—1250.) Nepotul lui Barbarossa și fiul Constanței fusese crescut de Inocențiu, ca să fie unelta lui și scutul bisericii. Niciodată, însă, discipolul n'a fost mai vrăjmaș profesorului său. Frederic eră sceptic și viclean, fin și mlădios, protector al culturii și elegant ca un prinț al Renașterii.

Cu el începe o epocă nouă. Adânc cunoscător în matematici, curios de cunoștințe în istorie, în științe naturale și în astrologie, el se ocupă sârguitor cu medicina și cunoșteă limbile arabă, greacă, latină, italiană, germană și franceză. A întemeiat biblioteci, a pus să se traducă operele lui Aristoteles, a întemeiat o universitate la Neapol și a luat măsuri ca să se înlesnească traiul studenților.

În Sicilia, Frederic a condus statul ca un *monarh luminat*. Lasă nobililor dreptul de judecată civilă, dar le ia dreptul de judecată crininală. Oprește biserica de a primi dăruiri sau a face cumpărări de bunuri și o supune la judecata autorității civile. Ia nobililor domeniile smulse din domeniul regal și distruge castelele multor seniori. Oprește pe seniori de a-și însură fii fără învoirea regelui. În fine oprește duelul și purtarea de arme. Arabii se revoltaseră contra lui, temându-se să nu fie persecutați, de oarece fusese crescut de preoți, Frederic transportă în Italia sufică un număr însemnat dintre ei, și-i are apoi ca soldați devotați în contra papei, fără frică de blestemele sau de afuriseniile lui.

Încât privește credințele religioase, papii îi atribuiau că el zice: «lumea a fost înșelată de trei înșelători: Cristos, Moise și Mahomet, că omul trebuie să crează numai ce poate fi demonstrat prin forța lucrurilor și prin rațiune.» Sigur e, că Frederic se ridică contra avuții și luxului clerului, că a persecutat teribil pe eretici și că oameni religioși i-au rămas până la sfârșit devotați. Pe de altă parte, eră mistic și voia poate să întrunească imperiul și papalitatea, să devie un *comandor al creștinilor*, ca Mohammed.

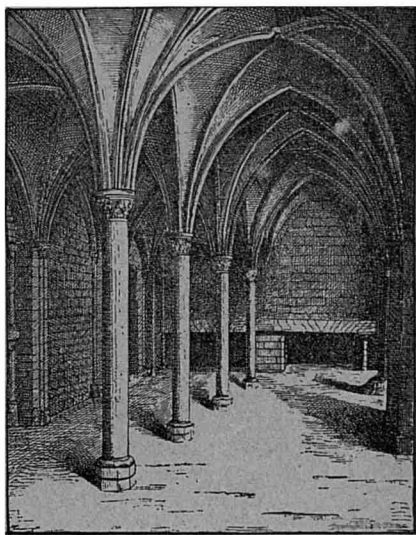
Inocențiu muri, abia la un an, după încoronarea lui Frederic și după el scaunul papal fu ocupat de *Honoriu III*, fostul profesor al împăratului. Frederic știu să-l țină cu vorba, că va întreprinde expediția cruciată, fără să o întreprindă; iar când fiul său fu ales rege, îndrăzni să scrie papei că lucrul s'a făcut fără știrea lui. În cele din urmă, papa îi dă doi ani de pregătire pentru cruciată și în caz de refuz îl amenință cu excomunicarea. Flota eră gata, împăratul se imbarcase,

când fu atins de boală și se întoarse înapoi, amânând iarăși expedițiunea cu un an.

În acest timp muri însă Honoriu și-i urmă *Grigorie IX*, un bătrân stăruitor și neînfricoșat, cu toți cei 80 de ani de vârstă. El excomunică pe împărat, acesta însă atâta populația din Roma, care alungă pe papă din capitală.

Deși excomunicat, Frederic întreprinse cruciata a 6. El intră în Ierusalim și se încoronă în biserica Sf. Mormânt, ca rege al Ierusalimului, cu o coroană nebinecuvântată, fără serviciu religios. Intorcându-se din cruciată în Italia sudică, trupele papale de mercenari părăsiră serviciul papei, iar stăruințele maistrului cavalerilor teutoni, *Hermann de Salza*, un om însemnat, amic al lui Frederic, izbutiră să împace pe cei doi vrăjmași.

Ănii de pace, cari urmară, fură cei mai roditori în activitatea lui Frederic. În Germania, purtarea lui fu altfel decât în Italia. Lăsa prinților suveranitatea, încât feudalitatea mare se transformă din nobilime de funcționari în suveranitate teritorială (*domini terrae*). Ca să favorizeze feudalitatea, împăratul lovi în dezvoltarea orașelor. Astfel, oamenii nobililor nu se puteau așeza în orașele regale. Corporațiile și asociațiile în cetăți fură desființate. Ca să ia papilor orice pretext de a bănui credința sa religioasă, însărcină cu cercetarea ereticilor ordinul *dominicanilor*, decurând înființat. Aceștia ardeau pe eretici fără milă, de multe ori și pe cei nevinovați: «ce ne

Sala de mâncare acel. măn. sec. XIV.

pasă, ziceau ei, dacă ardem 100 de inocenți, numai să fie între ei un culpabil.»

Favorizarea feudalității în paguba orașelor, făcù pe Enrie să se revolte contra tatălui său. Frederic veni contra lui din Italia, îl constrânse să se predea și l-a ținut sub pază până la moarte, iar ca urmaș a ales pe fiul său de al doilea, Conrad.

Lupta dintre papi și Frederic II. Milanul făcuse o alianță cu cetățile lombarde, spre a-și apăra drepturile contra funcționarilor lui Frederic. Împăratul câștigă însă o luptă decizivă la *Cortenuova*. Dar la spatele ligii erà Grigore IX, care vedeà amenințată puterea sa. El se unì cu Venetia și cu Genua și escomunică pe Frederic, care însă luă în stăpânire statul papal și amenință pe papă în capitala sa. Lupta devine mai pasionată decât oricând. Călugări străbăteau țerile vorbind contra împăratului, acesta se adresă suveranilor din celalalte țeri, unià cauza sa cu cauza lor și le arată pretențiile papilor, pericolul din partea lor. Papa convoacă un sinod la Roma, împăratul prinde corăbiile cu episcopi și-i ține prinși.

Nici chiar invaziunea Tătarilor, cari devastară Germania, nu fu în stare să împace pe cei doi vrăjmași.

Grigore IX, fiind închis în Roma, murì de friguri și-i urmă *Inocențiu IV*. Noul papă se prefăcù că vrea pace, până când putù scăpa din Roma, apoi fugì în Franța și convocă un conciliu la Lion, unde veniră prea puțini episcopi germani. El cerù conciliului să pronunțe contra împăratului sentința de depunere și escomunicare pentru erezie, pentru călcarea credinței de vasalitate și călcarea jurământului. Toată apărarea lui Frederic, toate stăruințele lui Ludovic cel Sfânt din Franța nu putură înduplecà ȣerbicia papei. Se zice, că atunci Frederic a cerut să i se aducă coroana, a pus-o pe cap și a zis: «or ce-o face papa, nu mă voi lăsa să mi-o smulgă» iar suveranilor le scrià contra *lăcomiei* clericilor, contra *ambițiunii* acestor *scribi*, acestor *fdrizei*, cari «speră că Iordanul întreg va curge în gura or.» Se pare că gândul lui erà să scoată bisericile tutulor

terilor de sub puterea papală și să întemeieze biserici naționale, cum sunt în biserica ortodoxă.

Prinții, și mai ales episcopii germani, începură să șovăească. Câțiva din ei aleseră de rege pe *Enric Kaspe*, numit «regele papilor». Conrad, căruia Frederic îi lăsase grijile Germaniei, învinse pe noul rege, cu sprijinul prinților mari și al orașelor,

Enric moare, un alt rege este ales, iar norocul începe a părăsi pe neînfrântul împărat. În Italia, se ridică din nou Milanul, în Sicilia, chiar, călugării predică încontra lui, la curte încep conjurațiuni și trădări. Frederic ține piept tuturor schimbărilor: urmărește cu energie pe călugări și pe legații papali, silește pe preoți să slujească în biserici, cu tot interdictul papei, pedepsește cu cruzime teribilă trădările dimprejurul său. Inimicii câștigară contră-i un succes care-i sfărâmă inima: prinseră pe tânărul rege *Enzio* și frumosul *Enzio* a stat prizonier 23 de ani. Moartea ajunse și pe împărat, în sudul Italiei, pe când înainta contra cetăților lombarde (1250).

În Germania și în Italia, s'a format despre Frederic legenda că el n'a murit, ci va veni odată să curețe biserica de corbii cei negri. Până atunci el stă în *Kyffhäuserberge*, la o masă de piatră, pe care barba-i o inconjoară de trei ori. Mai târziu legenda a fost aplicată lui Frederic I.

Conrad, fiul lui Frederic, plecă să ia regatul Siciliei în stăpânire. El cuceri Neapole, dar muri pe neașteptate de friguri.

Alt fiu al lui Frederic era *Manfred*, care guvernă regatul Siciliei în numele lui *Conradin*, fiul lui Conrad. Însă, un papă de origine francez dete Sicilia lui Carol, fratele regelui francez, în virtutea dreptului de suzeranitate. Carol veni cu armată contra lui Manfred, îl bătă și-l omorî în luptă. Conradin încercă să recucerească Sicilia, dar fu învins de Carol la *Tagliacozzo*, fu prins în fugă și dat lui Carol, care-l ucise (1268).

Astfel se stinse în linie bărbătească strălucita familie a Hohenstaufenilor, asupra căreia papii voiau să se crează că a căzut blestemul bisericii.

23. *Franța în epoca cruciatelor.*

Primii regi din familia lui Hugo Capet se distingeau prea puțin de ceilalți feudali. Nu erau deplin stăpâni nici în ducatul lor, *Francia*, dela care s'a dat numele întregii Galii și numai cu numele erau suverani ai întregii țeri. Însă acest nume cuprindea în germen întreaga putere regală de mai târziu, căci duci, marchizi, comiți, baroni erau mulți, pe când rege era numai unul. Unii duci și comiți erau mai puternici decât regele, totuși îl recunoșteau de suveran și-i depuneau jurământul de credință, pe când d'asupra regelui nu există suzeran.

Urmașii lui Hugo Capet au urmărit cu stăruință supunerea ducilor și comiților, ei au întemeiat statul unit și puternic al Franciei.

Ludovic VI cel Gros (1108—1137). Regele, care a izbutit să restabilească ordinea în ducatul Francia, se chiamă Ludovic cel Gros, asociat ca rege de tatăl său Filip. El a fost de o activitate neobosită, purtând neconținut războaie cu feudații din ducat și fiind sprijinit de biserică și de comune. El nu se pretindea apărător al intereselor regale, ci protector al celor slabi și apăsați, mai ales răsbunătorul clericilor și călugărilor, despoiați de castelani. De aceea soldații lui erau aduși de episcopi și de abați, cari se luptau alături cu el. Acei castelani, adevărați tâlhari, cu caii și cu câinii lor distrugeau semănăturile, luau dela țărani vinul, grâul și vitele, despoian pe trecători în drumul mare. Regele era în fruntea oamenilor săi. La asediul celui mai puternic castel (*Puisei*) era să fie prins, altădată a scăpat de moarte numai pentru că săgeata s'a oprit în cămașa sa de zale. Țăranii și poporul de jos îl urmau pretutindeni: la asediul unui castel au fost rănite 80 de femei, cari se luptau; un alt castel a fost cuprins prin cu-

raju! unui preot, care alergase în ajutor cu toți oamenii săi. Astfel a ridicat demnitatea regală, distrugând ascunzătorile feudalilor și ușurând suferințele poporului.

Cu feuda!ii cei mari, Ludovic n'a îndrăznit prea mult, fiind mai slab decât unii din ei. Ducatul Normandiei, prin unirea cu Anglia, prin capacitatea șefilor lui, prin vecinătatea cu domeniul regal eră în stare să suprima pe regele francez; este o minune că acesta, dispunând de mijloace foarte slabe, a putut rezistă. Însă regele a avut un aliat devotat în comitele de Flandra, care găsindu-se în același pericol, a făcut cauză comună cu Ludovic. Încă înainte de a muri, Ludovic a câștigat marele ducat al *Akvitaniei*. Ducele, plecând în cruciată, în care a și murit, lăsase pe fiica lui, Eleonora, sub epitropia lui Ludovic, iar acesta o căsătorii cu fiul și urmașul său. Prin această unire, puterea regelui francez se întindea până la munții Pirinei.

Ludovic VII (1137—1180). Urmașul lui Ludovic cel Gros eră destul de inteligent, însă moale și prea religios. Încercă să supună pe comitele de Tulusa și nu izbuti, căci feuda!ii cei mari nu voiau să-i dea ajutor. Atăcă pe comitele de *Champagne* și luă cu asalt orașul *Vitry*, căruiu îi puse foc. 1300 de suflete, cari se refugiaseră într'o biserică, periră în flăcări. După aceasta fu coprins de remușcări și din îndemnul lui Bernard plecă în cruciata a doua, ca să-și ușureze sufletul, cu toată opoziția soției sale.

În absența regelui, afacerile statului au fost conduse de abatele *Suger*. Acest călugăr eră de origine de jos și de mic fusese dat la mănăstirea saint *Denis*, vechia mănăstire a regilor francezi. În mănăstire crescuse împreună cu Ludovic VI, pe care l-a ajutat cu consiliile sale în negocierile cu papa și apoi ca abate al mănăstirii. Mijloacele acestei mănăstiri erau imense: putea hrăni 100.000 de oameni și odată a putut procura regelui 10.000 de soldați. Suger conduse statul cu înțelepciune și împiedică divorțul Eleonorei de Ludovic. După moartea lui, regele se despărți de regină și nu numai că pierdă *Akvitania*, dar văzû întărindu-se contra lui o putere

formidabilă. Eleonora se căsătorî cu *Enric*, care stăpîniă o parte din Franța vestică, și în urmă Anglia cu Normandia, încât toată Franța vestică (jumătate țara de atunci) eră în stăpînirea lui Enric. Lupta dintre cei doi suverani a ținut 20 de ani și Ludovic ar fi căzut în ea, dacă n'ar fi găsit aliați între Englezi, cari s'au ridicat contra regelui, și între proprii fii ai regelui englez, cari s'au revoltat contra tatălui lor.

Filip August (1180—1223). Fiul lui Ludovic VII nu semănă deloc cu tatăl său: hotărît și stăruitor, el știă să aștepte, să combine și să se prefacă. Din primii ani repută un mare succes contra celor mai mari feudali, aliați între ei. El știu să-i bată unul câte unul. Dela cel mai puternic, ducele Flandrei, luă *Vermandois*: feudalii înțeleseră că de periculos eră numele de rege, când este purtat de un om energic și ambițios.

Însă misiunea vieții lui Filip a fost să se lupte contra regilor englezi, vinovați că stăpîniău în Franța de trei ori mai mult pămînt și mai mulți oameni decăt suzeranul lor. Și după 40 de ani își văzû visul împlinit, regii englezi fură respinși în insulele lor.

Filip profită de revoltele fiilor lui Enric contra tatălui lor, ațîță și profită de luptele fraților între ei, hrăni și se folosi de răscoalele supușilor englezi contra regelui lor și astfel salvă regalitatea franceză. Cu Rihard Inimă de Leu n'ar fi izbutit el a de ușor, însă Rihard a murit curând, după întorcerea din cruciată, iar fratele său *Ioan fără Țară*, pierdû în câțivă ani Normandia și mai toate stăpînirile sale din Franța.

Puterea amenințătoare a lui Filip unî contra lui o formidabilă coalițiune, în care intrau feudali francezi din Flandra, Belgia, Lorena, alături cu regele Angliei și cu Otto IV, împăratul german. În bătălia dată la *Bouvines* (1214) Filip câștigă o victorie strălucită. Otto fusese pe punctul de a fi ucis, carul imperial căzû în mâinile Francezilor, mai multe căpetenii inimice fură făcuți prizonieri. Bucuria Francezilor fu fără măsură, atunci s'a văzut că o națiune mare s'a format în Europa.

În lupta cea mare, începută de nordul Franței contra sudului, Filip nu luă parte directă. Tocmai mai tâziu, trimise pe fiul său, iar când învinșii ajunseră la disperare și învingătorii la neputință, puternicul comitat al Tulusei se rugă de regele francez, ca să-l ia în stăpânire. Acesta este al doilea mare succes al lui Filip.

În administrația regatului, Filip a știut să ție clerul în ascultare, să-i ceară ca să dea bani pentru războiu și chiar să meargă în războiu. La Bouvines s'a luptat un episcop cu măciuca, pentru ca să nu verse sânge. Chiar față de puternicul Inocențiu III a arătat el destulă rezistență, în apărarea drepturilor puterii laice. El a ajutat dezvoltarea comunelor mici, dând drepturi municipale la o mulțime de târguri și de sate. Purta grije de curățenia și de înfrumusețarea lor, le întăria cu ziduri și cu turnuri, pavă orașele mai mari, sprijiniă pe meșteșugari și pe negustori, lucru nepomenit mai înainte.

El a stabilit niște funcționari, *baillis*, cari în fiecă lună țineau o ședință, spre a judecă în numele regelui și cari strângeau impozitele adunate de alți funcționari mai mici (*prévôts*). Filip simția regalitatea atât de solidă, încât el e primul rege capetian, care n'a mai încoronat pe fiul său trăind el, aceasta după 200 de ani dela Hugo Capet.

Ludovic VIII (1223—1226). Domnește numai trei ani și, deși lipsit de calitățile tatălui său, izbutește să cucerească dela Englezi mare parte din Acvitanian. Apoi înaintează în sudul eretic și cucerește mai fără luptă ținuturile devastate în cruciata Albigensilor.

Albigensii. Franța sudică ajunsese în secolul XIII la un mare grad de dezvoltare și se deosebiă mult de Franța nordică, prin limbă, prin obiceiuri și prin cultură. Limba din sud se cheamă *langue d'oc*¹⁾, pe când cea din nordul râului Loire se cheamă *langue d'oïl* (= oui). Orașele din sud desfășurau o mare bogăție și un lux strălucitor. Ele se administrau liber, ca niște republici. Poezia sudului eră mai ușoară și mai variată, compusă și cântată de poeți rătăcitori numiți *troubadours* (cei din nord *trouvères*), cari au exercitat influență și asupra poezilor germani.

¹⁾ După numele afirmațiunii «da».

Încât privește credințele religioase, în sud se amestecase câte ceva dela toate credințele : dela Vizigoții arieni, dela mohamedani, dela vechii manicheeni și dela bogomilii bulgari. Eră răspândită credința, că lumea e împărțită între D-zeu și Satana ; că numai unui oameni se pot mântui, pe când alții sunt incapabili de mântuire, din cauza originii lor rele. Albigenzii (dela localitatea *Alby*) condamnau hrana cu carne, căsătoria, proprietatea, închinarea la icoane și misterele.

Prinții din sud, printre cari contele 'de Tulusa, aveau puterea unui rege și favorizau aceste credințe eretice. *Raymond VI*, somat de Inocențiu III, ca să pedepsească pe ereticii din statele sale, nu numai că nu ascultă de ordinul papei, dar puse să omoare pe trimisul lui. Inocențiu predică cruciată contra necredincioșilor, iar oamenii din nord atât așteptau, ca să se arunce asupra bogățiilor sudului. Duci, comiți, baroni, seniori germani alergară la război și la pradă. Ei se puseră sub comanda lui *Simon de Monfort*, un om sever, pasionat, fanatic și mare căpitan.

Filip August nu voise să ia parte la cruciată. Raymond se umili, ceru iertare, fu flagelat gol înaintea bisericii și în fața a 20 de episcopi, iar statele sale fură date lui Simon. Nu peste mult, începă însă răscoala, care dete din nou curaj lui Raymond, dar o a doua cruciată începă să se predice. Raymond ceru ajutorul lui *Don Pedro* din Aragon, dar în lupta cu Simon la *Muret* (1213) înfrângerea fu completă, regele spaniol fu ucis în luptă. Simon de Monfort păstră mai tot comitatul de Tulusa. Însă fiul lui Raymond continuă războiul cu Simon, spre a-și câștiga posesiunile părintești. Urmașul lui Simon, ne putând rezistă inamicului, părăsi drepturile sale regelui francez.

Ludovic IX cel Sfânt (1226—1270). Fiul lui Ludovic VIII eră numai de 12 ani, pus sub epitropia reginei *Blanca de Castilia*. Toți inimicii regalității, uniți cu regele Angliei și cu comitele Tulusei se uniră, spre a distruge opera monarhiei. Însă Blanca eră ambițioasă și energică, prudentă și stăruitoare. Se înțelege cu împăratul Frederic II să nu ajute pe revoltați. Apoi încoronează de rege pe Ludovic și lovește pe aliați unul câte unul. Negociază cu alții, și când sosește regele englez cu armată, se găsește prea slab și părăsește Franța fără luptă.

În urma acestui succes, regalitatea franceză eră mai pe sus de orice atingere.

Ludovic cel Sfânt a fost om blând, pașnic, înțelept și cuvios. Când însă inimicii îl provocau, el eră soldat curajos și

foarte îndrăzneț. Astfel, în 1242 feudalii din sud se aliară cu regele Angliei, voind să reiă posesiunile engleze de mai înainte. Ludovic îi atacă repede, înainte de a sosi regele englez, le coprinde toate cetățile, iar când regele vrăjmaș sosește, îl pune pe fugă și pe el, încât efectul luptei fu imens, cum nu fusese lupta însăși. Sudul întreg i-se supuse, văzând «că mâna Domnului eră cu el.» Nu numai că nu căută ca să profite de slăbiciunea regelui englez, spre a-i lua cele din urmă posesiuni, dar Ludovic dete înapoi adversarului său mai multe ținuturi, iar acesta îi recunoscă legiuita stăpânire peste provinciile cucerite de Filip August și-i făcū jurământ feudal pentru cele ce-i mai rămâneau.

Sf. Lud. (sculpt. Reims
sec. XIII.)

În timpul marei lupte dintre papi și Frederic II, cu toată viața sa religioasă, Ludovic nu trecū de partea papei și refuză propunerea lui Grigore IX, ca să facă împărat pe un frate al lui. El se arată binevoitor împăratului, care fusese aliat cu tatăl lui și cu Blanca. Totuși aīt frate al său, *Carol de Anjou*, primi regatul Siciliei. Renumele dreptății și sfințenii lui au făcut pe regele Angliei și pe nobili, ca să-l ia ca arbitru în certele dintre ei.

Instituțiunile lui Ludovic. Regalitatea se bucură de un mare prestigiu, însă el nu eră impus, ci cuvenit. Ludovic lăsa judecătorilor independență absolută, încât aceștia puteau desaproba pe funcționarii regali. Impunacă respectul justiției celor mai mari feudali, chiar fratelui său Carol. Nu căută să profite de certele dintre feudali, din contră încercă să-i împace. Din considerații religioase, interzise războaiele private, duelul judiciar și luptele de întrecere (tournois).

Cu toate că apăra biserica în contra încălcării din partea feudalilor, el nu părăsește bisericii drepturile puterii laice.

Pune impozite asupra clerului, mai întâiu ca să poată face cruciata, apoi ca să susțină necesitățile statului.

Pentru bunul mers al administrației, Ludovic institui un fel de inspectori (*enquesteurs*) spre a afla plângerile locuitorilor și a îndreptă greșelile funcționarilor mai mici. Înșă, cea mai însemnată măsură luată de el, a fost hotărîrea, ca să se poată apela la tribunalul regelui (*parlement*) dela judecata seniorilor feudali.

Astfel poporul se deprindea să recunoască regelui un drept de judecată asupra tuturilor, «supremul distribuitor al dreptății.» Și toate aceste succese se câștigau fără intențiunea lui: odată eră să abdice și cu multă greutate a fost hotărît să-și părăsească planul.

În zilele lui, Parisul ajunsese centrul culturii apusene. În universitatea capitalei, *Robert de Sorbon*, capelanul lui Ludovic, întemeie un internat pentru ajutorul studenților în teologie și de aci derivă numele vestitei universități.

Moartea lui Ludovic a fost pentru toată Franța o cauză de unire a tuturilor Francezilor, și mai mult decât viața lui. A fost, plâns și cântat de truverii din nord, ca și de trubadurii din sud, de Francii cuceritori, ca și de urmașii Albigensilor: «*A qui se pourront désormais, les pauvres gens clamer*» se tânguește unul.

24. Anglia în timpul Cruciatelor.

Când Wilhelm cuceritorul muri, îi urmă în Anglia fiul său mijlociu, *Wilhelm II Rufus* (roșul) prinț violent și desfrânat, care nemulțumi și biserica și poporul. Își găsi moartea la vânătoare, lovit în pădure de o săgeată, trimeasă cu bună știință (1100) și nimeni nu plânse după el.

Enric I (1100—1135). Fiul cel mai mic al cuceritorului, luă coroana regală în paguba celui mai mare frate al său *Robert*, ducele Normandiei, care plecase în cruciată și a lipsit mulți ani din țară. Ca să i se ierte uzurparea, el făcu multe concesii bisericii, nobilimii și poporului. Robert se întoarse în Normandia și pretinse coroana Angliei. Rezultatul fu că Robert pierdă și Normandia, iar Enric îl prinse și-l țină închis într'un castel 17 ani, până ce a murit. Robert avea un fiu, pe care îl ajută Ludovic cel Gros, însă

Enric bătută pe regele francez. El susținea orașele contra nobilimii normande și observă ca justiția să se dea cu multă rigoare. Certele religioase a știut să le aline, așa în cestiunea investiturii a renunțat la investitura cu cârje și cu inel, dar a impus jurământul de credință ecleziasticilor.

Enric avea o fată, *Matilda*, căsătorită cu împăratul Enric V. După moartea împăratului, Matilda, care n'avea niciun copil, se căsătorii cu *Wilhelm Plantagenet*, comite de *Anjou* și din această căsătorie s'a născut *Enric Plantagenet*, viitorul rege englez.

Starea Angliei sub regii normanzi. Regele eră în Anglia stăpân asupra poporului său, mai mult decât în orice stat din Europa. Adevărat că la încoronare el jură să respecte libertățile națiunii, însă nu se specifică ce fel de libertăți și regii nu se simțiau obligați la nimic.

Regele avea pe lângă sine un *consiliu*, în care intrau ericii cei mari și funcționarii însemnați ai statului, iar în cazuri excepționale luau parte la el cavalerii, ca reprezentanți ai micii nobilimi, cum și burghezii din câteva orașe, ca Londra și *York*. Un alt consiliu, numit *curia regis*, purtă grije de distribuirea justiției, de fixarea și adunarea impozitelor. În această din urmă atribuțiune, consiliul purtă numele de *echiquier*.

Veniturile statului proveniau din drepturile feudale, din amenzile judiciare, mai ales din amenzile pentru vânat și din taxa pentru flotă (*danegeld*).

Orașele nu se administrau singure, afară de Londra, care începe a fi capitala regatului dela Wilhelm Cuceritorul. În Londra se alegea capul orașului, numit *sheriff*, cum și judecătorii.

Puterea a regelui eră binefăcătoare, căci asigură ordinea și deseori eră chiar luminată. Nu existau libertăți locale, în tot statul eră numai puterea regelui.

Feudele mai mari se cheamau *baronii* și se moșteniau după dreptul primului născut, importat din Normandia. Cele mai mici se cheamau *cavalerii*.

Ștefan (1135—1154). Baronii normanzi nu voră să fie guvernați de «împărăteasă» și aleseră ca rege pe un urmaș prin femeii al lui Wilhelm Cuceritorul. Noul rege avă însă de luptat contra Matildei,

contra feudalilor eclesiastici și contra Scoțienilor. Aceștia din urmă conduși de regele *David*, fură învinși într'o bătălie, numită bătălia *stindardului*, din cauză că Englezii, ca și liga lombardă, se adunau împrejurul unui car cu trei stindarde. Cu toate că fură învinși, totuși Scoțienii rămaseră în stăpânirea unei părți din nordul Angliei. Lupta cu Matilda fu mai schimbăcioasă, căci Ștefan fu învins la *Lincoln* și făcut prizonier, dar armata îl liberează și alungă pe Matilda. În cele din urmă, pacea se face cu condițiunea, ca Ștefan să lase de moștenitor pe fiul Margaretei, *Enric*.

În aceste răboaie țara a fost jefuită de armate, poporul de jos a suferit cumplit.

Mizeria poporului o spune un cronicar, în câteva cuvinte, de o desperare sublimă: «pământul numai voiă să dea rod, Cristos și sfinții dormiau.»

Enric Plantagenet (1154—1189). Enric II se numește plantagenet, după numele unei plante (*genista*) spinoase pe care moșul său o purta la coif. El moșteniă de la mama sa Normandia, de la tatăl său *Anjou* și alte ținuturi franceze, iar după căsătoria sa cu Eleonora de Acvitanian, ajunse să stăpânească mai mult de jumătate Franța. Tânăr de 21 de ani, înalt și puternic, cu o ceafă de taur, cu ochi scânteeți, activ și întreprinzător, el puse regulă în Anglia și ținută în ascultare întinsele sale state.

Însă prea marea întindere era o cauză de slăbiciune a monarhiei engleze, căci regele neglijă Anglia, ca să se ocupe de ținuturile sale franceze, mai bogate și mai civilizate. Pe de altă parte, nobilimea engleză nu putea suferi asprimea unor regi, cari păreau străini pe pământul englez, iar de toate aceste neînțelegeri au știut să profite regii francezi. El era vasal al regelui Franței, se număra printre ofițerii coroanei franceze, însă nu se accentuau prea mult datoriile sale de vasal.

Thomas Becket. În absența regelui din Anglia, țara a fost administrată cu prudență și cu dreptate de un Normand, numit *Thomas Becket*, fiul unui negustor. Enric îl făcuse cancelar și amicul său. Împreună petreceau la masă și la vânătoare, la război și în consiliile politice. Toma deveni mândru și măreț, aspru și credincios stăpânului său, un mi-

nistru după inima lui Enric II. Regele, voind să se servească de el ca de un instrument contra episcopatului, îl făcù cap al bisericii, arhiepiscop de Cantorbery.

Deodată omul devine altul. Incepe să trăească viață de ascet. Nu mai se hrănește decât cu ceea ce-i erà strict necesar, puneà deseori să-l flageleze, se consacrà la săvârșire de fapte pioase, se înconjură cu clerici învățați și luă apărarea bisericii contra regelui. Enric, anume cereà, ca clericii acuzați de hoție și de omor să fie pedepsiți bisericește, apoi, să fie dați în mâna judecătorilor civili, ca să-i mai pedepsească, de oarece pedeapsa bisericii erà prea ușoară. Arhiepiscopul susțineà, că nu trebuie să fie pedepsit cinevã de două ori pentru o singură vinã. Regele se supără, clericii trecurã de partea lui, Toma rămase singur.

El fu chemat la judecată, spre a-și da seamă de activitatea sa, depe când erà cancelar; el se îmbracă în hainele pontificale și cu cârja în mână intră în tribunal, părăsit de cei mari, dar urmat de popor. Când să i se citească sentința, se sculă și interzise citirea ei, declară puterea spirituală superioară celei temporale, cum este aurul mai prețios decât plumbul, apoi se retrase și peste noapte fugi în Franța.

Papa Alexandru III, care erà în luptă cu Frederic Barbarossa, nu voià să se ia rău și cu Enric, dar Toma singur continuă lupta, excomunicând pe consilierii regelui.

În același timp, regele Franciei Ludovic VII ia armele contra lui Enric. În cele din urmă, regele englez se împacă și cu regele francez și cu Toma.

Regele și arhiepiscopul se sărutaseră, dar în inimă rămăseseră tot vrăjmași. Toma excomunică pe câțiva episcopi, aceștia se duseră la rege și-i raportară că arhiepiscopul vrea să răpească coroana regală. Enric, ca ieșit din minți, strigă: «Ce, un om care a venit la curtea mea călare pe un cal schiop, insultă regalitatea, îndrăznește să se așeze pe tronul meu și niciun mișel, din câți hrănesc eu, nu mă scapă de el?» Patru cavaleri sar pe cai, merg la Cantorbery și ucid pe Becket pe treptele altarului.

Indată remuşcarea coprînsă pe rege, care cinci săptămîni nu ieşi din casă. Merse la mormîntul martirului, rămase o zi şi o noapte în rugăciuni şi nemîncat, ceru să fie bătut cu vergi şi numai atunci se crezî iertat.

Prestigiul lui Enric începea să scază, deşi puterea lui eră nemăsurată. Eleonora nu eră o bună soţie, copiii lor erau răi şi se răsculară contra tatălui lor, îndemnaţi de regină, care făcea intrigi cu primul său soţ contra celui de al doilea. Nobilii se revoltară, Scoţienii atacară regatul, poporul credeă că Dumnezeu pedepseşte Anglia pentru omorîrea lui Becket. Enric făcî penitenţa şi apoi victoria, cîştigată contra Scoţienilor, fu considerată ca un semn că Dumnezeu a iertat păcatul (1174). Cu Francezii luptele fură reîncepute şi apoi întrerupte de mai multe ori, căci fii lui Enric se supuneau şi apoi luau din nou armele. În cele din urmă, intră în înţelegere cu Filip August, primî condiţiile acestuia, dar ceru să i se numească numele trădătorilor şi cînd auzî că şi fiul său Ioan este din numărul lor, nu mai putî zice decît: «destul». Colorile morţii îl acoperiră şi peste trei zile muri. Enric a fost un mare rege.

El a făcut vasal regatul Scoţiei şi a început cucerirea Irlandei, din care n'a ocupat însă decît coasta despre răsărit.

Rihard Inimă de Leu (1189—1199). Fiul lui Enric eră om instruit, cu gust pentru poezie şi muzică. A compus în-suşi versuri şi cîntece. Înalt şi puternic ca şi tatăl său, el fu regele cavaler al evului mediu, viteaz pînă la nesocotinţă, risipitor, neprevăzător. Numai cîteva luni a petrecut în Anglia, iar cei 10 ani de domnie i-a petrecut în cruciată şi în Franţa. Supuşii săi cari nu-l cunoşteau, l-au simţit însă după greutatea impozitelor. Ii trebuia bani pentru cruciată, pentru cheltuelile nebuneşti.

Pe cînd se află în Palestina, fratele său Ioan puse mîna pe putere, şi împreună cu Filip August, plănuiau să-l detroneze. Rihard părăsi Palestina, dar pe coastele Istriei suferî un naufragiu şi încercă să străbată Germania, îmbrăcat ca pelerin. Lîngă Viena, fu recunoscut şi dat pe mîna lui Leopold de Austria, pe care-l insultase la Acra, iar Leo-

pold îl dete lui Enric VI. Ioan și Filip stăruiau de împărat să-l ție prizonier, dar Eleonora, mama lui Rihard, plăti enorma sumă de rescumpărare, 100.000 de mărci, în valoare azi de aproape 40 milioane de lei

Rihard, cât ajunge liber, pune impozite noi asupra Englezilor și începe războiu cu Filip. Odată, acesta scapă cu fuga lăsând în mâinele rivalului său tezaurul și pecetia regatului; altădată, eră să se înece într'un râu, căci în fugă nebună podul se rupse sub mulțimea cavalerilor francezi. Rihard muri însă la asediul unui castel, fiind lovit de o săgeată, se zice, otrăvită.

Ioan fără Țară ¹⁾ (1199—1216). Rihard, nelăsând niciun copil, fratele său Ioan fu încoronat ca rege. El eră o fire violentă, nestatornic, lacom de bani, capabil de crime. Dela un frate mai mare al lui Ioan, rămăsese un fiu, *Arthur*, cu mai multe drepturi la tron. Pe acesta îl ațâță Filip contra lui Ioan, precum ațâțase pe Ioan, contra lui Rihard. Tânărul prinț (eră numai de 15 ani) fu prins însă de Ioan, la asediul unui castel, și ucis, se crede, de el însuși. Regele Franței declarase de mai înainte pe Ioan vinovat să piardă toate posesiunile franceze, pentru că răpise pe fata unui comite francez și acesta-l chiamase la judecata suzeranului său, iar el nu venise. După omorîrea lui Arthur, momentul eră favorabil pentru Filip, care și luă mai întâiu Normandia (1204). Apoi Anjou și mare parte din celelalte posesiuni.

Situațiunea lui Ioan devine mai gravă, prin cearta cu Inocențiu III.

El nu voi să recunoască pe un arhiepiscop ales de călugări, ci voia să numească el pe arhiepiscop, cum făcuseră predecesorii săi. Papa aruncă interdictul asupra regatului, regele puse mâna pe averile bisericii. Atunci Inocențiu îl excomunică și autoriză pe Filip August să cucerească Anglia.

¹⁾ Numit așa chiar de tatăl său, căci ca cel mai mic n'avea nicio speranță la coroană.

Ioan se supuse și îngenuchiă înaintea trimesului papal și primî ca feudă dela papa coroana Angliei și Irlandei.

Magna Charta (1215). Nobilii și clericii se revoltară contra lui Ioan, ocupară Londra și merseă contra regelui. Ei îl obligară să le dea niște garanții scrise, așa numita *magna charta libertatum*. Acest act vestit, nu cuprinde principii noi de drept, ci repetă numai drepturi exercitate mai înainte, dar nerespectate de regi. Charta îmblânziă sistemul amenzilor, garantă libertatea alegerii episcopilor, promiteă libertatea comerțului. Recunoșteă însă libertatea individuală, căci se ziceă, că nimeni să nu poată fi arestat sau vătămat în persoana ori în averea sa, fără judecata egalilor, și numai după lege. Regele trebui să primească o comisiune de 25 baroni, cari să supravegheze, dacă se observă charta.

Ioan însă nu respectă charta și cu aprobarea lui Inocențiu III începû lupta cu nobilii, cari se aliară cu Filip. Acesta trimese pe fiul său în Anglia. Ludovic merse în Londra și primî jurămîntul de credință al Englezilor. Însă, moartea neașteptată a lui Ioan mîntui Anglia, căci toți părăsiră pe Ludovic și recunoscură de rege pe fiul lui Ioan.

Enric III (1216—1272). Englezii se strânsară împrejurul regelui, care eră de 9 ani, deci nevinovat de faptele tatălui său. Ludovic fu bătut și se întoarse în Franța.

Enric încercă în timp de 30 de ani să reocupe provinciile din Franța, însă fără izbândă. În cele din urmă, el se împacă la Paris cu Ludovic cel Sfânt.

În interior, regele lăsă însă grija statului pe mâinile favoriților, cari veniau din Franța sudică, pe mîna bisericii, cari ridică averi întregi pentru papi. Regele eră luxos și cheltuiă sume de bani, ca să facă pe fratele său Richard împărat, pe fiul său rege în Sicilia. Opoziția contra lui Enric, găsi o căpetenie hotărîtă, pe *Simon de Montfort*, fiul șefului cruciatei contra Albigensilor. Nobilii, cu Simon, impuseră regelui «Proviziunile» din Oxford (1258). Prin ele *parlamentul* trebui să se adune de 3 ori pe an, miniștrii trebui să fie numiți anual, funcționarii străini trebui să fie depărtați.

Regele își călcă însă jurământul și începù lupta cu nobilii, cari, deși primiseră ca arbitru pe Ludovic cel Sfânt, nu se supuseră judecății lui. Simon învinse pe rege la *Lewes* (1264) și-l luă prizonier. Regele jură din nou să respecte și charta și proviziunile, apoi Simon reunì un parlament, în care reprezentanții nobililor mici luară loc alături de nobilii mari. Aceasta a fost prima dată, când reprezentanții poporului de rând (comune) au fost chemați în parlament. În 1265 s'a adunat acest vestit parlament, când se pune începutul camerei comunelor. Simon însă abuzează de victorie. El desfășură un lux mare și ține prizonier pe fiul regelui, de aceea încep noi lupte cu el. În cea din urmă luptă, Simon este ucis, împreună cu fiul său cel mai mare, iar proviziunile se desființează, Enric guvernând fără nici un control.

Încât privește dezvoltarea culturală, s'a întemeiat vestita universitate din Oxford, după modelul celei din Paris. Pella 1250 această universitate numără 15.000 de studenți. Din mulții ei învățați, numele unuia se ridică d'asupra tuturilor, al lui *Roger Bacon*.

25. *Comunele. Comerțul și Industria.*

Cetățile romane începuseră să scază înainte de căderea imperiului roman, iar năvălirile barbarilor au transformat în ruine pe cele mai multe din ele. O soartă mai bună au avut acelea, în cari se află un episcop. Acestea au continuat ca reședințe de episcop și mai târziu s'au putut dovolta. Cele mai multe orașe moderne n'au însă nici o legătură cu cetățile romane, ele s'au ridicat la umbra unui castel, sau la umbra unei mănăstiri puternice.

Londra de exemplu, în urma năvălirii anglo-saxone a rămas o grămadă de ruine, încât nu se cunoșteă nici direcțiunea vechilor strade romane. *Montpellier, Bruges, Gand...* au originea într'un castel; *Saint-Denis, Münster...* s'au format împrejurul unei mănăstiri.

Până în secolul XI prea puține orașe se deosibiau de sate, cele mai multe nu se deosibiau întru nimic. Orașenii erau servi ai seniorului, sau ai superiorului mănăstirii, căruia-i lucrau fierul, lâna sau lemnul, precum țăranii îi lucrau câmpul. Numai pe țărmul mării, în Franța sudică și în Italia, orașele se bucurau de oarecare prosperitate, căci țineau relațiuni comerciale cu orientul creștin și musulman.

Când puteau, se înconjurau cu ziduri, cu șanțuri ca un castel, iar ca să nu se piarză loc, casele se construiau lipite unele de altele, ba încă se făceau cu mai multe rânduri și rândul de d'asupra eră mai larg decât cel de jos cu lățimea balconului. Coperișul aveă strășina largă, ca marginile unei pălării, încât toate casele se atingeau cu coperișul și puteai trece depe una pe alta.

În secolul XI, mai ales în urma expedițiunilor cruciate orașele au început să se desvolte, și anume, mai întâiu cele din Italia, apoi cele așezate pe marele drumuri comerciale, cum erau cetățile de pe Rin. În Italia, Veneția, Genua, Amalfi au întreținut relațiuni continui cu imperiul bizantin. Atât ele, cât și alte orașe italiene s'au desvoltat mai de vreme, chiar din secolul X, pecând orașele din Franța, din Germania și din Anglia s'au liberat mai târziu, unele prin luptă contra seniorului sau episcopului, alte ori prin învoială cu el. Biserica nu găsește cuvinte destul de tari, ca să condamne mișcarea comunelor, papii le excomunică decâte ori le găsesc opuse planurilor lor.

O comună ajungeă liberă, începând prin înțelegerea dintre locuitori, cari se legau între ei prin jurământ (*conjuratiō*, *Eidgenossenschaft*); în interiorul cetății, diferitele corpuri de meșteșugari, sau de comercianți formau asociațiuni numite *ghilde*, *amiciti*, *frății*, *banchete*, cari se grupau în tot atâtea grupuri politice. Din pricina acestei înțelegeri secrete, comuna eră numită *jurată*, iar înțelegerea ținută să câștige comunei libertatea, dacă n'o aveă; sau să i-o păstreze, dacă o aveă. Unele comune s'au liberat prin luptă, cum a făcut cetatea *Laon*, care a chinuit și omorât pe episcopul ei, *Reims*, și

multe altele ; dar cele mai multe au obținut-o prin învoeli cu seniorul, care, în schimbul unei sume, le da o chartă de libertăți. Uneori această chartă se da pe un termen hotărît, la sfârșitul căruia începeau din nou târgueli și se da o nouă chartă, încât orășenii se așteptau la libertăți noi, iar seniorii din nou storceau sume de răscumpărare. Acest mijloc de liberare s'a practicat mai cu seamă în Anglia. În Germania orașele s'au desvoltat, mai ales în urma căderii împăraților Hohenstaufeni, când, slăbind cu totul puterea suverană, cetățile au triumfat contra seniorilor mici și s'au constituit în ligi puternice, după modelul cetăților italiene.

Chartele nu erau la fel. Unele reglementau datoriile orășenilor pentru cazul când seniorul ar purta războiu, limitau sau precizau justiția seniorială, hotărau taxele, vămile ; altele se siliau să asigure libertatea de comerț cu comercianții străini și stabiliau responsabilitățile orășenilor între ei.

Obligațiunile și libertățile Comunelor. O comună era o *seniorie colectivă*. În numele ei, capii depuneau seniorului jurământ de credință, se obligau la cele patru ajutoare feudale (aide aux quatre cas), la ajutor armat, potrivit cu puterea comunei. Intocmai ca un senior, un oraș avea vasalii săi pentru alte orașe, sau sate, sau moșii. Avea dreptul de pace și de războiu, cum aveau cetățile italiene.

În interior, cetățile aveau drepturi să-și facă legi, să se administreze, să-și reguleze cheltuelile. La început, guvernul cetății era în mâinile acelor cari se conjuraseră, spre a obține libertățile. Drepturile depline erau legate de proprietatea unei case în oraș, ele se pierdeau în anumite cazuri, de exemplu în caz de omor. Clericii erau primiți în unele ca cetățeni, în altele erau respinși. Tot astfel sta lucrul cu cavalerii. Adevărații conducători erau clasa negustorilor bogați.

Organizarea și magistrații Comunelor. În unele orașe, actele principale plecau dela adunarea tututor cetățenilor. Ea numia pe magistrați, fixa impozitele, exercita puterea executivă. În unele regiuni din sudul Franței, această adunare se cheamă *parlament*, nume pe care l-a luat apoi adunările

legiuitoare ale Angliei, și care apoi a fost primit în multe țeri pentru adunările legiuitoare.

Magistrații comunei variau după număr și după nume. În unele orașe se cheamau *consuli*, în altele se cheamau jurați (*jurati*), în altele *sindici*. În nord se numiau *échevins*, nume rămas dela *sca-bini*, judecătorii din timpul lui Carol cel Mare. În Germania suzeranul orașului îi impunea un *Ammann* sau *Bürgermeister*, care îl conducea cu consiliul cetățenilor de frunte, numit *Schöffenkollégium*, dar în secolul al XIII consiliile tuturilor orașelor ajunseră să fie alese de orașeni.

La alegerea magistraților, partidele erau atât de violente, încât unele au recurs la instituțiunea italiană a *podesiatului*. Adică, cheamau să-i guverneze străini cu bună reputațiune și-i puneau să jure că vor fi «fără ură, fără părtinire, fără frică, fără profit personal.» Chiar aleși, conducătorii comunelor eșiau cam din aceleași familii, cari formau un fel de aristocrație, cu timpul foarte restrânsă și pretențioasă.

Magistrații exercitau puterea judiciară. Pedepsiau cu amenzi, cu bătaie, cu moartea. În unele orașe pedeapsa capitală și mutilațiunea și-o rezervă seniorul. De altfel în oraș, nu toți erau supuși comunei: nici preoții, nici castelanii, nici stradelul, sau suburbiile rezervate de suzeran, nu intrau în jurisdicțiunea ei.

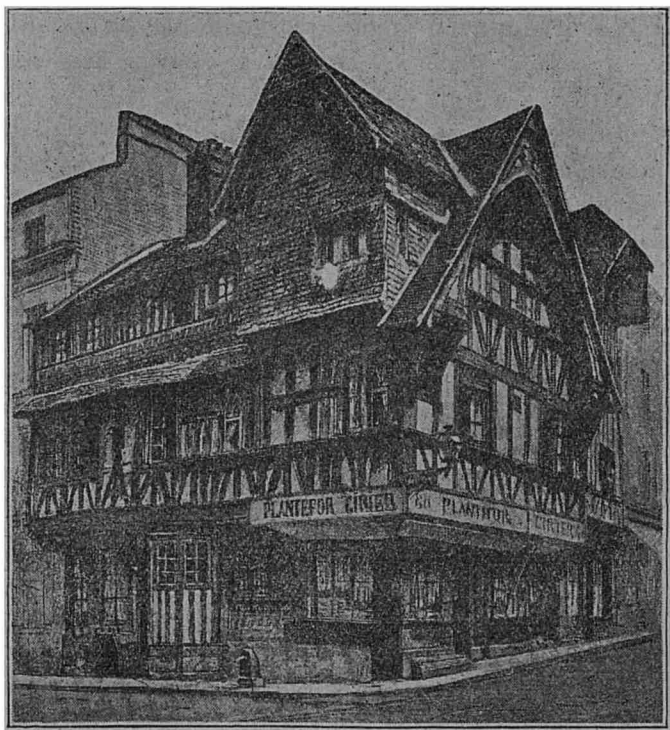
Comuna avea *pecetia* și *clopotul* ei, cea dintâiu semnul puterii judiciare, administrative și legislative; cel de al doilea, atârnat în turnul cel mai mare, ca să dea de veste poporului că vreun pericol amenință. Clopotul chema pe cetățeni la adunare, cu el se sună ora începerii și a părăsirii lucrului, cum și învelirea focului. Când orașul își pierde libertatea, i se sfărâmă pecetia și i-se luă clopotul.

Comerțul și Industria. În timpul cruciatelor, din pricina transportării atâtor sume de oameni, orașele au început să se îmbogățească. Acea lume avea nevoie de haine, de arme, de hrană, de transport și pentru îndestularea acestor trebuințe încep să se desvolte comerțul, mai întâiu, meseriile mai pe urmă.

Veneția avea partea sa de oraș în Constantinopole, avea porturile ei pe marea Neagră până în fundul mării de Azov, pe unde întreținea relațiuni comerciale cu Rusia și cu țerile

Asiei. Genova și Pisa se întreceau cu Veneția în a monopoliza comerțul cu orientul, iar după ele veniau Marsilia, Barcelona și altele.

Relațiunile cu Arabii deșteptară la Europeni gusturi noi și trebuințe necunoscute. Incepură să se fabrice stofe de lux, mătăsuri, catifele, oglinzi, hârtie, siropuri. Primii lucrători ocupați cu facerea zahărului i-a stabilit în Sicilia Frederic II, în 1239. Industria a urmat comerțul, pentru că numai după ce ne obișnuim cu utilizarea produselor, ne vine în minte cugetul ca să și le producem noi, nu numai să le consumăm.

Casă medievală în oraș.

Diferite piedici se puneau însă în calea propășirii comerțului. Eră mai întâiu o prejudecată contra mijlocitorilor. Producătorul trebuia să vândă, sau la prăvălia lui, s'au în piață :

dacă în drum ar fi găsit un mijlocitor, care ar fi vrut să-i cumpere toată marfa, nu trebuia să o vândă, căci mijlocitorul putea vinde cu câștig și să strice prețurile. Ca o concesiune fu considerată deschiderea de prăvălii, unde cineva putea numai vinde lucruri, fără să le și producă.

O piedică mare era lipsa de drumuri, lipsa de poduri peste ape. Se treceau râurile prin vad, uneori pe poduri plutitoare. S'a considerat ca o mare faptă zelul unui păstor, care a interesat toată lumea, spre a construi un *pod la Avignon*, în secolul XII. Apoi, nenumărate taxe se plăteau la trecerea prin târguri, pe drumuri, pe poduri. S. e. un car cu lucruri de băcănie trebuia să plătească la trecerea printr'un oraș o livră de piper.

Calătoriile erau nesigure, încât scriitorii timpului declară că țara e plină de hoți și că de răul lor nimeni nu îndrăznește să plece pe drumuri. În Germania, după Frederic II, castelanii răpiau și vitele, țăranilor, încât aceștia îi porecliau *cavaleri de vaci*.

Împrumuturi de bani se făceau cu greu, căci biserica interzicea luarea de dobândă, încât creditul întreg era în mâna Evreilor, cari împrumutau cu interese enorme. Filip August autoriză dobânda de 46 la sută. Alături cu Evreii, mai făceau operațiuni de bancă Italienii sau Lombarzii, cari știură să interpreteze canoanele bisericii și-și întinseră operațiunile în toată Europa.

Căile comerțului. Marea Mediterană era străbătută de corăbii, cari mergeau la Alexandria să ia produsele Indiei, parfumurile Arabiei, mătășurile Siriei și Chinei; mai ales piperul, de care în evul mediu se făcea mare consumațiune, se puneă și în vin. În schimb, Europa trimetea orientalilor lănuri din Italia, postavuri din Flandra, sclăvi cumpărați pe țărmurile mării Negre. O altă cale pe apă, care nu se dezvoltă decât în secolul XIII, fu calea mării nordice și baltice. Pe această cale se procurau materiile brute. Negustorii din Lübeck, Bremen, Amsterdam aduceau piei din Anglia, lemn

din Norvegia, gudron din Suedia. Căile de penetrație în continent urmau cursul Rinului și pe al Dunării.

Centrele comerțului. Târgurile. În Germania centrele comerciale erau cetățile din Bavaria, *Augsburg* și *Nürnberg*, afară de porturile dela mare. Anglia în evul mediu n'a fost stat comercial și n'avea centre de comerț.

Dar între centrele mari se țineau mulțime de târguri și de bălciuri: seniorii atrăgeau cu insistență pe negustori, căci încasau taxe asupra obiectelor vândute cum și chiria locului. Erau vestite târgurile dela *Rouen*, *Reims*, *Orléans*. Bălciuri vestite, la cari se adunau negustori din toate părțile, la anumite zile, erau în Germania la Frankfurth pe Main, la Aachen. Erau vestite târgurile din Flandra, mai ales cele din *Champagne*.

Hansele. Mai multe cetăți formau asociațiuni, ca să se apere și să facă împreună comerț (hansa=asociație). Au fost mai multe hanse. Una în nordul Franciei uniă 17 cetăți, alta *liga de pe Rin*, mai târziu asociațiunea suabică, dar cea mai vestită a fost *hansa teutonică*. Intemeiată în secolul XIII de orașele Brema, Hamburg, Lübeck, această asociație a crescut până la 80 de orașe. Hansa ținea în mâna ei tot comerțul țărilor nordice, dela Londra la Novgorod, pe al Angliei și pe al Rusiei. Avea armate și flote puternice, ridică fortărețe în țeri streine și încheia tratate. Numai cu numele era supusă împăraților, iar coroanele regilor scandinavi se zicea că sunt marfă hanseatică. Puterea hansei teutonice a scăzut odată cu descoperirea lumii noi și cu împuternicirea statelor nordice. Capitala ei era Lübeck.

Organizarea muncii. Meseriașii de același fel locuiau toți în aceeași parte a orașului și formau o breaslă (*métier*, *Zunft*). Reglementarea breslelor era foarte amărunită. Mai întâiu, nu putea fi cineva meșteșugar, fără să fi fost ucenic. Primirea unui ucenic era reglementată, cu obligațiuni luate de amândouă părțile, în fața persoanelor cinstite. Numărul ucenicilor era fixat fiecărui maestru (din 78, într'un timp, 49 aveau drept să aibă 1—3 ucenici, iar 29 puteau avea mai

mulți), ca să nu se producă prea mult și să scază prețul mărfii. Anii de ucenicie țineau dela 3 până la 12, căci nu învățau numai, cum să transforme materia primă, dar de multe ori cum să-și fabrice uneltele (ciocane, pile, clește) și pentru că era un mijloc de a avea muncă fără plată. Dacă un ucenic fugia, îl aducea cu forța, uneori îl vindea unui tovarăș de meserie, pentru restul anilor de ucenicie.

Ucenicul, cu bilet de învățătură și cu concediu în regulă dela patronul său, se putea angaja calfă la un alt patron, dar nu putea lucra pe socoteala sa unui particular. Ziua de lucru era dela răsăritul până la apusul soarelui. Ora de începere și de încetarea lucrului se anunța cu clopotul cetății.

Intrarea în patronat nu era îngreuiată, se cerea numai să fi terminat ucenicia. În secolul XIII, se introduse obiceiul ca să se treacă un examen. În Germania se cerea ca patronul să fie căsătorit și să aibă oarecare avere. Primirea în corporație era un act solemn, noul meșter jură că va exercita profesiunea cu cinste și că va observa regulamentele.

Corporația reglementa cum să se fabrice, în ce zile să se lucreze și în ce ore. Noaptea, în general, nu era permis lucrul, ca fiind de calitate proastă și pentru că era mare frică de foc. Casele erau îngrămădite și un foc puneă tot orașul în flăcări, de aceea se sună stingerea lumânărilor. Meseriașii lucrau la fereastră sub ochii publicului. Se prescria cât aur trebuie pus în cutare aliaj și cu ce preț trebuie vândut, se examină marfa și nu se puneă în vânzare decât, dacă era recunoscută curată, altfel se confiscă sau se ardea. Intr'un cuvânt meșterul era sclavul corporației libere.

Corporația își alegea pe staroste și pe ajutoarele lui (*garzi, maiștri, consuli*) cari inspectau atelierele, controlau calitatea obiectelor, confiscau mărfurile rele, puneau la amenzi.

Rezultatul acestor reglementări era înlăturarea concurenței, rămânerea tuturilor cam în aceeași stare economică, apropiere mare între calfă și meșter, în fine lipsa crizelor de produc-

țiune și posibilitate pentru toți lucrătorii de a ajunge patroni. Astfel, regimul breslelor a dominat industria, timp de sute de ani, căci eră folositor tutulor meșteșugarilor.

26. *Cultura apuseană.*

În timpul cruciatelor, cultura medievală a atins culmea. Cele mai însemnate instituții și produse ale ei (cavalerismul, poezia epică și lirică, arta războiului, moda îmbrăcămintei, arhitectura gotică, universitățile) își au originea în Franța, care, din secolul XII, ia conducerea spirituală a apusului.

Religia și obiceiurile. Slavii din Germania au fost creștinați cu forța de mai mulți prinți, dintre cari mai însemnați au fost Albert Ursul și Enrie Leul.

Convertirea Prusiei s'a săvârșit tot cu sabia de către cavalerii teutoni, sprijiniți de cruciatele creștinilor din apus. Cavalerii așezară în regiunile coprinse dela *Borusi* coloniști germani, cari ajunseră la însemnată dezvoltare și avură cetăți însemnate. Cea mai însemnată cetate, capitala ordinului, eră Marienburg.

Convertirea provinciilor baltice, a făcut-o un ordin de călugări, numiți *purtători de sabie*, în secolul al XIII. Ei s'au unit apoi cu Cavalerii Teutoni. Suedia a fost creștinată în secolul XII, iar *Norvegia* de către Canut cel Mare.

Credința eră însă întunecată de superstiții și de practici păgânești. Cuminecătura, crucea, rugăciunile, erau fetiși sau formule magice, prin cari se credeă că se atinge un scop, fără considerațiune la starea morală a celui, care se serviă de ele. Orașele și satele erau străbătute de *frați asceți*, pe jumătate escroci, cari vindeau o bucătică din pânza corăbii Sf. Petru, un fulg dela ingerul Gabriel.

Dracul interveniă foarte des în afacerile oamenilor, mai cu seamă în ale călugărilor. Odată, un om religios ascultă cântând pe un cleric, cu accente foarte frumoase, ca de harpă: «nu e voce de om, zise el, e glasul dracului.» Îndată exorcisă pe dracul și pe loc corpul căzû putred: căci fusese un corp mort în care intrase dracul. Virtuțile creștine se reduceau la milostenii date cerșetorilor, la posturi și chinuri corporale. În secolul XII și al XIII, când religiozitatea a fost mai mare, și brutalitatea a fost mai mare, cum și

patimile rele. Preoți beți își uitau hainele prin cârciumi, unii țineau cârciumă și imbiau lumea să bea. Pregătirea pentru preoție era nulă. Un prelat, sever, nu întreba pe preot asupra înțelesului scripturii, ci-l puneă la analiză: ce e *aperta*? — Substantiv. — Nu e altă parte de cuvânt? — Ba da, participiu. — Dela ce verb?.. Conjugă compati.»

Științele și învățământul. Decând Carol cel Mare ordonase preoților să învețe pe copii, se găseau școli primare și prin sate. În ele se învăța catehismul, puțină scriere, socoteală și gramatică. Pe la mănăstiri erau școli mai înalte, iar mănăstirile mari erau centre de învățatură înaltă. Supraveghetorul, cu voia episcopului, acorda permisiune de a învăța (*licentia docendi*) celor cari învățau în școli mai mici.

Tăran din sec. XIII.

Maiștrii vestiți treceau din mănăstire în mănăstire, ca și studenții. Științele, învățate în tot evul mediu, erau împărțite în două cicluri: *trivium* (gramatica, retorica, dialectica) și *quadrivium* (aritmetica, geometria, astronomia, muzica). Coronarea lor era teologia.

Universitatea din Paris a început să fie celebră cu *Guillaume de Champeaux* (1103) și cu *Abailard*, elevul lui, însă n'a fost recunoscută decât sub Filip August. Ea s'a format din școala de pe lângă catedrala Notre-Dame. Era împărțită în patru facultăți, iar studenții în patru națiuni (Englezi, Francezi, Normanzi, Picarzi). Studenții erau cheltuitori și provocau dese scandaluri, cei săraci se întrețineau și cu cerșitul. De aceea, s'au găsit suflete miloase, cari au întemeiat pentru cei din urmă *aziluri* și *colegii*, cum a făcut după

alții, Robert de Sorbon. Universitatea era considerată ca o mănăstire, profesorii nu se puteau căsători. Între universități, una era vestită printr-o facultate (Parisul prin filosofie și teologie) alta prin altă facultate (Montpellier prin medicină, Bologna, cea mai veche, prin drept). Filosofia, cum s'a înțeles în evul mediu până la anul 1500, se numește *scolastică*. Scolastici se ocupau mai ales cu logica și se întemeiau pe scrierile lui Aristoteles atât de mult, încât în ele căutau să vadă, dacă stă că untdelemnul îngheață în timpul iernei. Unii din ei au fost spirite originale, cari au atras împrejururile mii de studenți. Astfel a fost *Abailard*, care încercă să explice dogmele și să *crează fiindcă înțelege*. El a fost persecutat de biserică, a rătăcit din loc în loc, s'a retras în pustiu, dar elevii îl găsesc în pustiu și cuvântul lui răsună din nou. În cele din urmă, Bernard se ridică în contra «stultilogii» lui Abailard. Să înțelegi și apoi să crezi? Și dacă nu vei înțelege să nu mai crezi? Un conciliu condamnă învățătura lui Abailard și-l închise în mănăstirea Cluny, unde și-a sfârșit viața. El pune chestiunile ca sofistii greci, cu *pro* și *contra* (*Sic et Non*) aducând argumente pentru amândouă tezele și lăsând pe cititor să hotărască. După el, această metodă dialectică deveni generală, Cel mai mare nume al scolastice este *Thomas de Aquino*, ale cărui lucrări filosofice au fost declarate ca filosofia bisericii catolice. Prințul cugetării în evul mediu a fost *Roger Bacon* (sec. XIII). El a studiat în universitatea din Paris, a fost călugăr, a fost persecutat de biserică. Bacon nu admite ca să crezi numai după tradiție și pe baza autorității (non sapit nisi datur ejus ratio). El recomandă experiența (domina scientiarum omnium et finis totius speculationis) iar despre fizică zice, că e neputincioasă fără puterea matematicilor.

Învățații medievali, cu toată lipsa de experiență, au făcut lumii un mare bine, au inventat *ochelarii*.

Literatura. Pe când clericii și învățații scriau în latinește, în limbile moderne au scris cavalerii și burghezii, cari aveau instrucțiune destul de mediocră. Nu numai din pricina ig-

moranții însă, ci și din pricina credinței profunde nu se întrebau oamenii asupra cestiunilor tragice, despre raportul dintre virtute și fericire, despre originea și scopul omului pe lume. Poeții erau mișcați numai de sentimentul rășboinic și de sentimentul iubirii, de critica răutăcioasă a societății feudale.

Cântăreți populari, numiți *jongleurs* (joculatores) treceau din castel în castel, cântând subiecte de epopee națională, în acompaniarea cu un fel de cobză (*vielle*). Subiectul lor eră isprăvile (*gesta*) lui Dagobert, ale lui Pipin, ale lui Carol Martel, mai ales ale lui Carol cel Mare. Cu vremea, cântecele se amălgamează, se lungesc, se modernizează de cântăreții posteriori și astfel au rezultat lungile poeme epice din secolul XII. Cel mai frumos cântec epic în limba franceză este al lui *Charroi de Nismes*. Cele mai multe au subiecte din luptele lui Carol cel Mare și ale *paladinilor* săi (*La chanson de Roland*).

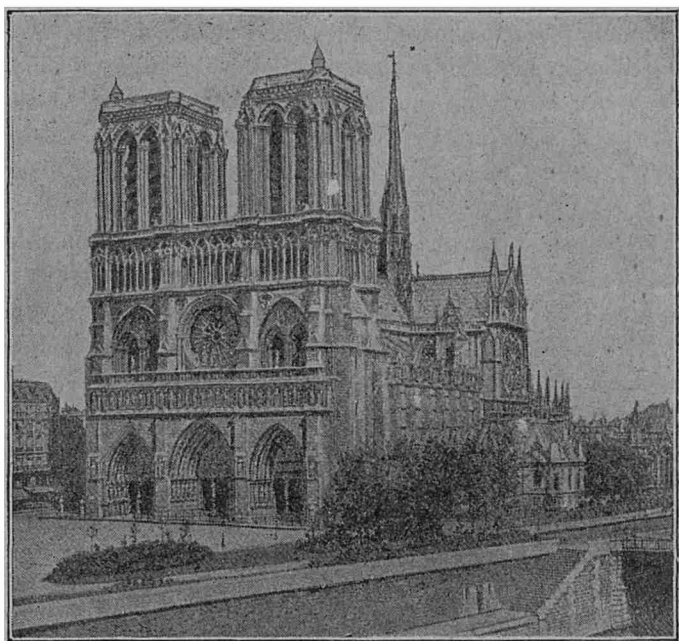
Pe lângă subiecte naționale, truverii căutară subiecte în tradițiunea greacă și romană. Astfel au fost tradițiunile despre rășboiul Troei, despre Alexandru cel Mare și despre Iuliu Cesar, cari se închipuiau după modelul lumii feudale. Mai frumoase au fost subiectele de origine britanică: *Arthur*, *Tristan*, *Perceval*. Cel mai celebru truver a fost *Chrétien de Troyes*, care trăia în secolul 12, și ale cărui opere s'au imitat în toate țerile. În sudul Franței, în locul poemelor epice înflori poezia lirică, cultivată de *troubadours*, dintre cari cel mai însemnat a fost *Bertrand de Born*, contemporan cu Rihard Inimă de Leu. Cântecele lor lirice au fost imitate în Germania de *Minnesänger*, dintre cari cel mai mare este *Walter von der Vogelweide*.

Limba franceză eră răspândită în secolul XII și XIII în Spania, în Portugalia și în Italia. Scriitori italieni scriau de preferință în franțuzește. Astfel, venețianul *Marco Polo* a scris în franțuzește călătoriile sale în China.

Poezia burgheză coprinde povești în proză cu intențiunea de a înveseli pe cititor, sau de a critica clasele societății. Poveștile de animale din *Roman du Renard* coprinde părți

frumoase, cari au făcut să fie imitat de scriitori însemnați.

Încât privește istoria, cea dintâiu operă serioasă, chiar un cap de operă, este *Çonquête de Constantinople* de *Villehardouin*, senior, care a luat parte la cruciata a patra și care a luat partea sa de câștig din cucerirea imperiului de răsărit. Cruciata a șaptea a fost istorisită de *Joinville*, alt însemnat scriitor.

Notre-Dame Paris).

Artele. Bisericile se construiau joase și masive, căci nu se deslegase problema ca să se construească înalt, fără pericol pentru soliditate. Dar din secolul XI, începe în Franța să se construească, alături de zidurile bisericii, niște picioare groase de zidărie, exterioare (contreforts) și legate cu zidurile dintâiu prin niște arcuri. Presiunea coperișului asupra zidurilor se exercită și asupra zidurilor exterioare, prin mijlocul acelor

arcuri. Zidurile exterioare și arcurile erau ca niște propte, cari împiedicau să cază zidurile principale. Cu modul acesta, s'au putut ridica bolțile la înălțimi ne mai văzute și în zidurile laterale, cari nu mai susțineau singure presiunea, s'au putut practica ferestre mari, spre a lăsa multă lumină.

Stilul numit gotic, în realitate este francez. Italienii l-au numit gotic sau barbar, iar din pricina întrebuițării arcului ascuțit (ogivei) s'a numit și stil ogival.

Cele mai frumoase catedrale gotice sunt cea dela *Reims*, *Chartres*, *Amiens*, *Notre-Dame* din Paris, catedrala din *Cantorbery*, din *Strassburg*, *Colonia*, *Viena*... Dimensiunile acestor catedrale ajunseră colosale. Cea din *Colonia* este lungă de 140 metri, lată de 45 și înaltă în mijloc de 45.

Fecioara. sculpt. sec. XIII.
(Reims).

Și nu numai în construirea catedralelor, s'a dovedit priceperea arhitecților medievali, dar și în construirea castelelor tari, a fortărețelor, a primăriilor din unele orașe și a unor palate episcopale.

În arta ornamentării, multă vreme artiștii s'au mărginit să copieze motivele anticității sau Bizanțului, dar din secolul XII încep să se

înspire dela motivele vii, ce le aveau dinaintea ochilor. Copiază plante de apă (iris, nenufăr) apoi pălămidă, ferigă, rămuri de iederă, coardă de viță, pătrunjel, cicoare... Statuile dela *Chartres*, cele mari dela catedrala din *Reims* (în totul 2500) sunt statui moderne, fiecare cu caracterul ei «care rămâne săpat în memorie, ca amintirea unei ființe vii, pe care ai cunoscut-o.»

Arte decorative. Decorarea pereților în catedrale se obține prin picturile murale, iar a ferestrelor prin picturile pe sticlă, sau vitrouri. În secolul XIII, pictura murală se liberează de imitarea bizantină și întrebuițează cu profuziune aurul, colorile albastru și roșu, însă spațiul ei eră mărginit,

din pricina marilor ferestre. Pictura pe sticlă este o artă medievală, care începe în secolul XII. Ea seamănă cu mozaicul : se iau bucăți de sticlă felurit colorate, se potrivesc spre a produce efectul și se lipesc cu plumb. Văzute de aproape, aceste picturi păreau barbare, dar văzute de jos și de departe, detaliile se pierdeau, persoanele apăreau în proporții armonioase și pereții «semănau că sunt construiți cu lumină.» Ele sunt foarte potrivite pentru edificii înalte și în țeri cu lumină puțină, cum sunt țerile nordice.

Muzica. Cei vechi au cunoscut numai melodia, armonia este de origine barbară. Ea apare în secolul X și desăvârșirea ei ține până în secolul XVI. Prima notațiune se obține prin niște semne, scrise d'asupra cuvintelor, căci portativ nu există până în secolul XI (*Gui d'Arezzo*). Tot pe acea vreme, încep să se cânte mai multe părți de odată (*diaphonia*). Indată începe epoca muzicii înalte. Cele mai frumoase imnuri liturgice sunt din acea vreme, reprezentarea misterelor este adevărată operă. În 1285, la Neapole, se reprezintă o pastorală, prima piesă lirică profană. Și în muzică, toate țerile au suferit influența Franței, afară de cântecele minesingerilor, cari au o notă particulară, prin care Germania se distinge, chiar de atunci, în istoria muzicii.

47. *Imperiul bizantin și vecinii săi. Imperiul româno-bulgar.*

Dinastia Comnenilor a dat imperiului bizantin prinți dibaci și viteji, cari au putut rezistă și atacurilor barbare, și cruciaților, cari treceau prin Constantinopole în Palestina. Această familie demari proprietari, eră de origine din Asia, și fu ridicată la imperiu de către Alexios.

Alexios Comnen (1081—1118). A fost general capabil și iscusit diplomat. Contra lui a venit Robert Guiscard, a învins armata bizantină, compusă în mare parte de Saxoni, cari fugiseră din Anglia, după înfrângerea dela Hastings. Alexios pierdù Macedonia și Tesalia, se văzù amenințat în

capitala sa, dar prin bani reuși să revolte contra lui Robert sudul Italiei. Robert trebui să părăsească peninsula balcanică, când se întoarse, peste trei ani, fu învins de Greci aliați cu Venețienii, iar Alexios cuceri toate ținuturile din nou.

Un soi de barbari turci, numiți *Pecenegi*, pătrunseră în peninsula și amenințau capitala, dar Alexios se aliă cu *Cumanii* contra lor și-i învinse cu desăvârșire, la gura râului *Marița*. Contra Cumanilor a venit el pela Vidin și a pătruns în țara noastră, până pela râul Jiu, sau Olt.

În urma slăbirii sultanatului din Iconium, în prima cruciată, Alexios ocupă coastele și mare parte din Asia mică. Trebui să susțină însă necontenite lupte cu prinții cruciați, mai ales cu Bohemund din Antiohia. Acesta se întoarse în Europa și atacă cu o mare armată coastele Epirului, dar fiind învins, fu nevoit să-i jure supunere pentru Antiohia. Astfel Alexios Comnen restabilă puterea imperiului.

Fiul său *Ioan II* (1118—1143), nobil și viteaz, a fost numit de popor Ioan cel Bun (Kalojoannes). A purtat războaie fericite cu Turcii, cărora le-a luat mai multe cetăți din Asia, cu Sârbii și cu Ungurii. Tocmai când eră în expediție, ca să supui statele creștine din Palestina, de unde voia să meargă apoi asupra Egiptului, îl ajunse moartea.

Manuel Comnen (1143—1180). Fiul lui Ioan este una din cele mai însemnate figuri din istoria imperiului. Chiar în apus eră recunoscut ca model de cavaler. Puternic, curajos, inteligent și instruit, descrierea izbânzilor lui pare poveste, nu istorie adevărată. Deși învins de Turci într-o bătălie, el părăsi locul cu 30 de săgeți înfipite în scut. Se coboră în lupta de întrecere și provocă pe cei mai viteji cavaleri ai apusului. S'a căsătorit de două ori cu prințese apusene, primii în armatele sale pe apuseni, introduse în Constantinopole luptele de întrecere.

Manuel a atacat Egiptul și nu s'a retras dela asediul Damietei, decât când a aflat că Turcii înaintează în Asia. El supuse pe Sârbi, învinse la *Semlin* pe Unguri și-i constrânse să primească directiva din Constantinopole. Într-o luptă contra

Ungurilor, Manuel a venit prin țara noastră, a primit chiar ajutor dela Români. Anume, armata română a intrat în Transilvania prin trecătorile Munteniei, pecând altă armată atacă pe Unguri prin Moldova. Victoria a fost deplină, ea se datoră Românilor, cum singur împăratul spune. El avu certuri cu Venețienii, cari monopolizaseră comerțul imperiului. Venețienii se aliară cu Frederic Barbarossa, cu regatul Siciliei și obținură din nou privilegiile comerciale. Cu toate acestea, în zilele lui Manuel, Constantinopole eră centrul politic al lumii.

Căderea împărăției (1180—1204). Murind Manuel, lăsă un copil de 13 ani, sub epitropia împărătesei Maria, o «latină», care se înconjură de curtezani. Nobilii dela palat revoltară poporul, care și mai înainte eră foarte ațâțat contra apusenilor. Un văr al lui Manuel, *Andronic Commen*, profită de nemulțumirea generală. Acest prinț, capabil de toate virtuțile și de toate viciile, se arătase rău guvernator, trădător, încercase să ucidă pe Manuel, în cele din urmă devenise om grav și religios, autor de tratate teologice. El câștigă în parte-i flota și populația, se declară apărătorul împăratului copil, sugrumă pe Maria și o aruncă în mare, se încoronă împărat, sugrumă apoi și pe copil. Ca toți tiranii, își exercită cruzimea contra tuturilor celor mai mari: execuțiuni, mutilări, confiscări. Cu poporul de jos căuta însă să fie drept. Ușură impozitele, desființă cumpărarea demnităților statului, împușină cheltuielile curții. Însă înfrângerii externe îi aduseră peirea. Normanzii din Sicilia cuceriră Salonicul și uciseră un mare număr de Greci. *Isaac*, din puternica familie *Angelos*, când eră să fie omorât, sări asupra gădelui și-l ucise pe loc, apoi se refugiă în Sfânta Sofie. Mulțimea îl proclamă împărat. Andronic, cu o mână tăiată și cu un ochiu scos, fu dat în mâinile mulțimii.

Isac a fost însă un leneș și un risipitor. Având nevoie de bani a pus impozite grele asupra locuitorilor și a provocat răscoala Românilor și a Bulgarilor, cari au întemeiat imperiul româno-bulgar. A fost vrăjmașul lui Frederic Barbarossa și n'a putut scăpa însula Cipru, ca să nu fie cucerită de Englezi.

Alexios, fratele său, sprijinit de armată, se proclamă împărat, îi scoate ochii și-l închide în palat. Însă fiul lui Isaac, numit tot Alexios, propuse cavalerilor din cruciata a patra, ca să restabilească pe tatăl său ca împărat și astfel a lăsat soarta imperiului în mâinile cavalerilor, cari au cucerit Constantinopole (1204).

Căderea imperiului bizantin se datorește ticăloșii urmașilor lui Manuel, are însă și cauze mai adânci în lipsa de patriotism a populațiunilor, în puterea prea mare a bisericii, în mizeria economică a imperiului și în inferioritatea armatei.

Toate populațiunile imperiului erau contra lui, chiar poporul de jos se bucură, când Latinii cuceriră capitala și căută să cumpere dela învingători prada de războiu. Apoi Sârbii, Românii, Bulgarii căutau să aibă statul lor, nu să lupte pentru un imperiu, care nu era al lor. Chiar regiuni grecești se rupeau din unitatea imperială: Cipru formă un stat independent sub un Comnen, Trebizonda de asemenea. Episcopii și egumenii se declarau independenți în câte o insulă, sau în vreo regiune inaccesibilă. *Cantacuzinii* erau independenți în Tracia: o desmembrare ca în apus.

Biserica persecută cu o asprime teribilă pe bogomili (victimele se numărau cu zecile de mii) însă nu făcea nimic pentru instrucțiunea poporului. Activitatea ei se reducea la forme, la ceremonii, la ascetism exagerat. Unii călugări se îngropau până la genuchi, ca să semene cu coloanele; alții se înarmau, formau cete rățăitoare, străbăteau provinciile, jefuind poporul, atacând pe preoți și pe episcopi.

Prin privilegiile acordate Venețienilor, Genovezilor și Pizanilor, toată producțiunea căzuse în mâinile străinilor. Chiar dacă n'ar fi cucerit capitala prin luptă, Venețienii erau să o ia pe cale economică.

Impozitele ajunseseră atât de apăsătoare, încât cetăți numeroase din Asia se deteră de bună voie sultanului din Iconium. Împăratul, în pompa și în luxul lui, semănă cu moștenitorii săraci ai familiilor bogate, cari nu posedă decât vasale și obiectele de artă.

Armata era compusă din străini, flota lipsită de totul. O flotă puternică ar fi împiedicat cucerirea Ciprului. În luptă rămăseseră înapoi, încât un apusean zicea că un cavaler latin poate să se lupte cu 15 cavaleri greci.

Literatura bizantină din secolul XII și XIII, se găsea într'o adevărată renaștere. Au fost patru istorici însemnați, dintre cari numim pe fata lui Alexios I, pe *Ana Comnena* și pe *Kinnamos*, istoricul lui Manuel.

Imperiul latin de răsărit. După ce arseră suburbii în tregi, cruciații își împărțiră imperiul de răsărit. *Balduin* de

Flandra fu ales împărat; *Bonifaciu de Montferrat*, un alt cap al expedițiunii, fu rege al Salonicului; *Dandolo* luă pentru Veneția o parte din Constantinopole, o mare parte din litoral și cea mai mare parte din insule. Ceilalți capi cruciați își constituiră ducate și comitate în diferite regiuni. În unele părți rămaseră suverani greci. Astfel, la *Nicea* se proclamă împărat *Teodor Lascaris*, alții luau alte titluri.

Imperiul latin n'a ținut multă vreme. Căci nici cruciații nu se înțelegeau între ei: Balduin se certă cu Bonifaciu, care până unde să se întindă, ceilalți suverani greci se apărau cu tărie, imperiul româno-bulgar amenință în tot momentul capitala. Slăbiciunea reală a imperiului latin a fost însă numărul mic de apuseni, cari se aflau ca și pierduți printre locuitorii peninsulei cu cultură proprie, cu tradiții istorice, conștiinți de limba și de religia lor.

Sârbii. Cel dintâiu rege, cu adevărat, al Sârbilor a fost *Stefan Nemanja*, contemporan cu împăratul Manuel. La moartea acestuia, Stefan cuprinde dela Greci *Niș*, *Herzegovina*, *Muntenegru*. El știă să se impună marilor jupani. Un fiu al lui a fost venerat ca sfânt, *Sfântul Sava*, făcător de minuni și inițiatorul unei mișcări literare. Biserica sârbească a fost recunoscută de patriarhie ca biserică autocefală.

Fiul lui Stefan, numit tot Stefan, a primit coroana regală și dela Roma și dela Constantinopole, de aceea se numește *Stefan I* (pela 1220).

Imperiul Romano-bulgar. În peninsula balcanică se găseau un mare număr de Români, nu descendenți din cei dela nordul Dunării, ci urmașii romanității, care până la năvălirea Slavilor umpluse peninsula balcanică, dela marea Adriatică până la marea Neagră. Astfel Tesalia se numiă în secolul XII *Valahia mare*, în Albania eră o altă *Valahie*, în alte părți de asemenea. Rareori vine vorba în cronicarii bizantini despre acești Români, până când în secolul XII ei se revoltară contra imperiului bizantin.

Isac Angel puse impozite grele și asupra Românilor, cari erau păstori. Doi frați, *Petru* și *Asan*, meraseră să se plângă

împăratului. Plângerea însă nu le fu luată în seamă, ba Asan fu și palmuit, fiindcă vorbiă prea cu îndrăzneală.

Cei doi frați răscoală atunci contra Grecilor pe Români și pe Bulgari, se unesc cu Românii dela nordul Dunării și încep luptele cu împăratul bizantin (1186). Petru își puse coroana împărătească și luă titlul de Țar. Capitala statului era *Târnova*, iar autorității lui era supusă, dacă nu toată Muntenia, cel puțin părțile ei depe lângă Dunăre. Cât de mare era puterea lor, se vede din ajutorul, pe care îl promiteau lui Frederic Barbarossa, când a trecut prin peninsula balcanică, în cruciata a treia. Petru propunea împăratului să-i dea 40.000 de ostași, numai să-i ajute să cucerească Constantinopole. Împăratul nu voi și Constantinopole căzù în mâinile Latinilor, cari nu puteau forma un stat durabil.

Însă Asan fu asasinat de *Ivanco*. Acesta se proclamă țar la Târnova, dar Petru izbuti să recucerească orașul și tronul, până fu și el asasinat.

Ioniță (1197—1207). Al treilea frate conduse statul. El trăise la Constantinopole și primise educațiune grecească, a fost însă cel mai mare inamic al Grecilor, voia să fie un «omoritor de Greci» precum Vasile II fusese de Bulgari. El purta lupte cu Ungurii și-și întinse stăpânirea până la Belgrad.

Citind despre relațiunile vechilor regi bulgari cu papa, Ioniță intră în legătură cu papa Inocențiu III, căruia îi trimise scrisori respectoase. Papa laudă origina lui romană și-l îndeamnă să fie și cu credința, așa cum îi este originea. După mai multe deputațiuni, papa îi dă titlul «*Bulgarorum et Blahorum rex.*» Un cardinal vine la Târnova, aducând o coroană, cu care îl încoronază în ziua de 7 Noemvrie 1204. Ioniță, cu tot poporul său, trecu la catolicism.

Când cruciații coprinseră Constantinopole, Ioniță voi să intre în alianță cu ei, fu însă respins în mod necuviincios de îngânfatul Balduin și împăratul român îi declară război. În 1205 armata lui Ioniță, mărită cu mulți Greci, cari, în ura lor contra Latinilor, uitară răul ce le făcuse Ioniță, vine la luptă sub zidurile Adrianopolei cu armata latină, comandată

de Balduin. Infrângerea cavalerilor a fost dăşăvârşită. Cei mai de frunte cavaleri au murit, Dandolo abiă a scăpat cu fuga, Balduin a fost prins şi aruncat în închisoare, unde a murit. Apoi atacurile contra cetăţilor greceşti şi statelor latine nu mai conteniră. Regele Bonifaciu căzu într'o cursă şi capul i se aduse lui Ioniţă, Salonicul fu înconjurat. Însă la asediul acestei cetăţi, împăratul român fu ucis de un trădător.

Assan II (1218—1241). După mai mulţi ani de turburări, imperiul româno-bulgar fu condus de fiul lui Asan şi ajunse la culmea puterii, căci Asan II eră mare general şi mare om politic. Purtă lupte strălucite cu Latinii şi cu Grecii, alianţa sa eră căutată de cei mai mari suverani. Un partid puternic de Latini voia să-l aleagă epitrop al împăratului latin *Balduin II*, refuzul celorlalţi a costat scump imperiul, căci Asan a atacat Tracia. Împăratul Frederic II, intrase în înţelegere cu el, ca să lupte împreună contra partidului papal, reprezentat în răsărit de imperiul latin şi de regele Ungariei. Asan se lepădă de catolicism şi împreună cu tot poporul intră în sânul bisericii ortodoxe. Papa îndemnă pe regele Ungariei să meargă în contra lui, însă năvălirea Tatarilor puse sfârşit planurilor ungureşti. Chiar în timpul acestei năvăliri, muri Asan şi după câţiva ani se stinse familia lui, iar statul bulgar se desmembrează şi duce o viaţă neînsemnată, până la supunerea lui de Turci.

Nici imperiul latin n'a mai avut alt împărat, afară de Balduin II (1228—1261), care a petrecut tot timpul în apus, cerând ajutor, ca să se poată apăra. Un împărat grec din Nicea, intră în Constantinopol şi restabilă imperiul bizantin în 1261.

28. *Europa răsăriteană. Ungurii. Ruşii. Tătarii.*

După ce s'au creştinat, Ungurii tot n'au trecut cu uşurinţă la viaţa civilizată. Ei nu aveau oraşe, încât oraşele ungureşti s'au ridicat prin influenţă străină, mai cu seamă germană, şi până în secolul XII, petreceau vara în corturi, iar iarna în

coverci de trestie. Treccând însă la creștinismul roman și fiind așezați la marginea lumii catolice, au fost, încărcăți de papă cu favoruri nemeritate. Regilor unguri le îngăduiau papii să combată pe creștinii shismatici și să-i aducă la biserica romană. Astfel, credeau ei că au drept asupra țărilor vecine, deci și asupra noastră. Pretențiunile le erau însă mai mari decât puterea, căci regi mari unguri au fost prea puțini (2, 3) cei mai mulți nu ieșiseră din starea de sălbăticie, erau cruzi, desfrânați, se omorau pentru domnie, își scoteau ochii, se răsturnau unul pe altul. Astfel *Petru I*, fiul lui *Stefan cel Sfânt*, a fost alungat, apoi întronat, în fine detronat și orbit. Urmașul său, *Andrei I*, a domnit vre-o 10 ani, dar apoi au început iar certe și lupte până la *Ladislaus I*, care a fost numit cel sfânt și care a pus în țară oarecare ordine. El a dat legi înțelepte și prin unirea cu Croația a mărit statul unguresc. Tot el a legat Transilvania definitiv cu Ungaria, căci până la el supunerea acestei țări eră mai mult cu numele.

Coloman (1095—1114) urmașul lui *Ladislaus*, puse regulă în starea finanțelor și în distribuirea justiției, iar prin cucerirea mai multor orașe depe coastele Dalmației, întinse hotarele Ungariei până la Adriatică. Însă prin această ocupațiune, Ungaria intră în lupte cu Venețienii și cu imperiul de răsărit. Secolul XII este plin de luptele cu imperiul bizantin. *Manuel* izbuteste să se așeze în Slavonia, Dalmația, Bosnia, să impună chiar suzeranitatea sa asupra Ungariei. Regii se răsturnau unul pe altul și făceau apel la străini, ca să ocupe tronul. *Geiza II* (1141—1161) a adus din țările dela Rin coloniști germani și i-a așezat în Transilvania (*Sășii de azi*). Acei coloniști au înființat orașe și s'au bucurat de privilegiile comunelor din apus (își alegeau magistrații și preoții, aveau judecătorii lor), păstrându-și limba, obiceiurile și instituțiunile lor. Ei au întemeiat *Sibiul* (dela râul *Sibin* == Sibinburg) și *Clujul*.

Andrei II luă parte la expediția a cincea cruciată. El semănă cu *Ioan fără țară* și ca și acela a provocat contra sa o răscoală a nobililor. Aceștia impuseră lui *Andrei* vestita

«bulă de aur» din 1222, pe care Ungurii o compară cu *magna charta* engleză. În adevăr, în ea se stabilesc principii moderne, *nimeni să nu fie pedepsit fără judecată, apoi votul impozitului, chemarea regulată a dietei*, dar toate aceste drepturi urmăreau întărirea aristocrației. Astfel nobilii erau scutiți de impozite, serviciul militar, pe cheltuială proprie, trebuia făcut numai în țară, acordarea de funcțiuni la străini, nu se mai învoiă decât cu aprobarea nobililor. În fine nobilii obțineau dreptul de a se răscula contra regelui, când n'ar vrea să respecte aceste privilegii.

Sub *Bella IV*, urmașul lui Andreiu, s'a întâmplat teribila invaziune a Tătarilor, cari distruseră armata ungurească și devastară țara cu foc și cu sabie. Bela aduse mulți coloniști germani și-i așază prin locurile pustiite. În scurtă vreme, țara începù să prospereze și Bela avù reputația de un rege-organizator al Ungariei. Urmașii săi, intrară însă în luptele Austriei și cu dâșii se stinse vechia familie a regilor, cari ziceau că se trag din Arpad, la 1301.

Rusia. După moartea lui Iaroslav, s'a împărțit Rusia într'o mulțime de state. Intr'un secol și jumătate, până la năvălirea Tătarilor, s'au numărat 64 de principate. Inșă aceste principate erau unite prin limbă, prin credință, prin formațiunea solului și d'asupra tutulor plutiă dominațiunea nominală a prințului din Chiev. Cel din urmă prinț, a cărui autoritate s'a întins asupra tutulor Rusiilor, a fost *Vladimir Monomacul*, pela 1120, care a câștigat multe lupte contra Cumanilor. Intr'una din aceste lupte, se zice că 17 hani au rămas morți pe câmpul de luptă.

După el, prinți din alte cetăți iau titlul de mare prinț, Chievul, cetatea sfântă, fu cucerită de Ruși inșiși, cucerită de Cumani: statul intemeiat de Ruric nu mai viă. În această Rusie sudică, se amestecară multe elemente străine, cucerirea o separă cu totul de Rusia nordului. Prin limbă se va deosebi de aceasta atât de mult, încât va avea o limbă nouă; tipul fizic al omului se va deosebi de tipul Muscalului, totuși Chiev

își va aminti mereu că a fost prima capitală a Rusiei, Muscalii nu vor uita că din Chiev au primit religiunea creștină.

Rușii din nord, cu mai puțină vioiciune și cu mai puțină finețe, sunt însă o rasă răbdătoare și muncitoare, stăruitoare și totdeauna mai presus, decât orice nenorocire ce o izbește. Aceste calități, le-a câștigat Muscalul, la școala utăpânirii tătare și prin amestecul cu populațiuni finice. Opera cea mai mare a poporului rusesc este întinderea lui necontenită spre răsărit, în bazinul râului Volga, în Urali, în Asia. Prinții își construiau capitala în țară străină (*Vladimir, Moscova*, înființată după tradițiune pela 1200, de *George Dolgoruchi*) capitala devine apoi centru nou, care continuă mai departe misiunea rasei. Această nouă Rusie nordică, *Susdalia*, are marele său principe, care pela 1220 se numia *George II*, întemeetorul *Nijni-Novgorodului*. Ca în fața inamicilor, unde nu e timp de discutat, în Rusia mare, poporul nu se adună în adunări, toți sunt supuși prințului, ca într'o *margină* de țară, în tot momentul expusă atacului.

Novgorod și Galizia. Mai în legătură cu cultura europeană erau țările și republicele despre apus. Novgorod, cu comerțul său, cu mulțimea locuitorilor (100000) și a supușilor săi (300000) a fost republică bogată, a păstrat instituțiunile slave în toată puritatea lor și a trimis aventurieri pe marea Albă. Apoi a început cucerirea Siberiei.

Galizia, după câțiva prinți însemnați în secolul XIII, ajunge mărul de discordie între Polonia și Ungaria. În cele din urmă, rămâne cu Polonia și se înstrăinează de Rusia, cu care o legă religia și originea.

Cucerirea Rusiei de Tătari. În anul 1224, Tătarii năvăliră în Rusia și învinseră pe Cumani, cari chieamară în ajutor pe Ruși. Aceștia se adunară ca la 80000, și împreună cu Cumanii, deteră luptă Tătarilor, pe malurile râului *Kalka*. Fiind părăsiți de Cumani, Rușii fură striviți, dar înfrângerea nu avu nicio urmare, pentrucă Tătarii se retraseră. Peste câțiva ani se întoarseră, sub comanda lui *Batu*, care comandă o armată numai de câteva mii. De data aceasta, prinții ruși nu se mai uniră și fură supuși, unul câte unul: *Vladimir, Susdal....* fură arse, mare-prințul *George II* fu învins și ucis în bătălie. Novgorod scăpă, prin o fericită întâmplare, dar Chievul fu ars în 1240, încât din el mai rămaseră numai 200 de case.

Tătarii atacă apoi Polonia și Ungaria, peste cari trecură cu foc și sabie. În Germania distruseră la *Liegnitz* armata

unui duce, care căzù în luptă. Apoi se îndreptară spre sud, trecură prin Serbia, prin Bulgaria și prin ținuturile noastre.

Din norocire, Tătarii se retraseră în Rusia și-și așezară capitala pe un braț al râului Volga, la *Sarai*. Batu se declară independent de către capul suprem al Tătarilor, dar asupra Rușilor apăsă greu. Rusul se învăță să suferă, să se umilească, pentru că să înfrângă pe Tătar era imposibil. În alte împrejurări făcea minuni de vitejie, ca *Alexandru numit Nevski* (pe râul Neva) dela victoria câștigată asupra Suedezilor; cu Tătarii făcea minunea cea mai mare: mergea rugător în capitala lor, ne fiind sigur dacă va mai reveni sau nu dela Sarai. Se făcea umilit, ascultător și prepară forțe cu cari urmașii vor scutura jugul.

Cea mai mare influență, a Tătarilor asupra Rușilor, a fost că i-a despărțit de Europa și i-a împedicat de a lua parte la progresele și la transformările lumii civilizate.

Importanța popoarelor turcești. În Asia s'au făcut mari schimbări din secolul V până în secolul XIII, pricinuite de națiunile de origine turcă, a căror patrie de origine a fost Turchestanul.

Limbile lor se aseamănă în general, dela cea fineză și ungurească, până la cea mongolă și mandciui. Trăsurile fizice îi apropie, cu toate amestecurile, cu toate schimbările traiului: aceeași față umflată și neagră «tetra facies» aceeași ceafă groasă, același trunchiu masiv, aceleași picioare subțiri, scurte proporțional cu corpul și încovoiate, ca din pricina călăriei. În general scurți, ei au produs la Europeanii înalți și svelți, un sentiment de frică și de desgust.

Numele de Turc apare la Chinezii în secolul V, *Tu-chiu*, la Grecii în secolul VI, *Turchi*. Ca să se apere de năvălirile lor, au construit Chinezii în secolul III, marele lor zid.

La popoarele acestea, cel mai mare respect îl inspiră, după descrițiunea chineză, omul forte și armat, bătrânii nu erau ținuți în seamă. Omul respectabil se cheamă *aka* («bătrânul» cu vechime de armată), *aga* al Turcilor osmanlii. Moștenirea pământească venia copilului celui mai mic, ceilalți trebuiau să-și câștige singuri viața și cei mai mulți se făceau soldați de aventură. Cu miile au servit

la regii Persilor, la califii Arabilor, la împărații Chinei. Acești soldați, fără moștenire părintească, au întemeiat imperiul Selgiuchizilor și pe al Osmanliilor.

Ei nu au imaginație religioasă, dar sunt practicanți riguroși; nu le place să discute, dar sunt intoleranți, când li se atacă credințele.

La început credeau în 5 elemente, dintre cari cel mai adorat era metalul, fierul, din care se fac armele. De aci credința Romanilor, că Hunii se închinau la o sabie. Aveau nume naționale vechi, ca *Timur*, fier, desigur de origine religioasă.

Raportul imperiului chinez, față de națiunile turcești, a fost tocmai ca raportul imperiului roman față de barbarii europeni: i-a civilizat, le-a dat religiunea budistă și i-a întrebuințat ca mercenari. apărători ai provinciilor, apărători ai marelui zid.

Între aceste triburi se fac întreprinderi de supunere a unora prin altele. Învingii părăsesc locurile lor, pleacă spre apus, unii ajung în imperiul roman, cu numele de *Huni*, *Huniguri*, *Abaris*. *Pecenegi*, *Cubari* sau *Cumani*, *Turcmeni* sau *Turci*; alții rămân în regiunea din nordul Caucazului, între Volga și Kama, de unde vor plecă Bulgarii, Avarii și alții. Națiunile turcești începuseră să adopte creștinismul de prin secolul IV. Se găseau episcopi la Samarcanda, la Caracorum, în China, însă cucerirea arabă puse capăt propagandei creștine.

Când califii simțiră nevoia unei armate, Turcii alergică sub steagurile profetului, nu de dorința de a câștiga raiul, ci traiul. Ei primiră religiunea lor ca o simplă comandă militară, nu ca o renaștere sufletească. După ce se așezau, după ce soldații primiau pământ în țară, guvernatorul local era răsturnat și căpitanul lor îi luă locul. Astfel au făcut Turcii în Asia statele, contra cărora au avut să lupte creștinii cruciați.

Un trib din Manciuria ajunsese pe lângă împăratul chinez, ca selgiucizii pe lângă califi, tutorul lui. Ei stabiliră capitala în *Yen*, care de atunci se numi de către Chinezii *Pe-King* «capitala din nord.»

Între căpeteniile mongole, se ridică spre sfârșitul sec. XII, vestitul *Temugin* sau *Ginghishan*.

El rămăsese orfan de tată, la vârsta de 13 ani, însă mama sa îi păstrase tovarăși credincioși de luptă și-i asigurase alianțe puternice. Totuși, începuturile lui Temugin au fost grele, întreprinderea lui de a supune triburile mongolice a izbutit după numeroase înfrângeri. Într-o bătălie, a fost învins și credincioșii l-au dus de pe câmp aproape mort, a trebuit să servească sub comanda altora...

În 1206 el își strămută capitala la Caracorum și luă titlul de Ginghishan (domn autocrat) aprobat de 19 popoare turcești.

Apoi întreprinse cucerirea Chinei, cu generali tineri și plini de pasiune, cum eră *Subutai*, un tânăr de 23 de ani. Cât de teribile au fost luptele în China, se vede din faptul că același *Subutai*, care a devastat Europa în câteva luni (Polonia, Germania, Ungaria) a trebuit să lupte în China 24 de ani. Coprinseseră palatul, măcelăriseră garda și totuși, o femeie nu voia să dea pecetia: «un supus rebel, să fure pecetia statului! Voiu muri, dar nu o voi da.»

Comanda în războaie nu o exercită Temugin. El se mulțumiă să aleagă și ochiul lui nu se înșelă: «imperiu se fondează de a călare, dar nu se guvernează de a călare» eră maxima lui. Subutai cuceri, ca într'o petrecere, și Coreea. Apoi Temugin lăsa locotenent asupra Chinei un om credincios, iar el se întoarce la Caracorum.

Nu numai cu armele câștigau acești oameni țerile, ci și cu toleranța religioasă: ei acordau libertate culturilor, scutire de taxe pentru preoți, pentru moschei, interveniau în certele dintre supuși și sultanii lor, făceau mai ales drumuri teribile, pe lângă cari expedițiunile din lumea apuseană, ale lui Hannibal, Cesar, Napoleon, sunt niște simple exerciții. Armatele erau împărțite în corpuri de câte 30.000 de oameni, comandate de un *Ogodai*, *Geagatai*, țiștrele de milioane sunt spaime ale contemporanilor.

În *Bucara* intră Temugin în moschee, călare, cu casca în cap: «popor, am venit eu, mânia celui prea înalt.» În *Herat*, din 100.000 de oameni rămaseră 16 în viață. Din *Samarcanda* ridică 30.000 de meseriași și-i duce în *Caracorum*. Mongolii au pus în contact popoarele vestice cu China, și astfel din această mare urgie a rezultat o revoluțiune morală.

Subutai și *Gehè* cuceriră Persia nordică, apoi trecură Caucazul, spre a supune pe Cumani. Aceștia fugiră la Ruși. În marea bătălie dela *Kalca*, Rușii fură zdrobiți, dar învingătorii se întoarseră repede în Asia.

Ultimii ani ai lui Gengishan au fost ani de pace, cum nu se mai văzuse. Dela oceanul cel mare până la Caspica, stăpâneau Turcii. Gengishan puse peste *Kipceac* (Rusia tatară) pe nepotul său Batu. O revoluție în China fu înăbușită de Subutai, pe când Temugin înăbuși o altă revoluțiune așa

de teribil, încât și azi oamenii din acele locuri asigură că aud în pustiu, cum urlă sufletele popoarelor, măcelărite de Mongoli. După Temugin, statul lui se desmembră. În Rusia eră Batu, moleșit și pacific, dar condus de Subutai. Suveranitate, mai mult nominală, exercită *Ogodai*, fiul cel mai mare al lui Temugin. El își avea capitala în Caracorum.

Subutai, eră soldat, el voia să execute ordinul, să cucerască lumea până la *Tuna* (Dunăre). El duse pe Batu și mai departe, până la Adriatica, totuși a ocolit Viena și s'a retras repede, căci erau mari intrigi între urmașii lui Temugin asupra succesiunii. Ultimele victorii le câștigă Subutai în sudul Chinei, pe râul Albastru, și muri pe râul *Tula*, după ce călcase cu calul său mai mult pământ decât orice cuceritor.

Un nepot al lui Temugin, numit *Hulagu*, cuceri Persia, apoi Bagdadul, unde ucise pe ultimul calif (1258). Mai pe urmă, Tătarii din Persia trecură la islamism. Erău 4 imperii mongolice, al Hordei de aur în Rusia, al Persiei, al Turkestanului cu Samarcanda, al Chinei.

EUROPA DUPĂ CRUCIATE

29 *Franța și Anglia după Cruciate.*

Fiul lui Ludovic cel Sfânt a fost prinț neînsemnat, deși prin succesiune a unit ceeace mai rămâneă din marele comitat Tulusa, deși a încercat să fie ales împărat în Germania și să facă rege în Aragon pe un fiu al său. Acest rege se chiamă *Filip III* (1270—1285). A murit, când se întorcea din expedițiunea Spaniei.

Filip IV cel Frumos (1285—1314). Nepotul lui Ludovic cel Sfânt este un adevărat rege modern. Credincios, observator al posturilor și al slujbelor religioase, nu s'a lăsat însă condus de considerațiuni religioase, când erau în joc interesele politice și privilegiile coroanei. Avusese un profesor din familia *Colonna*, care-i inspirase ură contra teocrației papale, de aceea eră preparat pentru o luptă cu biserica. E începù un războiu cu Anglia, fiind aliat cu regele Scoției, pecând Englezii erau aliați cu comitatul Flandrei. Prin intervenirea papei se incheiè pace și Filip dete pe fata sa, *Izabela*, după moștenitorul tronului englez, încât se părea că pacea va fi de lungă durată. Dar după doi ani, Filip năvăli în Flandra, unde eră un partid francez și o anexă la domeniul regal. Locuitorii din Flandra erau foarte bogați, prin industria postavurilor, și femeile lor erau atât de gătite, încât regina, vizitând țara zise: «credeam că e numai o regină în Franța, dar aici văz mai mult de 600.» Filip aveă totdeauna nevoie de bani, de aceea începù să despoae pe Flamanzi în

diferite forme, până ce aceştia se revoltară şi uciseră în Bruges 3.000 de Francezi. Apoi 20.000 de oameni se înarmară. Filip trimise contra lor o armată strălucită de 50.000 cavaleri, cari nici nu se îndoiau de rezultatul luptei. Însă cavalerii fură învinşi cumplit de lăncile lungi ale meseriaşilor la *Courtray* (1302). Aceasta a fost *prima înfrângere mare a cavaleriei*. 7000 de cavaleri au perit în luptă. Filip întoarse Flandra şi nu păstră decât câteva oraşe.

Lupta cu Bonifaciu VIII. În urma victorii lor contra împăraţilor, papii pierduseră prestigiul, căci ei rămaseră în puterea familiilor italiene, *Orsinii* şi *Colonna*, cari deseori îi constrâneau să fugă din Roma. Cardinalii nu se înţelegeau, când eră vorba de ales papă, încât odată au stat 18 luni fără să poată alege. Contemporan cu Filip eră însă *Bonifaciu VIII*, cel din urmă papă mare de felul lui Alexandru III şi Inocenţiu III. El eră de idea predecesorilor săi, că puterea spirituală este superioară celei lumeşti. El începù ceartă cu Filip IV, oprind pe clericii francezi să plătească nişte impozite, la cari îi supusese Filip, pecând se află în războiul cu Englezii. Regele interzise ieşirea din regatul său a aurului şi argintului, izbind astfel în veniturile papei. Bonifaciu numi ca legat al său pelângă rege, pe un om, care căutase să revolte poporul contra lui Filip. Acesta întrunì un consiliu să judece pe legat, dar papa publică contra lui Filip o bulă, în care îi impută că jefueşte poporul, că falsifică moneda, că loveşte în dreptul de judecată al bisericii: «D-zeu, zicea el, m'a pus, deşi nedemn, d'asupra regilor şi d'asupra regatelor.»

Filip adună *statele generale* (1302) reprezentanţi ai clerului, ai nobilimii şi ai oraşelor. Le expuse pretenţiile papei într'o formă mai exagerată, iar adunarea declară că regele «n'are să recunoască pe pământ decât pe Dumnezeu, ca suveran temporal» şi toţi declară că vor pune averea şi viaţa lor pentru apărarea onoarei şi a drepturilor regatului. Bonifaciu dete o nouă bulă, prin care opriă pe supuşii lui Filip de a i-se supune. Regele trimise în Italia pe cancelarul său,

Wilhelm de Nogaret, care în înțelegere cu *Sciarra Colonna*, inamicul papei și cu o ceată de alți oameni armați, năvăliră în palatul papal. Mercenarii voiau să omoare pe papă, pecând Nogaret, punându-i mâna pe umăr, se făcea că-l apără: «o, tu neputincios papă, mărturisește și vezi singur bunătatea d-lui rege al Franței, care oricât de departe este de regatul său, te apără prin mine și te păzește.» Trei zile, Bonifaciu fu prizonierul lor, până când locuitorii îl liberară. Papa, sdrobot de foame și de oboseală, muri peste câteva zile (1303).

Papii următori fură favorabili lui Filip. Unul din ei, *Clemens V*, fusese episcop francez și rămase mai mulți ani în orașele din sudul Franței, până în cele din urmă se așează la *Avignon*. De atunci papii au fost în puterea regilor francezi, episcopi de curte francezi, timp de 70 ani, până când s'au mutat din nou în Roma. Acest timp, de 70 de ani, se cheamă, în istoria bisericii, *captivitatea babilonică*.

Desființarea Templierilor. Filip obținut dela Clemens V desființarea ordinului Templierilor, cari aveau în Franța domenii întinse, pentru cari nu plăteau nimic, aveau mii de castele și 15000 de cavaleri. Filip voiă să pună mâna pe averile lor, voiă să-și răsbune, căci fuseseră pe partea lui Bonifaciu.

Regele îi acuză că duc viață scandaloasă, că sunt eretici ; se zicea că scuipă crucea, că adoră un idol cu trei capete. Toți Templierii din Franța fură arestați, Wilhelm de Nogaret pătrunse la marele maestru *Jacques Molay* și-l arestă. Averile ordinului se confiscară, 500 de cavaleri fură condamnați la închisoare perpetuă, peste 60 fură arși cu maestrul lor.

Apoi papa și regele declarară desființat acest ordin. Poporul nu eră contra cavalerilor și de aceea, când Filip și papa muriră repede, după uciderea Templierilor, el credea că i-a ajuns pedeapsa lui Dumnezeu.

Filip cel Frumos slăbi puterea feudalilor, ajută interesele clasei a treia și întinse puterea monarhică prin mijloace permise și nepermise. El ridică puterea Franței d'asupra tutulor

celorlalte state. O linie laterală a capețienilor stăpâni regatul Siciliei, apoi regatul Ungariei, papii erau prizonieri ai regilor francezi, imperiul mai rămâne. Filip cel Frumos a stăruit mult să facă împărat pe un frate al său, a întâmpinat însă rezistența lui Clemens, care voia să aibă în imperiu un sprijin contra regelui.

Urmașii lui Filip cel Frumos. Filip cel Frumos a lăsat trei fii, cari s'au succedat pe tronul Franței în câțiva ani, și murind fără urmași, cu ei se stinge dinastia capețienilor în linie directă.

Ludovic X vede că se formează o reacțiune feudală contra legiștilor, consilieri ai tatălui său. Unii din acești legiști fură torturați, Wilhelm de Nogaret pierdă averea. Ludovic a dat o deciziune, că servii pot să-și recapete libertatea, plătind o sumă de răscumpărare.

Filip V ocupă tronul, deși fratele său avea o fată. El adună statele generale și hotărî, că în Franța femeile nu trebuie să aibă drept la tron. Această hotărîre, mai pe urmă au căutat să o întărească cu *legea salică*, după care femeia n'are drept la partea de moșie a familiei.

Carol IV interveni cu stăruință în afacerile din Anglia și din Germania. Eră aproape să fie ales împărat, când muri, și cu el se stinse familia lui Filip cel Frumos.

Filip VI (1328—1350). Stingându-se linia directă a capețienilor, tronul se cuveniă lui Filip de Valois, fiul unui frate al lui Filip cel Frumos. Cassa de Valois va stăpâni în Franța mai mult de 200 de ani. Regele Angliei Eduard III, fiul Izabelei, pretinse coroana, deși nu dete mare importanță pretențiunii sale. Ba încă, fiind chemat de Filip ca să-i depună jurământ pentru posesiunile din Franța, Eduard după două chemări veni și-i jură credință.

Filip reportă o mare victorie în Flandra. Comitele acele țări ceruse ajutorul lui Filip, contra supușilor săi revoltați. Filip merse contra lor cu o mare armată, dar Flamanzii, cetatea Bruges în frunte, adunaseră multă mulțime și în batjocură puseseră pe un scut mare un cocoș, cu această deviză:

Quand ce coq chanté aura,
Le roi trouvé cy entrera.

Amintirea dela Courtray umplea de încredere pe Flamanzi și de furia răsbunării pe Francezi. La *Cassel*, Flamanzii fură cumplit bătuți, mii din ei rămaseră morți, iar cavalerii francezi se întoarseră plini de prăzi (1328).

Filip părea cel mai puternic rege al creștinătății. Pe cumnatul său izbutise să-l aleagă, de o parte de electori, ca anti-rege german, o parte din regatul burgund (Dauphiné) obținuse să o adaoge la coroana franceză, cu condiția ca moștenitorul tronului, până la întronare, să poarte numele de *dauphin*, însuși el spera coroana germană. Însă izbucni războiul cu Anglia, și toate visurile de mărire se risipiră.

Anglia sub cei trei Eduarzi (1272—1377). Fiul lui Enric III a fost *Eduard I* (1272—1307) rege viteaz și cavaler, religios și econom. În lupta dintre Enric III și Simon de Montfort, fusese la început pe partea acestuia, dela care învăța cum se câștigă o victorie, apoi trecu pe partea tatălui său. Lui se datorește victoria în care a murit Simon.

Eduard a adunat obiceiurile din diferitele regiuni ale regatului și cu avizul parlamentului le-a declarat ca legi. Aceste legi sunt atât de multe, încât Eduard a fost numit *Iustinianul englez*. Ca și regii francezi contemporani, a expulzat pe Evrei, cari erau urâți de popor pentru capitalurile și exploatarea lor. Eduard a fost însă mai drept decât alții, el a dat voie Evreilor să-și ia cu dânsii averile.

Eduard întreprinse cucerirea țerii din apus, unde Celții își aveau prinții lor. Llewelyn era aliat cu Simon de Montfort și la urcarea lui Eduard nu voise să-i jure credință. Din această pricină Eduard întreprinse cucerirea lor. Llewellyn căzu în luptă, *Wales* fu încorporată la Anglia, iar când regina născu pe viitorul *Eduard II*, într'un castel din țara Galilor, regele îi dete numele de *Prinț al Galilor*, pe care în viitor îl vor purta prinții de coroană englezi.

Mai grele fură luptele lui Eduard cu Scoțienii. Wilhelm Cuceritorul constrânsese pe regele Scoției să-i aducă omagiu, tot astfel Enric al II. Scoțienii se dezvoltaseră însă în contact cu Anglo-Normanzii și nu voiau să se recunoască inferiori. Însă la moartea

regelui *Alexandru III* (1286) nu rămase niciun moștenitor direct la coroana Scoției și începură certuri între rudele depărtate. Scoțienii luară pe Eduard ca arbitru. Acesta străbătù mai întâiu Scoția, primind jurământul de credință, ocupă cetățile tari și se pronunță în favoarea lui *John Baliol*, care se încoronă și făcù omagiu regelui Angliei. Baronii scoțienii simțiră umilirea țerii lor și se aliară contra Angliei cu Filip cel Frumos. Însă Eduard pătrunse în Scoția, învinse pe rege la *Dunbar* (1296) și intră în Edinburg. Baliol veni și se dete în mâinile învingătorului, care-l ținù prizonier și care duse în Londra piatra pe care se încoronau regii scoțieni, piatra, pe care, după credința poporului, a dormit Iacob, când a visat scara misterioasă.

Însă un nobil scoțian, *William Wallace*, răsculă poporul și câștigă asupra Englezilor o luptă sângeroasă, în urma căreia Englezii părăsiră Scoția. Din nou Eduard veni la luptă cu Scoțienii, la *Falkirk* (1298) unde pedestreimea scoțiană se apăra cu lănci lungi și se adăpostia după garduri întărite, iar cavaleria engleză avea arcuri puternice-și sigure. Scoțienii fură învinși, dar rezistența lor nu încetă. În anii următori Eduard veni iarăși, cuceri mai multe cetăți după asedii grele și prinse pe Wallace. Eroul scoțian fu legat de coada unui cal până la locul supliciului, acolo i se scoaseră ochii și i-se vărsară măruntaiele. apoi fu decapitat. Apăsarea deșteptă în popor sentimentul național. *Bruce*, un nepot al lui Wallace, fu încoronat ca rege. Bătut și gonit în nord, el tot se ținea. Scoția tot nu eră supusă, când muri Eduard I.

În luptele sale, Eduard aveà nevoie de bani și se adresă parlamentului. În 1295, în parlament fură chemați, pelângă cler și nobilime, deputații nobilimii mici și ai comunelor. Parlamentul obținù dela rege declarațiunea, că regele nu poate să pună nicio taxă fără voia *regatului*. Cu aceasta se exprimă *dreptul parlamentului de a aprobà impozitele*.

Eduard II (1307—1327). A fost prinț slab și încăpățânat. A pierdut Scoția, pe care a ocupat-o Bruce, într'o luptă eră chiar să fie făcut prizonier de Scoțieni. Înăuntru se lăsă condus de favoriți, cari supărară și pe regina Izabela, fata lui Filip cel Frumos. Izabela se unì cu nobili, inimi ai favoriților. Poporul o urmă și regele fu prins. Nu după mult timp, muri în mod misterios, iar Izabela conduse statul în numele fiului său Eduard.

Eduard III (1327—1377). Izabela conduse rău statul câțiva ani. Ea recunoscù independența Scoției, însă Eduard ucise pe favoritul mamei sale și luă conducerea statului.

Eduard este unul din cei mai mari regi ai Angliei.

El începuse luptele în Scoția, susținând pe un fiu al lui Baliol contra fiului lui Bruce. Acesta fu învins și fugi în Franța. Lupta dintre Scoțieni și Englezi se leagă de acum cu cea dintre Franța și Anglia.

În timpul lui Eduard s'a completat amestecul Normanzilor cu Englezii. Eduard introduce limba engleză în tribunale, încât cea franceză rămâne numai ca o limbă de curte. În zilele lui trăiește *Chaucer* (Ceos'r) părintele literaturii engleze și *Wiclif*, care prin traducerea bibliei în englezește a format limba literară.

În privința economică, Anglia se ridică sub lunga domnie a lui Eduard, care acordă privilegii pentru exportul lânii și atragea pe fabricanții flamanzi în Anglia. Curtea engleză ajunsese cea dintâi în Europa, fiul său, *prințul Negru*, era floarea cavaleriei: jaful Franței plătiă serbările curții. Atunci s'a înființa *vestitul ordin al Jartierei*.

30. Răsboiul de 100 ani.

Între Franța și Anglia a început un războiu, care a ținut secolul XIV și jumătate din secolul XV, numit războiul de 100 de ani. Acest războiu, întrerupt de asedii, de armistiții, este lămurirea unei situații turburi, în care se găseau regii Franței și ai Angliei: amândoi regi, totuși unul vasal altuia, amândoi cu posesiuni întinse în aceeași țară. Războiul va limpezi lucrurile, regele va ieși din aceeași luptă mai puternic contra feudalilor, nenorocirile naționale vor deșteptă sentimentele patriotice și statul modern al Franței și al Angliei va fi opera, plătită cu mult sânge a acestui îndelungat războiu.

Cauzele războiului. Eduard III, pretindea că are mai multe drepturi la coroana franceză decât Filip VI. fiindcă era nepotul lui Filip cel Frumos. Pretențiile lui erau atătate de un prinț regal francez, care ajutase pe Filip să ia coroana și pretindea, fără drept, o posesiune. Filip nu putuse să-i îndeplinească cererea, deși era cumnat cu el, de aceea prințul se refugiase la regele englez.

Comitele Flandrei, întărit în statul său de Filip, eră foarte devotat regelui francez și lovia în Englezii, cari se aflau în Flandra. De aceea, Eduard interzise exportul lânii engleze în Flandra, care-și procură din Anglia lână pentru vestitele ei postavuri. Meseriașii din *Gand* ridicară pe unul din ei, *Iacob de Artevelde*, îl făcură căpitan al orașului, alungară pe comite, iar Artevelde merse să negocieze la Londra, de unde se întoarse cu libertatea importului de lână. Totuși Flamanzii nu voiau să ajute pe Englezi în luptă.

Mai mulți ani luptele au fost simple ciocniri, Filip amenințând posesiunile englezești din sud (*Guienne*) Eduard amenințând pe Filip prin Flandra și prin Bretagne.

Armata engleză eră superioară celei franceze prin organizarea ei. Eduard introdusese un fel de serviciu militar obligator, organizase o infanterie, care prin exerciții serioase ajunseseră o mare perfecțiune în mănuierea arcului. Altă parte a infanteriei eră înarmată cu un fel de baionete, iar toată infanteria se ridica la patru cincimi din toată armata. Franța rămăsese cu totul înapoi. Comunele erau scutite de serviciu. Nobilimea, pretențioasă, desprețuia infanteria, ea eră înarmată cu o lance enormă, nu știa să meargă risipită, nici să se oprească după comandă.

Crecy 1346. Eduard debarcă în Normandia, înaintă spre Paris, se îndreptă spre Flandra, evitând să primească lupta în condițiuni favorabile adversarului său. La Crecy, el așteptă pe Filip. De cu seară odihni bine trupele, pecând Filip dimineța întreagă mersese și trupele i-eră obosite. Infanteria franceză voia să amâne lupta pe ziua următoare, dar cavalerii o împinseră în luptă fără voie. Câteva tunuri englezești provocară oarecare turburare între Francezi, dar neregula atacului o utilizară pedestrașii englezi, cari se băgară între cavaleri înțepându-i cu baionetele. Numai noaptea a pus sfârșit măcelului, în care și-au găsit moartea 11 prinți, mii de cavaleri și de pedestrași, mai mulți decât toată armata engleză. Regele francez fu târît afară din luptă și se refugiă într'un castel vecin. Pe partea Englezilor, se distinse *Eduard*, moștenitorul englez, care după armătura sa se numi *Prințul Negru*.

Urmarea cea mai apropiată a marei victorii dela Crecy fu, că Eduard înconjură orașul *Calais* și-l luă, după un asediu greu. Comandantul francez chemă desperat în ajutor pe Filip : «căci să știți că n'a mai rămas nimic nemâncat, nici câinii

nici pisicile, nici caii.» In urmă se încheie un armistițiu nu tocmai respectat, dar Filip VI muri înainte de sfârșirea lui.

Mai mult decât pierderea luptelor, a costat pe Franța devastarea provinciilor, prin cari treceau armatele engleze. Normandia, care, înainte de expediția lui Eduard, era foarte bogată, văzu bogățiile ei duse în Anglia. Imprejurimile Parisului fură arse, flacărele se vedeau din capitală.

Ioan cel Bun (1350—1364). Fiul lui Filip al VI era ca valer viteaz și leal, dar iute la mânie și pasionat. Intrigile câtorva nobili puternici, conduse de *Carol cel Rău*, propriul ginere al regelui Ioan, deșteptară bănuiala acestuia. Odată, când nimeni nu se aștepta, regele apără în sala de mâncare a intriganților, spânzură pe unul, închise pe ceilalți, cari cheamară din nou pe Eduard.

Răsboiul amenință și tezaurul Franței era gol. Toate mijloacele se sfârșiseră, chiar falsificarea monetei. Se convoacă statele generale, în cari starostele negustorilor, Ștefan Marcel, postăvar, declară că sunt gata toți să trăiască și să moară cu regele. Statele votează impozite, însă obțin ca strângerea și efectuarea plăților să o aibă ele. Statele obțin încă dreptul d'a supraveghea siguranța publică, puritatea monetei, dreapta distribuție a justiției, toate măsuri pentru binele poporului.

Înainte ca lucrurile să se îndrepteze, Englezii atacară iarăși Franța.

Poitiers (1356). Prințul Negru străbătuse sudul Franței și voia să meargă spre nord, ca să se unească cu armata din Normandia.

Regele Ioan adună o mare armată, spre a-i tăia calea. Din Franța, din Germania și din Scoția se adunaseră mulți cavaleri pelângă regele Franței. Ei erau 40—50000 contra 12—14000 de Englezi. Prințul Negru nu era sigur de luptă și făcu propuneri de pace, ca să se retragă, dar Ioan nu voi. La această greșală mai adăogă alta, când armata engleză atacă pe Francezi, el comandă cavalerii să descalice. Măcelul fu mare, toată floarea cavalerii franceze își găsi moartea acolo,

regele Ioan și un fiu al său se luptă vitejește, dar trebui să se predea învingătorului, care-l duse la Londra.

După Poitiers, conducerea statului o exercită fiul regelui, *Carol*. Însă în țară a fost câtva timp o descurajare și o anarhie înspăimântătoare. În acele împrejurări, Marcel s'a dovedit om de acțiune: construi întăriri, săpă șanțuri, ridică ziduri. Dar când regentul chieamă statele generale, ca să voteze sume de răscumpărarea prizonierilor, Marcel schimbă glasul. El deveni îndrăzneț, față de regalitatea slabă și decoronată. Statele cereau convocarea lor de trei ori pe an, cereau ca ele să stabilească și să controleze cheltuelile statului, mai cereau reformarea abuzurilor.

Marcel și Carol cel Rău începură a vorbi poporului din Paris și a lua măsuri cu publicul din adunări: ofițeri mari fură uciși de popor. Regentul ieși din Paris, câștigă restul Frauței de partea sa și veni contra capitalei cu armată. Marcel întări Parisul, spre a susține lupta, pe când Englezii erau aproape de capitală.

La Jacquerie. A fost atunci în Franța, pe lângă răscoala Parisului, o teribilă răscoală a țăranilor, numită *jaquerie* (dela *Jaques*) pricinuită de despoirea țăranilor. Din pricină că mulți nobili căzuseră prizonieri, sumele enorme de răscumpărări, la sfârșit țăranii le plăteau. Marcel și țăranii voiau să facă cauză comună. În cele din urmă, însă, nobilii se uniră contra țăranilor și-i măcelăriră cu zecile de mii.

Marcel începă să negocieze cu Englezii. Aceasta nemulțumi pe Parizieni, cari uciseră pe Marcel și deschiseră porțile regentului.

Pacea din Brétigny. Regele prizonier încheie cu Englezii o pace, prin care le da o mulțime de ținuturi și o enormă răscumpărare, însă statele respinseră această pace și războiul reîncepă. Carol negociă cu Danemarca să facă o năvălire în Anglia și aceasta decise pe Eduard să încheie pacea dela Brétigny, prin care primiă mai puține provincii și mai mică despăgubire, pe care, tot neputând-o plăti, Ioan se întoarse înapoi în captivitate și muri în Londra.

Carol V (1364—1380). Ajungând rege, Carol avu noroc să găsească un om viteaz și cinstit, *Du Guesclin*. Acesta mântui Franța de cetele de soldați străini, cari străbăteau provinciile și le jefuiau. Una din ele număra 15000 de oameni. Du Guesclin duce pe toți acești soldați în Spania, unde eră o luptă pentru tronul Castiliei și cu ajutorul lor răstoarnă pe pretendentul susținut de Prințul Negru.

Apoi Carol, după ce pregătește alianțe cu imperiul german, cu papa și cu Scoțienii, profită de nemulțumirile feudalilor din sud și chiamă la judecată pe Prințul Negru. Acesta îi răspunde că va veni la Paris cu 60000 de oameni, însă Carol în înțelegere cu locuitorii nemulțumiți de Englezi, ocupă orașele și provinciile.

Tactica lui Carol eră să se ferească de lupte mari, să cucerească însă cetățile și castelele. Armata engleză străbătea Franța hărțuită de Francezi, cari însă nu primiau lupta, și se întorcea slăbită. Astfel Francezii recuceriră toată țara afară de *Calais, Bordeaux și Bayonne*. O flotă franceză unită cu una castilană, atacă coastele Angliei, pătrunse chiar pe Tamisa.

Moartea Prințului Negru, apoi a lui Eduard III, aduseră o încetare de luptă.

Carol V, eră un prinț instruit, serios, religios. În fiecare an citia întreaga biblie o dată. Deși neîncrezător în statele generale, decând cu Marcel, cu toate acestea el le chemă deseori, spre a stabili impozitele noi, căci aveă nevoie de bani în războiu.

Carol VI (1380—1422). Urmașul lui Carol V fu un copil de 12 ani, pe care-l conduseră unchiul său, dintre cari unul *Filip*, eră duce al Burgundiei. Ioan cel Bun făcuse o mare greșală, că stingându-se familia ducilor de Burgundia, nu unise ducatul la coroană, ci-l detese fiului său, creând astfel o puternică familie feudală.

Viața destrăbălată a prinților provocă o revoluție a poporului strivit de dări. Tocmai atunci se făceau revoluțiile fel în Germania, în Flandra, în Anglia, *lupte contra feudalismului*. Parizienii încep prin a dis-

*

truge birourile de percepere, a rupe registrele, a omori pe Evrei, mai ales a-i jefui. Contra turburătorilor se organizează burghezia, care formează o gardă, apără zidurile și pedepsește pe vinovați. Armata franceză, cu regele în cap, merge în Flandra și ucide zeci de mii de țărani și orășeni, apoi se întoarce în Paris, unde desfășură aceeași cruzime. Starea poporului fu și mai grea, după această răscoală.

Carol, ajungând major, conduse statul câțiva ani cu pricepere și cu bunătate, însă cheltuelile curții, mai ales ale reginei *Izabela*, o bavareză, ruinau statul. În cele din urmă regele înebuni cu totul, iar statul rămase în mâinile fratelui său, ducele de Orléans și ale lui *Ioan fără Frică*, ducele Burgundiei, care urmase după tatăl său Filip. Petrecerile încep mai fără măsură, conducerea lor o are regina, însă prinții se urăsc și se spionează ca tâlharii: într-o seară, pe când ducele de Orléans mergea la rege, fu atacat de o ceată, trimeasă de ducele Burgundiei. Acest omor împarte regatul în două partide (Bourguignons, *Armagnacs*, dela capul orleaniștilor, contele de *Armagnac*) cari încep războiul, tocmai când năvălesc și Englezii. Amândouă partidele ațâtau poporul, care pătrunse în palat și impuse regelui diferite măsuri. Excesele măcelarilor au dat numele mișcării de atunci și au provocat o reacțiune teribilă în favoarea orleaniștilor.

Azincourt (1415). În Anglia era rege *Enric V*, care în 1415 debarcă la gura Senei, cu o armată de 60000 oameni. Orleaniștii strânseseră o armată de 100000 și după câteva întârzieri deteră bătălia la Azincourt, unde comiseră aceleași greșeli ca la Poitiers, cavalerii să se lupte pe jos, strângî unul lângă altul, încât arcașii englezi loviau în grămadă. Ioan fără Frică stătuse neutru. Mai pe urmă coprinse Parisul prin trădare și ucise mii de oameni, cu măcelari, cu lucrători, cu tot felul de disperăți. El puse mâna pe rege și pe regină, negociă cu Englezii și urmăria planuri ascunse. Intrând în tratări cu delfinul Carol, Ioan fu ucis de oamenii acestuia. Însă *Filip cel Bun*, fiul lui Ioan, constrânse pe Carol VI și pe regina *Izabela* să dea pe fata lor în căsă-

torie după Enric V și să desmoștenească pe Carol (tratatul din *Troyes* 1420).

Enric intră în Paris, fu recunoscut de statele generale și de popor, însă mari repede și nu lăasă decât un copil.

Carol VII (1422—1461). La moartea lui Carol VI se proclamase rege fiul lui Enric, Enric VI, un copil de un an. Fiul lui Carol VI se proclamase și el rege. Imprejurul lui se adunaseră câțiva oameni însemnați, *La Hire*, de *Richemont* și toți Francezii, cari voiau un rege național. Englezii câșgau totuși succese continui. În 1428 înconjurau Orleanul, Carol VII voia să fugă în Scoția, când mântuirea Franței veni printr'o fată.

Ioana Darc. Această fată de 17 ani auzia glasuri, cari o trimeteau să salveze Franța, căci nimeni nu o poate salva, nici rege, nici duce, nici fată de rege, ci numai ea. Această credință făcù minuni, ca sfânta lance în prima cruciată. Ioana avù mult de luptat la curtea regelui, dar pe urmă începură să o asculte. Ea pătrunde singură în Orléans și duce locuitorilor vestea că D-zeu a trimes-o pentru mântuirea lor. Ii conduce la asalt contra asediatorilor, coprinde mai multe întăriri ale lor, în cele din urmă Englezii părăsesc asediul. Ioana decise apoi pe rege să meargă să se încoroneze la Reims, căci glasurile-i spuneau că «numai un an mai are ea». În drum învinse pe Englezi, cari o considerau ca vrăjitoare.

După săvârșirea încoronării, Ioana îndemnă în zadar pe rege să meargă drept asupra Parisului, mai târziu când Carol voi, eră prea târziu, Ioana fu rănită. În cele din urmă, părăsi curtea și plecă la luptă cu Englezii. Cetatea Compiègne eră asediată de Englezi, aliați cu Burgunzii, Ioana alergă în ajutorul ei, dar într'un atac cade în mâinile Burgunzilor, cari o vând Englezilor. Aceștia instituesc un tribunal bisericesc să o judece, ca pe o eretică și vrăjitoare. Toate acușările relative și la virtutea și la credința ei, fură nimicite: atunci negăsind altceva ca să o acușeze, au condamnat-o să fie arsă de vie, fiindcă s'a îmbrăcat în haine de bărbat și a luat parte la lupte (30 Maiu 1431).

Liberarea Franței. Sguduirea produsă de Ioana dete roadele sale. Generali buni, ca *Dunois*, continuă lupta cu Englezii. Carol făcù pace cu ducele Burgundiei, lăsându-i completă independență. Parisul trecù de partea regelui, celelalte cetăți și provincii fură ocupate una după alta. Se mai întoarseră Englezii în sud, dar în luptă regulată, fură învinși, (1454). Astfel se termină războiul, cu alungarea definitivă a Englezilor, cărora le rămâneă în Franța numai cetatea *Calais*.

31. *Franța și Anglia după cruciate.*

Ivirea Ioanei Darc însemnează în istoria Franței începutul unei noi epoci. Deșteptarea sentimentului național făcù posibilă nu numai recucerirea teritoriului patrii, dar și o nouă reconstruire a statului.

Carol VII, oricât de mediocru a fost, l-au înălțat împrejurările și au făcut din el un reorganizator al țerii.

El putù da ajutor imperiului german în lupta cu Elvețienii, se aliè mai târziu cu ei, cu Danemarca și căută să pue pe un fiu al său pe tronul Boemiei. În Italia, intervențiunea lui fu urmată de succes în cearta dintre papi, iar Genova se puse sub protectoratul său. Papi, cetățile vențiene, toți prinții îl imbiau cu laude exagrate (tu ești regele regilor îi ziceă dogele) spre a se pune în capul unei cruciate contra Turcilor, el se mulțumi cu înlesniri făcute de Turci comercianților francezi.

Înăuntru, se formaseră case puternice, decătze prinți din familia regală. Ducii d'*Anjou*, de *Bourbon*, d'*Alençon* se uniră cu delfinul, care eră nerăbdător de putere și începură să se răscoale. Carol în câteva expedițiuni liniști lucrurile, se certă însă cu fiul său cu care nu se mai văzù până la moarte (1446—1461), și care găsi adăpost la ducele Burgundiei.

Acesta eră cel mai puternic duce, «marele duce al apusului» care profitând de lupta cu Englezii câștigase independența și alipise o parte din Franța, cum și toată Belgia, cu Olanda de azi. La curtea lui Filip, cea mai strălucită curte în timpul său, trăiau Memling și Van Eyck. El a întemeiat ordinul vestit al *Lânii de aur*. Cu acest vecin periculos Carol se purtă cu multă prevedere. Odată și unul și altul își strânseseră armatele, gata de luptă, care însă nu se dete.

Ludovic XI (1461—1483) Fiul lui Carol VII a învins nobilimea feudală și a început șirul suveranilor moderni. El nu respectă principiile moralei, își călcă jurământul și cuvântul; erea viclean, despotic, fără milă, însă scopul lui a fost binele general, mărirea națiunii. De aceea a izbutit și de aceea este considerat ca unul din regii mari ai Franței. Cel mai puternic feudal era ducele Burgundiei, *Carol*, fiul lui Filip cel Bun. Carol, numit de contemporanii lui, cel Mândru, cel *Indrăzneț*, era măreț și ambițios peste măsură. El voia să-și mărească statul, să ia titlul de rege. Mai întâiu feodalii făcură o ligă (*liga binelui public*) ca să restabilească ordinea și să ușureze poporul, ziceau ei. Ludovic începù singur negocieri cu adversarii săi și le făcù atât de multe concesiuni, încât, dacă s'ar fi ținut de cuvânt, monarhia ar fi ajuns în starea de pe vremea lui Ludovic cel Gros.

Însă Ludovic cedase numai ca să scape de alianța feodalilor, căci în urmă luă el înapoi tot ce detese. Normandia o luă înapoi și Carol nu putù să-l atace, căci aveà să supue Gand și Bruges, pe care regele Franței le răsculase contra lui. Inchipuindu-și că el va apăra cauza sa mai bine decât oricine, se duse singur la adversarul său, în *Peronne*. Carol aflând că o nouă revoltă a izbucnit, în *Liège* atârâtă de oamenii lui Ludovic, îl declară prizonier. În cele din urmă Carol îl obligă să reînnoiască concesiunile anterioare și să asiste la înăbușirea răscoalei din *Liège*.

Ludovic era fericit că a scăpat cu viață «qui a le succès a l'honneur» zicea el, hotărît să nu se ție de cuvânt. Pe aliatul lui Carol, pe regele Angliei, îl ocupă în Anglia în războiul civil, apoi cu armata ocupă mai multe cetăți ale lui Carol, care obținù un armistițiu. Între inimicii săi era și fratele său, care însă muri pe neașteptate, ceea ce-i făcù mare plăcere, deși nu e dovedit că el l-a omorât. Carol întreprinse o expedițiune prin Normandia, dar toate cetățile-i opuneau o rezistență desperată și în cele din urmă se retrase.

Carol se îndreptă apoi spre împăratul german, dela care eră să obțină titlul de rege, însă în ajunul încoronării împăratul fusese câștigat de Ludovic și s'a despărțit de Carol fără să se vadă. Ludovic deșteaptă bănueli contra lui Carol la Elvețieni și aceștia deveniră inimicii ducelui. Carol se decise *să jupoaie ursul din Berna*. În zadar Elvețienii îl rugară să-i lase cu pace în sărăcia lor, el înaintă și fu bătut la *Granson*. Veni a doua oară și iar fu bătut la *Morat* (1476). Aflând că cetatea *Nancy* s'a revoltat, alergă furios contra ei. Pe când o asediă, fu atacat de Elvețieni. Se aruncă în sirurile lor și-și găsi moartea.

Carol aveă numai o fată, al cărei naș eră Ludovic. Ludovic puse mâna pe mai toate posesiunile franceze ale lui Carol.

Sfârșitul nobilimii princiare. Ludovic se întoarse apoi contra «verșorilor.» Ducele d'Alençon muri în închisoare, contele d'*Armagnac* peri în lupta, ce i se declară. Alții, rude de aproape cu regele, fură tăiați în piață.

Cei din urmă ani ai lui Ludovic XI au fost plini de groaza morții. Se închisese în fortăreța *Plessis-les-Tours*, înconjurată de sentinele scoțiene. Toată ziua se rugă și făcea fermece ca să-și prelungească viața, sau vizită coliviile «fetițele regelui» în cari ținea închși pe prizonierii săi și cari erau atât de scunde, încât condamnații nu puteau sta în ele decât întinși.

Carol VIII (1483—1498). Fiul lui Ludovic eră de 13 ani și afacerile fură conduse de sora sa, *Anne 'de Beaujeu*. Nobilii ridicară capul, sub conducerea ducelui de Orléans. Ana aduse la ascultare pe seniorii din sud, apoi într'o luptă grea prinse pe ducele de Orléans.

Cea mai însemnată faptă săvârșită de Ana, a fost că murind ducele de Bretagne, fără alți moștenitori decât o fată, regenta a căsătorit-o cu Carol și a unit Bretagne la coroana franceză. Moștenitoarea, numită tot Ana, nu voia, dar regele Carol intră cu armata în Bretagne și odată cu țara cuceră și pe regină.

În timpul regenței lui Carol, nobilii stăruiră să se convoace statele generale, în cari se auziră glasuri libere luând apărarea poporului și cerând, ca să se adune în fiecare an. Multe

din dorințele lor se ținură în seamă, totuși autoritatea statelor însemnă prea puțin față de puterea regelui. Universitatea și parlamentul (Curtea de judecată) se compromiseseră prin servilitatea lor către Englezi, încât nici ele nu mai putură să opună vreo rezistență atotputerniciei regale.

Opera cea mai însemnată a acestor guverne de reconstituire fu crearea unei armate permanente, *prima armată permanentă*, cu companii de artilerie. Nu mai puțin însemnată a fost legiuirea bisericească, numită *pragmatica sanctione din Bourges* (1438) prin care episcopii trebuiau aleși de biserică și aprobați de rege, dar nimeni nu putea fi ales decât dacă eră născut în Franța și supus regelui. Astfel Franța avu o biserică națională și independentă față de papă.

Comerțul și bună starea se desvoltă, Ludovic XI înființează serviciul poștelor.

Rihard II (1377—1399). După moartea lui Eduard III urmă în Anglia Rihard, fiul Prințului negru, copil în vârstă de 11 ani. Tocmai atunci s'a întâmplat o răscoală a țăranilor, ca în Franța, căci și acolo țăranii erau apăsați de impozite și jefuiți de o nobilime trufașă. Revoluția izbucni în același timp, în mai multe părți ale țerii, sub mai mulți capi. *John Ball*, unul din ei, preot și discipul al Wiclif, zicea: «când Adam săpă și Eva torceă, cine eră nobil?» Tânărul rege se sfătuî cu capii răsculaților, apoi procedă la înăbușirea mișcării. Ball fu spânzurat, țăranii măcelăriți.

Rihard eră bănuitor, violent și crud. Se căsătorî cu o fiică a lui Carol VI din Frauța și lăsă Francezilor câteva orașele prin care faptă produse nemulțumire în popor. Apoi gonî dela curte pe nobili, pe unchiul său, *ducele de Gloucester*, care și murî în curând. Gonî pe un văr al său, *Enric de Lancaster*, dar Enric se întoarse cu armată în Anglia și Rihard fu părăsit de oamenii săi, prins și închis. Rihard abdică, iar Euric se proclamă rege.

Enric IV (1399—1413). Uzurpatorul trebuî să înăbușească mai multe răscoale, făcute pentru regele detronat. Intre altele, avu de purtat războiul în țara Galilor și în Scoția. În

această țară, după stingerea familiei Bruce, se ridicase o nouă familie numită *Stuart*.

Enric V (1413—1422). Eră un prinț instruit și viteaz, practic și totuși cu planuri mari. El întreprinse războiul cu Franța, câștigă lupta dela Azincourt, iar prin căsătoria cu o altă fiică a lui Carol VI, își asigură dreptul la coroana franceză, însă muri pe neașteptate, lăsând un copil de un an.

Enric VI (1422—1461). Regența statului o avură frații lui Enric V, dintre cari *ducele de Bedford* posedă talente mari militare și diplomatice. Totuși talentele lui nu putură rezista sentimentului național, deșteptat în Franța de Ioana Darc. Enric se căsătorî cu o prințesă franceză, care eră urîță de popor. Apoi înfrângerile din Franța se atribuiau regelui, se atribuiau originii nelegitime a familiei regale. De aci a izbucnit un războiu crâncen.

Războiul celor două Roze. Familia de Lancaster se trăgea din fiul al treilea al lui Eduard III, *familia de York* se trăgea din fiul al patrulea după bărbați, dar din al doilea după femei; de aceea *Rihard de York*, sprijinit de burghezie și de nobilimea mică, voiă să răstoarne pe Enric VI, care în anii din urmă aveă epoci de nebunie. Războiul acesta a fost, în realitate, cea din urmă luptă a feudalității contra regalității și se chiamă războiul celor două roze, căci amândouă familiile aveau ca emblemă câte o roză, una albă alta roșie.

În timpul războiului cu Franța, se ridicaseră unele familii feudale la mare putere. Familia *Neville* aveă 70 de castele și când șeful ei eră *Warwick*, de 21 de ani, viteaz și ambițios, se înțelege de ce a fost numit «creator de regi».

Rihard de York luă regența în timpul nebunii regelui cu titlul de *protector*. Însănătoșindu-se însă regele, Rihard fu depărtat, dar el și *Warwik* bătură armată regală și se impuseră cu forța regelui. Ei îl făcură prizonier și Rihard se declară moștenitorul tronului. Regina *Margareta* nu putea însă părăsi drepturile fiului ei. Ea adună armată în Anglia nordică, învinse la *Wakefield* (1460) și ucise pe Rihard, al

căruia cap fu încoronat cu o coroană de hârtie și înfipt pe zidurile din York. Margareta nu putu însă intra în Londra, unde intră *Eduard*, fiul lui Rihard și se încoronă de rege.

Eduard IV (1461—1483). Noul rege câștigă victorii sângeroase contra lancasterienilor și constrânse pe Margareta, cu fiul ei, să fugă în Franța. Însă Warwick, văzându-se puțin considerat de regele, care-i datoră coroana, trecu pe partea lancasterienilor și fugi în Franța. Ludovic XI îl împacă cu Margareta și le dă ajutor. Eduard fu surprins și fugi la cumnatul său Carol cel Indrăzneț, iar Warwick ridică din nou pe tron pe regele nebun.

După ce se urcă iar pe tron, Eduard domni cu liniștea și cu măreția tiranului, conștient de puterea lui. Curtea lui rivaliză cu a lui Carol cel Indrăzneț, parlamentul nu-l mai convocă, de turburările fratelui său se linișți, punând să-l înecă într'un butoiu cu vin. Dar petrecerile prea multe îi scurtară zilele prea din vreme, abia la 41 de ani.

Rihard III. Eduard lăsase copii minori, Eduard V de 13 ani, a căruia regentă era sora aibă fratele său, Rihard de Gloucester. Acesta era mic, slab, ciung de mâna stângă, cu buze subțiri și cu suflet sterp.

El puse să se răspândească zvonul, că copii nu sunt legitimi. Parlamentul aprobă, Rihard luă coroana. Cei doi băieți fură înăbușiți în pat și îngropați sub o scară, unde schelele lor au fost găsite peste două secole.

Crimele și tirania lui Rihard mări numărul nemulțumirilor, cari fugiră în Bretagne, la *Enric Tudor*. Acesta după mamă se trăgea din familia Lancaster, iar după tată se pretindea că se trage din regele legendar Arthur. Ajutat de Carol VIII din Franța, Enric debarcă în Anglia și se întâlnește cu Rihard la *Bosworth* (1485). Părăsit de ai săi, Rihard se aruncă în bătălie cu coroana pe cap și muri ca un erou.

Enric VII (1485—1509). Enric se căsătorii cu fata lui Eduard și puse începutul familiei Tudorilor, care a stăpânit

Anglia mai mult de 100 de ani, cu o putere despotică, cum nu avuseseră regii până la ea.

În războiul celor două roze s'a stins feudalitatea engleză și a început să se ridice burghezia. În locul caselor în paiantă, încep să se construească altele de cărămidă, comerțul și fabricarea postavurilor începe să se exercite de Englezi. Enric pune o taxă mare pe lâna exportată, spre a încuraja fabricatele din țară.

Mai multe răscoale se ațâță contra lui Enric de către aventurieri, cari se dau ca descendenți din vechia familie regală. Unul din ei fu prins și pus în serviciul bucătăriei regale, alții spânzurați sau uciși. Se institui o curte înaltă de judecată, numită *camera înstelată*, dela ornamentația sălii în care țineă ședințele. Această curte deveni un instrument de despotism în mâinile regelui.

Enric își formă o gardă de soldați, care fu primul început de armată permanentă în Anglia. Și în afară prestigiul lui a fost însemnat. Franța i-a plătit o sumă mare, spre a-i cumpăra neutralitatea, o fată a lui s'a măritat cu regele Scoției, ceea ce va aduce unirea acestei țări cu Anglia, fiul său a luat de soție pe fiica regelui Spaniei. Astfel acest prinț, crud și viclean, care a stors bani prin toate mijloacele, care a umplut tezaurul prin confiscări, care a chemat parlamentul numai odată în ultimii 13 ani ai regimului său, a contribuit la mărirea Angliei, a întemeiat regalitatea modernă engleză.

32. *Germania după Cruciate (1250—1492).*

Pecând Franța și Anglia se constituiesc în state naționale, cu regi ascultați, cu instituții comune întregii țări, imperiul german se sfărâmițează mereu și puterea împăratului nu mai își are izvor în autoritatea lui de cap al țării, ci în puterea lui de cap al unei casse puternice. Fiecare împărat pune interesul cassei sale mai presus de interesele generale ale împărăției.

Marele interegn. Papa recomandase prinților germani să aleagă alt împărat contra lui Frederic II. Alesul *Wilhelm de Olanda*, cum și cei aleși după dânsul, *Rihard* fratele lui Enric II din Anglia, apoi *Alfons* de Castilia, cari au fost

aleși în același timp de două partide, n'au fost regi în realitate. Cel din urmă nici n'a călcat cu piciorul în Germania. Astfel epoca aceasta se socotește epocă fără regi, *interegnul cel mare*.

În timpul interegnului, prinții și episcopii începură să-și mărească puterea, apăsând pe cei mai slabi, smulgând drepturile regale. Seniorii mici năvăliau din castele asupra trecătorilor, îi luau prizonieri și cereau sume de răscumpărare. Însăși regina, soția lui Wilhelm, a fost jefuită de podoabele ei de către doi cavaleri și regele, în loc să-i pedepsească, le-a mai plătit și răscumpărare. Dreptatea a fost înlocuită atunci cu puterea (dreptul pumnului, *Faustrecht*), instituția cavaleriei a devenit cavaleria hoată (*Raubrittertum*).

Rudolf de Habsburg (1273—1291). La moartea lui Rihard' (1272), Germania și papa voiau un împărat. Papa voia mai cu seamă, că se temeă de puterea capetienilor (Filip III intrigă să se aleagă el).

Prinții electori nu voiau să aleagă însă un prinț puternic, ci aleseră un comite, cunoscut prin vitejia și prin pietatea lui, pe Rudolf. Familia Habsburgilor e veche, de prin secolul 10 și în secolul 11, unul din ei a luat titlul după numele unui castel (Habichtsburg = castelul vulturilor). Ea posedă întinse posesiuni în Germania sudică.

Între principatele germane, cele mai puternice erau al Brandenburgului, condus de urmașii lui Albert Ursul și al Austriei condus de casa Babenbergilor. Cassa din Braudenburg se cheamă ascanică și prin cuceriri asupra Slavilor ajunsese cea mai puternică, într'un timp s'a întins dela Dresda până la Danzig. Cassa austriacă, puternică până la Frederic II, s'a stins atunci și posesiunile austriace fuseseră ocupate de regele Boemiei, *Ottocar II*. Regele Boemiei eră sprijinit de papă și deși avu de luptat cu Bela IV, al Ungariei, însă îl învinse și ocupă Stiria, cum și Carintia.

Rudolf invită pe Ottocar, să întoarcă imperiului țerile ocupate pe nedrept, regele nu voi și Rudolf merse contra lui. Cei mai mulți seniori părăsiră pe Ottocar, care veni înain-

tea împăratului și-i depuse jurământ pentru Boemia și Moravia, părăsind ținuturile austriace. Ottocar încheiase pacea fără gând de a o păstra.

El se aliă cu mai mulți prinți germani și primind ajutor polonez începui războiul. Rudolf eră aliat cu regele Ungariei. Lupta dela *Marchfeld* a fost hotărâtoare pentru Rudolf, Ottocar a fost ucis (1278). Statele austriace le dete apoi împăratul fiului său, *Albert*, cu drept de stăpânire veșnică. Acesta e începutul monarhiei austro-ungare.

Noul împărat nu se mai gândi nici la Italia, *peștera leului*, zicea el, nici la Polonia, sau la Ungaria. Ambițiunea lui eră să restabilească ordinea și dreptatea. Străbătui țara, dărâmand castelele tâlhărești și spânzurând pe cavalerii hoți. Astfel Rudolf fu un restaurator al imperiului.

Adolf de Nassau (1292—1298). Rudolf stăruise ca fiul său să fie ales de electori, însă nu reușise, căci electorii se temeau de Albert. În locul lui se alese comitele Adolf de Nassau, care eră slab și sărac. Adolf provocă însă pe toată lumea, pe Filip cel Frumos, pe papă și pe prinții germani. Aceștia se înțeleseră și aleseră pe Albert, care veni cu armată contra lui și în luptă se zice că a omorât pe Adolf cu propria lui mână.

Albert I (1298—1308). Eră om instruit, viteaz, aspru și pasionat. Bonifaciu VIII îl acuză că a omorât pe Adolf prin trădare și-l declară nedemn de imperiu, de aceea trecu deocamdată în partea lui Filip cel Frumos. El se ocupă să mărească posesiunile casei, și la stingerea dinastiilor din Ungaria și din Boemia s'a luptat să pue mâna pe acele țări, fără izbândă însă. Din lăcomie oprise moștenirea nepotului său *Ioan*, căruia-i fusese episcop, și acesta afățat de câțiva episcopi îl ucise.

Liberarea Elveției. Povestea că Elvețienii erau apăsați de austriacul *Gessler*, că locuitorii au făcut o conjurațiune contra Habsburgilor și că mișcarea a început dela cruzimea lui *Gessler*, care a cerut lui *Tell* să ia cu săgeata un măr de pe capul fiului său, n'are niciun temei istoric. Ea începe în secolul XVI și povestea cu *Tell* are un fond mitic. Adevărul e, că țărani din văile *Schwytz*, *Uri*, *Unterwalden*, asupra cărora Habsburgii exercitaseră o autoritate ușoară, au făcut, după exemplul prinților și cetăților, o confederațiune,

în 1291. Moartea lui Albert a ajutat aspirațiunile lor la viața liberă.

Enric VII de Luxemburg (1308—1313). Electorii nu mai voiau să aleagă împărat din casa de Habsburg, dar temându-se de intrigile lui Filip cel Frumos, aleseră după îndemnul lui Clemens V un prinț german, pe Enric, comite de Luxemburg.

Enric, profitând de neînțelegerile din Boemia, merge cu armată și cucerește Praga, apoi întreaga țară o dă ca feudă fiului său Ioan. Astfel Boemia ajunsese în familia Luxemburgilor, sub cari a stat mult timp. Tot așa de energic intervine Enric în afacerile Italiei. El trece Alpii, se încoronează în Milan ca rege al Longobarzilor și în Roma ca împărat. Apoi, reluând pretențiunile Hohenstaufenilor asupra regatului Neapolei, pregătiă un războiu cu casa de Anjou pentru posesiunea Italiei sudice, când muri pe neașteptate, se crede otrăvit cu sfânta cuminecătură.

Ludovic de Bavaria (1314—1347) și **Frederic cel Frumos** (1314—1330). Moartea neașteptată a lui Enric VII confundă Germania în mare turburare. O parte de electori alege pe Ludovic de Bavaria, pecând partidul Habsburgilor alege pe fiul lui Albert, pe ducele Austriei. Amândoi împărații încep să se întreacă în a risipi, unul posesiunile imperiului, altul pe ale Habsburgilor, spre a-și câștiga partizani. Ludovic se aliașe cu Elvețienii, contra cărora Frederic trimise o strălucită armată de cavaleri. Elvețienii atacară armata austriacă într'un defileu, la **Morgarten** 1315, unde cavaleria austriacă nu se putea desfășura.

Păstorii și țărani Alpiilor distruseră armata de cavaleri precipitând asupra ei stâncile și atacând-o cu măciucile. Într'o altă luptă cu adversarul său, Frederic fu făcut prizonier. După câțiva ani de captivitate, Ludovic și Frederic se împăcară, cu condițiunea ca să domnească împreună.

Mai grele lupte avu Ludovic cu papii, cari din Avignon voiau să aibă puterea asupra Italiei nordice și erau împiedicați de Ludovic. Papa eră ajutat de Filip cel Frumos. El

aruncă interdictul asupra Germaniei și invită pe prinți ca să aleagă alt împărat. Ludovic trecu în Italia, se încoronă la Milan și apoi la Roma, dar trebui să se retragă înaintea unei armate neapolitane. El căută alianța lui Eduard III, regele Angliei, căruia îi dăde delegațiunea de a cucerii Franța și răsculă Flandra contra lui Filip de Valois. Pe de altă parte și acesta susțină pe regele Boemiei, Ioan, contra lui Ludovic.

Înăuntrul Ludovic nemulțumiri pe prinți prin voința lui de a-și mări pe căi nedrepte stăpânirile cassei. Totuși, în lupta

Impărat sec. XIV.

cu papa, *electorii au declarat contra papei, că prințul ales de ei, cu majoritatea voturilor, este de drept suveranul statului, fără aprobarea papei.* Cu aceasta, *imperiul german* pierde caracterul lui mistic de cap al lumii creștine și *deveniă un stat particular*, în care prinții aveau drepturi suzerane.

Maregrafiatul de Brandenburg, în care se stinse familia ascanică, Ludovic îl dăde fiului său, și de aci a izvorât cearta cu regii Boemiei. Încă înainte de a muri Ludovic, majoritatea electorilor alesese împărat pe *Carol*, fiul lui Ioan de Boemia.

Carol IV (1347—1378). Cassa de Luxemburg ajunsese la tronul imperial și-l ținu aproape o sută de ani.

Carol avu oarecari nemulțumiri din partea prinților bava-rezi, mai pe urmă câștigă putere asupra întregului stat, mulțumită învățaturii (studiasse la Paris și știă mai multe limbi) și talentelor sale diplomatice. El eră om practic și calculator, înțelese puterea banilor, căută să aibă bani și să-i cheltuească bine.

Mări cassa sa cu o mulțime de posesiuni, între altele cu Brandenburgul, astfel că ajunsese cel mai puternic prinț al imperiului.

Activitatea lui a fost mai mare în Boemia, încât Boemii îl numesc «tatăl Boemiei», pecând Germanii îl numesc «tată vitreg al Germaniei.» A întemeiat în Praga o universitate după modelul celei din Paris, a construit *domul din Praga*, a întemeiat orașul *Carlsbad*.

În zilele lui, Germania a fost pustiită de *Ciuma neagră*, o urgie grozavă pentru populațiune. Poporul aruncă vina asupra Evreilor, pe care-i acuză că au otrăvit fântânile. Mulți Evreii fură omorâți. În Italia, Carol vându mulțime de privilegii, spre a lua bani.

Actul cel mai important al lui Carol a fost *bula de aur*¹⁾, care regulă *modul alegerii împăraților și drepturile prinților electori*.

Se hotărâ, că au drept să aleagă pe împărat *trei* arhiepiscopi (de Mainz, Colonia și Trèves) și *patru* prinți laici (regele Boemiei, comitele palatin depe Rin, ducele Saxoniei și margraful de Brandenburg). Electorii aveau drepturile regale (monetă, impozite, mine) dreptul de justiție suverană, încât un supus al lor nu putea fi judecat decât de ei și nu putea apela la împărat contra lor. Prin acest act, electoratele ajungeau ca niște regate în imperiul german.

Venceslav (1378—1400). Carol IV avea mai mulți fii, dintre cari doi au ocupat tronul. Venceslav era bețiv, supărăcios și fără stăruință.

Prin caprițiile sale a revoltat pe prinți, clerul, chiar pe frații săi. Fu prins și aruncat la închisoare, apoi liberat. Autoritatea lui în imperiu era nulă, încât electorii l-au depus și au ales pe *Robert* (1400—1410) sau Ruprecht, comitele palatin. Venceslav se retrase în Boemia, părăsind Germania cu totul, dar nici Robert nu a făcut ceva pentru restabilirea ordinei.

Lipsa de autoritate a împăraților era priincioasă războaielor particulare. Cele mai însemnate războaie au fost ale cetăților din Suabia cu comitele de Württemberg și ale Elvețienilor cu Aus-

¹⁾ Dela capsula (bulla) de aur în care e închisă pecetia imperiului.

triacii. În războiul celor dintâiu, cetățile au fost învinse și mândria cetăților, cari voiau, după exemplul Hansei, să fie independente, a fost umilită cu totul. Elvețienii însă câștigară asupra ducelui habsburg o mare victorie la *Sempach* (1386). Mai târziu au povestit ei, că victoria s'a câștigat prin sacrificiul lui *Arnold de Winkelried*, care a făcut cu corpul său o spărtură în zidul de lănci austriace. Ieșind învingători și la *Naefels*, Elvețienii își câștigară independența pentru totdeauna.

Linia publică ne mai putând fi ținută de împărat, a început să se instituească tribunale secrete (*Sfânta Wema*, sau Feme) cari să condamne pe marii criminali. Pedepsa era totdeauna moartea și tâlharii cei mai feroci, prinții cei mai puternici tremurau de frica ei (a chemat să judece chiar pe împăratul Frederic III)

Sigismund (1410—1437). La moartea lui Robert, electorii aleseră pe Sigismund, fratele lui Venceslav, deși acesta trăia și voia să exercite puterea de împărat. Sigismund determină pe fratele său să se retragă și după moartea lui se făcù rege și în Boemia. De mai înainte era rege al Ungariei și margraf al Brandenburgului, încât posesiunile lui erau mai întinse decât să le poată conduce. Ca să se ocupe mai mult cu Ungaria, a lăsat grijile Germaniei amicului său Frederic de Hohenzollern, căruia i-a dăruit Brandenburgul, cu demnitatea de elector. Astfel începe în 1415 *fortuna Hohenzollernilor*, creatorii Germaniei moderne.

Sigismund, ca rege al Ungariei, este însemnat prin luptele cu Turcii, în cari a fost aliat cu Mircea cel Mare, iar în Germania, prin stăruința ce a pus să aducă pace în biserică. Ca o urmare a certelor bisericesti au fost niște teribile războaie în Boemia, cari au ținut până la moartea lui Sigismund. Prin căsătoria fetei sale cu *Albert de Austria*, Sigismund a pregătit Habsburgilor tronul Germaniei, cum și succesiunea Ungariei și a Boemiei.

Albert II (1438—1439). Cu ginerele lui Sigismund, casa de Austria ocupă tronul imperial, timp de aproape 400 de ani. Albert muri îndată într'o expediție contra Turcilor, atins de ciumă.

Frederic III (1440—1493). Împărat fu ales vărul lui Albert, care e însemnat numai că a domnit mai mult de o jumătate de secol și a moștenit pe toate rudele sale, într-

nind toate posesiunile cassei de Austria. A pierdut însă Boemia și Ungaria, cari și-au ales regi proprii. A lăsat să se mărească ducatul Burgundiei și a privit cum regele Poloniei poartă biruințe și reduce puterea cavalerilor în Prusia. Spre a mări puterea cassei sale, căsătorii pe fiul său *Maximilian* cu *Maria*, fata lui Carol cel Indrăzneț și astfel statele puternicului duce trecură la cassa de Habsburg. Atunci s'a zis despre Austria cuvintele: Bella gerant alii, tu felix Austria nube. Frederic însuși avea semnele sale misterioase A. E. I. O. U, căci se ocupă cu alchimia și cu astrologia.

Carol cel Ind.

Aceste litere însemnau: Austriae est imperare orbi universo, vis care părea departe de împlinire, pe vremea când Frederic fugia din Viena, alungat de Mateiu Corvin și rătat din oraș în oraș, cu puțini credincioși, trăind din darurile cetăților, care însă a ajuns o realitate sub urmașii lui. Frederic a fost cel din urmă împărat german încoronat la Roma.

33. Biserica și Ereziile.

Autoritatea bisericii a atins culmea în secolul 11 și 12, când credința era puternică și când papi însemnați au ocupat scaunul papal. În secolul 14 și 15, decăderea este vizibilă. Cearta lui Bonifaciu VIII cu Filip cel Frumos, captivitatea babilonică și dezordinile, cunoscute sub numele de marea schismă, au ruinat cu totul prestigiul papalității.

Captivitatea babilonică (1305—1377). Papa Clement V, care fusese mai înainte arhiepiscop la Bordeaux și care era favorabil tuturilor planurilor lui Filip cel Frumos, considerându-se puțin sigur în Italia, se așază din 1309 în orașul

Avignon. Niçi el, nici urmaşii lui, în curs de aproape 70 de ani, n'au mai trecut munţii Alpi. La *Avignon*, însă, papii s'au bucurat în acest timp de mai multă libertate decât la Roma, unde erau supuşi partidelor. Oraşul eră bine întărit şi papii se aflau în siguranţă.

Episcopatul însă şi regalitatea franceză trăgeau mari foloase, căci numărul cardinalilor francezi eră mai mare şi papii susţineau mai mult pe regii capeţieni. Cu împăraţii germani aceşti papi stau în duşmănie, mai ales cu Ludovic de Bavaria, contra căruia au susţinut pe Carol de Boemia.

Lipsa papilor din Roma deşteptă în inima Italienilor dorul de ei. Vocile cele mai autorizate, toate spiritele religioase, toţi suveranii cereau întoarcerea papilor în scaunul sf. Petru. Se mai adăogă nesiguranţa, în care se aflau papii în *Avignon*, în urma războiului cu Anglia, cum şi pustiirea oraşului prin ciuma neagră. Apoi prinţii italieni ameninţau să ocupe statul papal, dacă papii mai rămăneau în Franţa. Toate aceste motive au determinat pe *Grigorie IX* ca să se mute în Roma (1377).

Marea schismă (1378—1415). La moartea lui *Grigorie*, cardinalii din Roma aleseră de papă pe *Urban VI* sub presiunea poporului, care se temeă să nu fie ales un Francez, căci cardinalii francezi erau în majoritate. Aceştia, deşi recunoscură deocamdată pe Urban, mai pe urmă se ridicară contra lui, fiindcă eră prea autoritar, şi, împreună cu cardinalii din *Avignon*, aleseră un alt papă, pe *Clement VII*. Cei doi papi se afurisiră unul pe altul şi creştinătatea se împărţi între ei: cu Urban Germania, Italia, Anglia; cu Clement Franţa, Neapole, Spania, Scoţia. Clement se aseză la *Avignon*, şi astfel fură doi papi, marea schismă (=despărţire).

La moartea lui Urban, cardinalii din Roma aleseră alt papă, dar şi cei din *Avignon* aleseră altul, după moartea lui *Clement VII*. Existenţa a doi papi turbură profund creştinătatea, căci nimeni nu mai da ascultare bisericii, fiind afurisit ori de către un papă, ori de către celălalt. Apoi veniturile erau prea mici pentru doi papi, şi de aceea fiecare căută să vândă beneficii, să pue impozite asupra

bisericilor și tot felul de taxe. Din această cauză, se ridicau plângeri din toate părțile și autoritatea religii se pierdeă.

Universitatea din Paris, care avea cea mai celebră școală de teologie din lume, luă inițiativa să ceară părerea întregii creștinătăți și primi 10000 de răspunsuri, în cari se propunea sau abdicarea amândoror papilor, sau judecarea printr'un arbitraj, sau convocarea unui conciliu. Conducătorul universității eră un om însemnat, numit *Gerson*. Însă nici un mijloc nu izbuti să înlăture șisma. Se convoacă un conciliu la *Pisa* (1409) dar cei doi papi nu voesc să ia parte și fiecare chiasmă un conciliu al său. Conciliul din *Pisa* îi depuse pe amândoi și numi pe altul, pe care niciunul din ceilalți nu-l recunoscă, încât fură trei papi.

Ereziile. În fața bisericii oficiale, care se străduia în planuri politice, în putere și avere, creștinii pioși căutau mântuirea sufletească, pe calea renunțării la bunurile lumești și au înființat, unii, tagme călugărești supuse bisericii, cum au fost tagmele călugărilor cerșetori; alții, s'au ridicat contra bisericii oficiale și au atacat abuzurile și viciile clerului. Aceștia sunt ereticii, antemergătorii lui *Luther* și ai lui *Calvin*.

Călugării cerșetori luau ca model viața lui *Cristos*, și-și propuneau să renunțe la orice avere. Ca mai toate tagmele de călugări apuseni, ei s'au ivit în țerile romanice. Erau două tagme, a *Franciscanilor* sau *Minorităților* (fratres minores) întemeiată de *Francisc din Assisi*, care se îmbracă cu trențe și mergeă cerșind și predicând, și a *Dominicanilor* (în Franța *Iacobini*) întemeiată de spaniolul *Domingo*, care predică contra *Albigensilor*. *Dominicanii* au condus teribilele tribunale ale incoștitației.

Aceste tagme aveau unele ramificații, cari ajungeau până la erezie. *Dominicanul Eckart*, în Germania, meditând asupra raportului dintre D-zeu și lume, ajuns la idea, că totul e D-zeu (*panteism*) *Thomas a Kempis*, a compus cartea, care s'a atribuit și altora, *De imitatione Christi*, una din cele mai pioase cărți ale literaturii creștine, în care se pune mai mult temei pe credința internă, decât pe formele externe ale religii.

Wiclif. Un profesor al universității din Oxford începù, pe vremea lui *Eduard III*, să combată viața călugărilor cerșetori. Apoi merse mai departe, atacă indulgențele, cultul icoanelor și al sfinților, celibatul preoților, dogma transformării pâinii și vinului în corpul și sângele lui *Cristos* și declară biblia ca singurul izvor de credință. Elevii lui *Wiclif* răspândiră doctrinele lui în toate părțile și provocară în Anglia teribila

Răscoală a țăranilor. Wiclif fu condamnat de un sinod, fu scos din profesorat, dar rămase ca preot până la moarte. Urmașii lui, numiți *Lolarzi*, au fost distruși cu foc și cu sabie în secolul 15.

Hus. Cel mai însemnat răsunet l-au găsit învățăturile lui Wiclif în Boemia, unde Ioan Hus era profesor la Praga. Aci, învățătura lui Hus se uniă și cu tendințele naționaliste ale Cehilor și găsiă sprijinul fostului împărat Venceslav. Papa excomunică pe Hus, dar partizanii acestuia arseră în Praga bula de excomunicare. Numai, după ce papa aruncă interdictul, asupra tuturilor celor cari-i vor acorda azil, Hus părăsi capitala, apelând la un conciliu general și răspândind învățăturile lui printre țărani.

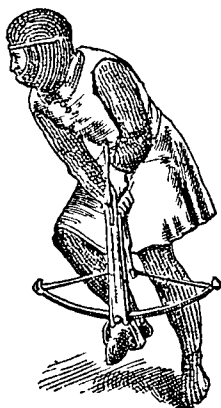
Conciliul din Constanța (1414—1418). Împăratul Sigismund, ca să pue capăt shismeii, adună la Constanța un sinod, un *parlament extraordinar al întregului apus*, la care luară parte fruntașii universităților (Gerson) peste 18000 de clerici și peste 100.000 de laici. Sigismund susțină sinodul contra papilor, cari voiau să-l dizolve, iar sinodul se declară superior papei în cestiunile de credință. Papii nu voiau să recunoască superioritatea conciliului, dar acesta depuse pe unul, obțină abdicarea altuia și alese pe *Martin V*, care puse capăt shismeii.

Conciliul își luase misiunea de a apăra credința contra ereticilor și chemă pe Hus, ca să-și apere învățăturile. După ce primi promisiune din partea lui Sigismund, că nu i se va întâmpla nimic, Hus merse la Constanța, unde fu aruncat la închisoare. Hus respingeă idea că e un revoltat, însă refuză să renege învățăturile sale, până nu i se vor combate cu sfânta scriptură. Toate stăruințele puse pe lângă el fură zadarnice. În cele din urmă, conciliul îl condamnă să fie pedepsit de puterea civilă. Hus fu ars în public. Se zice, 'că o bătrână veni să arunce surcele, pe rug, iar el văzând-o a murmurat: «sancta simplicitas!».

Răsboaiele husitice. Vestea morții lui Hus ridică toată Boemia contra lui Sigismund, care-și călcase promisiunea

dată. Furia Cehilor eră cu atât mai mare, cu cât după Venceslav Boemia aveă să vie lui Sigismund. Ei voiau limba lor în biserică, întoarcerea clerului la viața simplă și luarea cuminicăturii sub amândouă formele, pâine și vin, căci, dela un timp, în biserica apuseană sfânta cuminicătură se dă numai sub forma pâinii. După această din urmă cerere, li s'a dat numele de *utraquiști* (*utra*) sau *calixtini*, dela numele sf. potir. Ca semn dinstinctiv, ei au înlocuit pe turele bisericilor crucea cu potirul. Mulțimea pătrunse în sfatul comunei și aruncă pe consilieri pe fereastră.

Când Sigismund voi să cuprindă Praga, fu bătut de două ori. Conducătorul Cehilor eră cavalerul cu un ochiu, orb mai apoi, *Ioan Zisca*. El făcuse dintre Cehi o infanterie, care știă să utilizeze ca și Elvețienii, pozițiile favorabile ale terenului și a devenit spaima lui Sigismund și a Germanilor. Deși atacați din două părți, din Germania și dinspre Austria și Ungaria, Boemii au ieșit biruitori.

Arcaș.

Odată Germanii câștigaseră victoria (1421), au luat fuga, însă, îndată ce au auzit că vine teribilul orb. Pe Sigismund l-au învins definitiv la *Deutsch-Brod* și l-au scos din Boemia.

Succesele făcură însă pe Cehi să se împartă în secte, din ce în ce mai extreme. Unii se chemau *Taboriți*, de pe numele biblic ce-l deteseră unui munte, pe care-și aveau lagărul. Doctrinile lor mergeau până la respingerea mistereleor, afară de botez și de cuminicătură, și până la comunitatea averilor.

După moartea lui Zisca, Taboriții găsiră alt conducător în *Procop cel Mare*, mai înainte călugăr.

În zadar biserica predică cruciate contra lor, în zadar sute de mii îi atacară, căci Procop învinse pe Germani definitiv la *Aussig* (1426). Procop aruncă cetele sale asupra Germaniei până la Baltica, apoi asupra Austriei și Ungariei. Frica făcea pe atacați să părăsească cetăți și castele, să se teamă de ei ca de ceva diabolic.

Văzând că nu-i poate reduce prin arme, Sigismund și biserica se văzură nevoiți ca să negocieze, chemară dar pe Boemi la conciliul din Basel.

Conciliul dela Basel (1431—1449). Papa Martin V încercase să adune un conciliu, dar diferite piedici i se pusese în cale, până ce convocă conciliul dela Basel în 1431, pe care îndată voi să-l strămute la Bolonia, ca să poată lua parte la el cu mai multă înlesnire și biserica orientală, cu care se trată cestiunea unirii. Conciliul se opuse și papa trebui să cedeze. În Basel veniră reprezentanții Boemilor, ca să-și apere doctrinele lor. După mai mulți ani de negocieri, li se recunoscă limba în biserică și cuminecătura, iar Boemii trebuia să întoarcă bisericii averile. Taboriții nu voiră să se supună, dar în lupta cu ceilalți Boemi fură bătuti până la nimicire. Aceste rășboaie au dat suflet națiunii boeme și au scăpat-o de germanizare, deși au sărăcit-o, deși au distrus biserici, orașe, obiecte de artă.

Conciliul din Basel, convins de forța lui, decând papa cedase, voiă să conducă el biserica și declară că autoritatea conciliului este mai mare decât autoritatea papei. Acesta hotărîse ca conciliul să se strămute la *Ferara* (1437). Conciliul nu se supuse, și deși cu un număr de membri foarte redus, continuă ședințele 10 ani, pe când la *Ferara* eră un alt conciliu, așa dar două concilii, cum erau mai înainte doi papi. Conciliul din Basel chiar și numi un papă nou, pe fostul duce de Savoia, *Amedeu*, care luă numele de *Felix V* și pe care-l recunoscă unele state.

Conciliul dela Ferara și Florența (1438—1445). Conciliul dela *Ferara* trată unirea celor două biserici. În fața pericolului turcesc, împărații bizantini se arătau gata să recunoască autoritatea papei, să admită dogma catolică, numai să primească ajutor spre a rezistă inamicilor. După negocieri cu Grecii la Constantinopole, papa reunî conciliul din *Ferara*, la care luă parte aproape 700 de Greci, împreună cu împăratul bizantin. Discuțiunile, lungi și dificile, ținură până în 1439, când conciliul fu strămutat la Florența.

Asupra cestiunii de dogmă *Filioque*, asupra doctrinei *purgatorului*, asupra întrebuirii *azimei la cuminicătură*, înțelegerea se ajunsese repede, dar asupra autorității papale discuțiunea fu vie. În cele din urmă, Grecii o recunoscuseră, afară de un mitropolit. Însă ajutorul promis din apus nu sosiă și zelul pentru unire al Grecilor scăzuse. Chiar împăratul se lepădă de ea, iar peste câțiva ani Sfânta Sofie deveniă moschee.

La amândouă sinoadele, au luat parte, în suita împăratului, un boier moldovean Neagoe și un protopop. Ei merseseră la patriarhie, spre a obține un mitropolit și împreună cu dânsul, numit *Damian*, au luat parte la sinod.

În anul 1448, antipapa Felix V, după intervențiunea Franței, abdică, iar conciliul dela Basel recunoscu pe *Nicolae V*.

Cu Nicolae V se sfârșește marea schismă în biserica apuseană. El a îndemnat statele apusene să dea ajutor Grecilor, ca să reia Constantinopole din mâinile Turcilor, însă toate îndemnurile lui n'au avut de rezultat, decât numai câteva ajutoare trimise Ungurilor.

Dintre urmașii lui, a fost însemnat *Pius II*, numit mai înainte *Aeneas Sylvius*, vestit prin scrierile sale latinești. Piu voia să meargă singur în capul cruciatei, dar când ajunsese la *Ancona*, de unde trebuia să plece, găsi în locul unei armate câteva cete de aventurieri, și de desperare muri nobilul bătrân.

Cât privește cererile de reformă în biserică, papii nu le-au primit, cu toate recomandările conciliilor și ale oamenilor celor mai însemnați. De aceea reformele se vor face de alții și contra papilor.

34. *Italia după cruciate.*

Lupta dintre imperiu și papalitate a favorizat în Italia formarea de state particulare, ca și în Germania. Imperiul era o creațiune prea artificială, căci în Germania era prea

roman, în Italia prea german, și n'a căutat să organizeze forțele naționale nici ale uneea, nici ale alteea. De aceea Germania și Italia vor trebui să aștepte secolul al XIX-lea spre a se constitui în state naționale unite. Papii n'au putut nici ei organiza Italia, căci papalitatea este o instituție cosmopolită, care pretindea să conducă toată creștinătatea, nu numai o singură națiune. Strămutarea scaunului papal la Avignon lăsă în Italia frâu liber tuturor ambițiunilor locale, din cari ieși mulțimea de state, cu formele de constituție cele mai variate. În Piemont rămăseseră instituțiile feudale, dar în Toscana cetățile își deteseră un regim republican. În Lombardia apare regimul tiranic, ca în vechile cetăți grecești, în Neapole și Sicilia cassa de Anjou urmărește planul regilor normanzi de a se întinde pe socoteala celorlalte state, pe când Genova și Elveția sunt republici aristocratice.

Guvernul apăsător al aristocrației a condus în cetățile italiene la crearea tiranii grecești cu numele de *podestat* (podestà). Din pricina rivalităților și a luptelor interne, în locul consulilor aristocrați se ridică un funcționar, de obicei de amilie aristocratică, pune mâna pe guvern, se înconjoară cu soldați mercenari, ai căror șefi, numiți *condottieri*, ajung a însemnătate. Așești condottieri, cu cetele lor, treceau dela un podestat la altul, dela o cetate la alta, și fiindcă erau cam aceiași, deseori se înțelegeau între ei, ca să se lupte fără să se omoare, așa că luptele lor erau mai mult niște parade. Astfel Italienii pierduseră curajul militar și de aceea țara lor va fi mult timp arena de luptă a statelor puternice.

Statul papal. În statul lor, papii păreau atotputernici în timpul lui Bonifaciu VIII, care a persecutat familia *Collona* în mod păgânesc, a predicat contra ei o cruciată și i-a luat posesiunile.

În ziua încoronării sale ca papă, a adus pe regele Siciliei și pe al Ungariei să-i ducă de frâu calul și să-l servească la masă.

În anul 1300 a serbat un *jubileu* și au venit la Roma creștini din toată lumea atât de mulți, în cât au trebuit să

locuească în corturi, afară din oraș. Această scenă a fost zugrăvită într-o biserică din Roma de pictorul *Giotto*. Mândria lui Bonifaciu l'a împins la luptă cu Filip cel Frumos, din care a ieșit umilită papalitatea, iar strămutarea la Avignon i-a pierdut în Italia orice prestigiu.

În orașele papale se întemeiază republici, sau se întăriră mici dinastii, cum eră *Bolonia* între cele dintâiu și *Ferrara* între cele de al doilea. Roma se pustiește, populația dela marginile ei se retrage împrejurul Capitoliului, încât unele monumente romane rămaseră în câmpie. Baronii luau material din monumentele vechi, ca să-și construiască ziduri și turnuri.

Cola di Rienzo. Mizeriile din Roma atinseră sufletul lui Nicolae Rienzi, fiul unui cârciumar și al unei spălătorese. Entuziast și elocvent, după studii adânci ale literaturii vechi, Rienzi înflăcăără poporul contra apăsării nobililor și izbuti să obție în Roma o putere dictatorială. El readuse liniștea, gonî pe toți baronii din cetate și luă titlul de tribun al poporului. Îmbătat de succesele sale, Rienzi trimise din Capitoliu scrisori tuturilor regilor și celor doi împărați (Ludovic de Bavaria și Carol IV) chiemându-i la judecata senatului roman. Pompa, luxul lui și serbările fantastice depărtară poporul de el, iar papa îl excomunică. Rienzi fugi în Germania la Carol IV acesta îl trimise papei la Avignon, iar papa, voind să se folosească de prestigiul lui, îl trimise în Italia cu armată. Rienzi iar avu zile de triumf, însă, continuând viața de pompă și măreție, pieri într-o răscoală, ațâțată contra lui de nobili.

După înlăturarea shismei, papa Nicolae V puse multă grijă la încurajarea artelor și a științelor. Cu mult zel adună el manuscrise și întemeie vestita *biblioteca a Vaticanului*. Sub *Sixtus IV* (pela 1480) începe însă politica lumească a rudelor papei, cunoscută sub numele de *nepotism*, adică folosirea drepturilor papale în interesul rudelor papei. Această politică a ajuns la culme sub *Alexandru VI Borgia* (pe la 1500) de origine spaniol.

Alexandru aveà copii dintr'o căsătorie, înainte de a i papă, și voià să le creeze state. Fiul său *Cesare* e' vestit pentru cruzimea și viclenia, cu care a distrus dinastiile din orașele papale, încât și-a format un stat. Odată a ucis pe un vrăjmaș al său, chiar în brațele lui Alexandru, așa că a stropit cu sânge obrazul papei. O fată a papei, *Lucrezia*, a fost mai bună decât îi merge vestea : erà ducesă de Ferrara frumoasă și instruită.

Neapole și Sicilia. Papii deteseră regatul Siciliei lui Carol de Anjou, om aspru și ambițios. El voià să unească întreaga Italie, adecă tocmai ceeace îngrozise pe papi sub Hohenstaufeni. Planul lui mergeà încă și mai departe, să supună Constantinopole, când izbucni răscoala din Sicilia.

Vespele siciliene (1282). Carol apăsă pe locuitori cu impozite și niciodată nu chemă parlamentul. El mută capitala dela Palermo la Neapole și atâță mari nemulțumiri printre Sicilieni. În 1282, la sărbătorile Paștelor, când lumea mergeà la biserică, seara (vecernie) un Francez se purtă necuviincios cu o femeie, sub pretext că o cercetează dacă are arme ascunse. Bărbatul femeii ucise pe francez, îndată fură omoriți Francezii din Palermo până la unul, apoi din toată Sicilia. Carol se pregătià la o răsbunare teribilă, însă Petru, regele Aragonului și ginerele lui Manfred, se aliase cu Sicilienii. El intră în Palermo și se încoronă ca rege al Siciliei. Astfel Sicilia s'a liberat de Carol și a purtat neconținut războaie contra Neapolului.

Carol II (1285—1309) a purtat lupte cu Sicilia și prin căsătoria sa cu prințesă din cassa regilor unguri a deschis fiului său *Carol Robert* drumul la tronul acestei țeri. Dintre urmașii lui Carol în Neapole, fiica sa, *Ioana*, care trăià în jumătatea a doua a secolului 14 a fost vestită prin intrigile și prin crimele sale, cari au făcut pe regele Ungariei să vie să cucerească Neapole. Dar fiind declarată inocentă de către papa, regele ungar îi lăsă statul pe care l'a condus rău. O altă *Ioana*, n'a dus o viață mai cuviincioasă, și, fiindcă adoptase și pe un prinț aragonez și pe unul din cassa de Anjou, a fost cauză de multe războaie și cruzimi, până ce cassa de Aragon ocupă regatul.

Alfons V de Aragon (pe la 1450) numit și *magnificul*, a reunit sub sine Aragonul, Sicilia și Neapole. Intre urmașii lui încep războaiele cu regii francezi, moștenitori ai familiei de Anjou.

Florența și Pisa. In Italia centrală, cea mai mare importanță a avut-o mai întâiu Pisa, care în secolul 11 a smuls dela Arabi Sardinia și Corsica, a distrus Amalfi și a tras mari foloase din expedițiunile cruciate. Dar și contra Pisei se ridică Genova, care o învinge în luptă și răpește Corsica, iar mai târziu cassa de Aragon îi ia Sardinia. In luptele interne din Pisa, este vestit supliciul contelui *Ugolino*, închis de arhiepiscop într'un turn, cu doi copii și cu trei nepoți, unde au fost lăsați să moară de foame.

Acése lupte au slăbit puterea Pisei și au ridicat pe a Florenței. Florența eră vestită din secolul 13, prin fabrici de postav și prin instituții de bancă. Moneta florentină (florin) eră de pe la 1250 cea mai curată și eră luată ca tip în multe state.

Luptele erau violente și acolo între corporațiile nobile (popolo grasso) și între cele ordinare (p. minuto). In 1301 cei de jos goniră din oraș pe protivnicii lor, între cari eră și *Dante*.

Mai târziu, aristocrații luară puterea și in mândria lor numiau pe cei de jos *ciompi* (cumnați). Inșă, ca și in Grecia vechie, familii nobile sau bogate luară partea poporului. In Florența, acest lucru îl făcu familia *Medici*. Vaza acestei familii crescū, mai ales in timpul conciliului dela Constanța, când ea a procurat papilor sume mari.

Ioan Medici, cu multă abilitate, atrase pe poporul de jos printr'o pricepută repartițiune a impozitelor, cum și

Cosmo (bust de bronz de Benvenuto Cellini).

pe cei bogați, contra căroră a împiedicat să se ia măsuri vexatoare. Fiul lui cel mare, *Cosmo*, conduse Florența (1429—1464)

ca odinioară Pericles Atena, fără nici un titlu. Poporul îl supranumî *părintele patriei*. El alegea în magistraturi numai pe oamenii lui și din banii lui a contribuit, ca Florența să ajungă centrul spiritual al lumii. El pregăti *epoca de aur a literaturii, epoca Medicilor*. Fiul lui Cosmo a fost vestitul *Lorenzo Magnifico*, care a transformat palatul său într'un templu al muzelor. O conjurație contra lui a infuriat într'atâta poporul, încât a omorît pe conjurați și i-a dat o gardă de apărare. Însă strălucirea aceasta acoperiă și o mare decădere morală : căsătoria nu mai eră căsătorie, credința se pierduse, lumea eră păgână în suflet și creștină numai pe dinafară.

Atunci, contra acelor nesăturați de frumusețe, se ridică chipul slab și galben de ascesă al dominicanului *Savonarola*.

Ca un profet al vechilor Evrei, ridică el glas de foc contra papilor corupți, contra prinților păgâni, contra poporului nesăturat de plăceri. Când regele Franței năvăli în Italia, Florentinii alungară pe Medici și călugărul cerșetor ajunsese capul republicii. Carnavalul, din 1497 s'a serbat cu *arderea tuturilor lucrurilor deșerte* : cărți profane, tablouri, figuri goale, păr fals. Dar îndată, favoarea poporului l'a părăsit și Savonarola, care nu voise să tacă, nici pentru pălăria de cardinal, nici când îl excomunicară, fu închis, chinuit, în cele din urmă ars. Medicii rămaseră neturburați în Florența.

Milanul și Savoia. În Milan se ridică familia *Visconti*, numită astfel dela demnitatea arhiepiscopilor, de vicecomiți. Enric VII, împăratul, a numit pe *Mateo Visconti* vicar al imperiului și de atunci fortuna Viscontilor a crescut. Fiind bogați, ei aveau trupe de mercenari și duceau viață de lux.

Ioan Galeas își întinse puterea asupra Pisei și asupra cetăților vecine, aspiră să coprindă Florența și toată Italia. El a construit *vestitul dom*, una din minunile arhitecturii creștine. El obținū dela împărat titlul de duce al Milanului. Cu *Filip* se stinse familia Visconti și moștenirea lor o luă *Francisc Sforza*, un condotier, căsătorit cu o fată nelegitimată a lui Filip. Nepotul lui Francisc, numit *Ioan Galeas*, eră minor și sub epitropia unchiului său *Ludovic Moro*. Acesta, spre a luă moștenirea nepotului său, chiemă în Italia

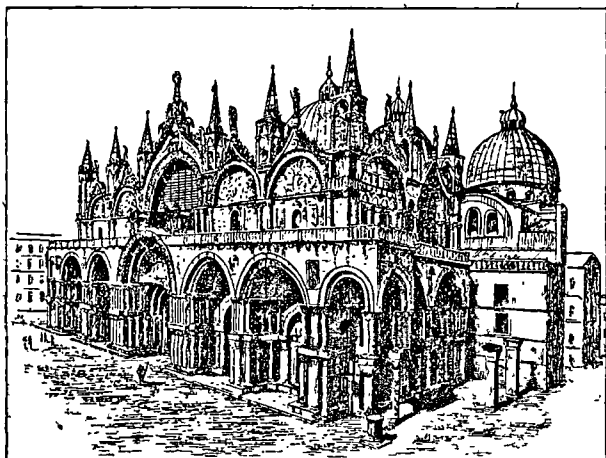
pe regele Franciei, și astfel a dat naștere războaielor pentru Italia.

Savoia. La început făcea parte din Burgundia și comiții de Savoia și-au întins posesiunile necontenit, încât la începutul secolului al XV se întindeau dela lacul de Geneva până la Mediterana, iar împăratul Sigismund dădă comitelui *Amedeu* în 1417 titlul de duce. Mai târziu, Amedeu se retrase într'o mănăstire, de unde l-a scos sinodul din Basel și l-a făcut papă.

Veneția. Căsătoria dogelui cu Adriatica a început din secolul XII. Se crede că prima serbare s'a celebrat în 1177, când capii creștinătății, Barbarossa și Alexandru III, erau în cetatea lagunelor. De atunci Veneția era regina mărilor. Apărută de mare, ea n'a fost atinsă nici de barbari, nici de împărații germani; apărută de împărații bizantini, piața Sf. Marcu ajunsese depozitul mărfurilor orientale. Dogele se alegea pe viață, încă din secolul VII. În timpul cruciatelor, Venețienii prinseră tot comerțul bizantin, iar în cruciata a patra ocupară mare parte din teritoriul imperiului. După desființarea imperiului latin, împărații greci dădă privilegii mari Pisanilor și Genovezilor, cari luau locul Venețienilor în marea Neagră și începură o luptă desperată cu ei. Lupta a ținut 100 de ani și s'a terminat cu triumful Veneției. Constituția republicii era aristocratică. Alegerea dogelui fu luată dela popor și dată *consiliului cel mare* (480 membri). În acest consiliu se putea alege mai înainte orice cetățean, mai pe urmă se puseră condițiuni. 10 incvizitori de stat urmăreau pe cetățeni și bănuitul era prins, închis în carcerele subterane din palatul dogilor, chinuit, și apoi nu se mai știa nimic despre el. Orce șoptă, orce pas, orce mișcare era urmărită. Incercarea dogelui *Marino Falieri*, de a răsturna aristocrația nu izbuti, el fu omorât pe treptele palatului. Totuși aristocrația venețiană a apărut puterea republicii cu mare abilitate și cu o stăruință minunată. Veneția stăpâniă o parte din Italia, Dalmația, multe cetăți pe uscat în Italia, Cipru.

Cu descoperirea lumii noi, însă, republica Adriaticei începe să decadă.

Genua. Numai după învingerea Pisei, puterea Genovei a început să se ridice în apus și numai după restabilirea imperiului grec, comerțul ei a luat mare avânt în răsărit. Genovezii au alungat din Marea Neagră pe Venetieni și au întemeiat depozite mari la *Cafa*, la Chilia și Cetatea Albă. Lupta dintre Genua și Veneția eră să pue capăt Veneției, căci flota genoveză intrase în lagună. Însă tot poporul venețian făcù sacrificii pentru războiu și izbuti să închidă pe Genovezi și să-i ia prizonieri.

St. Marcu.

De atunci Genova s'a consumat în lupte interne, a trecut și sub stăpânire străină, când a Milanului, când a Franței.

Premergătorii Renașterii. În Italia, unde contactul cu monumentele antice eră mai apropiat, unde bogăția s'a adunat mai din vreme, s'au și arătat mai din vreme opere însemnate de artă și de literatură.

Dante. Cel mai mare poet italian este Dante, născut în Florența, mort în 1321. Cetățean întreg, el a luat parte la luptele din cetatea sa, a fost exilat și a scris în exil

opera, care a creat limba literară italiană, *Divina Comedia*, în care se oglindește întreg evul mediu, cu credințele, cu pasiunile, cu știința și cu filosofia lui.

Petrarca a trăit în secolul XIV, mai mult în Franța. Opera sa cea mai însemnată a fost *Canzoni*, scrise în lauda iubitei sale *Laura*.

Boccaccio. Contemporan și prietin cu Petrarca a fost Ioan Bocacio, care, după o viață de multe zbuciumări, s'a consacrat științei și artei. În scrierile sale e sensual, ca oamenii din zilele lui, însă cu mult farmec de narațiune și într'o limbă admirabilă. Colecțiunea lui de novele (*Decameron*) a creat proza italiană.

35. *Spania și Portugalia.*

Toată peninsula iberică fusese cucerită de Arabi, afară de regiunile muntoase, *Asturia* și *Cantabria*, unde s'a spus mai târziu că arfi fugit regele *Pelagius*. *Marca sponiolă*, întemeiată în timpul lui Carol cel Mare, a favorizat începuturile acelea de stat. Momentele de eclipsă ale Arabilor, creștinii le utilizau, spre a înainta departe în țara musulmană, însă, când fanatismul arab se deșteptă, erau strămtorați iarăși, până în munții nepătrunși. Astfel, din lupte necontenite s'a deșteptat la Spanioli un simțământ cavaleresc, o mândrie națională și un fanatism religios, cari au devenit calitățile tipice ale neamului. Pe cursul de sus al Ebrului se întemeiaseră atâtea castele, în cât regiunea se numia *Castilia*, guvernată de comiți cari mai mult cu numele se considerau supuși regelui din Asturia, sau din *Leon*, cum se numi din secolul X. Mai eră regatul *Navarei*, care sub *Sancho cel Mare* († 1035) cuceri toate regiunile creștine ale peninsulei, afară de *comitatul Barcelonei* și ridică Castilia la rangul de regat, în folosul fiului său *Ferdinand*.

Ferdinand I regele Castiliei (1035—1065) a supus toate celelalte state și cu mare mândrie se intitulă împărat al Spaniei. El învinse mai mulți emiri și purtă armata sa victorioasă până în

centrul Spaniei și Portusailiei. Fiul său, *Alfons VI*, printr'o administrație înțeleaptă mărig guranța și buna stare a statului, iar prin lupte victorioase contra Arabilor cōprinse *Toledo*, vechia capitală a Vizigoților, în anul 1085. În zilele lui a trăit *Rodrigo Diaz*, numit *Cid Campeador* (dominus campi ductor) care s'a luptat când pe partea creștinilor cu Arabii, când contra Arabilor alături cu creștinii, din care însă poporul a făcut idealul de cavaler creștin.

În zilele lui Alfons începe statul Portugaliei (= portul Cale, portus Gallorum = Oporto) ca regiune de coastă, dăruită cu titlul de marchizat lui *Enric de Burgundia*, ginerele regelui. Fiul lui Enric, *Alfons I*, a luat titlul de rege (1143) cu aprobarea papei și a cucerit dela Arabi *Lisabona*.

În secolul XII regele castilan *Alfons VII*, nepotul lui Alfons VI, a desfășurat o mare pompă și a întemeiat cel dintâiu ordin de cavaleri, *ordinul Alcantara*. Mai târziu cu câțiva ani, s'au întemeiat ordinele *Calatrava* și Sf. *Iacob de Compostela*, corespunzătoare ordinelor cavaleresti din Palestina.

Victoriile prinților creștini făcură pe Arabi să ceară ajutorul coreligionarilor lor africani. Astfel au venit contra lui Alfons VI musulmanii saharieni, numiți *Almoravizi* și l-au învins în sângeroasa bătălie dela *Zalaca*. Însă Almoravizii erau fanatici și sălbatici, ei erau urțiți de Maurii civilizați ai Spaniei, cari se înțelegeau mai bine cu creștinii inimiți, decât cu aliații jefuitori. De aceea Alfons n'a pierdut puterea. Ca să se opue mersului cuceritor al lui Alfons VII, Maurii chemară pe musulmanii munților Atlas, numiți *Almohazi*. Aceștia se întinseră peste țerile Almoravizilor, cōprinseră Marocul, supuseră pe emirii din Spania și sub conducerea lui *Iacob Al Mansur* atacară pe *Alfons VIII*, noul rege al Castiliei, și-l învinsă la *Alarcos*. Mare parte din cuceririle castilane fură pierdute, în urma aceștei lupte (1195).

Tolosa (1212). Alfons VIII se prepară în liniște mai mulți ani și când se simți îndestul de preparat năvăli în Andalusia. *Al Nassir*, fiul lui Al Mansur, adună ultimele rezerve ale islamului contra lui Alfons. Dar și acesta făcū apel la toată lumea creștină. Inocențiu III, pe care Al Nassir îl amenință că are să purifice biserică Sf. Petru și pe el are să-l

dea pe mâinile soldaților arabi, predică cruciata sfântă. Toți Spaniolii creștini, Francezii și Italienii, alergară la lupta care avea să fie decisivă. Armata arabă, după spusa cronicarilor, trecea de 240000 de soldați, afară de auxiliari și de corpurile de negri. Ca Xerxes de altădată, Al Nassir sta pe o înălțime și citia în Coran versurile ce promit paradisul, celor cari mor la umbra săbiilor. La începutul luptei, creștinii fură puși în dezordine, dar Alfons se aruncă în mijlocul luptei, desperat. Atunci creștinii din armata arabă părăsiră pe musulmani și lupta se schimbă într'un măcel. Al Nassir abia scăpă cu fuga, lăsând pe câmpul dela Tolossa peste 100000 soldați.

Lupta aceasta însemnă sfârșitul în Spania al domniei musulmane. Dacă creștinii ar fi urmărit cu stăruință pe învinși, ar fi aruncat pe Mauri din Spania, ei însă se deteră la jafuri și la petreceri, după cari urmară boale. Maurii vor mai sta în Spania până la sfârșitul secolului 15. Almohazii tot desvoltară și după marea înfrângere o cultură admirabilă. Un an după Tolossa, ei începură construcția vestitei *Alhambra* din *Granada*, a cărei măreție umple de admirațiune pe vizitator.

Secolul XIII este plin de isprăvile lui *Iacob I* de Aragon (1213—1276) și ale lui *Ferdinand III cel Sfânt* (1217—1252) regele Castiliei. Primul, coprinse insulele Baleare și marea cetate *Valența*, cel de al doilea reduse pe Arabi numai la posesiunea unei fășii de pământ, pe țărmul mării, cu capitala în *Granada*. Celelalte regiuni, celelalte orașe, căzură în puterea regelui castilan: și *Cordova*, strălucita capitală a califilor, și *Sevila*, și *Xerex la Frontera*, unde soarta războiului hotărîse ca Spania să fie arabă 800 de ani.

Sub amândoi regii, se formase o aristocrație puternică, din prăzile luate dela Arabi. Pretențiunile acestei aristocrații se deteră pe față în Aragon, chiar din timpul lui Iacob. Regele cerea adunării (cortes) să pună niște impozite, aristocrații, *ricos hombres* (oamenii bogați) se opuseră și înce-

pură să numere nemulțumirile lor contra regelui : că dăruiește feude străinilor, că primește în consiliul său oameni nenobili.

Alfons X de Castilia și Petru III de Aragon (1252—1284), (1276—1285). Urmașul lui Ferdinand cel Sfânt a fost unul din cei mai străluciți prinți ai evului mediu, nu prin războiu, ci prin științe și prin arte. Poet, istoric, legislator, se ocupă mai ales cu astronomia. El a întemeiat universitatea din *Salamanca*.

Însă în conducerea statului s'a dovedit slab și fără consecvență. Mări domeniile unor seniori, acordă multora concesiuni și favoruri, amestec de teoria că regele este omnipotent. Însă chiar seniorii favorizați de el se ridicară cu armele asupra-i, cu pretextul că apără interesul public și-i cerură să-i scutească de impozite, pe ei și pe vasalii lor, apoi să suprimă taxele de vamă asupra importului. Când Alfons refuză cererile lor, trecură și se aliară cu emirul din Granada, iar mai târziu regele îi iertă și-i primi în toate *onorurile* de mai înainte.

Tot nedecis se purtă Alfons în familia regală. Fiul său mai mare muri și lăsă copii după dânsul, dar al doilea copil câștigă favoarea regelui, care-l recunoscu pe nedrept ca moștenitor al coroanei. Îndată însă supără pe acest moștenitor, care se aliă contra tatălui său cu emirul din Granada și cu o mulțime de ricos hombres. Fiul rebel declară detronat pe tatăl său, iar Alfons îl desmoșteni în folosul moștenitorilor legitimi. Amărit de aceste necazuri, regele muri, lăsând urmașilor săi multe pricini de ceartă.

Acest rege a avut ambițiunea să fie împărat german, dar, deși a fost ales, n'a călcat pământul german și la alegerea lui Rudolf de Habsburg, a renunțat la titlul său, după stăruințele papei.

Urmașul lui Iacob de Aragon a fost mai fericit în luptele din afară, însă a avut de luptat cu nobilimea dinăuntru. El eră ginerele lui Manfred și pretindea regatul Siciliei. Profitând de răscoala insulei contra lui Carol de Anjou, el ținu piept regelui francez și asigură statului său, domnia Mediteranei vestice. Barcelona ajunsese o metropolă în Mediterana, industria și comerțul prosperară.

Războaiele și expedițiunile acestea îndepărtate, nemulțumiră însă pe supușii săi, care-i imputau că nu se consultă cu nimeni : «dacă mâna mea stângă, zicea el, ar ști secretul

celei drepte, îndată aş tăia-o.» Ricos hombres se ridicară contră-i, şi-l constrânseseră să recunoască pretenţiile lor, cunoscute sub numele de *Privilegio general*. Regele le da dreptul de judecată, se legă să nu pună impozite, nici să facă pace sau să declare războiu, fără învoirea cortesilor.

Organizaţiunea Spaniei feudale. Orice pământ, cucerit de creştini eră părăsit de musulmani, cari sau se retrăgeau în regiunile rămase sub musulmani, sau se retrăgeau dela sate în oraşe. unde tot li se acordă oarecare toleranţă. Locurile rămase pustii se colonizau cu creştini coboriţi din munte, sau chiar cu străini depeste munţi. În urma Arabilor nu rămăneau decât creştinii, cari fuseseră supuşi, cari împrumutaseră obiceiurile şi costumul arăbesc. Aceştia se numiau *Mozarabi*.

Regele eră respectat, ca orice căpetenie în timp de războiu, însă acest respect eră cu măsură. În Aragon, mai ales, regele aveă împrejurul său un consiliu, trebuia să ceară avizul aristocraţilor şi episcopilor, cari-şi apărau drepturile cu îndârjire. Între rege şi popor eră în Aragon un mijlocitor, numit *justicia*, care judecă şi-şi da părerea, când regele lipsia din Aragon. El expunea poporului hotărârile luate de rege cu consilierii, cu episcopii şi cu aristocraţii, şi eră ales din nobilimea mică, nu din aristocraţie.

În regatele spaniole se adunau reprezentaţi ai claselor poporului. În Aragon erau patru clase: clerul, ricos hombres, cavalerii simpli (*hidalgos*) şi oraşele. De obicei regele le cerea bani, adunarea, numită *cortes*, îşi arată mai întâiu plângerile şi cerea îndreptarea abuzurilor. O singură clasă, dacă eră în contra, măsura sau impozitul nu se luă. Cortesele se pronunţau asupra totului, asupra succesiunii regelui, asupra căsătoriei copiilor, asupra cheltuelilor curţii. În 1258, recomandă oaspeţilor dela masa regală «să mănânce cu mai multă moderaţie.»

Nobilimea n'a avut, ca în alte state, drept de administraţie, drept de a bate monetă, însă n'avea nici obligaţii reale faţă de rege. Îndată ce i-se părea că regele îl nedreptăţeşte, nobilul îi întorcea spatele şi căută serviciu în regatul vecin, sau la musulmani.

În sate sclavia a ţinut mai mult, însă servul se putea strămuta depe moşie lăsând proprietarului unelte.

Oraşele, sau au fost luate dela Arabi, sau se înfiinţau de colonişti, cărora li se hotărau drepturile printr'o *harta* (*fuero*). Când Ferdinand a cucerit Sevilla, se zice că 100.000 de Mauri au părăsit casele lor, pe cari regele le dăde coloniştilor. Oraşele formau alianţe (*hermandades*) ca să-şi apere drepturile chiar contra regelui. Aveau o cavalerie urbană, care le făcea să fie foarte îndrăzneţe şi întreprinzătoare.

Istoria regatului Castiliei, până la regina Izabela, este plină de lupte între prinții din familia regală. Astfel a fost lupta dintre *Petru cel Crud* și fratele său nelegitim *Enric*. Cel dintâiu eră ajutat de Prințul Negru, cel de al doilea de Du Guesclin, a luat tronul și a ucis pe Petru. El se numește *Enric de Trastamare*. Urmașii lui au fost în războaie între ei, sau slabi ca *Enric IV* (1454—1474). Contra lui Enric s'au ridicat nobilii, l-au detronat în efigie, apoi l-au constrâns să desmoștenească pe fata sa Ioana, că n'ar fi fata lui, și să lase de moștenitoare pe sora sa Izabela, care s'a căsătorit cu Ferdinand de Aragon.

Intre regii Aragonului, însemnat a fost *Alfons Magnificul*, care, fiind și rege al Neapolei, a încurajat mult renașterea italiană. În Aragon a urmat după el fratele său, *Ioan II*, al cărui fiu a fost Ferdinand Catolicul.

Ferdinand (1479—1516) și Izabela (1474—1504). Prin căsătoria lui Ferdinand și a Izabelei se unire Castilia și Aragonul formând regatul Spaniei.

Cea dintâiu acțiune însemnată a lor a fost să întărească puterea regală. Ei se sprijiniră pe alianțele dintre cetăți și Izabela distruse multe castele. Apoi regele se declară maiștrul celor trei ordine de cavaleri, încât întrebuință în serviciul regalității puterea și averile lor. Pentru supravegherea credinței introduse tribunalul teribil al incvizițiunii, de care s'a servit ca de un instrument politic contra inamicilor regalității. Cea mai ușoară bănuială ducea la închisoare, la chinuri îngrozitoare, la confiscarea averii. Numele lui *Torquemada* a rămas celebru, prin cei 9000 de oameni arși și 90.000 pedepsiți cu alte pedepse. De atunci Evreii au fugit din Spania în toate părțile.

Izabela atacă Granada și după zece ani de războiu o cucerește. Ultimul rege maur *Boabdil* trecu în Africa (1492).

În același an, Izabela primiă propunerea lui *Columb*, ca să-i înlesnească găsirea lumii noi. Spania intră între marile puteri ale lumii.

Cu Maurii s'au purtat regii Spaniei necinstit, căci, deși juraseră că le vor respecta credința și obiceiurile, le-au cerut să se creștineze, sau să plece și mulți au murit pe drum, mulți au fugit, mulți s'au făcut tâlhari în munți.

36. *Peninsula scandinavică. Polonia.*

Cei vechi considerau peninsula scandinavică pierdută în ghieturile oceanului hyperborean, de unde se aducea chihli-barul. *Piteas*, din Marsilia, pare că a ajuns până la coastele sudice ale peninsulei (sec. IV î. Cr.). După el, în scriitorii romani găsim câteva nume nesigure de locuri și de popoare.

Mai sigure informații, câștigăm din studiul resturilor vechi. Enorme grămezi de resturi de bucătărie (*Kjökkenmedinger*) se găsesc dealungul coastelor daneze și ne dau informațiuni despre viața celor mai vechi oameni, cari au trăit în părțile acestea.

S'a crezut mai întâiu, că vechii locuitori ar fi fost de un neam cu Laponii și că aceștia ar fi resturi din ei, scăpați după năvălirea Germanilor. Se pare însă, că Laponii sunt mai noi, mulți învățați cred că vechii locuitori au fost de neam arie.

Vikingii ¹⁾. Din țerile scandinave au plecat Normanzii, sau Normanii, atrași de bogățiile orașelor și mănăstirilor din imperiul carlovingian. Ei s'au așezat și în Irlanda, în Islanda, și mergând pe drumul Chievului au ajuns până la Constantinopole. Pela sfârșitul secolului IX, Norvegienii descoperiră Islanda, unde, în timp de un secol, se refugiau toți cei cari nu se împăcau cu noua ordine de lucruri, stabilită de regi în patrie. Astfel Islanda a păstrat, mai mult, și mai bine, credințele și obiceiurile vechilor Scandinavi.

Din Islanda, *Eric cel Roșu* ajunsese în *Groenland* (țara verde) ale cărei coaste se apropie de Islanda, până la 30 de mile. Cu această țară, Norvegienii întreținură relațiuni continui până în secolul XV.

¹⁾ Vik însemnează golf, port.

Alți vikingi, împinși spre sud de vântul nordic, ajunseră pe coastele Americii, într-o țară, în care viaa creștea sălbatică și pe care o numiră *Vinland*, cu care stătură în relațiune mai multe sute de ani.

Scandinavii n'au venit în atingere cu popoarele civilizate, numai prin expedițiuni războinice, ci și prin relațiuni comerciale. În timpul din urmă, s'au găsit monete, dintre secolele V și X. S'au găsit statuete și bijuterii orientale, monete italiene, arabe. Ei se serviau de o *scriere*, numită *runică*, săpături pe răboj, împrumutate dela Celții din Alpi, cari le făcuseră și ei după literele latine.

Creștinismul a început să se răspândească între ei, prin creștinii luați robi, apoi prin stăruințele regilor franci, mai ales ale împăratului *Ludovic Piosul* și ale episcopului *Ansgar*. Însă virtuțile creștine nu se împăcau cu obiceiurile poporului. Spre a obliga pe Scandinavi, ca să renunțe la răsbunarea personală, la poligamie, la expunerea copiilor, trebuia autoritatea puternică a regilor.

Regatul Danemarcei. În Danemarca se pomenesc regi, de pe vremea lui Carol cel Mare, când Widukind de mai multe ori a cerut ajutorul căpeteniilor daneze, dar rege însemnat a fost *Suenon cu Barba în Furculiță* (pe la 1000). El a câștigat lupte asupra Norvegienilor și Suedezilor, a supus la tribut pe regele Angliei. Fiul lui, a fost vestitul Canut cel Mare, care a răspândit creștinismul în Danemarca și în Norvegia.

Dintre urmașii lui Canut, a fost însemnat *Waldemar cel Mare* (pe la 1170) care se zice că a fondat Danzig și a strămutat capitala Danemarcei la *Copenhaga*. El eră vasal lui Frederic Barbarossa și a profitat de căderea lui Enric Leul. Fiul său *Canut* a supus Lübeck și Hamburg. Ambițiunea regilor danezi eră îndreptată spre țăările baltice, însă așezarea în Prusia a călugărilor teutoni a fost o cauză de scădere pentru Danemarca.

Regatul Norvegiei. Cel dintâiu rege în Norvegia a fost *Harald Harfagar* (păr frumos) care intră în luptă cu diferiți șefi norvegieni (între alții cu Rollon, care s'a stabilit în Normandia). *Olaf cel Sfânt* creștină pe Norvegieni, a căror capitală *Drontheim* ajunsese vestită, prin bisericile ei și prin moaștele sfântului Olaf.

Regatul Suediei. Suedia, din timpuri vechi, a fost împărțită între mulți regi, între cari se bucură de mai mult prestigiu regele din Upsala. Cel dintâiu rege însemnat, a fost *Olaf*, pela anul 1000, care s'a botezat cu o parte de popor și a încurajat cultura. În Suedia, el cel dintâiu, a bătut monedă cu efigia sa.

Între urmașii lui Olaf, sub *Sverker* (pela 1150) s'au întemeiat primele mănăstiri, prin indemnul lui Bernard. Urmașii lui Sverker au fost în războaie neconținute. Nobilii erau foarte puternici, încât *Eric* lasă toată grija statului pe mâna cumnatului său *Birger*. Acesta a purtat o luptă cu Novgorod și a fost învins de Alexandru Nevski. Tot el a întemeiat Stocolm, iar la moartea lui Eric, s'a făcut rege *Waldemar*, fiul său, căci regele n'avea copii (1250).

Uniunea dela Kalmar (1397). Istoria statelor scandinave este plină de lupte interne, căci clerul și nobilimea dispuneau de puterea statului și impuneau regilor dorințele lor. Astfel, în Danemarca *Cristof II* (pela 1320) la urcarea pe tron, trebui să acorde o *capitulațiune*. Prin aceasta, se recunoștea claselor privilegiate justiție deosebită și consultare la declararea războiului și la încheierea păcii, iar orășenilor se promitea siguranța comerțului și țăranilor ușurări. *Waldemar IV* (1340—1375) se urcase pe tron cu ajutorul ligii hanseatice. El însă încercă să scape nordul de influența economică a Hansei, care ținea tot comerțul țărilor scandinave. Regele atacă cetatea *Wisby* din Gotland și o luă, după poveste, prin trădarea unei fete, care drept pedeapsă ar fi fost zidită în zid. Bogățiile acestei cetăți ar fi fost atât de mari, încât povestea spune că troacele porcilor erau de argint. Contra lui Waldemar, se aliază Hamburg, Bremen, Suedezii, Norvegienii și Teutonii. Aliații cuceriră și distruseră Copenhaga, impuseră Danezilor condiții umilitoare și stăpâniră Baltica.

Fata lui Waldemar, *Margareta*, numită *Semiramida Nordului*, prin căsătoria cu regele Norvegiei uni cele două țări și le conduse cu înțelepciune, după moartea soțului și a fiului său. Ea izbuti să fie aleasă ca regentă și de Suedezi. Adevărat, că Suedezii aveau ca rege un German,

care rezistă, însă Hansa împacă pe adversari lăsând pe Margareta regină. Margareta înființă uniunea din Kalmar, prin care cele trei regate trebuia să aibă un singur rege, să fie unite în războiu, dar fiecare să-și păstreze administrația sa.

Însă Suedezii simțeau domnia regilor danezi ca o domnie străină și se revoltară deseori contra lor.

Regii purtau războaie necontenite cu Germanii și apăsau greu populația suedeză. Germanizarea prosperă, curtea și regele însuși erau germani, cu urcarea lui Cristof de Bavaria, apoi a lui *Cristian de Oldenburg* († 1481). Contra acestuia din urmă, se ridică familia *Sture*, care învinse pe Cristian și deși nu proclamă un rege, uniunea rămase numai cu numele. *Cristian II* învinse pe protivnicii săi, între cari eră și tânărul *Gustav Wasa*, cu ajutorul clerului, care eră vrăjmaș familiei *Sture*.

Cristian se purtă ca un tiran, ucise în Stocolm 94 de fruntași suedezi, alți 600 în țară. De aceea, după ce se întoarse în Danemarca, Suedezii se declarară despărțiți de Danemarca.

Polonia. Locuind o țară de șes, fără granițe sigure, Polonii nu au putut forma un stat cu unitate politică, bine stabilită. Ne urmând o tradiție monarhică și fiind lipsită de o burghezie națională, căci toate meseriile și tot comerțul au fost lăsate pe seama străinilor, Polonia va fi loc clasic de anarhie, nu va putea corespunde unor sarcini mai înalte și în cele din urmă va dispărea dintre state.

Boleslav cel Îndrăzneț (1058—1079). Profită de lupta dintre papi cu împărații și obțină dela Grigorie VII coroana regală. Legenda povestește că a avut certe cu episcopul din Cracovia, pe care a pus să-l omoare, și din această cauză poporul l-a alungat.

Boleslav gura strâmbă († 1138). Este poate cel mai mare rege al Poloniei, căci a știut să unească pe nobili împrejurul său, să formeze din ei o castă deosebită de masa poporului. *cavaleria*, și să întreprindă expediții îndrăznețe.

Boleslav întreprinse cucerirea Pomeraniei, ai cărei locuitori, deși Slavi, rezistară cu îndârjire, apărându-și religia și obiceiurile lor. păgânești. În cele din urmă fură supuși, dar Boleslav comise greșala de a le da un episcop german să-i creștineze: Germanii pretindeau în urmă, că au drept asupra țerii, pe care au civilizat-o.

Societatea poloneză, în zilele lui, începuse să se schimbe, începe să se instruească, să se hrănească mai bine, să aibă gust de muncă. Bisericele nu se mai fac de lemn, ci de piatră, mănăstirile și catedralele se înmulțesc, se scrie prima cronică poloneză. Încep orașele: *Gnesen* capitală, *Breslau*, Cracovia, *Sandomir*, Posen. Însă tot poporul se ocupă cu agricultura și lasă străinilor comerțul și meseriile.

Boleslav a împărțit statul și a lăsat fiului său, cu scaunul în Cracovia, oarecare întâietate. Însă între prinți încep certuri și sinodul își ia dreptul să aleagă pe suveran. Din statul întins polon, se formează state particulare: Silezia, Mazovia¹⁾, Pomerania, Polonia Mare și Mică, fiecare cu prințul său și cu certele sale interne.

În această stare de anarhie o găsi invaziunea mongolă. Inimicii arseră Sandomir, Cracovia, Breslau, mai veniră a doua și a treia oară și o lăsară pustie, încât trebui să se populeze satele, să se rezidească orașele.

Imigrația germană. Regii, nobilii și mănăstirile, chiamă coloniști saxoni și flamanzi. Pomerania devine germană, Silezia duce viața sa proprie, chiar Polonia mare este atinsă. Orașele devin germane. În același timp nobilii impun regilor voința lor.

Cavalerii teutoni în Prusia. Regii poloni n'auură nici grija de a creștina pe vecinii lor. Sarcina de a creștina pe *Pruși* și-o luară cavalerii teutoni. Prușii aveau multe căpetenii și atacau deseori pe Poloni. Aceștia chiamară pe cavalerii, pe cari-i goniă Andreiu din Ungaria. Întăriți prin unirea cu celălalt ordin german, cu *cavalerii purtători de sabie*, cari creștinaseră Livonia, Teutonii supuseră toată regiunea dela Vistula până dincolo de Niemen. Luptele au fost teribile, locuitorii au fost exterminați, sau reduși în sclavie și în locul lor s'au adus coloniști germani. Astfel s'a înființat un stat german, fără ajutorul statului german.

Succesul fu mai mic în țerile baltice, totuși importanța orașelor *Riga*, *Dorpat*, dovedește energia elementului german și acolo.

Reconstituirea regatului polon. Pericolul extern deșteptă atunci sentimentul național. Statul se reconstituie puternic, civilizațiunea se răspândi.

¹⁾ În care e Varșovia.

Vladislav Lokietec (piticul) unul din cei mai slabi prinți polonezi, izbuteste să sfărâme rezistența Germanilor și se așează în Cracovia. El se încoronează de rege în Cracovia și adună în 1331 prima adunare mare a Poloniei.

Cazimir cel Mare (1333—1370). Cestiunea vitală pentru Polonia eră să aibă ieșire la Baltica, însă întâlnia în calea ei pe Teutoni. Aceștia aveau una din cele mai solide puteri militare, din evul mediu. Cazimir însă nu-i provocă, ci prin negocieri le recunoscă ținuturile ocupate și primi înapoi câteva regiuni. El își întoarse privirile spre Galiția, numită Rusia Roșie. Acolo, după Vladimir Monomacul, se stabilise un mare prinț, iar *Daniel* († 1264) luase coroană regală și se încumetă să scape Rusia de Mongoli. Când se stinse familia lui, începură să se certe, pentru Galiția, Polonia cu Ungaria și cu Lituania. Cazimir, în cele din urmă, rămase stăpân asupra ei.

Cavalerii deveniseră sub predecesorii lui Cazimir nobili, cu drept de ereditate asupra pământurilor primite dela regi. Ei încasau dela cultivatori taxele, cari se cuveniau statului și aveau dreptul, ca să ocupe pământurile fără stăpân.

Mai înainte, fiecare principat avea tribunalele sale, demnitarii săi și aceștia își apărau drepturile. Cazimir îi lăasă, dar creă noi demnitari (*subcancelar, subvistiernic, mareșal de curte*) cari formau ca un minister. În provincii erau *starosti*, iar în orașe *burgravi*. El stabilă tribunale și o curte supremă în Cracovia. În fine dete cele dintâiu legi poloneze. Se crează școli și se fondă universitatea din Cracovia.

Ludovic cel Mare. Cazimir n'avea fiu, și nepotul său de soră, Ludovic, regele Ungariei, fu recunoscut de nobili, după ce le dete o mulțime de privilegii, peste cele ce aveau.

Vladislav Iagelo. Nobilii aleseră de rege după Ludovic pe *Iagelo*, ducele Lituaniei, pe care-l căsătoriră cu Edviga, fiica lui Ludovic și-l botezară, numindu-l Vladislav.

Lituanii se întinseseră atunci, sub câțiva prinți iscusiți, asupra Voliniei, Chieului, Podoliei. Din *Vilna*, capitala lor, ei voiau să ajungă la Marea Neagră, pe deasupra Tătarilor și la Marea Baltică, trecând peste Teutoni.

Vladislav începî cu Teutonii lupta, pe care o visase Cazimir.

Tannenberg (1410). Lupta se dăde la Tannenberg. Vladislav avea pe Lituani, sub ducele lor *Vitovt*, avea Cehi conduşi de *Ziŝca*, avea şi un ajutor de cavaleri moldoveni, comandaţi de spătarul Coman. Cavalerii fură învinşi, marele lor maestru căzu în luptă. Multe cetăţi, între cari Danzig deschiseră porţile. Trufia Teutonilor fu înfrîntă.

Vladislav acordă nobililor şi mai mari privilegii. Intre altele, hotărî că funcţiunile dintr'o provincie, să se dea numai nobililor din acea provincie,

Fiul său *Vladislav III* câştigă şi coroana ungurească, însă muri în bătălia dela *Varna* (1444) cu Turcii.

Fiul lui Vladislav III a fost *Casimir IV* (1445—1492) contemporanul lui Ştefan cel Mare al nostru. Casimir a impus Teutonilor o pace umilitoare. I-a constrâns să recunoască supremaţia sa, dar a mărit puterea nobililor, cari singuri credeau că formează naţiunea şi singuri se adunau în adunarea cea mare a ţerii (dietă). Fără voia lor, regele nu putea nici impozit să pue, nici vreo măsură importantă să ia. Fiul lui Casimir a fost Ioan Albert, cel bătut de Ştefan în Codrul Cosminului.

37. *Ungaria. Serbia. Bulgaria.*

Cu *Andrei III* s'a stins (1301) în Ungaria familia, întemeiată de Arpad şi pentru coroana ungurească se certau familiile înrudite cu regii de mai înainte, mai ales familia franceză *Anjou* şi ducele *Otto de Bavaria*. Papa *Bonifaciu VIII* susţinea pe *Carol Robert*, nepotul lui Carol de Anjou, regele Siciliei, pe când Saşii, împreună cu voevodul Transilvaniei, desigur şi cu voevodul Basarab al Munteniei, susţineau pe Otto. După o luptă de mai mulţi ani, în care Basarab a şi ocupat Severinul şi s'a declarat independent de coroana ungurească, Carol a izbutit să fie recunoscut şi încoronat rege.

Carol Robert (1310—1342) a știut să ție strâns lângă sine pe nobili, ale căror privilegii obținute prin bula de aur e-a mai mărit. A încurajat orașele prin acordarea de libertăți, și prin legături de căsătorie a asigurat fiului său o putere în afară și mai mare. Acest rege, atât de însemnat, a fost învins de Români, a căror victorie, cu a Flamanzilor și cu a Elvețienilor, este printre cele dintâiu izbânzi câștigate de popor contra cavalerilor (1302, 1315, 1330).

Ludovic cel Mare (1342—1382). Fiul lui Carol Robert a fost, în timpul său, unul din cei mai puternici suverani creștini. A purtat războaie cu Veneția, tocmai când Genua o atacă, de aceea Veneția i-a cedat Dalmația și chiar i-a plătit tribut. Apoi dezordinile reginii Ioana din Neapole, care omorîse pe fratele lui, l-a făcut să intervină în acel stat. Ludovic voia să supună Italia, însă s'a izbit de rezistența papilor. El își întinse puterea asupra Bosniei.

La moartea lui Casimir, unchiul său, Ludovic, fu recunoscut rege și al Poloniei. Dar întinderea aceasta mare, visurile din ce în ce mai nemăsurate (via să fie împărat în Constantinople) îl reclamau în prea multe locuri și de aceea puterea lui întinsă reprezintă mai mult strălucire decât realitate. Spre sfârșitul domniei lui, Bosnia se făcu regat, Moldova se întemeie contra voinții lui. Muntenia îi dispută posesiunea Vidinului. Un rege, așa de mare, nu-și putea crede împlinită misiunea lui, fără să ia apărarea catolicismului și fără să persecute pe cei de altă credință. Bogomilii din Bosnia, ortodoxii din Maramureș fură persecutați. Bogdan, un voevod român, fugi din Maramureș și întemeie principatul Moldovei.

Interesul cel mai apropiat al Ungariei era însă apărarea peninsulei balcanice contra Turcilor. Un împărat bizantin, și venise la curtea lui, să-i implore ajutor, dar Ludovic, alergând după fantasme, a lăsat ca Turcii să se întărească și să amenințe apoi existența Ungariei.

Mai importantă a fost activitatea acestor doi regi francezi, prin încurajarea culturii, prin ușurarea orașenilor și ță-

ranilor. Atunci s'au plantat cu viță dealurile dela *Toțai*, s'a întemeiat o universitate și s'au construit castele frumoase.

Sigismund de Luxemburg (1382—1437). Ludovic cel Mare n'avea fii și căsătorise pe fata sa cea mai mare cu Sigismund, fiul împăratului Carol IV de Luxemburg. Sigismund nu a fost recunoscut rege de toți supușii săi, cari fiind susținuți de papă, au proclamat regi din familia de Neapole, și treizeci de ani a purtat lupte cu dâșșii.

Sigismund a fost contimporan cu Mircea cel Mare. Aliat cu Mircea și ajutat de creștinii apuseni s'a luptat contra Turcilor în vestita bătălie dela *Nicopole* (1396) în care armata creștină a fost strivită de Turci. El a întemeiat ordinul *dragonului*, cu care a fost decorat și Vlad Dracul.

O parte din Dalmația îi fu răpită de adversarul său din Neapole, care apoi o dete Venețienilor, încât Sigismund pierdă această țară. Fiind ales împărat și mai pe urmă ajungând și rege al Boemiei, Sigismund se ridică la o putere, pentru care facultățile sale erau neindestulătoare. În biserică încercă să facă liniște și nu izbuti, în Boemia fu invins de Husiți în toate luptele, progresele Turcilor nu le pută împiedica. Neavând decât o fată, o căsătorii cu Albert de Austria, care fu ales și împărat, după moartea lui Sigismund, dar care muri îndată.

O reformă, făcută în timpul lui Sigismund, a fost, că s'a despărțit *camera nobililor (magnați)* de *camera claselor* (ordines) în cari intrau nobilii mici și orașenii.

Albert avu un copil pe care Ungurii, deși îl recunoscuseră nu-l mai voia, și majoritatea nobilimii se pronunță pentru *Vladislaw III*, fiul lui Iagelo, un tânăr de 16 ani, care lăsa toată grija statului vestitului general *Ioan Corvin*.

Ioan Corvin. A fost Român din Transilvania, unul din cei mai mari oameni ieșiți din neamul nostru, care însă nu a purtat grijile a lor săi, ci a luptat pentru gloria lui personală și pentru apărarea creștinismului contra atacurilor turcești. Sprijinit de domnii Țerilor noastre, mai ales ai Munteniei, pe cari în urmă îi schimbă după ajutorul ce-i dau, *Iancu*¹⁾ bătut pe Turci mai întâiu la satul românesc *Sant-*

¹⁾ Se numia așa acasă, spre deosebire de un frate al său, care se numia tot Ioan.

Imre, apoi îi bătu în Muntenia a doua oară, cu ajutorul lui Vlad Dracul.

Increzător în succes, Iancu trecu Dunărea, în capul unei armate cruciate de apuseni. Coprinse orașul *Niș*, intrară în Sofia, pătrunseră în basinul râului *Marița*. Sultanul ceru pace și se încheie o pace pe zece ani. Însă creștinii rupseră pacea și începură războiul, înaintând prin Bulgaria spre marea Neagră. În armata creștină era și Vlad, care sfătuiă pe creștini să nu înceapă lupta, să mai aștepte ajutoare. La *Varna*, în 1444, se dăde o luptă sângeroasă, în care regele Vladislav atacă cu furie pe Turci, se despărți de restul armatei și fu ucis. Creștinii pieriră, Ioan Corvin scăpă cu fuga în Muntenia și apoi în Ardeal.

Murind Vladislav, Ungurii recunoscură de rege pe *Ladislav*, fiul lui Albert, deteră însă lui Ioan Corvin guvernul țării, deși regele și mulți magnați erau contra lui. Ioan începe din nou războiul cu Turcii, dar nefiind bine susținut de ai săi, pierdă o altă mare bătălie la *Cosova* (1448). Marele Român însă, «cavalerul alb al valahilor» cum îl numiau, atacă pe Turci și după cucerirea Constantinopolei. Pătrunse în Serbia, ajunse până la Sofia, însă nu putu merge mai departe, neavând destulă armată. Când Mahomed II atacă Belgradul, în 1456, el apăra cetatea, respinse pe sultan făcându-l să se retragă cu pierderi de zeci de mii de oameni. După acest triumf, nu mai trăi mult și muri de o rană, sau de o epidemie.

Mai mult decât toate laudele scriitorilor, onorează memoria lui Corvin ura vrăjmașilor lui. «Câine de valac» îi ziceau regele și magnații, pe cari i-a apărat de jugul turcesc și cărora le-a dat pe cel mai mare rege unguresc.

Mateiu Corvin (1458—1490). Ladislav puse să omoare pe fiul mai mare al lui Ioan Corvin, pe Ladislav. Gădele tremură, lovî de trei ori fără să atingă gâtul: «legile nu permit să se dea mai mult de trei lovituri» zise victima. Regele însă puse să-l ucidă, iar pe Ioan îl declară trădător. În același an muri și el.

Atunci se proclamă rege *Mateiu*, viteaz în războiu, activ în pace, inteligent, elocvent, mai pe sus de toate vanitos și îngâmfat. N'a purtaț războaie mari cu Turcii, deși s'a lăudat că i-a făcut să tremure. A atacat pe Ștefan la Baia și s'a întors bătut și rănit, ar fi putut săvârși contra Turcilor fapte mai mari, însă a purtat lupte cu Boemii huseiți, în serviciul catolicismului. Boemii aveau un rege național, *George Podiebrad*, pe care Mateiu l-a bătut și a ocupat Moravia, Silezia, mai toată Austro-Ungaria de azi, căci ocupă și Viena din care gonise pe împăratul Frederic III. Aceste cuceriri n'au folosit însă nimic Ungariei.

Mai însemnate au fost eforturile pentru cultură ale regelui. În Buda a înființat o bibliotecă, se zice, de 50000 de manuscrise. A încurajat pe artiști și pe scriitori. Un italian, *Bonfinius*, a scris o istorie a Ungariei, în care vorbește despre noi, alți istorici și poeți latini trăiau la curtea lui.

În popor eră iubit, cum se vede dintr'un proverb unguresc «a murit Mateiu, s'a dus dreptatea.»

Ungurii recunoscără de rege pe Vladislav, fiul lui Casimir, care eră rege și în Boemia. Acesta a fost un rege slab (1490—1516) și nobilii dispuneau de stat. Ei se împărțiră în două partide: unul ținea cu *Ludovic*, fiul lui Vladislav, care se căsătorise cu o prințesă austriacă, celălalt partid național eră contra Austriacilor. De aceste desbinări profitară Turcii spre a coprinde Ungaria, 36 de ani după moartea lui Mateiu Corvin.

Serbia. Starea politică, atât în Serbia cât și în Bulgaria, eră o copie a celei bizantine. Aceiași administrațiune, aceleași atribuțiuni la suverani, același fel de proprietate, aceleași dări, același cult. Regele se numia «autocrat din mila lui D-zeu». Autoritatea lui eră absolută în teorie, ca și autoritatea împăratului din Constantinople, însă în realitate nobilii și episcopii luau parte la exercițiul puterii, încât regele nici războiu nu declară fără ca mai întâiu să se înțeleagă cu ei.

Județele în cari eră împărțită țara se numiau *jupa*, iar prefectul se numia *jupan*, mai târziu *cnez* și *voivod*.

Literatura vechie slavonească a fost mai mult bisericească, și fără nici o originalitate, lucrările cele mai multe sunt traduceri din grecește. Influență apuseană au primit centrele dela Adriatică, *Zara, Ragusa, Cattaro*... Lucrările literare au fost scrise în limba veche slavonă a bisericii, nu în limba populară. Aceasta, abia în secolul XVIII, începe să se întrebuinteze. Unele traduceri sunt importante, pentru că s'au pierdut originalele bizantine. În afară de opere religioase s'au împrumutat dela bizantini romane și povești, cari au devenit un domeniu comun al literaturii populare, ca *Alexandria, Răsboiul Troei, O mie și una de nopți*. Aproape de anul 1400 a început să se scrie anale la Sârbi.

Regii sârbi. *Uroș* (1242—1276) a fost rege iscusit și norocos. Prin legături de căsătorie, prin lupte cu Bizantinii, el a meritat nume de *mare*, deși la sfârșit s'a văzut nevoit să abdice în folosul unui fiu al său, care a venit contră-i cu armată ungurească. Mai însemnat însă *Milutin* (1281—1321) care se întinse spre sud până la *Ohrida*. El a purtat războiul cu Bulgarii, cu cari însă s'a împăcat îndată. Acest prinț a fost regele constructor, care se zice că a construit 40 de biserici, ceea ce se va zice și despre unii domni ai noștri.

Ștefan Dușan (1331—1355). Cea mai mare figură a istoriei sârbești este Ștefan Dușan, care a luat titlul de țar sârb și a pus să-l reprezinte pe monete, ținând în mână globul și d'asupra lui crucea. Cea mai mare parte din peninsula balcanică eră în stăpânirea lui, redusese imperiul bizantin la o fâșie pe țărmul mării. De aceea Dușan nu se mai mulțumi cu titlul de craiu, ci se proclamă «țar al Serbiei și al Romaniei» (al Greciei) iar arhiepiscopul sârb fu ridicat la rangul de patriarh. Cea mai însemnată urmare a acestei schimbări de titlu nu fu nici pompa împărătească a lui Dușan, nici crearea demnitărilor după imitarea celor bizantini (despoți, logofeți) ci publicarea unui *cod de legi* (1349) în care se găsesc măsuri favorabile pentru țărani, pentru libertatea comerțului și a schimbului.

Visul lui Dușan eră cucerirea Constantinopole și tocmai când se pregătia contra capitalei muri în 1355.

Dușan lăsa un fiu numai de 19 ani, pe *Uroș*, care mai eră și slab; încât voievozii profitară de slăbiciunea lui și de atacul neașteptat al Turcilor, ca să împartă țara și să fie cuceritori câte unul de noii năvălitori.

Despotul *Vucașin* (cumnat cu *Vlaicu-Vodă* al nostru) se declară rege în Macedonia. *Vucașin* strânse armată mare, cu ajutor dela *Ludovic cel Mare*, dela *Vlaicu-Vodă* și dela *Bulgari* și stătu contra Turcilor pe râul *Marița*, în 1371. Dar creștinii fură învinși, *Vucașin* căzu în luptă și *Serbia* de sud fu supusă de Turci, cari însă lasară cu titlu de rege pe fiul lui *Vucașin*, *Marcu Craișorul*, cântat în cântecele populare ale Sârbilor, ca *Roland* în apus.

În *Serbia* de nord, tot așa se despărțiseră mulți de *Uroș* și nu-i rămăseseră credincioși decât prințul *Lazăr* și ginerele său *Vuc Brancovici*. *Lazăr* luă puterea la moartea lui *Uroș*, în 1371 și se pregăti de luptă cu Turcii, căutând ajutoare la *Bosniaci*, la *Albanezi*, la *Români* și la *Bulgari*. În lupta dela *Cosova* 1389, creștinii fură din nou învinși, *Lazăr* și cu ai săi căzură prizonieri și fură uciși după bătălie.

Bulgaria. După năvălirea Tătarilor, *Muntenia* fu despărțită de *Bulgaria* și familia *Asăneștilor* se stinse încurând. *Urmară* apoi răsturnări și ucideri de oameni, aproape regulate până la venirea Turcilor.

Tokos fu ucis de un purcar *Brdocba*, care se arătase viteaz în luptele cu Tătarii, pe țărmul drept al Dunării. *Terteri*, un semicuman, a stăpânit mai liniștit câțiva ani, pela 1330 eră țar *Mihail* al cărui nepot avea în căsătorie o prințesă din *Muntenia*. *Mihail* a avut o luptă cu Sârbii la *Velbužd* și a fost bătut de *Milutin*. Sub *Alexandru*, nepotul său, statul se desmembră.

În partea de răsărit se întemeie de *Dobrotici* un stat independent cu capitala *Varna*, pe care Turcii îl numiră statul lui *Dobrotici* (*Dobrogea*). Fii lui *Alexandru* mai împărțiră statul în două, un țarat la *Vidin* și unul la *Târnova*. Aceste desmembrări înlesniră cucerirea țerii de Turci.

38. Imperiul Bizantin. Turcii. Cucerirea Constantinopolei.

Mihail Paleologu (1261—1282) a cucerit *Constantinopole* dela *Latini*, însă imperiul bizantin restabilit de el a fost numai umbra imperiului de mai înainte. La *Trapezunt* ființa

încă un imperiu sub familia Comnenilor; în *Epir* și în *Tesalia* eră despotatul familiei Angelilor, apoi Sârbii, apoi Bulgarii, apoi stătuțele feudale prin Grecia și posesiunile *Venețienilor* în cele mai multe insule (Creta, insulele Ionice) și posesiunile Genovezilor în Constantinopole (Galata, Pera) până în fundul mării Negre, și Ciprul regat, și Rodos ocupată de cavalerii Ioăniți, la douăzeci de state, stătuțele și popoare.

Intre popoarele balcanice au ieșit atunci la suprafață *Albanezii* sau Arnăuții, cari se numesc înșiși *Schipetari*, urmașii vechilor Traci și frați cu Dacii, strămoșii noștri. Cele mai însemnate triburi ale lor sunt și astăzi *Gheghii*; *Mirdiții* și *Malisorii*. Dintre ei s'au recrutat soldați turci, mercenari creștini, viziri și pași.

În mijlocul acestei sfărâmițări, Mihail mai trebui să înfrunte vrăjmășia papilor și pe a lui Carol de Anjou din Neapole. Cel dintăiu predică o cruciată contra lui, cel de al doilea trimise armate în peninsulă. Mihail se decise să facă unirea cu Roma, deși întâmpină în popor o rezistență îndărnăcită, iar pe Carol nu-l opriră scrupule religioase, ci răscola Siciliei. Slăbiciunea cea mare a imperiului se vede în lipsa unei armate și a unei flote. Străinii cu plată nu rămăneau credincioși, căci nu li se putea plăti leafa, jefuiau ca în țară inamică și se plăteau singuri din jaful cetăților cucerite. Neavând flotă, împărații vor chema în ajutor, când pe Genovezi contra Venețienilor, când pe aceștia contra acelor.

Toate aceste mizerii se văzură sub Andronic II (1282—1328-filul și urmașul lui Mihail. El intră în relații de prietenie cu regi de Aragon, vrăjmașii regilor din Neapole, și primi o trupă de *auxiliari catalani*, cari fură o adevărată plagă pe imperiu. Jefuiri orașe, omoriră locuitori în Constantinopole, încercară să coprinz-Adrianopole, în urmă se îndreptară spre Grecia și coprinseră douăcatul Atenei, pe care-l declarară vasal regelui din Sicilia.

Și pe când se petreceau aceste răboaie de mercenari, pe când Sârbii se întăreau, Grecii se dedau la comploturi și la revolte cu o ușurință criminală. *Andronic III* răsturnă pe moșul său, fiind îndemnat de *Ioan Cantacuzin*, un om înzestrat cu toate viciile și

cu toate talentele, chiar cu puterea de a se retrage depe tron într-o mănăstire. În zilele lui Andronic, III, s'a ridicat Serbia sub Dușan.

Andronic III lasă în 1341 un fiu minor, Cantacuzin îl ia sub protecția lui mai întâiu, mai apoi se încoronează el sub numele de *Ioan VI*. De aci rezultă un război civil, în care se amestecă Dușan, în care se aduseră Turci mercenari și de o parte și de către cealaltă. Cantacuzin dă pe fata sa lui *Orcan*, ca să-l aibă de partea sa. În cele din urmă se învioră ca să rămâie Cantacuzin împărat 10 ani. Cât erau de stăpâni străinii în imperiu, se vede din faptul, că voind Cantacuzin să înființeze o flotă, Genovezii începură războiul și o distruseră, înțelegând că imperiul s'ar dispensa de serviciul lor. Imperiul ceru ajutorul Venețienilor, cari începură vestitul război cu Genovezii.

După ce Cantacuzin s'a retras în mănăstire (1355) s'a ridicat pe tron fiul lui Andronic III, *Ioan V*, care rătăci până în Franța cerând ajutorul apusului contra Turcilor. Când se întorcea, fu pus la închisoare, în Veneția, după cererea creditorilor, cărora nu putea să le plătească suma împrumutată, spre a face călătoria.

În acest timp, Turcii coprindeau peninsula balcanică, iar împăratul consimți să plătească tribut lui *Murad*, mai făcu un pas și se obligă să-i procure ajutor armat și să-i dea ca ostatic pe un fiu al său.

Imperiul era în realitate o dependență a puterii turcești. *Manuel*, urmașul lui Ioan V, deși inteligent, deși viteaz, era lipsit de mijloace și trebuia să primească din mâinile lui Murad un coleg la împărăție. Victoria Mongolilor în Asia și prinderea lui Baizid mai deteră Bizantinilor un răstimp, în care Manuel coprinse Peloponesul, iar fiul său *Ioan VIII* făcu încercări desperate de a uni bisericile la Ferrara și la Florența. Luptele cu Turcii ale lui Ioan Corvin mai abătură pericolul d'asupra capitalei, până la cel din urmă împărat *Constantin XI* (1448—1453) care murì moartea vitejilor, îngropându-se sub zidurile Constantinopolei și în gloriă apusă a vechii metropole romane din răsărit.

Căderea imperiului, așa cum a căzut, a rezultat dintr-o anarhie mare în puterea publică și în spiritul poporului. Autoritate centrală nu mai există : administratorii numai dau socoteală nimenui, scoteau dela locuitori cât puteau, administrau cum vreau, semănau cu pașii de mai târziu.

Orașe, ca Tesalonic, se considerau republici independente, cu senat, cu ambasadori la prinți străini, cu declamații republicane.

Dar partea cea mai tristă a tabloului o formează luptele religioase. Împărații voiau unirea cu apusul, poporul și călugării o combăteau cu un fanatism, care nu se temeă nici de persecuțiuni, nici de mutilări, nici de moarte. Predicatori la toate răspântiile, taumaturgi, vizionari, se combăteau, se blestemau și se provocau unii pe alții. Călugării din Atos pretindeau, că, dacă-și privesc buricul, văd cum iese din el o lumină. Lumina aceasta este neCreată, de aceeași natură cu lumina, care a înconjurat pe Cristos în muntele Tabor. Ei fură numiți *omfalopsihi* (suflete în buric).

În literatură au fost scriitori de valoare, mai ales istorici, ca Ioan Cantacuzin împăratul, ca *Halcocondilas*, foarte însemnat pentru istoria noastră (pentru Mircea, Vlad Țepeș). Au fost și scriitori cari s'au ocupat cu matematicile, cu mecanica, cu astronomia și cari recomandau experiența și observațiunea. Mulți din acești scriitori și învățați au fugit în Italia, după căderea Constantinopolei și au contribuit la mișcarea spirituală a apusului, cunoscută sub numele de Renaștere.

Inceputurile statului turcesc. Pe când istoria căderii Constantinopolei este istoria unui stat care moare, istoria Turcilor este istoria unui popor, care naște mic, neînsemnat și ajunge la o creștere mai mare decât puterile lui chiar.

Pe la începutul secolului XIII o hoardă de Turci, spre a scăpa de Mongolii lui Gingishan, au fugit din răsăritul Caspicei în Armenia, sub conducerea lui *Suleiman*. La moartea lui Suleiman, o parte din hordă a înaintat mai spre apus, sub conducerea lui *Ertogrul*, fiul său. Ertogrul primi locuri de pășune dela sultanul din Iconium, în regiunea Doriläum, vecină cu Grecii.

Osman, fiul lui Ertogrul, primi religiunea mohamedană și adună sub steagul său resturile Turcilor selgiucizi. El făcî dintr'o hordă de nomazi o națiune, mai cu seamă o armată a Islamului. Visul lui despre viitorii săi urmași, cum se găsește în cronica turcească, l-a descris poetul nostru Eminescu, cu o măiestrie fără pereche. Precum imperiul bizantin întru-nise, prin idea ortodoxismului, popoare și națiuni străine, așa Turcii vor uni rase, vor atrage oameni, prin idea mohamedanismului. Turcii, recunoscători lui Osman, au avut și au

capi până azi, numai din familia lui și poartă numele lui, *Osmanlâi*.

Osman profită de slăbiciunea Grecilor, cari nu dau niciun sprijin administratorilor din provincii și coprinse mai multe castele. Răscoala Catalanilor le înlesni succesele mai departe și fiul său *Urcan* coprinse *Brusa*, unde Osman își mută reședința. În *Brusa* se află mormântul lui Osman.

Urcan (1326—1359) cucerî Nicomedia și Nicea, din fața Constantinopolei, coprinse tot ce mai aveau Grecii în Asia.

Urcan avea un frate, *Alaedin*, care organizează statul și armata. Ca lege (Canun = grec Canon) eră Coranul și Sunna. Statul se împărțea în sangiacuri (steaguri). Armata eră regulată, permanentă (*ieniceri* infanterie și *spahii* cavalerie) și neregulată (*akingii* infanterie și *azabi* cavalerie). Ienicerii se recrutau din copii mici, răpiți dela creștini, și crescuți în familii musulmane, sau în palatul împăralesc. Fanatismul lor religios eră hrănit prin cetirea Coranului și prin rugăciunile dervişilor, cari îi însoțiau în luptă și se rugau neîncetat să câștige victoria. Această «armată nouă» eră permanentă, cu mult înainte decât armatele permanente europene. Prin caracterul ei religios, seamănă cu ordinele de călugări armați. Prin ea Turcii au întemeiat puterea lor cea mare.

Fiul lui *Urcan*, numit *Suleiman*, trecu în Europa, într'o noapte și luă prin surprindere un castel, apoi *Galipole* (1354) ale cărei ziduri se dărâmaseră de un cutremur. Astfel puseră Turcii piciorul în Europa.

Murad I (1359—1389) al doilea fiu al lui *Urcan*, purtă lupte victorioase în Asia cu Turcii selgiucizi, apoi trecu în Europa și coprinse Adrianopole (1361) unde strămută capitala statului turcesc. Vucașin fu învins pe râul Marița, în care se îneacă. În anii următori armatele turcești cuprind ținut după ținut și oraș după oraș. *Ragusa* plătește un tribut și încheie cel dintâiu tratat.

Craiul *Lazăr* se obligă să dea 1000 de cavaleri anual și să plătească tribut, *Șişman* din Târnova plătește tribut și dă pe fata sa învingătorului, împăratul Ioan V se face vasalul lui *Murat*. Profitând de prezența lui *Murad* în Asia, *Lazăr* se ridică încontra Turcilor și câștigă o victorie, însă peste doi ani *Murad* veni contra lui și în marea bătălie dela *Cossovo* (1389) *Lazăr* pierdă lupta și viața. Însă și *Murad* fu asasinat de un erou al legendelor sârbești.

Murad n'a fost numai viteaz, a fost și un mare constructor de moschei și de școale, drept cu supușii săi, darnic cu soldații.

Baiezid Ilderim (1389—1402). Fiul lui Murad a continuat cuceririle tatălui său cu atâta iuțeală, încât se numește Ilderim (Fulgerul). Supuse la tribut pe fiul lui Lazăr, supuse Vidinul, a doua capitală a Bulgarilor. Spre sud, cuceră Macedonia, Tesalia și înaintă în Grecia până la sudul Laconiei. La asediul celei din urmă cetăți grecești din Asia, obligă pe fiul împăratului, pe *Manuel*, să meargă cu oamenii săi și să o asedieze alături cu Turcii. În 1394, după ce supusese — în 1393 cealaltă capitală bulgară, Târnova, pătrunde în Muntenia; însă, ceeace nu putuseră creștinii în câmp deschis și cu armate numeroase, făcură Românii, în locuri păduroase și băltoase, învinsera pe Turci la Rovine.

La strigătul de ajutor al împăratului Manuel, se adună o cruciată creștină, mare și frumoasă, ca în zilele mari ale cruciatelor. Erau Sigismund regele Ungariei, *Frederic de Zollern* din Germania, cavaleri englezi, mai ales francezi (*Ioan fără Frică, Boucicaut...*) Mircea cel Mare al nostru, peste tot la 100.000 luptători. În zadar Mircea sfătui pe cavaleri să aștepte atacul Turcilor, Francezii, mai ales, voiau să aibă onoarea luptei și atacă cu mare furie. Ca în toate luptele lor cavalești, însă, pierdură contactul cu restul armatei, fură înconjurați de Turci, uciși sau luați prizonieri. Astfel s'a pierdut bătălia, marea bătălie dela *Nicopole* (1396). Sigismund fugi pela gurile Dunării și se întoarse prin Dalmația în țara sa, iar Baiezid trimise regelui Franței arcuri cu coarde din piele de om. Apoi înconjură Constantinopole.

Angora (1402). Capitala ar fi căzut, dacă nu i-ar fi venit un noroc neașteptat. În Asia, *Timurlenk* înființase imperiul lui Gingishan și oferă azil prinților asiatici detronați de Baiezid. Timurlenk veni contra lui Baiezid și la Angora se dădu luptă mare. Baiezid fu învins și făcut prizonier.

După prinderea lui Baiezid, statul turcesc părea pe marginea prăpăstii, fii lui se certau pentru sultanat, Mircea

făcù sultan pe Musa, statele creștine erau prea desbinate, încât nu s'a putut face o cruciată nouă.

Mohammed I (1408—1421) apoi *Murad II* (1421—1451) reușiră să restabilească puterea turcească. Acesta din urmă câștigă asupra lui Ioan Corviu vestitele bătălii dela *Varna* (1444) și *Cossovo* (1448). În această luptă, Ioan Corvin sperase în ajutorul Albanezilor, unde *George Castriota* (Scanderbeg) izbutise să revolte pe vitejii munteni și să sfărâme în strâmtorile munților mai multe armate turcești, una comandată de însuși Murad.

Mohammed II (1451—1481). Fiul lui Murad eră crud, ambițios, setos de sânge, instruit și viclean. Prima lui ambițiune eră să cucerească Constantinopole, inelul de smarald și de safir, care unește două mări și două continente, pe care Osman îl văzuse în vis. Sultanul construi lângă Constantinopole un castel, care domină trecerea prin Bosfor a vaselor ce veniau din apus. El își construi o artilerie puternică. Un Român din Transilvania îi turnase un tun, care aruncă pietre de câte 1200 de chilograme, la 1000 de metri. De altă parte, Constantin Dragases proclamă din nou unirea cu papalitatea, deși rezistența clerului eră și mai înviersunată: «mai bine turbanul lui Mohammed, decât pălăria cardinalului» eră lozinca Grecilor. Din aprilie până în maiu, armata turcească ținù capitala înconjurată. Constantinopole, cu o populațiune de aproape 200.000 locuitori, nu aveà decât 8.000—10.000 de soldați, între cari câteva sute de Genovezi și de Venețieni. Flota turcească fu învinsă, tunul cel mare plesni. Un canal pornit din mare pătrunde în cetate (*cornul de aur*) și intrarea lui eră apărată cu un lanț. Mohammed construi la spatele Galatei un pod înclinat de lemn, făcù să alunece corăbiile pe el și pătrunse în cornul de aur.

Cetatea s'a luat pe uscat. La ziduri Constantin se luptă ca un erou. Turcilor li se părea că sunt ajutați de legiuni de spirite, Grecii așteptau un ingeș să alunge pe vrăjmași cu sabie defoc. În ajunul zilei teribile (29 maiu) Constantin se împărțăși pentru ultima oară în Sfânta Sofia, Mohammed începù atacul din zorii zilei. Între cei dintâiu căzuți fu Constantin, peste corpul lui trecură ienicerii. În

miezul zilei, Mohammed merse în Sfânta Sofia, spre a aduce rugăciuni de mulțumită profetului. Trei zile cetatea fu jefuită, construcțiunile fiind cruțate, iar din populațiune 40.000 locuitori fură uciși, 50.000 vânduți sclavi.

Mai pe urmă, Mohammed dădă voie creștinilor să-și păstreze religia și să-și aibă patriarhul lor, le permise să locuească într-o parte a Constantinopolei, numită Fanar, pecând Turcii locuiau cetatea (Stambul).

Acum, când Turcii aveau o capitală, Mohammed putea cugetă la alte expedițiuni.

39. Țerile românești.

Românii din Transilvania au fost supuși de Unguri, însă se bucurau de drepturi însemnate, erau cărmuiți de niște fruntași numiți *cnezi*, aveau reprezentanți în dieta țerii, își păstrau obiceiurile lor.

În România de azi n'au stăpânit Ungurii până la 1200, căci până la acest an puterea cea mare, care amenință și pe Unguri, eră imperiul de răsărit. Dar după întemeierea imperiului latin, Ungurii au cucerit o parte din județul Mehedinți, unde au întemiat *Banatul Severinului* (1230). Pe văile râurilor, puterea ungurească s'a scoborît și în regiunile muntene și a exercitat un fel de suzeranitate asupra cnezilor și voevozilor. Și în Moldova au pătruns Ungurii, în regiunea dintre Carpați și Siret, unde îi atrăgeau minele de sare. Numele orașului *Bacău* este unguresc, târgșorul *Milcov* a fost întemeiat de ei, *Sascut* însemnează *fântâna Sasului*. Sub protecțiunea regilor unguri, Sașii se coborau din Transilvania și întemeiau sate și orașe, la picioarele munților noștri. Astfel satele *Rucăr*, *Dragoslavele*, orașul *Câmpulung* erau săsești, iar primii lor întemeietori fuseseră cavalerii teutoni.

Andrei II adusese în ținuturile Bârsei pe cavalerii teutoni în anul 1211, cu misiunea de a creștină pe Cumani, cari se aflau în țerile noastre. Cavalerii întemeiară orașul Brașov, coborîră prin pasul Branului și întemeiară Câmpulungul, iar în Moldova ridicară cetățile *Crăciuna*, *Neamțul* și deveniră o putere temută de rege. Acesta luă înapoi darul

făcut cavalerilor și-i gonî (1225) din regat. Gonirea cavalerilor a fost un bine și pentru Ungaria și pentru țerile noastre, căci, dacă cavalerii ar fi rămas aici, soarta noastră ar fi fost poate ca soarta Prusilor.

După năvălirea Tătarilor, Bela IV dete, printr'un act vestit din 1247, cavalerilor Ioaniți țara Bârsei și le îngăduia să se întinză asupra cnezilor și voevozilor români din Muntenia, păstră însă drepturile unor voevozi, dintre cari unul se numia *Litovoi* (pe Jiu) altul se cheamă *Seneslav* (pe Argeș).

Afară de ținuturile depe sub munte, restul țerii noastre fusese unit cu imperiul româno-bulgar, până la năvălirea Tătarilor. După retragerea acestora, Litovoi se întinse și în stînga Oltului peste țara lui Seneslau și nu mai voi să plătescă tribut Ungurilor. Dar o armată ungurească veni în 1279 asupra lui și a fratelui său *Barbat* și Litovoi căzu în luptă, iar Barbat fu liberat numai după ce plăti o sumă de bani.

După *Barbat*, după *Tihomir*, pomenit în izvoare ungurești, apare ca domn al întregii țeri, pe la 1330, vestitul *Basaraba*, care profitând de turburările pricinuite în Ungaria, prin stingerea dinastiei arpadiene, puse mîna pe ținuturile Făgăraș și Amlaș din Transilvania, pe banatul Severinului din Oltenia și se declarase independent.

Carol Robert înaintează în 1330 prin Oltenia cu armata sa de cavaleri și ajunge până la capitala țerii în Argeș. Dar când se întorcea, fu atacat la o strâmtoare de munți și «s'a făcut acolo măcel mare — zice cronicarul unguresc — și au căzut ostași și nobili nenumărată mulțime.» Carol scăpă cu fuga schimbându-și hainele, iar Basarab rămase independent în țara sa.

Fiul său, *Alexandru*, se închină lui Ludovic cel Mare, care urmăria planuri ambițioase și eră prea puternic pentru țerile noastre.

Totuși, *Vladislav* sau *Vlaicu-Vodă* a ocupat Severinul, a stăpânit *Vidinul* și a purtat lupte cu Ungurii pentru stăpînirea acestor cetăți.

Int'una din aceste lupte, dată la cetatea Dâmboviței, oastea ungurească fu bătută cu desăvârșire de un boer român, *vor-nicul Dragomir*.

Mircea cel Mare (1386—1418). A fost unul din cei mai mari domni ai Românilor, mare cap politic și mare general. El a înțeles că rolul Românilor este să se lupte alături cu creștinii contra Turcilor, de aceea a luat parte la toate luptele creștinilor. După ce regatele Șerbiei și Bulgariei au fost desființate, Mircea a continuat lupta singur contra sultanului Baiezid. El se retrăgea din calea năvălitorilor, îi atacă la locuri grele, unde armata turcească nu se putea desfășura și astfel a câștigat la *Rovine* (1394) singur o victorie creștină.

Mircea a izbutit chiar să puie un sultan pe tron. După moartea lui Baiezid, fiii lui se certau pentru domnie și unul' din ei, Musa, fu pus de Mircea pe tronul sultanilor. Deși Musa fu răsturnat mai târziu, domnul muntean n'a încetat până la sfârșitul vieții luptele cu Turcii.

Alianța lui Mircea eră căutată de regele Poloniei, Vladislav și de Sigismund, regele Ungariei, cari se sprijiniau pe sfatul lui cumpănit și înțelept. El e domnul, care închinând țara Turcilor, a pus baza înțelegerii noastre cu ei, înțelegere care ne-a păstrat ca stat și care a ținut până la războiul nostru de independență. Mircea cel Mare poate fi pus alături cu oamenii mari de stat ai istoriei.

Intemeierea Moldovei. In Moldova, istoria pomenește încă din secolul XII despre Români, când ei, împreună cu Bizantinii, au mers cu războiu asupra Ungurilor. Numărul lor eră însă mic, și năvălirea Tătarilor l-a făcut și mai mic, timp de aproape o sută de ani, cât Moldova a fost supusă Tătarilor. Ludovic cel Mare începù lupta cu Tătarii și îi alungă din aceste locuri, având armata compusă din Români maramureșeni. Aceștia rămaseră în Moldova, cucerită de ei dela Tătari, sub *Dragoș-Vodă*. Peste câțiva ani, pe la 1360, voevodul Românilor din Maramureș, numit *Bogdan*, luă în stăpânire Moldova, purtând lupte și cu urmașii lui Dragoș și cu regele Ludovic cel Mare. Numele acestui domn s'a dat

mai apoi întregii țeri, care se chemă și Moldova și Bogdania.

Alexandru cel Bun (1400—1432). Câțiva ani după Bogdan, a trăit Alexandru cel Bun, contemporan cu Mircea cel Mare. El n'a purtat rășboaie, între statele mari nu se amestecă. Ungurii și Polonii se certau pentru împărțirea Moldovei, Alexandru însă nu se speria de ei, căci știa că nu puteau fi periculoși, decât dacă s'ar fi înțeles între ei, iar înțelegere nu putea fi între cele două popoare. Înăuntrul, Alexandru se ocupă să organizeze biserica, să reguleze administrațiunea, să încurajeze comerțul și cultura. El avea de soție pe Rîngola, sora lui *Vitovt*, a împrumutat cu bani pe regele polon și a luat ca amanet Pocuția, cu vestitele cetăți *Sniatin* și *Colomea*. Eră în țară o însemnată mișcare comercială, care luă calea cetății genoveze *Cuffa*, sau pe a portului dela Marea Neagră, *Cetatea Albă*.

Urmașii lui Mircea cel Mare. După moartea marelui Mircea, tronul Munteniei a fost ocupat de mulți domni, cari abia se așezau și erau răsturnați de alți pretendenți, aduși de armate turcești ori ungurești, sau și de armată moldovenească. Lupta se da mai cu seamă între urmașii lui Dan, fratele lui Mircea și între fii lui Mircea.

Unii din ei au fost oameni vrednici, dar nu și-au putut arăta vrednicia, din pricina greutății timpurilor. Astfel a fost *Dan II*, care, deși se ridicase cu ajutorul Turcilor, nu s'a temut să se ridice contra lor, spre a ocupa cetățile de pe Dunăre. El eră aliat cu Sigismund, regele Ungariei și împărat german.

Alt domn însemnat a fost *Vlad*, cel mai inimos din fii lui Mircea, numit *Dracul*, din pricina cruzimilor lui. El a mers alături cu *Ioan Corvin*, căruia putea să-i aducă 20.000 de luptători, boeri și țărani liberi. Împreună cu Corvin, a mers în nenorocita bătălie dela Varna. În zilele lui se bucură de numele unui domn foarte viteaz.

D'asupra domnilor din acel timp se ridică însă chipul firos al lui *Vlad Țepeș*, fiul lui *Vlad Dracul*. Țepeș îl numiau, căci pe cei condamnați la moarte îi trăgea în țepă, un fel

de moarte împrumutat dela Tătari. De o cruzime rudă cu nebunia, el eră și de o îndrăzneală ce puneă în mirare și pe marele sultan Mohammed II. În țară, trase în țepă mii de oameni, ca să pedepsească lenea, ca să împruțineze tâlhăriile, ca să prăpădească pe trădători și pe răi. În afară, jefui marginile Transilvaniei, unde sta un frate al său, care voia să-i ia tronul, apoi trecu prin foc și prin sabie mare parte din Bulgaria, din pricină că Turcii se pregăteau contra lui.

Mohammed II și veni asupra țerii cu o mare armată.

Vlad îl lăsa să înainteze prin pădurile și bălțile, de cari eră plină țara noastră, îl hârțuiă la locuri strâmte, unde armata turcească nu se putea desfășura ca să-l înconjoare. Apoi, pe o noapte întunecoasă, îl lovi cu toată armata românească și produse o învălmășală atât de mare între Turci, în cât s'au omorât cu miile unii pe alții. Scriitorii din acel timp ne spun că Turcii și-au găsit mormânt în țara noastră și că însuși sultanul, când a văzut o pădure transformată în țepi, pe cari spânzurau schelete turcești, a exclamat «cu greu se poate lua o țară din mâna unui astfel de om.»

Țepeș fu însă părăsit de boeri, cari primiră domn din mâna Turcilor pe *Radu cel Frumos*, un frate al lui Țepeș, iar domnul cel crud și viteaz trebuî să fugă la ruda sa, Mateiu Corvin, pe a cărui soră o ținea în căsătorie.

După Țepeș n'au mai fost domni însemnați prin războaie mari, deși *Radu dela Afumați*, printr'o energie minunată, s'a opus celui mai mare sultan al Turcilor și a scăpat țara de a fi făcută provincie turcească, însă mai însemnați au fost domnii, cari au făcut opere de pace, ca Radu cel Mare și Neagoe Basarab.

Radu cel Mare a construit lângă Târgoviște o biserică frumoasă de marmură, *mănăstirea Dealului*, cea mai frumoasă biserică zidită în țerile noastre până la dânsul. Tot el a pus să se tipărească mai multe cărți pentru biserică, adevărate podoabe de frumusețe, un *Liturghier*, o *Evangelhie*, în limba slavonă. El trăia pe vremea sultanului *Baiazid II* și când s'au revoltat ienicerii contra sultanului că nu poartă războaie,

acelă le da de pildă pe Radu cel Mare, că este domn vrednic și fără să meargă la războiu.

Neagoe Basarab a fost tot așa de însemnat. El a construit mănăstirea Curții de Argeș, cea mai frumoasă biserică

Liturghier slavonesc tipărit 1508.

din părțile răsăritului. Pentru ea, Domnul și-a cheltuit toată averea, iar Doamna *Despina Milița*, din neamul despoților sârbi, a dat și podoabele sale, ca s'o vadă terminată.

Urmașii lui *Alexandru cel Bun*. În Moldova, urmașii lui *Alexandru* au fost și mai răi decât ai lui *Mircea*. S'a văzut frate orbînd pe fratele său, s'a văzut altul ucizînd tîlhărește, sau alungînd în țeri străine.

Unul din ei, *Petru Aron*, văzînd puterea cea mare a Turcilor și nesimțindu-se în stare să li se opună, le plăti un

bir de 2000 de galbeni. Simțind însă, cât de mare eră acest pas și cât de mare eră răspunderea lui, adună pe boieri și pe mitropolit, ca să se facă lucrul cu sfatul tuturilor, ca nimeni și niciodată să nu-l învinovățească numai pe el, de greutatea vremurilor și de slăbiciunea țerii. Această delicată simțire de răspundere înaintea istoriei ne face mai simpatică persoana lui Petru Aron, care se urcase pe tron printr'o crimă, ucisese pe fratele său, pe tatăl lui Ștefan cel Mare. Cu armată dela Vlad Țepeș, Ștefan veni în Moldova, alungă pe Petru Aron și-i luă domnia.

Ștefan cel Mare (1457—1504). Niciun domn român n'a luptat mai cu tărie pentru moșia strămoșească și pentru credința creștină ca Ștefan cel Mare. Și nu numai supușii lui l-au respectat și l-au prea mărit, ci un papă îl numește *atletul lui Cristos*, iar *Dlugosz*, un arhiepiscop și mare cronicar polonez, îl pune alături cu cei mai mari eroi din vechime. Toată viața a petrecut-o în lupte contra Turcilor, Ungurilor, Polonilor și Tătarilor. În Muntenia a detronat pe Radu și a pus oamenii săi, încât în timp de 40 de ani domnia Munteniei se învârtesc împrejurul lui Ștefan. O armată imensă turcească a nimicit-o în bătălia dela Podul Înalt (1475) Mai pe urmă, fiind învins la *Valea Albă* (1476) de Mohammed II; el se retrage, face pustiu împrejurul Turcilor, îi silăște să se retragă, apoi îi lovește la strâmtori și la trecerea râurilor, încât rămâne biruitor. Mateiu Corvin, voind să-l scoată din domnie, intră în Moldova, dar Ștefan îl lovește la *Baia* (1467) îl învinge și-l alungă peste munți. Polonii cei mândri umiliseră pe Ștefan, când se luptă cu Turcii: deși el se luptă pentru cauza creștină, ei îi cereau jurământul de supunere pentru cel mai neînsemnat ajutor. Mai pe urmă voiră să-i cuprindă țara. *Ioan Albert*, fiul lui Casimir, înaintă asupra Sucevei, dar nu o putu lua și în *Codrul Cosminului* (1497) pierdă atâta nobilime, încât în Polonia rămase de atunci un proverb: «a pierit șleahța» (nobilii).

Ștefan era om religios, el a făcut mulțime de biserici. Era politic dibaciu, a intrat în legătură de rudenie cu marele prinț al Moscvei, măritând pe o fată a sa cu moștenitorul aceleia. În zilele sale, Ștefan nu numai că a fost cel dintâiu prinț ortodox, ci a fost unul din cei mai mari prinți ai Europei, cea mai măreață figură din istoria românească.

Petru Rareș. Dintre urmașii lui Ștefan, cel care a semănat întru câtvă cu el, a fost fiul său Petru Rareș. El a încercat să profite de luptele ce se dau atunci între Turci și Germani pentru Ungaria. Sub•cuvânt că se luptă pentru partidul turcesc al Ungurilor, el intră în Transilvania, bătut armatele nemțești și ocupă mai multe cetăți săsești. Făcându-se plângeri la sultan contra lui, Petru se retrase în Moldova și începui lupte cu Polonii. Sultanul Soliman, supărat contra lui și pentru alte fapte îndrăznețe, porni cu o mare armată asupra Moldovei. Petru, părăsit de boeri și de popor, fugi peste munți în Transilvania și de acolo se duse la Constantinopole, unde izbuti să capete domnia. Astfel de acum și domnii Moldovei se vor numi de către Turci.

TIMPURILE NOUĂ.

40. *Deosebiri între timpurile medii și nouă. Invențiunile științifice. Inceputurile Renașterii.*

Cele două secole, înainte de cucerirea Constantinopolei, și cele două următoare, au fost *timpuri de trecere*, dela timpurile medii la timpurile nouă. Influența luptei dintre orient și occident a schimbat viața și obiceiurile Europei, a dezvoltat spiritul de noutate, a răspândit la apuseni unele invențiuni, cunoscute de mult timp în orientul îndepărtat.

Cele două mari puteri medievale, biserica și imperiul, erau fără putere și fără prestigiu. Papalitatea, în urma shismeii, în urma vieții scandaloase și cu totul lumească a unor papi, pierduse orice vază în ochii credincioșilor. Reforma o va amenința chiar în existența ei. Imperiul, slăbit în lupta cu papii, slăbit prin luptele cu prinții particulari, pierde caracterul lui universal creștinesc și conducerea lumii creștine o iau suveranii Franței și ai Spaniei.

Spania la o extremitate a Europei, Turcia la cealaltă, ajung puteri amenințătoare, încât cele două secole dela începutul istoriei moderne reprezintă în istoria politică lupta contra inundării Europei din partea Turcilor, lupta contra preponderenței Spaniei și a cassei domnitoare în ea.

Înăuntrul statelor, puterea regilor este nedisputată, statele feudale au făcut loc puterii regilor, ca în cele mai multe state apusene, sau unui număr de prinți cu mult mai mic

décât în evul mediu. Locuitorii aceleeași țeri, mai ales cei din orașe, se simt însuflețiți de iubire pentru *patrie*, țara tutulor celor cari vorbesc aceeași limbă, în locul patriei înguste de până atunci, *Comuna*.

Pelângă sentimentul național, o simțire nouă distinge pe omul dela începutul timpurilor nouă, simțirea fiecărui ins de *a trăi pentru sine*. În societățile vechi, în societățile medievale, chiar în republicile italiene, omul trăia numai pentru comunitate, pentru cetate, pentru biserică, pentru corporație. În societatea dela sfârșitul evului mediu, apare *individualismul*, «omul se descopere pe sine însuși».

Mare a fost schimbarea economică. În evul mediu, centrul vieții economice al Europei fusese marea Mediterană. Descoperirea continentelor nouă micșoră importanța comercială a republicilor italiene și aduse înflorirea statelor de pe coastele oceanului Atlantic (Portugalia, Spania, Franța, Olanda, Anglia).

În interiorul statelor, clasa țărănească se ridică, clasa orășenilor se îmbogățește și influența ei crește în conducerea statului. Averea mobilă se înmulțește și contrabalantează averea fonciară.

În direcțiunea științifică și artistică, încep lumea să ia de conducător natura și observațiunea, părăsește imitarea formulelor și a autorităților vechi.

Sfârșitul evului mediu s'a văzut mai bine în invențiunile științifice, în schimbarea artei militare, cauzată de invențiunea ierbei de pușcă.

Iarba de pușcă. Este un amestec de carbon, pucioasă și silitră (în 100 gr. intră 15 c. 10 p. și 75 s.) care aprinzându-se are proprietatea de a se transforma în gaz. Acest gaz, având nevoie de un spațiu cu mult mai larg (să zicem de 1500. de ori) decât al pulberii, dezvoltă o forță de presiune enormă, și dacă spre ieșirea lui întâmpină un corp solid, glonte, piatră... îl aruncă la mare depărtare.

Se credeă că inventatorul ierbei de pușcă ar fi fost un călugăr german, numit *Berthold Schwartz*, prin secolul XIV, însă această afirmare nu are niciun fond de adevăr. Englezii

*

zic că *Roger Bacon* ar fi inventatorul, căci în scrierile lui se vorbește de amestecul celor trei corpuri, care, fiind aruncat pe tuburi de fier, produce un sgomot de trăsnet și o lumină de fulger. Însă pomeniri de așa fel de amestec se găsesc și mai vechi. La *Marcus Graecus* (sec. IX—XII) se spune că în compoziția focului grecesc intră tot cele trei elemente. Adevărații inventatori ai ierbei de pușcă au fost Chinezii, cari însă nu se serviau cu ea la războiu, ci la focurile de artificii, chiar pe timpul nașterii lui Cristos.

Cei dintâi au întrebuințat-o în războiu Mongolii, după cu cerirea Chinei în secolul XIII, apoi Arabii. La începutul secolului XIV o întrebuință emirul din Granada. La 1325 avea tunuri Florența, cam în același timp aveau Englezii și Francezii. Boemii s'au servit în războaiele husitice de ea cu efecte teribile contra cavalerilor, cari mergeau strânși, încât a trebuit să se desvolte o nouă tactică de luptă: înaintarea în mod risipit, care însă se va desăvârși foarte târziu. În adevăr, primele arme de foc au fost tunurile, nu puștile. Dar primele tunuri nu erau puse pe roate, ele se compuneau dintr'o țevă de fier, fixată în timpul acțiunii pe un fel de furcă. De aceea, tunuri se întrebuințau numai la apărarea sau la atacul unei cetăți, rareori în campanie. Apoi se umpleau cu pietre sau cu ghiulele de plumb, mai mici decât calibrul țevii și forța gazelor se pierdeă, încât chiar la asedii se întrebuință tot cu mai mult succes mașinile vechi ale Romanilor. Sub Carol VII, a venit în minte Francezilor să puie țevile pe roate, și astfel au creat artileria. Totuși, chiar spre sfârșitul secolului XVI, un mare scriitor francez *Montaigne*, scrie că armele de foc sunt bune numai ca să-ți spargă urechile, și-și da cu părerea că o să le părăsească oamenii. Pușca s'a introdus târziu și n'avea baionetă, încât un rând de ostași eră de pușcași, altul de lăncieri, cari susțineau lupta de aproape. Abia în secolul XVII s'a pus baioneta, și a mai trecut vreme până să vie în cap omului, ca să găurească baza baionetei, spre a putea trage chiar cu baioneta pusă. Acum pușca deveniă arma cea mai teribilă, potrivită și la

lupta de departe și la cea de aproape. Totuși, progresele grozave ale armelor de foc sunt opera timpurilor celor mai nouă. La noi, prima pomenire a ierbii de pușcă este din timpul lui Vlad Dracul, care cerea Sașilor din Brașov să-i trimeată silitră.

Hârtia. Până în secolul XII se scria pe *papyrus*, preparat din pelițele cotorului dela trestia din Nil și pe *pergament*, adică pe piei de oaie, de capră și de măgar, lucrate cu meșteșug, mai întâiu la *Pergamum*, în Asia Mică. Din secolul XII trestia aceea a început să piară, iar pergamentul era atât de scump, încât de prin secolul VIII a început lumea să șteargă scrisul de pe pergamentele vechi, ca să scrie din nou pe ele, și astfel s'au pierdut multe opere din anticitate.

Chinezii știau însă de mult să facă hârtie din resturile de mătase, de cânepă, sau de bumbac. Arabii au învățat acest meșteșug, pe care-l introduseră în Spania și Sicilia, prin secolul X. În secolul XII se fabrică hârtie în Franța din trențe de in, iar în secolul XIV, răspândindu-se obiceiul de a se purta cămașe (înainte se purta flanele de lână) trențele putură servi la fabricare de hârtie ieftină.

Tipografia. Plecând dela principiul pecetiiilor, se ajunsesese la table cu texte, șăpate în relief prin mijlocul cărora se compuneau cărți. *Laurentius Coster*, din orașul Harlem, în Olanda, a avut chiar inspirația să facă litere mobile, însă litere de lemn, cari se toceau foarte repede. Se puneă hârtia peste tabla înegrită cu cerneală, se frecă pe partea cealaltă cu o perie de păr și se tipăria numai pe o față, cealaltă rămânând neîntrebuințată. Invențiunea literelor mobile de metal și a presei se datorește germanului Iohan Gensfleisch zum Gutenberg, născut în Mainz, între anii 1397 și 1410. El trăia în Strasburg, ocupându-se cu lucrarea metalelor, cu încădrarea în metal a oglinzilor. Spre a-și pune planul în execuție, el se asociă cu un giuvaergiu din Mainz, *Ioan Fust* și tipări *biblia latină* (1455). Fust, voind să profite de invențiunea lui Gutenberg, îi făcu un proces, cerând dobândă și dobândă la dobândă a capitalului împrumutat. Gutenberg, ne-

putând plăti, Fust îi luă tipografia și împreună cu un *Schoffer*, care învățase meșteșugul dela Gutenberg și după care dădă în căsătorie pe fata sa, înființară o tipografie mai mare. Gutenberg făcă și el altă tipografie, în serviciul arhiepiscopului. Spre bătrânețe, o lăsă rudelor sale și trăi până la 1468.

O pagină de manuscris sec. XIII.

găsirea focului și după invențiunea scrierii. Cărțile erau mai înainte așa de rari, încât în mănăstiri le legau cu lanțuri de fier, ca să nu se fure, iar pela 1500 se vindea cu 2,50 lei o carte, care cu 50 de ani înainte costa 300. Cele mai mari tipografii au fost în Veneția (*Aldus Manutius*) în Franța (*Estienne*) în Olanda (*Elzevir*). Răspândirea culturii în popor, numai după această invențiune a fost cu puțință.

Busola. Se zice că și busola eră cunoscută Chinezilor, ceva după nașterea lui Cristos, iar în apus a început să fie cunoscută pela 1200. Așezarea acului magnetic într-o cutiută, de unde vine numele de *buxola*, *bussola* și așa fel

Tipografia lui Fust a fost desființată în 1462, în urma unui războiu. Această nenorocire a fost prielnică răspândirii invențiunii, căci toți elevii s'au risipit în lume, trădând secretul «invențiunii negre» pe care erau legați prin jurământ ca să-l păstreze. Intre 1464—1493 toate țările, dela Italia până la Rusia au primit-o.

În țara noastră s'a tipărit prima carte în 1508 în limba slavonă.

Invențiunea tipografiei este cea mai mare invențiune omenească, după

încât să nu devieze în timpul furtunilor și sguduirilor pe mare, se atribue lui *Flavio Gioja* din orașul Amalfi, pela 1300. Cu busola navigatorii se puteau călăuzi pe orice timp din zi sau din noapte, și se puteau depărta de țărm în largul oceanului.

Inceputurile Renașterii. În Italia a început din secolul XIV să se părăsească ideile și formele medievale, să se imiteze operele antice, să se revină la observația naturii. Această schimbare în sufletul omenească se cheamă *renaștere* și a început din Italia, pentru o mulțime de motive: pentru că acolo tradițiunea antică s'a păstrat mai bine, pentru că acolo influența arabă a fost susținută de prinții normanzi, pentru că acolo bogăția s'a adunat mai din vreme... O particularitate a Italiei a fost libertatea de cugetare. Fiind alături de papi, văzând slăbiciunile lor, Italienii erau mai puțin mistici și papii erau cu ei mai răbdători: pe când în alte state ardeau și pe cel care vedează un eretic, în Italia cei cari injuriau pe papi nu erau nici urmăriți.

Antenfergători ai renașterii se citează în toate artele. În literatură se poate pune Dante, mai cu dreptul Petrarca și Boccaccio.

Începe să se învețe limba greacă, să se ofere azil învățaților greci, cari după căderea Constantinople vin în apus cu mulțime de manuscrise, să se imiteze geniul oratoric latin. În acest gen s'a distins Aeneas Sylvius, care prin talentul oratoric ajunsese papă. Autorul cel mai studiat latin era Cicerone. Cardinalul *Bembo* consilia ca să nu citești timp de 5 ani decât pe Cicerone, spre a învăța să scrii. În filosofie se studiasse în evul mediu Aristotel, numai după traduceri latinești necomplete, în secolul 15 începe să se studieze după textul autentic. Apoi pe lângă Aristotel, începe să se studieze Platon. La promovarea acestor studii, a contribuit mitropolitul *Besarion*, care venise pentru a negocia unirea bisericilor și apoi rămase în Italia. Altul, *Gemistos Pleton*, proslăvea păgânismul și numia pe creștini sofisti. În societate, la curțile prinților ajunsese ca o modă păgânismul platonician. *Laurențiu Vala* exercită o critică nemiloasă, neagă diinitatea lui Cristos și profesează pe față epicureismul și panteismul: «natura e identică, sau aproape identică cu D-zeu.»

Tirania era mai favorabilă spiritului nou decât republicile. Iubitori de lux și de plăceri, tiranii se înconjurau cu artiști, cărora le dau de lucru, din cari-și făceau prietini și confidenți. Protectorii cei mai însemnați ai artiștilor și scriitorilor erau Medicii din Florența, regii din Neapole, ducii din Milan, papii și alții.

Florența a dat limba literară Italiei și a produs pe cei mai mari cugetători și artiști : Dante, Boccaccio, Petrarca, pe Macchiavelli, pe arhitectul Brunellesco, pe Leonardo da Vinci, pe Michel Angelo.

Laurențiu de Medici era omul desăvârșit al timpului său : elocvent, energic, spiritual, păgân. Odată, răspundeă unui amic, care-i spunea că vine dela biserică : «eu am întrebuintat timpul meu mult mai bine, am dormit și am visat.»

Alfons Magnificul din Neapole puse să se traducă autorii greci și era atât de pasionat de autorii latini, încât cetirea unuia l-a lăcuit de o boală, iar un războiu cu Florența nu l-a mai purtat, căci i s'a trimis un exemplar din Titus Livius.

În pictură, vestitul *Giotto*, contemporan cu Dante, părește imitarea modelelor bizantine și începe a observa natura. Între alte tablouri ale lui, este portretul lui Dante și *frescurile din Padua*, inspirate din divina Comedia.

Secolul al XV, cu individualismul său pronunțat, prezintă pretutindeni portrete, în compozițiunile istorice, în trăsurile sfinților și ale mamei domnului ; totuși artiștii erau religioși, mulți din ei erau călugări (*Fra Angelico*, *Fra Bartolomeo*) iar subiectele religioase erau față de cele antice ca 20 la 1.

Mulți artiști erau de jos : *Fra Bartolomeo* era fiul unui căruțaș, *Andrea del Sarto* al unui croitor, *Brunellesco*, *Leonard da Vinci*, *Michel Angelo* fii de funcționari. Burghesia înaltă nu voia, ca fiii ei să se dea la arte manuale.

Cel mai mare monument de arhitectură, la care Brunellesco a revelat o artă nouă este *Sfânta Maria a florilor* în Florența, a cărei cupolă a fost luată ca model la mii altele.

Lorenzo Ghiberti (1378—1456) contemporan și concurent cu Brunellesco a decorat *porțile Baptisterului* din Florența,

timp de 21 de ani, atât de frumos, încât Michel Angelo zicea despre ele, că ar merita să fie puse la porțile raiului.

Donatello, contemporan cu Ghiberti, și tot în Florența, este unul din marii sculptori, al cărui *Sfânt Gheorghe*, suferă comparația cu *Venus din Milo*.

41. Descoperirile Geografice.

Comerțul țărilor europene cu India s'a făcut în evul mediu pe trei drumuri: unul prin Egipt la coastele mării Roșii, altul prin Bagdad la golful Persiei, altul pe uscat dela China și Cetatea Albă ale noastre, la Cafa în Asia, tot pe uscat, prin țărele tătarăști până la Pechin. Pe acest din urmă drum a mers în China vestitul *Marco Polo* (1271—1295). Cartea lui, scrisă în franțuzește, tradusă în mai multe limbi, eră citită de toată lumea și pe toți îi încânta cu poveștile despre bogățiile orientului. Despre *Zipangu* (Iaponia) spunea, că aurul se găsește acolo în atâta belșug, încât palatul suveranului este învelit cu aur «gros mai bine de două degete.»

Produsele Indiei erau aduse, pe cele două drumuri dințaiu, de către Arabi, în porturile Mediteranei și de acolo erau luate de corabiile italiene. Cu timpul, se deșteptă idea ca să se înlătore acei mijlocitori și să se meargă în India pe apă, ocolind Africa, mai ales după ce Turcii începură să fie o putere în marea Mediterană. Se mai adăogă dorința de a lupta contra Arabilor și de a continua în Africa cruciatele creștine. Acest din urmă motiv a fost determinant pentru Portugalia, care prin pozițiunea ei nu avea atingere cu Maurii în peninsula pirineică. Portugezii însă n'au fost inițiatori în descoperiri geografice, ei au mers pe urma Genovezilor și a Francezilor.

La începutul secolului 14 marinari genovezi și francezi au mers departe pe coastele Africei, în insulele *Canare*, *Madera*, *Azore* (1351). S'a găsit de curând o hartă din 1339, pe care sunt însemnate aceste insule. În 1402, un Francez se proclamase rege în insulele Canare. Însă descoperirile franceze s'au oprit în timpul războiului cu Englezii.

Portugezii începură să se aventureze pe mare, după în-
demnul unui mare prinț, **Enric Marinarul** († 1460). Fiu al
unei prințeze engleze, bine crescut și instruit, el a adus
țerii sale un noroc, care seamănă a minune. Se așază la ca-
pul cel mai de sud al Portugaliei și adună împrejurul său
mulțime de învățați, de astronomi și de geografi; trimetea,
mai în fiecare an câte o expedițiune navală, ca să găsească
și să cucerească țeri noi. Spre sfârșitul tocmai al vieții, i-a
venit gândul să ajungă în India.

Înaintau cu greu, căci eră răspândită credința că în clima
toridă nu se poate trăi. Se credea că marea are un *ficat*,
un gâtlej profund (*sorbul mării*) care soarbe apele și apoi
le aruncă afară, ceea ce produce fluxul și refluxul. Se te-
meau navigatorii de sepii enorme, cu brațe de polipi, cari
coprind corăbiile...

În 1420 se descoperi *Madeira* (insula lemnului), ale cărei
păduri arseră timp de nouă ani și unde se plantară vii și
trestie de zahăr. Urmă apoi descoperirea Azorelor, a *Capu-
lui Verde* (1445) și tocmai după moartea lui Enric insulele
Capului Verde (1462).

Fructul
arborelui care
produce oi.

Dincolo de ecuator, călătoria eră și mai grea, căci nu se
mai vedeă steaua polară, după care se calculă
latitudinea. Regele **Ioan II** (1481—1495) adună
o societate de învățați, cari rezolvară cestiunea
în sensul, ca să se măsoare înălțimea pe meri-
dian a soarelui, d'asupra orizontului și să se afle
astfel latitudinea.

Călătoriile reîncepură. În 1486 *Bartolomeu
Diaz* ajunse la capul de sud, pe care din pri-
cina valurilor (15 metri înălțime) îl numi *capul
Furtunilor*, pe care regele îl numi capul Bunei Speranțe.

În urma descoperirii Americii, plecă **Vasco de Gama**,
ocoli Africa și cu un conducător arab, luat din *Melinda*, a-
ajunse în India, în portul *Calicut* (1498).

La un an după întoarcerea lui Vasco pleacă *Cabral*, care
schimbând puțin direcția ajunse în *Brazilia*.

Vasco întreprinde o nouă călătorie în India, proclamă monopolul comerțului numai pentru Portugezi, bombardează și ruinează Calicut. Însă întemeietorul puterii portugeze a fost **Almeida**, care la *Diu* a distrus o flotă a Indienilor ajutați de Egipteni (1509) a supus mai mulți prinți și a stabilit *contoare*.

Mai însemnat a fost **Albuquerque**. Spre a face monopolul efectiv, trebuiau împiedicate drumurile vechi, pe golful Persic și pe marea Roșie, de aceea Albuquerque ocupă *Ormuz* și *Socotora*. În India coprinde *Goa*, care devine capitala posesiunilor portugeze, coprinde apoi *Malaca*.

În anii următori, Portugezii coprinseră *Ceilanul*, ajunseră la *Canton* (1518) în fine în *Zipangu* (1542) din povestea lui Marco Polo.

Imperiul Colonial portugez. În țările descoperite, Portugezii n'au stabilit colonii, ci numai *contoare*, în cari se cumpărau produsele Indiei, al căror monopol l-au avut, până când Portugalia a trecut sub stăpânirea spaniolă.

Însă regele exercită acest monopol în mod foarte abuziv. Nimeni nu putea face comerț în India fără învoire. Poporul căzu în trândăvie și nu se îngrijiă nici să transporte el produsele în Europa. Olandezii veniau de le luau din Lisabona, gata mai târziu să le caute în India. Industria scăzu cu totul, toți se făcură risipitori și îngânfați. Lisabona ajunsese metropola comerțului, sărbătorile, balurile nu se mai isprăviau, pe când câmpiile rămăneau nelucrate și munca o făceau sclavii negri (în fiecare an se aduceau câte 12000).

Administrarea imperiului eră mizerabilă. Guvernatorul se schimba la câte trei ani, venia cu oamenii săi hotărâți să se îmbogățească. Demoralizarea coprinse pe toți, dela mic până la mare. Mărfurile aparțineau regelui, el făcea comerțul. Cei cu învoire luau dela indigeni produsele pe nimic și le vindeau regelui cât mai scump, încât veniturile Indiei se pierdeau în mâinile celor mari, astfel că statul începu să simtă acest imperiu ca o povară.

Descoperirea Americii (1492). Relațiunile Normanzilor cu America se uitaseră, numai legende rămăseseră despre insule risipite pe oceanul de vest, legende pe cari le confirmau insulele descoperite de Portugezi (Canarele, Azorele). Gloria de a fi descoperit lumea vestică rămâne lui Cristofor Columb (span. *Cristobal Colon*).

Columb s'a născut la Genova în 1451, din părinți săraci (țesători). Dela 14 ani, începù să călătorească pe mare, ajunse în Anglia, în insula Feroe, unde va fi auzit de călătoriile Normanzilor, în Lisabona, în Madeira și pe coastele Africei; se căsătorì cu fata unui marinar protugez, dela care-i rămaseră hârtii cu cunoștințe folositoare.

Eră răspândită atunci credința că pământul e rotund și se mai credeă, că distanța dela Spania până în India e mai scurtă prin apus ($\frac{1}{3}$ din circumferența terestră) decât prin răsărit. Incât, din insulele cunoscute spre apus, din Zipangu spre răsărit, se credeă că distanța necunoscută e mică. Această *eroare fericită* (distanța prin apus dela Spania la India este $\frac{2}{3}$ din circumferință) a însuflețit pe Columb. Astronomul *Toscanelli* din Florența, îndemnă pe regele Portugaliei să trimeată prin vest o expediție în orient. Columb intră în corespondență cu el și propuse planul său regelui Ioan II, însă fu respins. Se gândiă să-l propuie regelui Franței, mai întâiu însă se adresă reginei Izabela a Castiliei, pelângă care găsi nobili protectori. Totuși, după 7 ani de așteptare, se hotărî să părăsească Spania. În drum se opri la o mănăstire. Călugării îl opriră și interveniră pentru el la regină, care sub zidurile Grenadei cucerită, semnă contractul cu Columb, ca să rămâie cu drept ereditar guvernator al țărilor găsite, să ia o zecime din bogățiile și produsele lor.

La 3 august 1492 plecară trei corăbioare (Santa Maria, Pinta, Nina) cu vreo sută de oameni. Se opri câtvă în Canarii, iar în septemvrie porni pe marea plină de taine. Nu sunt adevărate poveștile despre răscoala marinarilor și despre promisiunea dată de Columb că în trei zile va descoperi pământ, totuși cât de grea trebuie să fi fost disciplina, cu

niște oameni scoși din temnițe ! După 33 de zile, într'o Vineri, la ora 2 noaptea, se văzù o geană de verdeață în lumina lunii. Eră insula *Guanahani*. Locuitorii, de culoare roșie, alergau împrejurul albilor, pe care-i credeau coboriți din cer și le dau sculele lor prețioase pe fluturi, pe mărgele, pe jucării. Se mai coborî în alte insule, apoi, după o călătorie de 4 zile, ajunse într'o insulă pe care o luă drept Zipangu, eră insula *Cuba*. Mirarea lui Columb era mare, că nu vede nici orașe, nici împărați, cum se așteptă, după descrierea lui Marco Polo.

Intoarcerea în Spania, în anul următor, produse o beție de entusiasm. Spaniolii obținură dela papa o bulă, care fixă printr'un meridian, până unde se pot întinde posesiunile Portugezilor și ale Spaniolilor.

Celelalte călătorii ale lui Columb. În călătoriile următoare (a doua 1493, a treia 1498, în care a ajuns și pe continentul sudic) mulțime de lume, nobili și orășeni, urmară pe Columb, sperând să facă bogății. Pământuri noi erau multe (*Porto-Rico, Jamaica*) aur însă nu. Coloniștii se certau între ei, se luptau cu indigenii, Columb eră rău administrator, nemulțumia și pe unii și pe alții.

În 1500, regina declară rupt contractul și numi guvernator pe *Bobadilla*, care puse pe Columb în fiare și-l trimise în Spania. Suveranii îi arătară sinceră părere de rău, dar voiau să guverneze ei direct țerile nouă. Columb reclamă, cel puțin, mijloace să cucerească sfântul mormânt, i se deteră mijloace pentru o expedițiune mai rațională, a *patra călătorie*. Descoperi *Costa-Rica*, pe care el o luă drept coastele peninsulei *Malaca*. În cele din urmă se întoarse obosit și muri în 1506. Cu doi ani înainte, murise și Izabela. Oasele lui Columb le-au purtat Spaniolii prin coloniile lor din America, până în zilele noastre, când au pierdut pe cea din urmă, Cuba, le-au adus la Sevilla.

Numele noului continent s'a dat după florentinul *Amerigo Vespucci*, care a debarcat pe continentul sudic, poate cu puțin înainte de a treia călătorie a lui Columb, apoi a descris țerile acestea nouă. Un german, *Waltsemüller*, a publicat în Lorena o cosmografie latinescă, în care puneă descrierea noilor țeri, cărora le dete numele de *America* (1508).

Descoperiri nouă în America. Columb obținuse în contract dreptul de a explora singur țerile găsite, însă contractul

nu fu respectat și o mulțime de exploratori urmară calea deschisă. Toți alergau spre a culege aur, însă nu voiau să muncească și se întorceau săraci.

În 1513, după greutăți de nespus prin pădurile tropicale și printre sălbatici rășboinici, pătrunde *Balboa*, prin istmul de Panama, la oceanul *Pacific*. Cu sabia într'o mână, cu icoană Fecioarei în cealaltă, intră în valuri și declară că ia în posesiunea Spaniei țerile, insulele și mările lui.

La 1519 *Magelan* plecă să găsească trecerea spre India prin sud. Se îndreptă spre America sudică, merse spre sud (calea lui M.) intră în ocean pe care îl numi *pacific*, ajunsse în insulele Filipine, după suferințe grozave de foame. Acolo muri în luptă cu indigenii, iar restul expediții a fost adus în Spania de către *Sebastian d'Elcano*, făcând ocolul Africei. Când ajunseră în India adevărată, se văzù că lumea descoperită de Columb eră o lume nouă.

America înainte de Columb. Locuitorii din nord, *Eschimoșii*, sunt de răsă mongolică, pecând ceilalți constituiesc o răsă separată. Această răsă foarte variată, cu 1000 de limbi și de dialecte, se împarte în popoare *estice* și *vestice* de Cordilieri, unele mai primitive, altele popoare cu cultură proprie.

Între popoarele de nord, mai însemnați numim pe *Irochezi*, pe râul *Laurent*, iar dintre popoarele culturale ale Americii centrale pe *Maya*, a căror patrie primitivă a fost peninsula *Iucatan*. Ei știau să construească piramide cu etaje, ornau pereții cu imagini de zei și de preoți, scriau cu un fel de hieroglife, cari n'au putut fi descifrate, și cu semne pentru numere, cari sunt deslegate. Anul lor eră de 365 de zile. Adorau soarele și erau un popor pașnic.

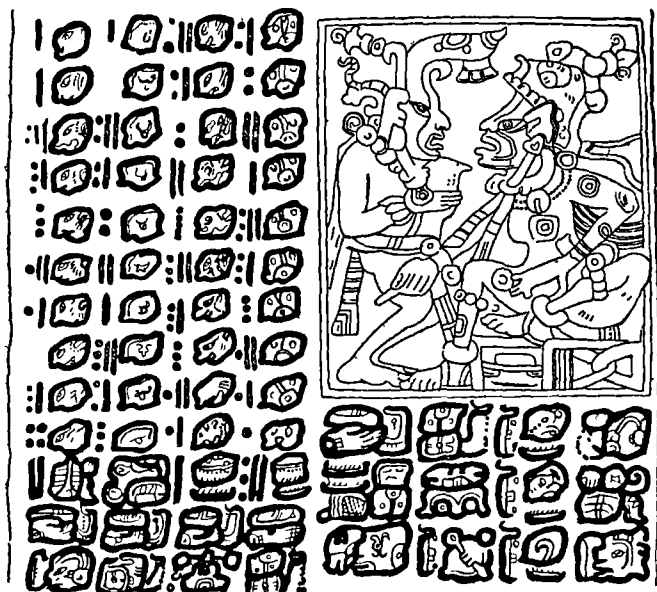
Foarte rășboinici erau *Aztecii* din Mexic, cari au împrumutat cultura dela *Maya*, agricultura, țesătoria, arhitectura, pe zeul blând *Quetzalcoatl*. Zeul lor național eră crudul *Mextli*. Capitala se numia *Tenochtitlan*, întemeiată în secolul XIV, în mijlocul unui lac.

Aztecii aveau o clasă puternică de preoți, cari aduceau zeului crud sacrificii de oameni (20000 pe an) pe cari-i luau dela triburile vecine, de aceea erau urii de vecini.

În America sudică, populația cea mai veche a fost *Aruac*, peste care au venit *Caraibii*, răi și antropofagi (de aci «Canibal») iar în vest cei mai însemnați erau *Chibcha* în Columbia. Aceștia

cultivau cartoful și porumbul, construiau strade, țineau târguri, îmbălsămau pe morți.

La sud de Columbia, în Peru, Ecuador, Bolivia era poporul *Inca*. Acest popor era guvernat de șefi religioși, cari ziceau că se trag din *Manco Capac*, fiul soarelui. Capitala era la *Cuzco*. Pământul era proprietatea statului, (regele îl împărția în fiecare an, după trebuință) se *cultivă intensiv*, se îngrașă, se îngrijiă. Se construiau

Manuscris aztec (după Prescott)

poduri peste ape și peste prăpăstii, se aducea apă pe canale. Existau mănăstiri de călugărițe, însă nu cunoșteau scriere, ci se serviau de un fel de panglici cu noduri colorate. Adorau soarele.

Conquistadores. Indigenii din insule nu opuseră Spaniolilor nicio rezistență. Aceștia abuzară de puterea lor, îi aserviră și în scurt timp îi distruseră. Însă Aztecii din Mexic, Inca din Peru, cari aveau state regulate, opuseră rezistență și fură supuși după lupte grele. Invingătorii (conquistadores) erau oameni cu calitățile cele mai opuse: viteji fără seamăn, lacomi fără măsură, cruzi ca fiarele, religioși până la sacrificiu, pedesupra infeligenți și întreprinzători.

Cucerirea Mexicului (1515—1521). Fernand Cortez întreprinse cu câteva sute de pedestrași, 19 cavaleri și cu 14 tunuri cucerirea Mexicului. Se alie cu vecinii Aztecilor și inspiră groază cu tunurile și cu caii săi. Aztecii considerau pe Spanioli că sunt zeul Quetzalcoatl, care trebuia să vie călare pe un șarpe și-i primiră fără luptă în capitală. Regele *Montezuma* fu ținut prins. Cortez, trebuind să se lupte cu o altă trupă de Spanioli, cari veniau contra lui, găsi la întoarcere orașul răsculat. Cu greutate ieși din capitală, veni cu 10.000 de aliați, înconjură cetatea 75 de zile și trebui să o cuprinză casă cu casă. Apoi dăde mare atențiune agriculturii și colonizării țerii. Mai târziu i se luă guvernul, el însă întreprinse expedițiuni în Iucatan, descoperi *California* și murì uitat de toți, ca și Columb.

Cucerirea Perului (1532—1533). Doi aventurieri, *Pizaro* și *Almagro*, înaintară în capul a 160 de oameni, contra incasului *Atahualpa*, care se certă cu fratele său *Huascar*. Ei învitară pe incas la o întâlnire, puseră mâna pe el și atacară pe Peruani pe neașteptate. Regele oferì aur ca să umple o cameră, ei luară aurul, apoi spânzurară pe sălbatic! Pizaro ocupă apoi Cuzco și întemeie *Lima*.

Indată izbucniră certe între cuceritori. Almagro fu gătuît în temniță, Pizaro fu ucis, pacea se restabilì cu greu.

Orellana călători șapte luni pe *Amazon* și cu poveștile lui despre palatul de aur (*El Dorado*) provocă noi întreprinderi.

Urmările descoperirilor. Descoperirile geografice au avut efecte dezaastroase pentru indigeni, cari fură uciși, vânați cu câinii ca fiarele sălbatice, omoriți de muncă. În urmă au început să se transporte negri din Africa, fiindcă erau mai robuști, a început astfel comerțul cu negri.

Europenii au câștigat metale prețioase: numai minele dela *Potosi* (Bolivia) au dat argint în valoare de 8 miliarde. Au adus plante și animale nouă: china, porumbul, cartoful, tutunul, cacao, salcâmul, curca, păduchele de lemn.

S'au înmulțit cunoștințele în geografie, în științele naturale. A slăbit încrederea în înțelepciunea celor vechi și s'au pregătit spiritele pentru reformă.

42. *Renașterea artistică și literară.*

Renașterea n'a fost numai o întoarcere la studiul naturii și o imitare a operelor antice, a fost un mod nou de a concepe lumea și viața, o concepție de libertate, de individualism. Artă aspiră să cucerească natura, să exprime adevărul ei, însă să o și idealizeze, să înlăture particularitățile și să ajungă la *concepțiunea frumuseții impersonale*. Ajungând aci, arta italiană se cristalizează în forme neschimbate și începe să decadă.

Arhitectura. Urmărește o mărime mai sobră, mai severă, mai simplă.

Unul din cei mai mari arhitecți italieni e **Bramante**, care pe lângă numeroase monumente în Milan și Roma, a fost însărcinat de *Iuliu II* să facă planul bisericii Sfântul Petru. Planul lui a fost însă modificat mai pe urmă de *Rafael* și de *Michel Angelo* încât privește construcția în sus; numai baza a rămas așa cum a făcut-o *Bramante* († 1514). Această biserică este cea mai mare și cea mai frumoasă din lume.

Sculptura. Primele capete de operă ale sculpturii renașterii s'au ivit tot în Florența. Statua ecvestră în bronz a lui *Francisc Sforza*, făcută de *Leonardo da Vinci*, în 16 ani de meditație, a fost distrusă de Francezi în lupta contra Milanului.

Cel mai mare sculptor al renașterii, unul din cei mai mari ai tuturor timpurilor, a fost *Michel Angelo* (1475—1564) în același timp arhitect, pictor, inginer și poet. Intre statuile lui este vestita statuie a lui *Moise* pe mormântul papei *Iuliu II*, statuile depe mormântul Medicilor (*Noaptea*, *Aurora...*). Ca pictor a făcut vestitele tablouri biblice (*Creațiunea*, *Potopul...*) și **Judecata din urmă**.

Michel Angelo crescuse în atmosfera păgână dela curtea Medicilor, însă a suferit și influența lui *Savonarola*, de aci

toată poezia lui biblică. Opera lui e forte și tristă, fizionomiile sunt serioase, adesea dureroase. A trăit 89 de ani, sub 13 papi.

Pictura. În mulțimea pictorilor italieni numele lui Michel Angelo, al lui Leonardo da Vinci și al lui Rafael formează triumviratul epocii de aur al renașterii.

Leonardo da Vinci (1452—1519) era din Florența, ca și Michel Angelo, și ca și el geniu universal: arhitect, sculptor, fizician, inginer, matematic, pictor. Cele mai însemnate capete de operă ale acestui om extraordinar au ajuns până la noi deteriorate, iar altele s'au pierdut. Într-o biserică din Milano se află vestita Cină¹⁾, care însă a fost mereu stricată de reparatori. Vestitul portret de femeie, *Gioconda*, a dispărut, anul trecut, din muzeul Louvre.

Rafael Santi (1483—1520) a dus o viață cu mult mai ușoară și mai plină de succese decât cei doi. Operele lui sunt blânde, liniștite, apropiate de arta grecească mai mult decât oricare altele. Nici pasiunea, nici grijile lumești nu strică armonia trăsurilor, de aceea a fost numit «divinul Rafael.» Vestita Dispută a Sfintei jertfe a fost numită mai mult decât cap de operă. Apoi *Parnasul* (istoria poeziei) *Scoala din Atena* (istoria filosofiei) *Sfânta Familie*, *Madona sixtină* (în Dresda...) o operă imensă, care i-a scurtat zilele la vârsta de 37 de ani.

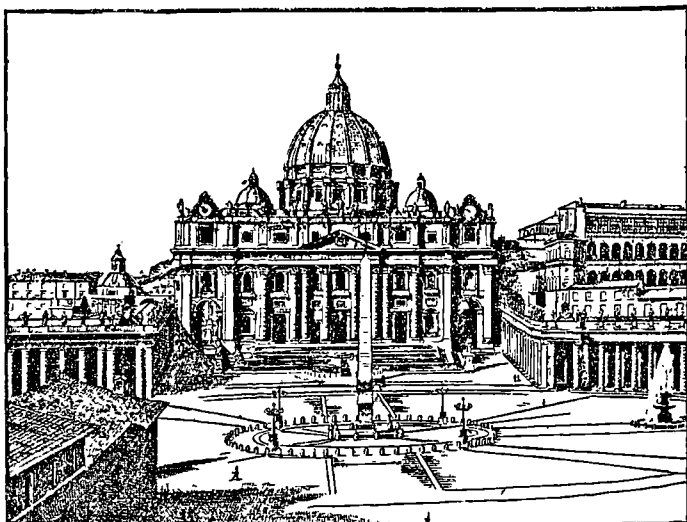
Însă artiști mari nu se găseau numai în orașele mari, numai la curțile celor puternici. Într'un târg, Correggio, lângă Modena, a trăit și a murit un mare pictor, care a dat nume cetății sale. Nimeni, ca el, n'a posedat *știința clarobscurului*, adică a jocului de lumină și de umbră.

În Veneția s'a dezvoltat o școală de pictură, vestită prin coloritul ei, prin bogăția decorațiunilor, prin lumina și prin forța ei realistă. Între maiștrii venețieni cei mai mari, a fost *Tiziano*, care a trăit 99 de ani a făcut 4.000 de tablouri, între ele vestita înălțare la cer a Fecioarei și portretul lui *Carol Cvintul*. Alt maestru venețian a fost *Paulo Veronese*, ale cărui tablouri colosale acoperă zidurile palatelor din Veneția.

¹⁾ Fața fiecărui apostol exprimă altfel efectul vorbelor: «amin zic, vouă, unul din voi mă va vinde.»

Arhitectura în Europa. În nordul Alpilor, influența renașterii italiene s'a simțit târziu, căci ea întâmpină rezistențe mai ales în corporații, cari nu se puteau deprinde cu noile proceduri. În arhitectură se citează, în Germania, ca influență a renașterii *Palatul Comunal* din Colonia, iar în Franța *Louvre* din Paris.

Sculptura și pictura în celelalte țeri. Dintre sculptorii însemnați francezi, numim pe genialul *Jean Goujon*, care a

Sf. Petru.

ornat cu statui fațada Luvrului și al cărui cap de operă este *Diana vânătoare*.

La Germani a lucrat în Nürnberg vestitul *Adam Krafft* și marele *Peter Vischer*, artist în bronz, «caldărar» cum se numia el, cu o simplitate măreață.

În pictură Francezii nu prezintă în secolul XVI un nume comparabil celor numite, însă în ceramică s'a ivit marele *Bernard Palissy*, care a ridicat arta smălțuitului la o perfecțiune inimitabilă, pecând Germanii au pe marele *Hans Holbein* și pe mai marele *Albrecht Dürer*, serios, puternic, cu

*

o profundă poezie. El recomandă artistului să nu se depărteze de natură: «nu gândi că vei face ceva mai bun decât a făcut Dumnezeu, căci puterea ta este un nimic în fața puterii creatoare a lui Dumnezeu.»

În celelalte țeri, dezvoltarea artistică va fi opera secolului următor, afară de Flandra, unde în secolul XV, *Van Eyck* a adus picturii o mare înflorire, întinzându-și influența asupra țărilor vecine, Germania și Franța, chiar asupra Italiei, care eră atunci metropola artelor.

Renașterea literară în Italia. Societatea italiană, odată cu imitarea gusturilor antice, își apropie credințele și superstițiunile vechi. Se credeă în stele, în prevestiri, în spirite, cari se coboară din lună pe pământ, cari se arată oamenilor și le vorbesc. Obiceiurile erau violente. Se omoră cu multă iuțeală, un cardinal scoate ochii fratelui său, care-i eră rival în dragoste. Moravurile acestei societăți se oglindesc în memoriile lui *Cellini*.

Ariosto († 1533), cel mai mare poet italian al renașterii, a trăit împrejurul cardinalului citat ca exemplu de cruzime. Acest cardinal eră din familia d'Este și Ariosto a fost în serviciul ducelui d'Este. Opera lui Ariosto se chiamă *Orlando Furioso*, poemă eroică-comică, cu subiect din ciclul carlovingian. Poema se înalță mai ales prin frumusețea limbii, prin mulțimea imaginilor și prin stilul poetului.

Torquato Tasso († 1595) a trăit câtvă timp tot la curtea ducilor d'Este, într'o societate foarte veselă, deși el eră de o fire melancolică: se zice că n'a răs nici odată. Mai pe urmă deveni violent și nedrept cu generoșii săi protectori și în cele din urmă înebuni, deși aveă epoci senine. Eră să fie încoronat pe Capitoliu, când muri, se zice, în ajunul încoronării. Opera lui cea mai însemnată este *Gerusalemme Liberata* care se numără printre cele mai frumoase poemé moderne, mai ales prin puritatea sentimentului religios și prin înlăturarea sentimentelor profane.

Alți poeți italieni nu sunt de valoarea acestor doi, afară de marele Michel Angelo, care a fost și poet, și a scris ad-

mirabile sonete. Epigrama tristă, scrisă despre statua sa, Noaptea, răsună ca trâmbița judecății, în momentele acelea dureroase : «îmi place să dorm, mi-ar plăcea mai mult să fiu de marmură, cât timp ține mizeria și rușinea : nu mă deșteptă dar, te rog vorbește încet.»

Un mare prozator italian și unul din întemeietorii filosofii istoriei este **Nicholò Macchiavelli** († 1527). Printre scrierile sale, cea mai însemnată poartă numele *Il Principe*, în care descrie după natură mijloacele de cari se poate servi un prinț, ca să-și formeze și ca să-și păstreze puterea. Aceste mijloace pot fi violente, pot fi neleale, pot fi imorale. Prinții își calcă cuvântul, se servesc de viclenii, calcă în picioare religia. Așa făcea Cesare Borgia, așa făcea Ferdinand Catholicul din Spania, așa lucrase Ludovic XI în Franța. Machiavel a descris dar pe tiran ca un naturalist, și nu i se poate face o vină că nu l-a prezentat altfel, precum naturalistului nu-i se poate impută că descrie pe tigrul, ca pe un animal carnivor și viclean. Este însă adevărat, că toții tiranii se serviau de cartea lui Machiavel, ca de un manual al tiraniei.

Literatura franceză. Poeții francezi din timpul renașterii nu se desprinseseră din ideile evului mediu și sunt mai puțin însemnați decât prozatorii limbii franceze din acel timp și decât învățații umaniști. Se citează *Clément Marot*. Mai însemnat decât el a fost *Pierre Ronsard* († 1586), care împreună cu alți poeți, voiau să îmbogățească limba franceză, împrumutând cuvinte latinești, cam așa cum voiă să facă la noi școala gramaticală ardeleană. Această încercare a lui Ronsard n'a izbutit însă, precum n'a izbutit nici la noi școala ardeleană. Opera cea mai însemnată a lui Ronsard a fost *Franciade*, poemă epică, în care se puneă în legătură întemeierea imperiului Franciilor cu Francus, fiul lui Hector, eroul troian.

Rabelais († 1553) a fost un călugăr medic și foarte învățat «știă tot ce a produs Grecia și tot ce a produs Roma.» El a scris un roman satiric *Gargantua et Pantagruel* în

care ridică toată viața și toate instituțiile omenești, căci lumea e ridiculă și adevăratul filosof trebuie să n'o ia în serios.

Întrebuințează tot felul de cuvinte, cele mai ordinare, cele mai murdare, dar desvelește și rănilor cele mai ascunse ale societății, ale bisericii, ale celor mari și ale celor mici și se înalță din cărciumă și din societatea stricată, ca uriașul său Gargantua. El a influențat pe mulți și mari scriitori, nu numai în Franța, dar și în alte țări.

Calvin († 1564) învățatul reformator este unul din creatorii prozei franceze. Cartea sa *Institution Chrétienne*, scrisă mai întâiu în latinește, apoi tradusă de el însuși în franțuzește, este prima lucrare de teologie și de filosofie, în limba franceză.

Michel Montaigne († 1592) a exercitat o mare influență asupra scriitorilor și cugetătorilor, prin scrierea sa *Essais*, scrisă ușor, simplu, cu o cunoștință de izvoare vastă, cu o ironie înțepătoare. Cunoștința noastră nu e sigură, observațiunea și experiența ne înșală, trebuie dar să căutăm liniște în adevărul revelat, să realizăm bunele noastre intențiuni prin fapte externe.

Studiile înalte au găsit un protector luminat în regele Francisc I, care a creat *Collège royal* (azi de France) în care trebuia să se învețe limba latină și greacă, ebraica, medicina, matematicile, filosofia. Franța a avut în timpul renașterii cei mai învățați umaniști, pe *Estienne*, pe *Scaliger*, pe cel mai mare filosof aristotelic, *Pierre Ramée*.

Literatura în Germania. Cel mai însemnat poet german, din timpul renașterii este poetul popular *Hans Sachs*, contemporan cu Lutter, dar inamic al exagerărilor protestante. El trăia în Nürnberg și a scris satire, povești, tragedii și comedii. Cea mai însemnată se chiamă *Meistersänger*.

Un scriitor însemnat, însă care a scris latinește, a fost *Erasm din Rotterdam* († 1536) unul din cei mai mari scriitori satirici, pe care și-l disputau suveranii și papii ca să-l atragă la curtea lor și care a exercitat în toată Europa un fel de suzeranitate literară. Dintre scrierile lui, cea care se

citește mai mult s'e chiamă *Laus stultitiae*, în care ridiculizează totul, biserica, abuzurile clericilor, dar și excesele luteranilor.

Tot în latinește a scris în Anglia *Thomas Morus*, cancelar al regelui, care însă s'a opus regelui la despărțirea de biserica romană, și de aceea a fost ucis. El a scris *Utopia*, în care construiește o țară ideală, fără defectele politice și bisericești ale societății noastre. Asemenea societăți utopice, au încercat să prezinte și alții scriitori în urma lui Morus.

Științele în timpul renașterii.

Italia ține primul rang în științele matematice. Cea mai însemnată figură est *Cardanus*, care a rezolvat ecuațiunile de gradul al

treilea și al patrulea. Cardanus prezintă un amestec curios de erudițiune întinsă, de cercetări profunde și de superstițiile timpului său. Lui datorește algebra introducerea noțiunii (nu și a termenului) de *cantități imaginare*.

În astronomie, cel dintâiu loc îl ocupă marele *Copernic* (Nicolae), care în 1543 publică la Nürnberg vestita sa lucrare, *De revolutionibus orbium celestium*. S'a născut la *Thorn* în Polonia (1473) a studiat în Cracovia, apoi în Italia, eră cleric. A întârziat cu publicarea operei, până în anul morții și legenda spune că primul exemplar din ea i s'a adus pe patul morții.

În fizică predominau ideile lui Platon și toți învățații treceau prin medicină (Cardan, Copernic, Rabelais...). Universul se consideră însuflețit, fiecare lucru cu calitățile sale oculte. Astfel *Agrippa* (născut în Colonia) credea într'un spirit al lumii. *Paracelsius* credea că toate lucrurile sunt compuse din *mercur* (spirit) din *sare* (corp) și din *sulf* (mijlocitor între cele două). Aceste elemente sunt ordonate de un spirit vital, care lucrează după ordinul lui Dumnezeu. Toate aceste pipăiri științifice au condus la găsirea câtorvâ elemente chimice.

Doctorul italian *Fracastoro* (1550) emite idea atracțiunii universale.

Farfurie B. Palissy.

Un învățat genial a fost *Michel Servet*, care a descoperit circulațiunea mică a sângelui între inimă și plămâni. El a fost ars în Geneva de către reformați, fiindcă în cestiuile religioase se deosebiă de ei.

Un alt doctor mare, francezul *Ambroise Paré* († 1590) descoperi din experiență, cum trebuie îngrijite rănila pricinuite de gloanțe. Până la el se ardeau cu fier roșu și cu apă fierbinte, el recomandă *ligatura* spre a opri emoragiile.

43. Răsboaiele pentru Italia.

La sfârșitul secolului XV, rivalitățile dintre statele italiene și ambițiunile dintre prinți au atras asupra Italiei năvălirea statelor vecine, mai puternice și mai organizate, în urma căreia Italienii au căzut sub dominațiune străină.

Cei dintâiu străini, chiumați de înșiși Italieni, au fost Francezii, sub regele lor Carol VIII.

Carol VIII, succesorul lui Ludovic XI, eră cu totul deosebit de tatăl său și de sora sa, ale cărei consilii nu mai voiă să le urmeze. El eră mic de statură, slab, cu niște buze groase și totdeauna deschise, puțin la minte, ca și la corp. Tot citind romane de cavalerie, visă la cuceriri mari în orient și, când Italienii îl chemară în țările lor, poeții celebrau gloria lui Carol, înainte de bătălie :

Charles fera si grant batailles
Qu'il conquerra les Itailles,
En Jérusalem entrera
Et mont Olivet montera.

Intriga italiană. Ludovic Moro, episcopul lui Ioan Galeas Sforza, ducele Milanului, depărtase pe nepotul său, dar se temeă de regele Neapolei, pe a cărui fată o ținea în căsătorie Ioan Galeas. De aceea, voiă să găsească pe cineva contra regelui de Neapole, care eră aliat cu Medicii din Florența și cu papa Alexandru Borgia. El se adresă lui Carol, care, ca rudă cu familia de Anjou stinsă, aveă drepturi asupra regatului neapolitan, condus de un rege aragonez.

Expedițiunea în Italia. Înainte de a plecă în Italia, Carol se gândi să se împace cu vecinii săi, Anglia, Imperiul și

Spania, cari formaseră o alianță contra lui. Pe toți îi dezarmă Carol prin generozitatea lui : pe Enric VII printr'o mare sumă de bani, pe împăratul Maximilian, lăsându-i provinciile franceze *Artois* și *Franche-Comté*, pe Ferdinand Catolicul, dându-i două provincii din Pirinei.

Crezându-se sigur în spate, Carol plecă în 1494, cu o mare armată peste Alpi, mai cu seamă cu 140 de tunuri.

Ca în poveste, curțile italienești se deschideau înaintea lui Carol. Florentinii alungară pe Medici, papa îi dăde ostatic pe fiul său Cesar și pe *Gem*, un frate al sultanului, de care voia să se servească, ca să poarte războiul cu Turcii. Regele Neapolei abdică și Francezii intrară în capitala lui. Carol, stăpân peste Italia, se vedea, ca în romane, împărat la Constantinopole, rege la Ierusalim : când intră în Neapole purta într'o mână globul de aur, în cealaltă sceptrul lumii.

Liga din Veneția. Bătălia dela Fornuova (1495). Însă, în spatele lui Carol, se uniră contra lui toți : Alexandru, Ludovic Moro, Maximilian, Ferdinand și Veneția. Pe dealtă parte, Neapolitanii erau nemulțumiți cu guvernul lui Carol. Acesta, temându-se să nu i se taie retragerea peste Alpi, ne mai având nici motiv să caute ceartă cu Turcii, căci *Gem* murise, părăsește Neapole și se întoarce înapoi, mai repede decât venise.

La trecerea munților Apenini, armata aliaților în număr mare îi tăie retragerea, la Fornuova. 'Acolo se dăde o luptă, în care un general francez avu inspirația să părăsească bagajele, pe cari Italienii începură să le jefuiască, iar Francezii putură trece. Italienii cântau victorie, căci au scăpat de Francezi, aceștia își atribuiau victoria, căci putuseră trece.

Cât mai trăi, Carol fu un rege blând, econom și drept cu poporul. El muri de tânăr, căci când se coboră pe o scară, se lovi atât de rău cu fruntea de o piatră, așezată prea jos, încât din acea lovitură i se trase moartea.

Ludovic XII (1498—1515). Carol VIII nu lăsă niciun copil după sine și moștenitorul cel mai apropiat al tronului era Ludovic de Orléans, cel care se revoltase în timpul mino-

rității lui Carol. El a fost un rege bun și viteaz, a fost supranumit *părintele poporului*.

Cucerirea Milanezului. Ludovic începuse însă și el războiul pentru Italia și, credeă, cu mai mult drept decât Carol, căci o străbună a sa fusese din familia *Visconți*, încât el avea pretențiuni asupra Milanezului contra familiei Sforza. De altfel Italienii iar începuseră certele între ei și-l cheamau cu stăruință. Ludovic Mora ¹⁾, fugi, iar Francezii sfărâmară statua lui, operă de Leonardo da Vinci, și ocupară Milanul. Mai pe urmă, ducele se întoarse cu armată, dar fu prins de Francezi și ținut prizonier zece ani. A murit, în ziua când regele francez i-a spus că-l lasă liber.

Ludovic era aliat cu Cesar Borgia, care cu ajutorul Francezilor a supus pe cei mai mulți vasali ai scaunului papal. El este prințul care a servit de model lui Machiaveli. Era amic cu un duce de *Urbino*, posesor al unei artilerii puternice: Cesar îi propuse să-l ajute cu tunurile, ca să cucerească împreună și apoi să împartă o altă cetate. Amicul primi, dar Cesar întoarse artileria contra lui și-i cuprinse cetatea. Papa se despărți de regele Neapolei și stăruie ca Ludovic să împartă acest regat cu Ferdinand Catolicul. Însă pacea nu țină mult timp între Francezi și Spanioli. Aceștia surprinseră pe Francezi, îi bătură în mai multe lupte, îi alungară cu totul din Neapole, încât Ludovic încheie pace cu adversarii săi, primind o despăgubire în bani și rămânând numai cu posesiunea Milanului.

Iuliu II (1503—1513). În acest timp se urcase pe scaunul papal un genovez, energic, războinic, iubitor de arte, mare protector al renașterii. El a comandat lui Michel Angelo să-i facă statua de mărime colosală și se zice că a cerut artistului, ca să-i pună în mână nu evangelia ci o sabie. Iuliu voia să unească Italia într-o confederațiune, în cap cu șeful bisericii și era inamicul tuturilor străinilor, cari se băteau pentru stăpânirea

¹⁾ Ioan Galeas murise, chiar de pe când Carol VIII nă ieșise din Italia.

Italiei. În calea sa întâlnea însă pe Venețieni, cari ocupau câteva cetăți papale.

Iuliu unî contra Veneției pe vrăjmașii de mai înainte : pe Ludovic, pe Maximilian, pe Florentini, pe Ferdinand.

Lupta cu Veneția o începî Ludovic, care câștigă o însemnată victorie la *Agnadello*, prin atacul vestitului cavaler *Bayard* (1509). Toate cetățile depe continent fură cucerite în urma acestei bătălii și luate unele de Maximilian, altele de papă, pe altele Venețienii le întoarseră Spaniei. Venețienii așteptau în lagune ca să se ‘rupă înțelegerea dintre aliați. Și în adevăr, înțelegerea nu ținî mult, căci Iuliu după ce realizase prima parte a planului său, recâștigarea cetăților papale, întreprinse a doua parte a planului, alungarea Francezilor din peninsulă. El se unî cu Venețienii, cu Ferdinand și cu Elvețienii contra lui Ludovic. Acesta reunî un conciliu ca să judece și să detroneze pe papa, Iuliu ridică și pe regele Angliei contra Francezilor, iar Elvețienii năvăliră în Milan. În luptele acestea Bolonezii au distrus statua lui Iuliu, opera lui Michel Angelo.

Atunci au avut Francezii un general viteaz și întreprinzător, nepot al regelui, numit *Gaston de Foix*. În câteva luni el coprinse mai multe orașe, apoi atacă la *Ravenna* armata papală unită cu Spaniolii. Acolo s’a dat o luptă mare, în care au căzut 16.000 de morți. *Ravenna* a fost ocupată de Francezi, cari au plătit izbânda cu viața tânărului lor general.

Pecând Francezii pierdeau un general, cetățile italiene erau nemulțumite cu stăpânirea franceză și treceau pe partea papei. Chiar Milanul fu pierdut. Elvețienii intrară în el, aducând ca duce pe un fiu al lui Ludovic Mora.

Iuliu II își izbândi visul de a alungă pe Francezi, însă Italia nu eră liberă, căci în locul Francezilor erau stăpâni Spaniolii, Maximilian și Elvețienii.

Leon X (1513—1521). Răsboinicul papă și murî, pecând se gândia să se întoarcă încontra Spaniolilor. Noul papă, care fusese cardinal dela vârsta de 13 ani, eră din familia Medici, artist, luminat, profund diplomat, preocupat să mărească statul

papal prin negocieri diplomatice. Se aliè cu Anglia, cu Imperiul și cu Spania contra lui Ludovic XII. Acesta se aliase cu Venețienii, cărora le oferîă o parte din Milan. Însă armata franceză fu atacată la *Novara* (1513) de Elvețieni, și cumplit învinsă. Francezii părăsiră din nou Italia, urmăriți de Elvețieni, cari asediază orașul Dijon și nu se retraseră decât după ce li se dade mulți bani și multe promisiuni.

În același timp Enric VIII, regele Angliei, debarcă la Calais și se unì cu împăratul Maximilian. Francezii fură învinși la *Guinegate*. Ziua înfrângerii lor se chiamă *la journée des éperons*, de oarece cavalerii fiind atacați pe neașteptate, n'au mai stat la luptă, ci au dat pîteni cailor să fugă cât mai iute.

În fața atător nenorociri, Ludovic se împacă cu Papa făcându-i promisiuni de căsătorie pentru Medici, se împacă cu Ferdinand și cu Maximilian, iar lui Enric îi lasă un oraș și se obligă să-i plătească o mare sumă de bani în zece ani.

Ludovic nu mai trăi mult după această pace.

Francisc I (1515—1547). Ludovic n'avea fiu și coroana franceză trecu la vărul și ginerele său Francisc, comite de Angoulême. Fiind orfan de la vârsta de doi ani, el fusese crescut de mama sa Luiza de Savoia cu o mare îngrijire, dar cu o mare exagerare a calităților sale. De altfel, frumos, înalt, puternic și curajos, cavalier desăvârșit eră și cu gusturi artissice, protector al învățaților și al literaților. Francisc I se poate zice că a fost primul rege absolut, căci nobilii nu numai că nu se mai revoltau contra lui, dar se siliau să-l asculte, să-i placă.

Bătălia dela Marignano (1515). Nobilii francezi nu puteau suferi rușinea că au fost goniți din Italia, de aceea cu ușurință au hotărît pe Francisc să reînoască pretențiile sale asupra Milanului. Mai întâiu însă Francisc reînoui alianța cu Veneția, cu Enric VIII și cu Spaniolii. Îndată ce aflară de pregătirile regelui francez, Elvețienii ocupară toate trecerile Alpilor. Francisc stătù la îndoială câtvă timp, apoi se hotărî să urce Alpii pe un gât peste care nimeni până atunci

nu trecuse călare (le col de l'Argentièr). Se dădămară stânci, se potriviră prăpăstii, se urcară tunurile cu mîinile și în câteva zile fu ocupată Savoia, Genua se supuse, calea spre Milan eră deschisă. Elvețienii se retraseră până aproape de Milan, la Marignano. Acolo se aruncară asupra Francezilor cu lăncile plecate în jos, ajunseră până la tunuri din cari luară câteva, noaptea ruse capăt luptei. A doua zi lupta începù mai tare, o aripă franceză eră spartă, când în spatele Elvețienilor răsună strigătul de răsboiu al Venețienilor. Elvețienii se retraseră, Francisc intră în Milan.

Urmările victorii din Marignano au fost foarte însemnate. Elvețienii, cari erau socotiți de invincibili, au fost învinși acolo, dar în urmă nici nu s'au mai amestecat în luptele dintre puterile mari. Francisc s'a obligat să dea cantoanelor o sumă regulată și să aibă dreptul d'a recrută soldați printre Elvețieni. Acest tratat s'a păstrat până la revoluția franceză și s'a numit *pacea perpetuă*. Papa Leon X se grăbi să încheie pace cu Francisc și obținù garanții pentru rudele sale din Florența. Enric VIII întoarse orașul, cedat de Ludovic în schimbul unei sume însemnate. Francisc eră cel mai puternic rege din Europa.

Carol de Austria. Tot atunci muriă Ferdinand Catolicul fără fiu și lăsă statele sale unui nepot al său, numit Carol. Acest Carol eră menit să fie cel mai puternic suveran al apusului, dela Carol cel mare.

Dela mama sa *Ioana Nebuna* (aveă epoci de nebunie și a fost ținută închisă toată viața, mai întâiu de bărbatul, apoi de fiul ei, până la 1553) fiica lui Ferdinand Catolicul și a Izebelei, moștenia Spania întreagă, regatul celor două Sicilii și țerile din lumea nouă. Dela tatăl său *Filip cel Frumos*, fiul împăratului Maximilian, care fusese căsătorit cu *Maria de Burgundia*, fiica lui Carol cel Indrăzneț, moștenia țerile de jos și Franche-Comté. Dela tatăl său, împăratul Maximilian, moștenia mai puțin, însă coroana imperială părea că este o moștenire, care-i da un prestigiu deosebit asupra celorlalți suverani.

Cu toate că părerea slab, Carol eră maistru în exercițiile fizice. Ca să placă Spaniolilor, el se coboră în arenă și omoră

taurul. Cavaler perfect, eră însă mai mult om de meditație și de planuri cugetate. Pe când Francisc I eră rege medieval, Carol eră rege modern, cu toate acestea Francisc a susținut un principiu modern, existența de state creștine deosebite, pe când Carol a urmărit înființarea monarhiei universale creștine.

Carol I în Spania. Ferdinand Catolicul, prin lupte și prin tribunulul incoștunții, izbutise să facă din Spania un stat național; prin abilitate și prin arme, izbutise să ia Italia dela Francezi, prin descoperirea lui Columb avu noroc să unească la coroana sa lumea cea nouă. Inșă, neavând nici un fiu și fiindcă ginerele său Filip cel Frumos murise înainte de el, nepotul său Carol urmă după dânsul (1516).

Carol eră numai de 16 ani și crescuse în Țerile de jos. Cum veni în Spania depărtă pe cardinalul *Ximenes*, care condusesese foarte bine statul în absența lui. Spaniolii nu-l vedeau cu ochi buni, cortezii nu voiau să-i depună jurământul de credință. Mai târziu s'a făcut o revoluție teribilă contra lui numită *Comuneros*, în cap cu Toledo și cu mai toată Castilia. Inșă revoluționarii n'aveau ide-politice. Biruitori în absența lui Carol, ei n'au cerut dela el decât dreptul de convocare al corțezelor din 3 în 3 ani. Sprijinit de nobili, regele înăbuși revolta și desființă orice umbră de rezistență. Spania deveni monarhie absolută.

44. *Rivalitatea dintre Franța și Cassa de Austria.*

Între Francisc I și Carol a început o luptă mare, luptă de rezistență din partea Franței contra Cassei de Austria. Această cassă, prin căsătoriile fericite, contractate de împărații Frederic III și Maximilian I, prin întâmplarea ca toate Țerile familiei să fie moștenite de o singură persoană, și prin norocul ca această persoană să fie un om cu calități militare și politice de primul rang, amenință existența celorlalte state creștine. Ceeace nu săvârșiseră împărații medievali, eră să îndeplinească împăratul modern. Inșă planul lui n'a izbutit, mai ales că s'a lovit de rezistența Franței, care de atunci a trăit în rivalitate continuă cu cassa de Austria.

Puterea lui Carol eră cu mult mai mare decât a lui Francisc, bogățiile lui erau nenumărate, însă statele îi erau prea

întinse, despărțite unele de altele și neomogene. Apoi Carol mai avea să țină piept Turcilor, cari tocmai atunci aveau în cap pe cel mai mare sultan, mai avea turburări în Germania din partea luteranilor. Francisc avea țara mai mică dar mai unită, găsea aliați la toți cei cari se temeau de puternicul împărat și mai pe urmă la sultan. De aceea, cu toate că a fost deseori învins, totuși a putut rezista lui Carol.

Alegerea de împărat. Rivalitatea dintre cei doi suverani începuse la moartea împăratului Maximilian (1519), căci și unul și celălalt voia să ajungă împărat roman. Francisc, cu gloria victorii dela Marignano, cu sprijinul papei Leon X, cu banii dați electorilor, era aproape sigur de victorie, căci Carol cheltuia mai puțin. În urmă se mai ivi un rival, Enric VIII, care apoi se retrase și duse o luptă îndârjită contra lui Francisc, fiindcă părea prea puternic. În cele din urmă, Carol risipi bani în toate părțile, nobilimea depe Rin se sculă contra lui Francisc, mânată de un sentiment național contra Francezilor și Carol triumfă (1519). Electorii declarau că aleg pe Carol, fiindcă este german și cel mai interesat spre a apăra Germania de pericolul turcesc. Carol se numește de acum *Carol Cvintul*. El își schimbă deviza *non-dum* (nu încă) cu aceasta, mult mai mândră: *ultra metas* (mai sus).

Primul războiu (1521—1526). Francisc reclamă dela Carol regatul Neapolei, ca moștenitor al familiei de Anjou; împăratul reclamă dela Francisc Milanul, ca feudă a imperiului.

Mai înainte de a veni la luptă, căutau dară și unul și altul alianța lui Enric VIII, care între cei doi rivali luase această deviză: *Qui je défends est maître*, rămasă ca o maximă a politicii engleze până azi. Regele francez se întâlnește cu cel englez aproape de Calais, pe o câmpie acoperită cu corturi și cu pavilioane luxoase, de unde s'a numit *Camp du drap d'or*. Cavalerii și regii se întrecură în lupte, în generozități, în politeță, însă Enric pleacă mai mult gelos. Carol se dusesese însă în Anglia și atrăsese în parte-i pe consilierul

lui Enric, cardinalul *Wolsey*, căruia îi și promisese scaunul papal, de aceea Enric se declară pentru Carol.

Primele lupte mici se deciseră contra Francezilor, cari pierdură Milanul.

Însă o pierdere mai mare încercară Francezii prin trădarea *Conetabilului de Bourbon*. Carol de Bourbon, înrudit cu familia regală, se distinsese în luptele de mai înainte și nu se credea destul de răsplătit. El stăpâniă în centrul Franței domenii întinse și voia să joace rolul ducilor de Burgundia, voia să poarte o coroană și aspiră la o soră a lui Carol Cvintul. În înțelegere cu Carol și cu Enric al VIII, el făcuse planul de a desmembră Franța, Enric să ia coroana la Paris, iar Bourbon să reînființeze regatul din sud. Dar planurile fură date pe față și conetabilul fugi la imperiali. Inimicii lui Francisc îl atacau din trei părți: Englezii d'n nord, s'au apropiat până lângă Paris, o armată germană îl atacă din Franche-Comté și Spaniolii treceau Pirineii. În Italia, luptele cu Spaniolii și cu conetabilul fură nenorocite. Într'una din ele a fost rănit și a murit vestitul cavaler *Bayard*. Armata spaniolă și trădătorul pătrunseră în sud și asediază Marsilia, dar nu o putură cuceri și se retraseră cu mari pierderi în Italia.

Francisc se luă în urmărirea armatei inimice, coprinse Milanul și înconjură *Pavia*. Contra lui înaintă o armată spaniolă și înconjură pe Francezi. Francisc atacă pe inamic, însă, neavând răbdare, se aruncă în primele șiruri cu cavaleria, fu înconjurat și făcut prizonier (1525).

Nenorocirea lui Francisc îi aduse însă alianța Angliei. Luiza de Savoia, care fusese lăsată regentă, izbuti să câștige pe regele englez, oferindu-i însemnate sume, iar acesta preferă alianța franceză prin care câștigă, alianței germane prin care cheltuiă în război. Se mai adaogă și faptul, că *Wolsey* nu fusese ales papă.

Francisc fu ținut prizonier un an, în Italia, apoi la Madrid. Carol nu voise să-l vadă și-i puneă condiții grele: să-i dea Burgundia lui și trădătorului Bourbon sudul. Francisc eră

pe punctul să abdice, în cele din urmă încheie *tratatul din Madrid* (1526) prin care părăsiă Burgundia și renunță la pretențiunile sale din Italia.

Al doilea războiu (1526 — 1529). Câștigând libertatea, Francisc nu voi să îndeplinească obligațiunile și fiindcă acum el eră mai slab, mulți prinți din Germania și mai toate statele italiene, în cap cu papa, formară o ligă și trecură de partea Francezilor. Francisc însă se dete plăcerilor, ca o despăgubire de timpul petrecut în închisoare, și nu merse în Italia în persoană.

De neglijența lui Francisc profită Bourbon, care se hotărî să-și facă un stat în Italia. El cuprinse Milanul, apoi chieamă din Germania soldați, conduși de un luteran vestit *Fruudsberg*, și atacară Roma. La asaltul cetății a murit Bourbon, iar soldații au jefuit cetatea și au dărîmat ca niște barbari (1526).

O armată franceză pătrunse în peninsulă și ajunse până în Neapole, capitala eră asediată pe uscat, pecând pe apă o blocă flota comandată de *Andreiu Doria*. Însă Doria, cu toată flota, trecură de partea lui Carol, pentru că Francisc supusese Genova, patria amiralului. Aceasta a fost o mare pierdere pentru Francezi, căci ne mai avînd domnia mării, Neapolitanii au primit ajutoare și Francezii au trebuit să părăsească Italia.

De succesul acesta, se folosi Carol, ca să încheie pace cu Francezii, căci progresele Turcilor și întinderea reformei reclamau activitatea lui în Germania. În 1529 se încheie pacea dela *Cambrai*, prin care Francisc păstră Burgundia dar renunță la pretențiile sale în Italia și plătiă o sumă de bani.

În anul următor, Carol se încoronă ca împărat de către papă, prinții italieni, Medicii în Florența, Sforța în Milan, rămăneau ca niște guvernatori ai împăratului.

Al treilea războiu (1535—1538). Anii de pace, Francisc îi întrebuiță ca să-și facă amici în Germania pe prinții cari trecuseră la reformă, pentru că Enric VIII se despărțise de

biserica romană și fusesec excomunicat de papă. Nici Carol Cvintul nu mai căută alianța lui Enric, care rămase mai mulți ani fără influența în politica europeană. În Germania, mai mulți prinți îmbrățișaseră reforma și înființaseră o ligă pentru a sprijini Franța în toate luptele ei cu cassa de Austria. Francisc se aliă și cu Ioan Zapolia, capul Ungurilor, pus de Turci peste Ungaria vasală lor.

În același timp, Carol eră ocupat de progresele reformei în Germania și de atacurile Turcilor, cari înconjuraseră Viena, și mai mulți ani veniseră asupra Germaniei în număr mare, deși nu s'a dat nicio luptă între ei și Germani, în capul cărora eră însuși Carol.

În 1535, Carol întreprinse o expediție contra Tunisului, unde un corsar *Cairedin Barbarossa* ocupase cetatea și cu corsarii săi făcea nesigure coastele Mediteranei. Carol coprinse Tunisul, cu ajutorul creștinilor sclavi, cărora le dete libertate și cari celebrară în toată lumea puterea și mărinimia împăratului.

În același an, muriă fără moștenitori ducele Milanului și Francisc reînoui pretențiile sale. Carol propusese regelui să termine certele printr'un duel între ei doi, ceea ce Francisc nu primî, cum nu primise nici o altă provocare mai înainte. Francisc se întărise în Piemont și ca să reziste «artileriei, el a făcut cel dintăiu întăriri de pământ». Carol trecu Alpii și pătrunse în sudul Franciei, pe când armata franceză se retrăgea dinaintea lui, pustiind satele și orașele. Armata imperială începû să sufere de foame și de boale, pierdû mii de soldați, iar Francezii își măriau numărul. Aceasta decise pe Carol să se întoarcă înapoi. După mijlocirea papei, se încheiă la Nisa (1538) o pace pe zece ani.

Urmă un timp de liniște, în care cei doi inimiți făceau planuri de căsătorii între fii și rudele lor și în care discutau nevoile bisericii. Ba încă, trebuind să treacă în Flandra, spre a supune orașul Gand revoltat contră-i, Carol trecu prin Franța și fu primit cu mari serbări. El supuse orașul re-

voltat și-l pedepsi cu mare cruzime, dar Milanul, atât de dorit de Francisc, îl dăde propriului său fiu, Filip.

Al patrulea războiu (1542—1544). Pe când Turcii atacau Ungaria, împăratul atacă Algeria, sperând să aibă același succes ca la Tunis, însă flota și armata lui fură distruse de o furtună. Această pierdere decise pe Francisc să intre în alianță cu Turcii și trimise doi agenți secreți, ca să trateze cu sultanul. Când agenții treceau prin Milan, guvernatorul îi ucise, spre a le lua scrisorile. Francisc reclamă și începă războiu la Pirinei și în Flandra. El se aliă cu Turcii, cu Suedezii și cu Scoțienii. Caire din Barbarossa dăde Francezilor ajutor, cu flota sa, ca să cucerească Nisa și petrecă o iarnă în Toulon, în scandalul întregii lumi creștine. Dar și Carol se aliase cu Enric VIII, cu planul de a năvăli împreună în Franța. Pe când cei doi regi puneau la cale atacul în nord, Francezii câștigă în Italia la *Cerisola* (1544) o luptă însemnată care fu ca un fel de Marignano la sfârșitul regnului lui Francisc. Insa această victorie n'avu nici o urmare asupra mersului războiului. Milanul nu fu ocupat, Carol pătrunse în nord și se apropiă de Paris: «Doamne, cât de scump îmi vinzi regatul meu» zise regele. Insa Carol nu duse expedițiunea până la capăt și semnă cu Francisc pacea dela *Crépy* (1544). Cu Enric lupta s'a continuat mai mult în Scoția, până ce s'a încheiat pacea, puțin înainte de moartea lor.

Enric II (1547—1559). Lui Francisc, îi urmă fiul său de al doilea, căci cel mai mare murise de mult. Enric eră robust și iubitor de războaie, mai puțin măreț și mai puțin generos decât tatăl său. Familia *Guise*, de origine din Lorena, începă să aibă mare influență la Curte. Prin îndemnul ei, prin solicitările prinților italieni, Enric se hotărî să înceapă războaiele în Italia. Insa lupta se purtă mai mult în partea nordică, unde Franța aveă teritoriu de limbă franceză, neunit la coroană și a cărei cucerire prețuia mai mult decât câștigul de țeri străine în Italia.

Enric profită de nemulțumirile ce le provocase în Germania împăratul, care învinsese pe prinții protestanți, dar

nemulțumise și pe catolici, prin pretențiunea lui de a da o religione de stat. Regele se aliă cu prinții protestanți, mai întâiu cu Hohenzolernii, obligându-se să-i ajute cu bani, iar ei recunoscând regelui dreptul de a ocupa orașele împărătești, în cari nu se vorbește limba germană (*Metz, Toul, Verdun*). În 1552, Enric și ocupă cele trei episcopate. Carol veni cu armată ca să reia episcopatele, înconjură Metz, care opuse o rezistență eroică, încât împăratul trebui să ridice asediul, după ce pierduse o mare parte din armată. Apărătorul cetății fusese *Francisc de Guise*. Carol reveni și cuceri mai multe cetăți în nord, Francezii încercară și ei în zadar să cucerească Bruxelles, însă în Italia fură mai norocoși, căci cuceriră Corsica, cu ajutorul unei flote turcești. Un armistițiu se încheiă în 1556, prin care Carol lăsa Francezilor stăpânirea episcopatelor și a Corsicei.

Abdicarea lui Carol Cvintul (1556). Peste puțin, împăratul abdică în folosul fiului și al fratelui său. Cu mulți ani înainte, se închidea el într-o cameră și se ruga ore întregi în genuchi. De mai mulți ani suferia de podagră, încât nu mai putea merge călare. Apoi nesuccesele din ultimii ani, progresele reformei îl desgustau de putere. Lăsând Germania fratelui său Ferdinand, iar fiului său Filip Țerile-de-Jos, Spania, Neapole și Milanul, cu coloniile spaniole din America, el se retrase în mănăstirea spaniolă *Yust*, unde petrecu restul zilelor sale.

Răsboiul cu Filip II (1557—1559). Enric rupse armistițiul încheiat cu Carol, trimitând pe ducele de Guise cu o armată în Italia, spre a coprinde regatul Neapolei. Fiind respins de Spanioli, ducele de Guise reveni în Franța, după ce pierdă o mare parte din armată. Filip asediă însă orașul *Saint-Quentin*, în ajutorul căruia veniră Francezii. Francezii fură bătuti complet, generalul lor fu luat prozonier, însă învingătorul își pierdă timpul cu asediarea orașelor din nord, în loc să meargă drept asupra Parisului. Francisc de Guise fu chemat repede din Italia. El atacă orașul *Calais*, căci în Anglia stăpâniă Maria, soția lui Filip, și după un

scurt asediu îl cuprinse. Incepură apoi negocieri de pace, cari se terminară la Cateau-Cambrésis (1559).

Prin această pace, Franța păstră Calais delă Englezi, cele trei episcopate dela Germani și întorcea Corsica și alte cuceriri. Fiica lui Enric fu căsătorită cu Filip, căci Maria murise, amândoi regii se îndatorau să combată reforma. La petrecerile de nuntă, Enric fu lovit într'o luptă de întrecere și murì peste câteva zile.

Pacea aceasta consacră preponderența Spaniei în Europa.

45. *Germania. Reforma.*

După moartea lui Frederic III, prinții germani continuară cu aceeași stăruință politica lor particularistă. Urmărind interesele proprii, Hohenzolernii în nord, Witelsbachii în sud (Bavaria) Habsburgii pretutindenii, fac uz de aceleași mijloace ca și prinții italieni, numai cu energie mai mare și cu abilitate mai mică. Interesele generale nu erau înțelese și rolul măreț al Hohenstaufenilor plutiă în mintea poporului, numai ca amintiri depărtate și ca speranțe de un viitor mai bun, când Germania va ajunge iarăși puternică între state și când prinții tirani vor fi constrânși să respecte interesele mari naționale.

Interesele particulare ale cassei de Habsburg erau deocamdată cele cari se împăcau mai mult cu binele general al imperiului. Apărând țerile lor contra Turcilor, Habsburgii apărau Germania de cotropirea lor. Susținând lupta contra Franței, ei apărau vechia graniță a germanismului spre vest, iar o părticică din strălucirea cassei se resfrângea și asupra acestui conglomerat de state și stătuțe.

Maximilian I (1493—1519). Fiul lui Frederic III eră cavalier viteaz și spirit iubitor de știință și de artă. Fire întreprinzătoare, nimic nu se făcea în Europa fără ca să ia parte și el, nici un războiu nu se purtă fără să nu se illustreze și soldații săi. Inșă, lipsit de bani, combătut de prinții germani, intențiunile lui nu se realizară.

Când Carol VII pătrunse în Italia, Maximilian intră în liga făcută contra lui și obțină dela dietă mijloace, ca să formeze o armată permanentă. Prinții erau însă de părere ca acea armată să se întrebuințeze pentru asigurarea ordinii înăuntru, mai cereau instituirea unei *camere imperiale*. Se puse o contribuție de cap «der gemeine Pfennig» strânsă de preoți, căci lipsiau funcționari financiari, și se institui trupe înarmate cu lănci, cu săbii și cu arme de foc «Landsknechte». Dar reformele nu fură cu efecte serioase, camera imperială nu putea termina procesele prea numeroase și fu dizolvată pentru câtvă timp, armata permanentă eră puțin numeroasă.

În statelor sale austriace, Maximilian institui două camere, una pentru finanțe, alta pentru justiție, cu funcționari plătiți fix.

Mai însemnată a fost opera lui pentru întărirea cassei de Habsburg prin căsătorii. Căsătorind pe fiul său, *Filip cel Frumos cu Ioana Nebuna*, fata lui Ferdinand Catolicul și a Izabelei, el a făcut posibilă unirea statelor spaniole cu țerile austriace. Prin căsătoria nepotului său *Ferdinand*, fiul lui Filip cel Frumos, cu fiica lui *Vladislav*, a făcut posibilă unirea cu statele austriace a regatelor Boemiei și Ungariei,

Unirea celor mai multe din aceste state, în mâinele nepotului său Carol, căci Filip a murit din vreme, eră să îndreptățească deviza ambițioasă a Austriei, că imperiul lumii este al ei. Însă ambițiunii lui Carol s'a opus rezistența Franței, progresele Turcilor și răspândirea reformei.

Starea Germaniei înainte de Luther. Seniorii mici germani, toții cavalerii, cari răsăriseră în timpul luptei dintre imperiu și biserică, în timpul de slăbiciune al împăraților din secolul XIII și XIV, rămăseseră ca o clasă de războinici într'o societate pașnică. Sfortările lumii se îndreptau spre comerț, spre întreprinderi coloniale, spre bogăția câștigată prin muncă; ei, voiau să trăiască după urma lăncii și a vitejii lor, de aceea erau iubitori de schimbări, aspirau într'o restaurațiune a imperiului.

În spiritul timpului și în contra aspirațiunilor cavalerilor, erau orașele. Bogățiile și activitatea orașelor hanseatice, industria orașelor din sud, cu bancheri celebri, cumeseriași de tot felul, făceau din orașele germane o putere. Germanii erau maiștrii «artelor subtile» ei au inventat ceasornicul și imprimeria. Influența orașenilor se simte în arte (Hans Sachs) în mode, în literatură. Progresele orașelor găseau însă inimi în clasa cavalerilor de o parte, în locuitorii satelor de altă parte, cari simțiau starea lor inferioară cu atât mai greu, cu cât stau mai bine din punct de vedere economic. Țăranii erau de mai înainte câștigați de partea unui revoluționar.

Biserica, dela cap și până la cel mai de jos membru al ei, eră decăzută. Cu papi cariucid și otrăvesc, cari împart demnitățile bisericești nū după merit, ci ca să creeze venituri rudelor lor (arhiepiscopi de 8 ani, cardinali de 13); cu episcopi cari se ocupă mai mult de intrigi politici; cu preoți ridicați de prin bucătării; cu mănăstiri cari erau socotite ca localuri de corupție, biserica germană pierduse conducerea spirituală a lumii.

Grijile lūmești cum să administreze state și provincii, cum să strângă bani prin tot felul de invenții eră pentru ei mai mare problemă decât predicarea învățaturii creștine. Incercările de reformă nu izbutiseră, conciliile cari-și luaseră în serios acest rol fuseseră învinse, papii se credeau victorioși pentru totdeauna și imitând pe prinții italieni se «îmbătau de suflarea păgână a renașterii.» Zeii păgâni erau respectați tot atât cât mântuitorul și tocmai de cei ce se ziceau reprezentantul lui pe pământ. În Germania, mai mult decât în oricare stat, biserica jefuia poporul. În țerile romanice supușii erau mai apărați de guvernele lor, în Germania numai numele sub cari se ridicau bani formează o listă întreagă.

Poporul eră credincios, însă biserica îndreptase acea credință numai înspre practicarea de fapte externe: să recitezi de 11.000 de ori *tatăl nostru* (de 32 de ori pe zi) să plătești leturghii, să cumperi indulgențe, să cumperi moaște, să faci pelerinagii. Cu moaștele se făcea un comerț scandalos: se oferia fân din ieslea în care a fost pus Cristos, se oferia lapte dela Maica Domnului, se oferia rămuri din rugul pe care l-a văzut Moise arzând. Și poporul credea și făcea pelerinagii cu sutele de mii și construia catedrale după catedrale și cumpără indulgențe pentru păcatele trecute, pentru

strămoși, pentru viitor, pentru scurtarea purgatorului cu 14.000 zile, cu 50.000, cu 500.000.

Umaniștii. Incercările de îndreptare erau rău văzute. În masele poporului, pelângă dorința de îndreptare religioasă, prindea rădăcini idea de revoluțiune contra bogaților, idee venită dela Boemi și care se întinsese până în Ungaria, unde a provocat o teribilă revoluțiune țărănească.

În multe orașe germane, se înființaseră universități (17) după modelul celei din Praga, erau multe școli primare și secundare, erau 1.000 de tipografii. Însă, îndeosebite de Italia, progresul instrucțiunii în Germania a contribuit la deșteptarea, nu la stingerea sentimentului religios.

Între umaniștii germani, un loc de onoare îl ocupă patricianul *Konrad Peutinger* din Nürnberg († 1547) care a adunat o colecțiune de inscripțiuni, și al cărui nume îl poartă vestita *tabula Peutingeriana*, o hartă a drumurilor din imperiul roman în secolul III, care este însemnată și pentru țara noastră.

Erasm, adevărat prinț al umaniștilor, deși a văzut și a biciuit abuzurile bisericii, n'a avut curaj să întreprindă reforma bisericii, nici chiar să ia apărarea lui Luther. Erasm nu înțelegea poporul, și în gustul său rafinat, se temeă de orice contact cu el. Foarte îndrăzneț în teorie, declară că esența religiunii nu stă în a crede dogmele bisericii ci în strânsa legătură cu Cristos prin iubire, răbdare și curățenie. Formele externe ale religiunii le numea «iudaism» și voia ca să fie înlăturate din biserică. Însă defectele bisericii erau răscumpărate în ochii lui prin protecțiunea ce ea da artelor și învățaților. El era măsurat și inteligent, Luther patimă și violență.

Un învățat, *Reuchlin*, a avut mare influență asupra timpului său. prin publicarea unei *gramatici evreești*, prin studii asupra *Talmudului* și *Cabalei*. El luă apărarea Evreilor și povățuia pe contemporanii săi să învețe limba evreească, spre a înțelege învățăturile lor. Scrisorile pe cari le-a primit dela cei cari-l aprobau le-a publicat sub titlul «epistolae clarorum virorum.» Mai pe urmă s'a publicat altă serie «epistolae obscurorum virorum» în cari se combatteau ideile lui Reuchlin despre Evrei, despre cultura antică, într-o latinească, numită de *bucătărie*, precum seriau călugării. Atât de biușe se imitaseră argumentele și limba călugărilor, în cât aceștia nu observară satira, ci le luară în serios. Autorul celor mai multe din ele era *Ulrich von Hutten*, autor de satire și de pamflete, care s'a luptat mult în viață, a murit tânăr și persecutat, însă era plin de speranța victoriei: «o secol, o științe! Este plăcut să trăiești: studiile înfloresc, spiritele se agită.»

Martin Luther (1483—1546). Reformatorul german era fiu de țărani, muncitori în mine. Născut la *Eisleben*, a crescut în casa părintească în mare severitate, adesea era bătut. Luptându-se cu lipsa, a învățat în școale și apoi a urmat la universitatea din Erfurt filosofia, când moartea unui amic, lovit de trăsnet lângă el, îl hotărî să se călugărească. Se chinuia în tot felul, dar nu găsi alinarea conștiinții, până nu ajunse la credința, că mântuirea nu se obține prin fapte ci prin credința în mila lui Dumnezeu. Capul ordinului, *Staupitz*, îl mângâie și-l recomandă electorului de Saxa, *Frederic cel Înțelept*, ca profesor la universitatea din Wittenberg. În 1511 călători la Roma, unde viața imorală a clericilor romani îl umplu de revoltă.

În acel timp, Leon X permise vinderea de indulgențe pentru construcția bisericii Sf. Petru. Dominicanul *Tetzel* vindea indulgențele cu mare scandal: «Sobald das Geld im Kasten klinget, die Seele in den Himmel springt¹⁾» era vorba lui. Luter se făcuse preot, și când parochienii îi aduseră acele hârtiute, se indignă și lipi pe poarta bisericii din Wittenberg 95 de teze, oferindu-se să le apere contra oricui (1517). În ele el susținea că indulgențele fără căință sunt nefolositoare. Tezele erau în latinește, făcură însă mai mult sgomot decât se așteptase Luther: fură traduse în nemțește și Tetzel răspunse prin 106 contrateze. Luther fu chemat la Roma să fie judecat, el ceru să fie ascultat în Germania și se prezintă la *Augsburg*, înaintea cardinalului *Cajetanus*. Acesta încercă mai întâiu cu blândețe, când văzu însă că are a face cu un om decis și învățat, nu voi să mai stea de vorbă cu el. Luther apelă la papa mai bine informat și era susținut de Frederic, pe care papa îl trată cu multă atențiune, căci se credea că ar putea fi ales împărat la moartea lui Maximilian. Luther promise să tacă, dacă inimicii săi vor tăcea. Dar profesorul *Eck* provocă pe profesorul *Carlstadt* la o discuție publică asupra tezelor și triumfă asupra lui. Aceasta

1) «Când banul sună în cutie, sufletul zboară în cer.

decise pe Luther să interviev. În focul discuții, el susținu că primatul papei nu-i vine dela sfântul Petru, că papalitatea este o instituțiune de origine omenească nu divină, că chiar conciliile nu sunt infailibile. Cu aceasta, Luther ieșea din biserică, căci în locul autorității bisericești puneă *convingerea personală*. Aci este idea esențială a reformei.

Întărit prin citirea părinților bisericii grecești, prin citirea cărților husitice, Luther nu mai recunoștea autoritatea papală și operele lui se răspândiau în toate țerile, iar spiritele cele mai alese trecură de partea lui, cum eră *Filip Melanhton*. Învățat, liniștit, Melanhton a luat parte însemnată la fixarea doctrinii luterane: eu taiu, desrădăcinez și destelenesc, dar maistrul Filip ără și seamănă, ziceă Luther. Toți patrioții în cap cu Hutten, cavalerii, cari voiau înălțarea clasei lor, luând averile bisericești, primiră cu entusiasm noua învățătură.

În scrierile următoare, *Captivitatea Babilonului* și *scri-soare către națiunea germană*, Luther combate *preoția*, căci zice creștinul devine preot prin taina botezului, combate *posturile, închinarea la sfinți și la Maica Domnului, purgatorul, mănăstirile*. Preoții rămân ca niște învățători, misterele reduse numai la trei (botezul, cuminecătura și confesiunea) pierd caracterul mistic. Apoi, încurajat prin aprobarea generală, iese la porțile orașului Wittenberg, înconjurat de studenți și arde bula de excomunicare a papei (1520).

Dieta din Worms (1521). Carol eră crescut în credința catolică și nu înțelegea sufletul poporului german, a cărui limbă n'o cunoștea.

Imperiul german eră pentru el imperiul lumii creștine, Germania eră numai un stat între celelalte state, mai puțin însemnat chiar decât altele. De aceea nu dete destulă atențiune reformei.

Dieta, convocată la Worms, se ocupă mai mult cu afacerile imperiului și tocmai mai târziu cu cestiunea reformei. Luther fu chemat înaintea dietei și veni, deși mulți îl opriau: «chiar dacă ar fi în Worms atâți draci câte olane pe copeșiuri, tot voi merge» zise el. La prima înfățișare în dietă

fu învitat să-și retracteze învățătura, iar el izbit de măreția adunării, își pierdă curajul și ceru o zi de gândire. A doua zi, apărut plin de hotărîre, refuză să retracteze ceva «fiindcă

Dürer, țărani în danț.

să lucrezi contra conștiinței e greu» dar se oferî să discute cu adversarii săi temeiul doctrinei.

După câteva zile, Luther primi ordin să plece din Worms, apoi fu proscris, el și partizanii săi, iar cărțile fură condamnate să fie arse.

Pe drum, Luther fu prins din ordinul electorului Frederic și ținut ascuns în castelul dela *Wartburg*, un an de zile, în care timp toți îl credeau mort. Acolo, Luther a continuat să scrie contra bisericii papale și a tradus în limba germană sfânta scriptură.

În absența lui, reforma cădea în exagerațiuni. Astfel Carlstadt propunea desființarea leturghii, se înfuriă contra icoanelor și a ceremoniilor religioase. Alții cereau ca omul să se boteze când e matur și cereau rebotezarea tuturilor (Anabapțiști), chiar comunitatea averilor. Luther părăsi locul său de retragere, ca să tempereze focul partizanilor.

Revolta țăranilor. Predicatori, înflăcărați, începură să străbată satele și să vestească «libertatea evanghelică». Țăranii din Suabia, asupra cărora influență și vecinătatea Elvețienilor liberi, deteră semnalul unei răscoale teribile, care se întinse în Alsacia și într-o mare parte a Germaniei. Cu țăranii se uniră clasele de jos ale orașelor, chiar cavalerii. Răsculații dărau, ardeau și torturau. Ei cereau secularizarea averilor bisericesti, desființarea greutăților feudale, împărțirea din bunurile bisericii.

Luther se pronunță contra țăranilor într-o scriere, în care îndeamnă autoritatea să-i omoare fără milă. Prinții se uniră și uciseră cu tunul și cu sabia pe țărani, cari se rugau să le vie îngerii în ajutor. În Alsacia, li se promise retragere liniștită, apoi fură atacați prin înșelăciune și uciși 17.000. Mai mult rezistară cei conduși de *Frundsberg*. Răsbunarea fu teribilă: un senior scoase ochii la 59. Starea țăranilor se mai aspri în urma acestei răscoale.

46. Răspândirea reformei în Germania. *Reforma în Europa.*

Până în 1530 reforma se răspândi într'un mare număr de orașe și de principate. Din Saxonia pătrunse în *Hesa*, în *Brunsvig*, *Schleswig-Holstein*, în Silezia, în Prusia. Marele maistru, *Albert de Brandenburg*, se despărți de Roma și

transformă Prusia într'un ducat sub suzeranitatea Poloniei. Urmară apoi mulțime de orașe, Hamburg, Brema, Lübeck...

Aceste progrese se impuseră prinților catolici, dieta din *Spira* (1526) lăsa libertate religioasă tuturilor stărilor din imperiu, până la adunarea unui conciliu. Însă în a doua dietă tot la *Spira* (1529) se oprî răspândirea mai departe a doctrinei luterane. Contra acestei hotărîri, protestară luteranii, cari de atunci se înai numiră și *protestanți*.

În anul următor 1530, la o nouă dietă în *Augsburg*, protestanții prezentară doctrina credinții lor (confesiunea dela *Augsburg*) și deși dieta le impuse să se întoarcă în sânul bisericii, ei căutară ajutor la regele Franței, se uniră între dâșii (liga dela *Schmalkalden*) și constrânseră pe împărat să recunoască exercițiul religiunii protestante.

După mai mulți ani, Carol atrase în partea sa pe prințul *Mauriciu de Saxa*, și învinse desăvârșit pe protestanți la *Mühlberg* (1547). Capul ligii, Ioan de Saxonia, fu prins, Saxonia fu dată lui *Mauriciu*. Împăratul căută să împace cele două religiuni și dete un *Interim* (1548) în care făcea concesiuni protestanților, însă nu mulțumî nici pe aceștia nici pe catolici.

Mauriciu părăsi pe împărat, se aliè cu *Enric II* din Franța, apoi merse pe neașteptate asupra lui *Carol* și eră să-l facă prizonier. *Carol* desgustat de nesucces, lăsă fratelui său *Ferdinand* grijile Germaniei. Acesta, în 1555, dete *pacea religioasă dela Augsburg*. Prin ea se hotără că prinții sunt liberi să-și aleagă religiunea și să o impună supușilor lor (cuius regio, eius et religio); că prinții pot trece la protestantism, ei personal, dar averile bisericii să rămâie Catolicilor (reservatum ecclesiasticum). Această pace nu acordă libertate religioasă decât prinților și prin păstrarea averilor bisericesti numai pentru catolici, va fi o cauză de mari rășboaie.

Luther a murit înainte de începerea rășboiului. El îndemnase în scrisoarea sa către națiunea germană, ca să se facă școale și să se instruească tinerimea; încât protestantismul,

recomandând citirea bibliei, a contribuit la răspândirea culturii în popor.

Reforma în Elveția. Un preot, numit *Ulrich Zwingli*, care câștigase în Viena o cultură serioasă umanistică, se ridicase la mare vază în orașul *Zürich*. El se ridică în contra obiceiului, ce-l aveau Elvețienii de a se înrola în armatele suveranilor străini și de a se lupta pentru interese străine. Elocvența lui începuse să atragă poporul. La o consultare generală, toate cantoanele, afară de patru, hotărâsc să stea neutre în lupta dintre Carol și Francisc.

Vinderea indulgențelor în Elveția indignă și pe Zwingli, ca și pe Luther. Un călugăr italian, *Samson* le vindea în același mod scandalos și Zwingli le combătea, susținând că nicăieri nu găsește în sfânta scriptură dreptul de a se vinde iertarea păcatelor. Tot cu acest argument, că nu se găsesc amintite în sfânta scriptură, respinge postul, icoanele. El susținea discuțiuni publice cu adversarii săi și ieșea biruitor prin elocvența și logica sa strânsă. Urmărea cea mai apropiată fu că mulțimea începuse să sfărâme icoanele, să suprima botezul, să se dea la trândăvie, căci în evanghelie se zice că are Dumnezeu grija tuturilor. Contra mulțimii, autoritățile luăra din vreme măsuri, cari au împiedicat-o de a merge așa de departe, ca în Germania, dar Zwingli deveni tot mai radical. Declară că sf. cuminecătură este numai o amintire a morții mântuitorului, nu o împărtășire cu corpul și cu sângele lui.

Voind să impuie ideile nouă tuturilor cantoanelor, unele din acestea se uniră cu Austria pentru apărarea catolicismului. Zwingli îndemnă cantoanele, cari primiseră ideile sale să meargă cu răsboiu contra celorlalte. El urmărea planul mare, să unească pe toți reformații, ca să lupte împreună contra catolicilor. S'a întâlnit cu Luther și au discutat împreună unirea, însă nu s'au putut împăca asupra cuminecăturii și Luther, la despărțire, n'a vrut să-i întinză mâna: «ești animat de alt spirit» i-a zis Germanul. Cantoanele catolice, închise de toate părțile și amenințate cu foametea, ve-

niră cu războiu contra lui Zwingli și uciseră câteva sute de partizani ai lui. Zwingli fu găsit printre răniți și ucis, iar corpul lui fu ars (bătălia dela Capel 1531). Prin pacea, care s'a încheiat acolo s'a lăsat fiecărui canton libertatea religioasă.

Ioan Calvin (1509—1564). Tot în Elveția și-a desfășurat activitatea de reformator, francezul Ioan Calvin, care, fiind persecutat în Franța, fugi la *Basel*, unde publică vestita carte *Institutio Christiana*. După multe rătăcirii, Calvin se așează în Geneva. Această cetate fusese supusă ducelui de Savoia, de sub a cărui suzeranitate se liberă spre a rămâne credincioasă episcopului, pe care apoi îl alungă și declară că va trăi după legea evanghelică. Convertirea Genevei se făcuse de către francezul *Gillaume Farel*, care recomandă pe Calvin ca profesor de teologie. Calvin își întinse apoi activitatea, mai ales la ridicarea moralității locuitorilor. Aceștia votară o confesiune de credință, prin care declarau că primesc să fie supravegheați în viața privată, promiteau să se abțină dela danțuri indecente, dela cântece obscene, dela jocuri de noroc. Nu cu ușurință se stabilă însă autoritatea reformatoarelor. Și Calvin și Farel fură, alungați din cetate, Calvin se întoarse înapoi după multe rugăminți.

El institui un tribunal de moravuri, înaintea căruia erau chemați cei cu purtare ușuratică, cei cari lipsiau dela predici, un negustor fiindcă și-a vândut grăul prea scump, unii fiindcă au făcut sgomot noaptea, alții fiindcă au făcut sgomot pe stradă în timpul predicii. Pedepsele erau ușoare, o dojană, rar câteva zile de închisoare, însă omul eră continuu sub ochii autorității. Calvin se consumă în predici, în scrieri, în construcțiuni de școli, de spitale, în combaterea celor cu alte credințe. Autoritatea lui ajunsese tiranică. Unul care-l numise *marele ipocrit*, fu executat, vestitul medic *Michel Servet* fu ars, fiindcă într-o carte de teologie combatea dogma trinității. Genialul medic scăpase din închisorile incizițiunii catolice, în Geneva fu prins și condamnat.

Calvin reduce tot serviciul religios la predică, la cântare de psalmi și la rugăciune. El nu admite icoane, nici altar, nici azime, nici untdelemn, nici costum preoțesc.

Caracterul propriu al calvinismului este *doctrina predestinațiunii*. Mântuirea vine din credință, dar credința e un dar

dat de D-zeu, fără ca omul să-l merite prin ceva. D-zeu ne o dă fiindcă vrea așa. El o dă unora și o refuză altora, pentrucă voește așa, pentrucă fiecare este predestinat la credință ca să se mântuească, sau la necredință ca să fie condamnat. Inșă trebuie să lucrezi ca și cum ai fi ales. Această doctrină, care s'ar crede că moleșește voința, a făcut mii de martiri; căci omul e mai forte când lucrează ca să-și facă datoria, decât când cere un drept; când e convins că persoana omenească nu e nimic, decât când reduce totul la sine.

Doctrina calvinistă s'a răspândit în Franța, în Anglia, în Scoția, în Țerile de jos, în Ungaria, într'o parte a Germaniei.

Reforma în Franța. Înainte de Luther, eră în Franța un profesor, care recunoșteă mântuirea prin credință și autoritatea exclusivă a bibliei, care desaproabă celibatul preoților și săvârșirea serviciului religios în latinește. El se numia *Lefèvre d'Étaples*, care a avut elev pe Guillaume Farel. El a făcut și o traducere a bibliei în franțuzește. Lefèvre avu de elevă pe sora lui Francisc, *Margareta*, care, scriitoare ea însăși, luă sub protecția ei, pe toți câți împărtășiau ideile nouă. Intre ei eră și un episcop. Inșă în urma înfrângerilor suferite de Francisc I, poporul începù să crează că nenorocirile sunt urmarea toleranței și Sorbona cereă să se urmărească chiar prelații, dacă nu cred. Credincioșii noei doctrine începură să fie pedepsiți, arși (în Paris dela 1525). Lefèvre fugi în Germania, ceilalți se risipiră.

Reforma în Anglia. Enric VIII (1509—1547). În Anglia după Enric VII, urmă Enric VIII, al doilea fiu al său, căci un altul mai mare murise. Enric VIII se căsătorise cu soția fratelui său mai mare, cu *Caterina de Aragon*, altă fată a lui Ferdinand Catolicul și a Izabelei. Când Luther începù să combată biserica romană, Enric se ridică în contra reformatorului, căci papa îi detese dispensă, ca să se căsătorească cu cumnata sa. De aci zelul lui Enric, care compuse contra reformatorului o cârticică, pentru care papa îl răsplăti cu titlul de «defensor fidei.»

Deodată se produse o schimbare. Regele își aduse aminte că e rudă cu soția sa și voiă să se despartă de ea, după 20 de ani de căsătorie. Curtenii intrigară și Enric se decise să ia pe Ana *Boleyn* (Bülen). El ceru dela papă anularea burlei de dispensă, în urma căreia căsătoria se putea anula. Însă papa nu primi să facă voia lui Enric, pentru că era în puterea lui Carol Cvintul, nepotul Caterinei de Aragon. După stăruințe zadarnice, Enric, consiliat de un om ridicat de jos numit *Thomas Cromwell*, impuse bisericii să-l recunoască de «protector și șef suprem» iar biserica se supuse. Primat al Angliei fu ridicat *Thomas Cranmer*, care pronunță divorțul lui Enric de Caterina.

Cromwell fu ridicat la rangul de secretar al regelui. Regele își luă dreptul de a numi și a depune pe episcopi, iar oamenii însemnați, cari-l desaproba, începură să se teamă pentru viața lor. Lui Thomas Morus i se ceru să depună jurământ de credință la actul de divorț, și fiindcă refuză fu închis și peste puțin omorât. Călugărilor li se impuse jurământul că recunosc pe rege de cap al bisericii, și aceasta ca să aibă el pretext de a pune mâna pe averile imense ale mănăstirilor. Cruzimea regelui se ridică până la un fel de nebunie: decapită pe nenorocita Ana și a doua zi se căsătorî cu alta, iar Cranmer declară nulă căsătoria cu regina ucisă.

Cromwell începui să reformeze cultul. Erau 1200 de mănăstiri, cu domenii și cu averi imense: deocamdată cele mici fură despuiate în folosul regelui. Apoi veni rândul celor mari. Călugării fură goniți și aruncați în lume, iar averile lor regele le vându, sau le dădă curtezanilor, încât laicii de sus erau interesați la noua stare de lucruri, care le măria averea. Apoi veni rândul icoanelor și al obiectelor prețioase. Care întregi de moaște, de icoane repetate miraculoase, cu ochi cari se mișcau, cu mișcări din cap, sau cu suspine din inimă, fură trimise la Londra. Vitrourele fură sfărâmate, statuile topite, sau sparte.

Regele, care persecută pe catolici, nu cruță de loc pe protestanți. Unii erau arși că nu admiteau transubstanțiațiunea, sau preoția, alții că respingeau întruparea dela Duhul Sfânt, sau libertatea voinții. Se recunoscără trei mistere: botezul, cuminecătura și penitența. În anii din urmă, regele se apropiă mai mult de catolicism, admitând celibatul preoților, cuminecătura sub o singură formă... Orice abatere era pedepsită cu moarte și cu confiscare. Thomas Cromwell fu și el omorât, vinovat, mai ales, că găsisese o a patra regină, care nu plăcea regelui, fiind prea urâtă. Victimele acestui tiran se înmulțiau cu anii: fură executați nobili mari, a cincea regină... Și la moartea acestui om a plâns cancelarul, care o anunță, a plâns parlamentul, care o ascultă!

Noul rege, *Eduard VI*, era un copil, în numele căruia se desființară mărginirile puse de Enric reformei. Se suprimară ceremoniile, se aruncară icoanele, se admiseră ideile lui Zwingli și ale lui Calvin asupra cuminecăturii. Nu se mai admitea liturghie, nici altar, nici cârje, nici haine sacerdotale.

Eduard muri în 1553 și sora sa *Maria* († 1558), fata Caterinei, se urcă pe tron. Ea era căsătorită cu Filip, regele Spaniei, era catolică fanatică.

Tirania lui Enric și a tutorilor lui Eduard înstrăinase pe mulți Englezi dela ideile reformei, încât Maria ar fi restabilit catolicismul, dacă ar fi procedat cu blândețe. Ea însă a meritat numele de *Maria Sângeroasă*. Mai întâiu, o vară a ei *Jane Grey*, care încercase să-i ia tronul, fu executată împreună cu 60 de nobili însemnați, apoi veniră la rând preoții căsătoriți, sprijinatorii și consilierii reformei sub Enric, Cranmer între alții.

Maria se simțea nefericită, căci supușii se revoltau, Filip trăia despărțit de ea, papa era contră-i căci era în ceartă cu Filip, în războiul cu Francezii pierdută și portul Calais. Tirania ei papistă a fost cea mai bună pregătire pentru Englezi, ca să primească reforma sub Elisabeta.

Reforma în țările nordice. În țările nordice reforma a început să se predice pe timpul regelui *Cristian II* (pela 1520). Acest rege era în Danemarca protectorul orașelor și țăranilor, inamicul nobililor. El dădea voie țăranilor să se mute de pe o moșie pe alta și încurajă predicile luteranilor.

În Suedia, Cristian își întărise puterea prin înfrângerea familiei *Sture*, și prin execuțiunea partizanilor ei, între cari era și tatăl lui Gustav (baia de sânge din Stocolm). Acesta răsculă Suedia, după plecarea lui Cristian și se proclamă rege, având sprijinul cetății Lübeck. Țara era însă săracă, datoriile către Hansă erau mari, nobilii nu voiau să-l ajute, atunci Gustav se întoarse contra bisericii catolice. Ea ocupă două treimi din pământul țării și încă ținea cu Danezii. Doi călugări suedezi, *Olaus* și *Laurentius Petri*, frați, studiaseră la Wittenberg și începuseră să predice doctrina luterană. Regele îi încurajă, și îndată mănăstirile începură să se depopuleze. O adunare mare se întruni și autoriză pe rege să ia averile bisericii. Nobilii se așteptau să aibă partea lor, ca și în Anglia, așteptările se realizară. Episcopii fură desființați, și în locul lor se numără *ordinarii*, sub care veniau pastorii. Doctrina era cea luterană.

În conducerea statului, Gustav se dovedî om priceput: așază sate, încurajă exploatarea minelor, aduse arhitecți și meșteșugari, întrețină relații comerciale cu Anglia, cu Franța, cu Rusia. Însă luă prea mult pentru coroană. Astfel, sub un urmaș al său aparțineau coroanei 2500 de sate. Dar această putere a coroanei va da Suediei putere de a juca rol printre marile state europene.

Contra lui Cristian, s'au revoltat nu numai Suedezii dar și Danezii, cari au ales un alt rege și Cristian a fugit în Țările de jos, de unde a venit în zadar cu armată, căci a fost prins și închis până la moarte.

Sub Cristian III s'a introdus luteranismul în Danemarca. Averile bisericii fură confiscate de rege și de nobili, pastorii trebuiau aleși de parohieni.

*

47. Ungaria. Turcia în culmea puterii.

Succesorul lui Mateiu Corvin, *Vladislav Iagelon*, a căsătorit pe fiica sa cu Ferdinand de Austria, fratele lui Carol Cvintul, și a pregătit astfel unirea Ungariei cu Austria. În zilele lui a trăit vestitul legist Ștefan *Verboeczy*, apărător îndârjit al nobilimii mici, vrăjmaș neîmpăcat al suveranilor străini, teoretician fără prevedere și fără suflet creștinesc al subjugării țăranilor către nobili.

El a zis că *țăranul n'are alt drept pe pământul nobilului decât salariul muncii sale*, teorie care va îneca câmpiile Ungariei în sânge și va aduce stăpânirea islamului.

La predica unei cruciate, țăranii din munții Transilvaniei se ridicară cu arme, dar nu contra Turcilor, ci contra nobililor. Conduși de secuul *Doșa*, ei începură să arză, să dărâme, cum vor face peste câțiva ani țăranii germani. În valuri de sânge răscoala a fost înfrântă și cu diabolică cruzime, țăranii au fost chinuiți.

Pe *Doșa* l-au pus pe un tron de fier înroșit, l-au încoronat cu o coroană înroșită, i-au pus în mână sceptru înroșit, iar carnea friptă i-au dat-o s'o mănânce credincioșii lui, înaintea de a fi omorâți și ei.

Când a murit Vladislav, fiul său *Ludovic II*, (1516—1526) eră un copil, iar statul eră desbinat prin certurile dintre cei mari, slăbit prin revoluția țărănească. Ungurii fură învinși la Mohaci, regele pieri în luptă, Ungaria va suferi mai bine de un secol și jumătate jugul turcesc.

După înfrângere, Ungurii erau împărțiți în două partide: unul ținea cu Austria și recunoștea pe Ferdinand, altul ținea cu *Ioan Zapolia*, candidatul lui Verboeczi și al lui Soliman. Între cele două partide, sultanul ocupă Ungaria centrală, stabilind un pașă în Buda și lăsă Ungaria vestică lui Ferdinand, iar Transilvania o făcîu principat vasal. Ungaria turcească a suferit mai mult decât celelalte două. Copii erau răpiți pentru armata ienicerilor, jafurile armatelor, cari veniau în

fiece an spre Germania, impozitele și darurile au sărăcit cu totul pe Unguri.

Reforma s'a răspândit în Ungaria mai întâiu prin Germani la Sași. Honter a predicat luteranismul în Sibiu și în Brașov.

După căderea regalității, nobilii primiau noile învățături, ca să poată pune mâna pe averile bisericești.

Când Calvinismul se întări în Geneva, el găsi mulțime de aderenți pe malurile Tisei, unde *Debretin* deveni centrul religios al Ungariei. Introducerea reformei avu de urmare întrebuințarea limbii ungurești, mai întâiu în cărți religioase, apoi în literatura profană.

Mohammed II nu fusese norocit în expedițiunea contra Belgradului, unde a fost învins de Ioan Corvin. La Dunăre a făcut atacuri neîncetate, a fost însă oprit mult timp de vitejii domni români. Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare au stat neclintiți în calea marelui cuceritor și ei au fost apărătorii creștinismului, mai mult decât Mateiu Corvin. În acelaș timp, Mohammed atacă Persia. Contimporan cu Ștefan, 'eră în Persia *Uzun Hasan*, care a trimis o scrisoare lui Ștefan și regelui Franței, ca să se ridice împreună contra lui Mohammed. Uzun fu învins însă în 1473, de tunurile turcești și Asia mică se supuse Turcilor fără condiție. În anii următori, Mohammed puse în stare de vasalitate pe Tătarii din Crimeea, dar nu putu cucerii Chilia moldovenească. Spre sfârșitul vieții, sultanul înaintă pe uscat până aproape de Veneția, încât negustorii bogatei republici vedeau din zidurile lor focul orașelor aprinse de Turci. În 1481, cucerise orașul *Otranto* în Italia și se jură că va da calului ovăz pe prîstolul bisericii sfântului Petru, însă în același an muriu cuceritorul, încă în puterea vârstei.

Baiezid II (1481—1512) Selim I (1512—1520). Mohammed alesese ca urmaș pe fiul său mai mic, Gem, însă ienicerii proclamară pe Baiezid fiul cel mai mare, care le dădă mari recompense. Gem voi să se susțină în Asia, unde se afla ca guvernator, fu însă învins și fugi în insula Rodos, la cavalerii Ioaniți. Cavalerii primiră dela Baiezid mulți bani,

ca să supravegheze pe Gem, apoi îl deteră papei. Acesta scoase și el bani dela sultan, pe care-l amenință cu cruciata lumii creștine. Când Carol VIII intră în Italia, constrânse pe papa să-i dea pe Gem, dar prințul muri, poate otrăvit de însuși papa, cumpărat de Baiezin. Din pricina lui Gem, din pricina gustului său pentru poezie și pentru științe, Baiezin a fost un sultan pașnic între tatăl și fiul său. El părăsi Otranto și expedițiunile în provinciile europene fură mai rari din partea armatelor turcești. Totuși Baiezin n'a fost un prinț slab. Nimeni nu întindea arcul mai bine decât el, el a cucerit cetățile lui Ștefan, Chilia și Cetatea Albă.

Contra lui Baiezin se răsculă fiul său cel mai mic *Selim*, care ațâță pe ieniceri să meargă la palat și să ceară abdicarea sultanului, bătrân și bolnav. Baiezin trebui să-i asculte și peste câteva zile plecă să trăiască restul zilelor în locul nașterii sale, dar pe drum muri se crede otrăvit de *Selim*. Noul sultan ucise pe toți frații și nepoții săi. Turcii l-au numit *Iauz*, tăietorul, inflexibilul. O observație, o greșală, o pedepsiă cu moartea: 7 mari viziri au fost uciși. Nu mai voiau să se facă viziri, unul a fost bătut cu bățul de însuși *Selim*, ca să primească. Totuși acest sultan teribil n'a purtat războaie cu creștinii, căci eră fanatic sunit și nu putea suferi pe ereticii musulmani.

În Persia, dinastia numită *mielul alb*, de care ținea Uzun Hasan, fusese răsturnată de dinastia *Sufi*, numită așa din pricină că se trăgea din călugări, cari poartă acest nume. *Șahul Ismail* purtase în Asia războaie cu guvernatorii turci și oferise azil unui frate al lui *Selim*. De aceea sultanul porni cu războiu asupra lui. Mai întâiu însă planul în mare secret, să omoare pe toți șiiții din împărăție: aproape 40.000 au fost uciși sau închiși, apoi trecu în Asia, cu o mare armată și cu multă artilerie. *Ismail* se retrăgea neconținut și Turcii au suferit mult de foame și de drum. Aproape de *Tebriz*, la *Cialdiran*, se dete o luptă groaznică, în care cavaleria persană învinse pe azabii turci, dar fu nimicită de

ieniceri și de tunuri. Selim ocupă capitala, supuse Georgia și Kurdistanul, apoi Mesopotamia superioară.

Selim se întoarce apoi asupra Siriei și Egiptului, cari erau guvernate de generalii unei cavalerii, recrutată dintre sclavi din Rusia sudică și dintre Circasieni. Cavalerii, numiți *Mameluci*, erau viteji și întreprinzători; șefii lor; numiți *bei*, *emiri*, aveau gust pentru poezie, pentru științe și arte. Selim învinse pe Mameluci lângă Alep, mulțumită artileriei, coprinsse Damascul, intră în Egipt, câștigă încă o victorie lângă Cair și intră în capitală. Egiptul rămase tot în puterea Mamelucilor și a beilor, însă în Cair se așează un pașă.

De Egipt ținea Iemenul. Selim ajunsese astfel stăpânul orașelor sfinte. În Cair găsi sultanul pe ultimul urmaș al califilor fatimiți și-l puse să-i dea act autentic că-i cedează drepturile califatului. Un poet turc a zis despre Selim că laurii lui și-au întins umbra peste tot pământul.

Suleiman Magnificul (1520—1566).. Fiul unic al lui Selim, este cel mai mareș sultan. Eră frumos, sănătos, instruit, artist. Profitând de liniștea ce o făcuse tatăl său în Asia, el se îndreptă contra creștinilor și atacă Belgradul, pentru că Ungurii nu mai voiau să plătească tributul. După un scurt asediu, cetatea fu cucerită (1521).

În anul următor atacă insula Rodos, cu o flotă pe care o pregătise Selim. Marele maestru *Villiers de l'Isle-Adam* primi o scrisoare, în care sultanul îi cerea să cedeze cetatea promițându-i viața cavalerilor și averile lor. La refuzul ca, valerilor, sultanul înconjură cetatea și o bombardă cu 100 de tunuri. După asalturi neîncetate, în timp de 5 luni, cavalerii capitulară din lipsă de proviziuni și se așezară în *Malta*, dăruită lor de împăratul Carol.

Activitatea lui Soliman s'a întins în Asia, unde a purtat lupte cu Persii, dar a încheiat și primul tratat dintre Turcia ortodoxă și Persia eretică. Prin acel tratat, Turcia luă o parte din Armenia și Babilonia cu Bagdadul. Apoi a făcut flotă pe marea Roșie și a stat în legătură cu India. Pentru stă-

pânirea oceanului Indian a purtat lupte maritime cu Portugalhezii, în cari însă Turcii au fost învinși.

În urma bătăliei dela Pavia, Franța a intrat în tratări cu Soliman, ca să atace pe Carol Cvin-tul. Soliman trebuia să treacă însă peste Ungaria.

Suleiman pe tron.

De aceea, în anul 1526 el plecă în capul a 100.000 de soldați cu 300 de tunuri. La Mohaci, Ungurii fură învâluți de cavaleria turcească și nimiciți, Buda primă pe Soliman în castelul regal. Biblioteca lui Mateiu Corvin și operele de artă fură trimise la Constantinopole. Vestea căderii Ungariei fu ca un trăsnet pentru apuseni.

Francisc nu îndrăzniă să se numească aliatul lui Soliman, însă trată cu Ioan Zapalia, pe care sultanul îl luase sub protecția lui, spre a-l opune lui Ferdinand.

În 1529 Soliman pleacă contra Germaniei. În drum se oprește la Mohaci, unde Zapolia vine să-i sărute mâna. Apoi asediază Viena, fără succes, căci s'a nemerit să fie o toamnă foarte rece și de aceea garnizona, deși mică, a rezistat cu energie armatei celei numeroase a Turcilor, timp de 19 zile. S'a putut zice, că atunci a fost un moment deciziv în istoria Europei.

O pace, prima pace între Austria și Turcia, se încheie după stăruințele lui Ferdinand. Acesta păstră Ungaria de apus, plătiă un dar pentru ea, iar ambasadorii săi sărutară poala sultanului. Mai pe urmă, Austria plăti 30000 galbeni ca dar, deveni dar tributară sultanului.

În tratatul de pace Soliman se credeă obligat numai către Ferdinand, nu și către Carol. De aceea, după ce Cairedin Barbarossă cuceri Tunisul și Algerul, devastă coastele Italiei amenință și pe ale Spaniei.

~ Expedițiunea fără noroc contra Algerului a lui Carol, cuprinderea orașului Nisa de flota turcească, unită cu cea fran-

ceză, scandalizară creștinătatea, dar au fost o piedică în planurile lui Carol Cvintul, de a întemeia monarhia universală creștină. Alianța lui Francisc cu Turcii a asigurat Francezilor însemnate foloase comerciale și le-a recunoscut un fel de protectorat asupra tuturilor creștinilor apusenî, cari se găseau în imperiul turcesc.

Sfârșitul regnului lui Soliman fu mai puțin strălucit decât nceputul. Expedițiunile lui contra insulei Malta nu izbutiră, greu fu cucerită și cetatea *Siget*, pe care o înconjurase în ultima lui expediție: «toba cea mare a cuceririi, tot nu se aude?» întrebă el. Și muri sub sidurile cetății, fără să audă toba cea mare, care răsună numai după moartea lui.

Fiul lui Soliman, *Selim II* (1566—1574) a fost cel dintâiu sultan decăzut. Nu numai că în războaie n'a mai mers în capul armatelor, dar nici de administrația statului nu se ocupă. Petrecea tot timpul în palat dedându-se tuturilor vițiilor. Supranumele lui este *Selim beğivul*. Însă erau oameni însemnați în zilele lui și aceia au cucerit Iemenul și au luat Ciprul dela Venețieni. Printre ei, cel mai însemnat eră marele vizir Mohammed Sokolli, care după înfrângerea dela Lepanto a reconstruit flota turcească.

Murad III (1574—1595) fiul lui Selim II, s'a lăsat să se conducă de femeile din harem, între cari locul dintâiu îl aveă mama sa, *sultan-valide*.

Mohammed III (1595—1603) a sugrumat 19 frați, căci tatăl său avusese 200 de copii. În zilele lui s'a răsculat Mihăiu Viteazul și a repurtat strălucitele victorii, prin cari se părea că se deschide o eră nouă în istoria noastră. Sultanii următori erau s'au copii, sau idioți ca *Mustafa I*.

Murad IV (1623—1640) a meritat numele de reîntemeietorul imperiului. Eră crud și mult timp a fost condus de mama sa, căci eră minor. Cruzimea lui semănă cu a lui Selim II. Odată i se pare că vin la audiența sa prea mulți Armeni, dă ordin să omoare vreo 6. Treizeci de derviși se apropia, seră prea mult de el cerând milostenie, încât i s'a speriat

calul, el îi decapitează pe toți. A ucis astfel la 25000 de oameni. În popor eră însă foarte iubit.

El a plănuț, cel dintăiu, un sistem de reforme. Revizui feudele soldaților și mări venitul statului. Numărul soldaților crescă până la 200000. Închise cafenelele, unde se adunau leneșii și puneau la cale rășcoale, opră fumatul tutunului : într'o zi 18 cadavre de fumători erau înșirate înaintea cortului imperial. El eră puternic și viteaz. A purtat lupte în Asia cu Persii, de aceea a lăsat în liniște țerile noastre, în cari au putut domni însemnații noștri domni, Mațeu Basarab și Vasile Lupu. El a desfințat tributul de copii, pe cari Turcii îi luau pentru corpul ienicerilor.

Organizarea imperiului otoman. Legea sfântă a imperiului se numește *Seriat*, Coranul, Sunna și sentințele celor patru imami ortodoxi. Legile date de suverani se numesc *Kanun*, cele mai însemnate fiind ale lui Mohammed II și Soliman, numit din această pricină *El-Kanuni*, legiutorul-

Sultanul în multe priviri este un succesor al împăraților de răsărit : puneă în scaun pe noul patriarh, al cărui ceremonial la instalare eră ca și sub împărații creștini, aveă cuvântul în cestiuni de disciplina bisericii, împrumutase curtea dela împărați. «Sublima Poartă» înlocui Palatul sacru. Femeile trăiau separate în harem, dar tot separate trăiau și în gineceul grecesc. Oa și împăratul, sultanul eră *stăpân*, ceilalți *sclavi* ; până și *bacșișul* dat ienicerilor, eră vechiul *donativum* roman. Amestecul învingătorilor și învinșilor a fost mare, dar n'a reușit complet, din pricina deosebirii religioase. Însă guvernatorii statului, armatele biruitoare, femeile din harem erau sclavi răpiți dela învinși, încât în realitate învinșii guvernau pe învingători. Din 48 de viziri, numai 12 erau fii de musulmani.

Afară de marele vizir, demnitari mari erau *marele muftiu* sau *Șeicul-Islam*, ale cărui sentințe erau fără apel, și *reis-efendi*, ministrul de externe, subordonat marelui vizir.

O instituțiune barbară a fost obiceiul, ca sultanul să ucidă pe frații lui, spre a nu fi amenințat de revoluție, cum și pe fii fetelor sale.

Armata turcească eră superioară armatelor europene, dar nu eră așa de mare, cum se zice. Ienicerii nu se puteau însurà, ei erau ca un ordin de cavaleri creștini. Ei purtau o cucă, ăvând ca pompon o lingură, semn că sunt fii sultanului, crescuți de el. Numărul lor în timpul lui Soliman eră de 12000.

Timpul lui Suleiman este epoca de aur a literaturii și a artelor la Turci. Cel mai mare poet turc se chiamă *Abdul-Baki*.

Mohammed Cuceritorul a construit moschea lui *Eiub*, iar Suleiman moschea care poartă numele său și care rivalizează cu Sfânta Sofie.

48. *Contra Reforma. Spania sub Filip II.*

Reforma smulseșe dela biserica romană națiunile germanice și amenință să smulgă și națiunile romanice. Aceste pierderi fură simțite greu de papi, cari începură să cugete la îndreptarea stării interne a bisericii și la mijloace nouă, prin cari nu numai să păstreze ceea ce le rămăsese, dar să și recucerească ceea ce pierduseră. Ordine nouă de călugări își luară ființă, îndreptări însemnate se realizară în disciplină, puteri mari politice fură puse în serviciul catolicismului. Aceste măsuri umplu o epocă întreagă, numită *Contra reforma*. Ele s'au luat de papi în înțelegere cu cassa de Habsburg, domitoare în Spania. Fiul lui Carol Cvintul eră devotat ideii catolice și a purtat lupte pentru ea în toate părțile. Inșă n'a izbutit să o înăbușească, nici în *Țerile de Jos*, nici în *Franta*, nici în *Anglia*. La moartea lui, Franța rămânea catolică dar fără fanatism catolic, Anglia se ridică la însemnătatea de mare putere europeană, ca protectoarea reformei, iar Țerile de Jos deveniau libere.

Ordinul Iezuiților. Renașterea catolicismului se datoră în mare parte ordinului de călugări, nou înființat, al Iezuiților.

Inigo de Loyola, un nobil spaniol, fusese rănit în războiul cu Francezii și rămânând șchiop se făcù călugăr. Merse în

pelerinaj la locurile sfinte, studiè la universitățile din Spania și fu aruncat la închisorile incviziții de două ori, ajunse la Paris, unde studiè teologia și filosofia. Acì se întări în convingerea de a înființa un ordin nou de călugări și cu alți 6 tovarăși constituì prima «companie Iesu» cu făgăduința de supunere necondiționată papei. Ca o cohortă de soldați, Iezuiții așteptau ordinele papei, care totuși nu le-a dat autorizarea cu înlesnire.

Ca într'o armată, supunerea erà virtutea capitală a Iezuitilor: se lăsau conduși de superiorii lor «ca un cadavru»; trebuiau să zică «negru lucrului pe care-l vedeau alb, dar pe care biserica îl declarà negru.» Reforma înălțà personalitatea, iezuitismul o nimicià. La acest rezultat se ajungeà printr'o educație îndelungată: prin exerciții, prin confesiune. Cei neapți rămâneau *servitori lumești*, cei dotați ieșiau *profesori* (scholastici). După 15 ani de încercări erau consacrați *preoți*, din cari generalul alegea pe *professi*.. Iezuitul nu trebuia să aibă legături nici cu patria, nici cu familia, nu trebuia să primească nici un loc stabil în biserică, el trebuia să fie la ordinele generalului, ca un soldat. Unii duceau viața de mănăstire, alții se consacrau educațiunii, științelor, predicării creștinismului în țeri străine. *Xavier*, unul din cei 6, a ajuns până la Iaponia, în *Paraguay* au înființat Iezuiții un stat socialist.

În Europa influențau mai ales ca profesori asupra tinerimii, ca duhovnici asupra prinților și prințeselor, insuflând măsuri pentru apărarea catolicismului, răsboaie pentru combaterea reformei. În școală, scopul lor nu erà să deștepte tinerimea la cugetare independentă, ci să facă din ea profesioniști distinși. Filosofia o studiau ca să illustreze teologia, istoria erà o înșirare de nume. Ca să îndemne pe elevi, întrebuițau laude, premii, pedepse, spionaj, tot felul de distincțiuni și de clasificări, prin cari se deșteaptă în elev mai mult sentiment de ambiție și de mândrie, decât de încredere și de prietenie.

În morală, a lor este *reservatio mentalis*: când iei o îndatorire, pe care în mintea ta nu vrei să o ții, nu ești vinovat, dacă n'o îndeplinești. Ei au scuzat omorul, făcut în scopul de a folosi bisericii.

Conciliul din Trident. Papa speră să recâștige pe protestanți prin înfrunirea unui conciliu general. De aceea a negociat cu luteranii, a tratat cu prinții protestanți, și după multe certe cu Carol Gvintu s'a adunat un conciliu la Trident. Toate bisericile reformate s'au ținut departe de el, de aceea hotărârile lui au fost influențate numai de starea lumii catolice. Certându-se cu Carol, papa voi să strămute conciliul la Bolonia, împăratul se opuse și conciliul rămase suspendat, apoi iar se convocă, după ce și împăratul și papa muriră. Cu suspensiunile sale, acest conciliu a ținut aproape 20 de ani, s'a terminat în 1563. El accentuă mântuirea prin fapte, păstră numărul de 7 al misterelor, recunoscă aceeași autoritate tradițiunii ca și bibliei. Autoritatea papei ieși din acest conciliu mai mărită, iar disciplina bisericii îmbunătățită.

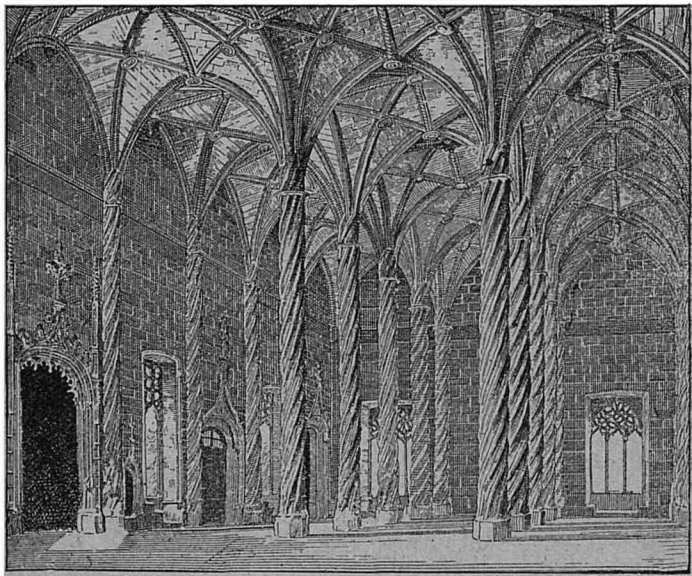
Se puneau condițiuni de admitere preoților, se impuneau datorii episcopilor, se desființau abuzurile. Conciliul aprobă să se țină un *index* al cărților, oprite de a fi citite de către catolici și să se înființeze tribunale de învizițiune. Hotărârile conciliului nu fură aplicate în toate statele. Franța le respinse, numai Portugalia și Polonia le primiră fără schimbare.

Papii cari urmară se numesc papi bisericești. Unul din ei, *Gri-gore XIII*, a reformat calendarul iulian, așa cum se întrebuințează azi în toată lumea apuseană.

Filip II (1556—1598). Atât de mare eră puterea lui Filip II, încât un proverb zicea: «când Spania se mișcă, pământul se cutremură» și s'ar fi putut zice mai potrivit: «când regele Spaniei se mișcă, pământul se cutremură». Fusesse crescut în Spania, s'a așezat în ea și din ea a pretins să conducă lumea, biserica, să domolească erezia. Rece și mândru, catolic fanatic și spaniol întreg, el a fost idolatrizat de Spanioli, a rămas cel mai popular rege al lor.

El conducea statul, cerând informații delă o mulțime de comisiuni, dela consilieri pricepuți. Ascultă pe mulți, dar decidea singur, căci era gelos de puterea sa și nu putea suferi vreo superioritate de talent sau de situațiune. Laborios de altfel, se considera dator să muncească în serviciul statului, să fie primul servitor al lui.

Persecuțiunea Ereticilor și a Maurilor. «Mai bine să

Bursa din Valencia.

nu domnesc, decât să domnesc peste eretici» era vorba lui Filip. De aceea reforma, care începuse să se furișeze în Spania, fu persecutată cu o cruzime inflexibilă. Vinovați erau arși de viu în fața regelui, a copiilor de școală, a mulțimii, care privia ca la o sărbătoare. La cel dintâiu auto-da-fe au alergat peste 200.000, din toată Castilia. Nici cea mai înaltă situațiune nu puneă pe cineva la adăpostul incvizitiunii : până și primatul Spaniei, unul din doctorii dela Trident, a fost închis 8 ani și n'a pățit mai rău, fiindcă papa a amenințat

pe rege cu interdictul. Filip voiă ca Spania să rămână izolată de lume, cu credința ei catolică, de aceea ordonă tuturor studenților să se întoarcă în țară și să se mulțumească cu școalele naționale. Spania s'a izolat, dar nu spre binele ei

Maurii fuseseră convertiți cu de a silă, ei însă observau religia și păstrau în secret obiceiurile lor. Spaniolii acuzau guvernul că este slab cu ei. Filip numi o comisiune, care oprî pe Mauri de a mai purta costumul lor, de a face băi calde, de a întrebuința limba arabă. Maurii se răsculară, uciseră pe Spanioli, le scoteau ochii, le smulgeau limba, îi tăiau, membru cu membru: «Sfântă Maică a Domnului» oftă o victimă, «Câine, Dumnezeu n'are mamă» îi zicea Maurul.

Doi ani au trebuit să se lupte cu Maurii armatele spaniole. În cele din urmă fu trimis contra lor, Don Juan, frate nelegitim al lui Filip; învinșii fură alungați din țara lor, care rămase goală. Soldații și căpitaniî luaseră femeile și fetele cele mai frumoase, pe mulți îi vânduseră robi, restul îl strămutară în regiunile din centru și din nord, iar țara roditoare a Maurilor rămase pustie.

Don Carlos. Fiul cel mai mare al lui Filip eră pocit și da semne de nebunie: aveă un umăr mai înalt, un picior prea scurt, cu fața palidă, cu violențe de nebun. Odată a silit pe pantofar să înghită pielea pantofilor, pe cari-i nemerise prea strâmți, altă dată a intrat în grajdul regal și a înțepat și a ciopârțit toți caii. Pe tatăl său îl ură că nu-l însoară și nu-i dă țeri se guverneze. În cele din urmă, plănuia să fugă în Italia și să se răscoale. Filip luă atunci hotărîrea, pe care numai sultanii o luau: să sacrifice pe fiul său rațiunii de stat. Însoțit de câțiva credincioși, pătrunse în camera fiului său, pe uși fără sgomot și puse mîna pe armele lui. Carlos sare din pat: «maiestatea voastră vrea să mă omoare». Regele îi răspunse să se liniștească, puse să oblongească ferestrele, dete cheia camerei unui credincios și ieși fără să se mai uite la fiul său, fără să-l mai vadă vreodată. Acolo a murit, de întristare și de desperare.

Cucerirea Portugaliei. Contemporan cu Filip și rudă cu dânsul eră în Portugalia regele *Sebastian*, pe care profesorii iezuiți îl inflăcărau să înceapă o cruciată contra Marocului. Cu toate că Filip îl sfătuiă să nu se aventureze în această întreprindere, Sebastian pătrunse în Maroc și într'o luptă pierdù armata și viața. Cu moartea fără moștenitori a regelui, tronul Portugaliei se cuveniă lui Filip. Porțugezii rezistau, el însă își apără drepturile prin mijloace legale și prin bani. Jură să respecte legile și obiceiurile lor și fu recunoscut rege.

Bătălia dela Lepanto (1571). Turcii coprinseseră insula Cipru și săvârșiseră mari cruzimi asupra creștinilor. Ca răspuns, puterile creștine încheiară o ligă sfântă sub conducerea Spaniei. O flotă de peste 200 de corăbii aveă în capul ei pe Don Juan d'Austria. Acesta atacă fără frică pe Turci la Lepanto, în Grecia, și repurtă asupra lor una din cele mai mari victorii navale din istoria popoarelor nouă. Flota turcească fu nimicită cu totul și Turcii pierdură aureola de invincibili. În Europa, efectul acestei victorii a fost imens. Italienii ridicau în slavă pe tânărul învingător, dar tocmai aceasta deșteptă invidia lui Filip, care puse sfârșit planurilor ambițioase ale lui Don Juan. Victoria rămase fără niciun rezultat, Turcia putù să-și reconstruească flota.

Răscoala Țerilor de Jos. În secolul XVI Țerile de Jos erau cele mai luminate și cele mai bogate țeri din Europa. Din ele luă Carol Cvintul oamenii săi de stat, dar tot din ele ridică și mari sume de bani, spre a purtă războaiele sale în toate părțile. De aceea începuseră să se ivească nemulțumiri contra lui, mai ales că religiunea reformată eră persecutată de Carol cu mare asprime. Prin mijlocul invecițiunii a izbutit împăratul să desrădăcineze cu totul protestantismul. Să spune că 100.000 de oameni au fost executați, însă în locul protestanților veniră din Franța calviniști, cari în scurtă vreme întinseră propaganda lor în toată țara.

Filip numise guvernatoare în Țerile de Jos pe sora sa nelegitimă, *Margareta de Parma*, femeie cu multă pricepere,

căreia însă regele îi impusese consilier pe *Granvella*, un episcop fanatic, care nemulțumiă nobilimea. Când se crează episcopate nouă, când Granvella fu ridicat la demnitatea de cardinal, nobilii susținuți de tot poporul cerură rechemarea lui Granvella și o obținură. Când cerură însă împlânzirea măsurilor contra reformei, Filip ordonă să se înăbușească erezia fără milă. Nobilii se înțeleseră în număr de vre-o 2000 și protestară la regentă contra persecuțiunilor religioase. Fiind desconsiderați și numiți «calici» ei luară numele de «Gueux» (calici) și stărniră în toată țara un entusiasm imens. Patimile populare izbucniră, bisericile fură sparte și icoane, tablouri prețioase, obiecte ale cultului fură distruse, o furie iconoclastică suflă asupra întregii țeri. Călugării și călugărițele părăsiau mănăstirile.

Ducele de Alba. Filip trimise contra răsculaților pe bătrânul și teribilul general, ducele de Alba, învingătorul de la Mühlberg. El arestă pe unii din capii nobilimii, cum eră *Contele d'Egmont*, căruia Filip îi datoră victoria contra Francezilor la Saint-Quentin. El institui un tribunal, numit de popor *tribunalul sângelui*. Pretutindenii se înălțară spânzurători, chiar în arborii depe lângă drumuri se vedeau cadavre putrezind. Sute de mii de oameni fugiră și averile lor fură confiscate. Între cele mai ilustre victime au fost *conții d'Egmont* și *Horn*.

Wilhelm de Orania. Între fugiții în Germania eră principele de Orania (fr. *orange*) care formă o armată din emigrați și din ajutoarele procurate dela prinții protestanți. Dar el fu respins în Franța și ducele de Alba se credea triumfător : în Anvers i se ridică o statuă reprezentându-l călcând în picioare erezia, reprezentată prin figura lui Wilhelm. Însă despoierile de bani nemulțumiră și pe catolici, negustorii din Bruzel închiseră prăvăliile. Cu ajutor dela regina Angliei, o ceată de calici coprinseră cetatea *Brielle*, unde rezistară tuturor atacurilor spaniole. Cetățile începură să alunge garnizoanele, Wilhelm veni cu ajutoare din Germania, însă din nou fu respins. Cruzimele reîncepură tot așa de feroase, până ce Spaniolii fură învinși pe apă și amiralul lor fu

prins. Filip înlocui pe ducele de Alba cu generalul *Requesens*, bun administrator și comandant. El învinse o nouă armată adusă din Germania, și în același timp desființă tribunalul sângelui și proclamă o amnistie. Olandezii însă puneau o îndărătnicie eroică: sparseră digurile ca să ajungă apa până la *Leida*, care eră asediată și după ce armata de uscat spaniolă se retrase, procurară pe apă proviziuni locuitorilor. Requesens eră pe punctul de a supune țara, când muri.

Don Juan de Austria. Filip însărcină cu domolirea revoltei pe fratele său, învingătorul dela Lepanto, dar Wilhelm știu să atragă poporul în partea sa, încât fu primit la Bruzel în triumf. Don Juan sfărîmă armata adversă, dar nu putu intra în Bruzel. Wilhelm săvârși o faptă și mai mare: în 1578, la Bruzel, proclamă *pacea religioasă*, recunoștea toleranța credințelor.

Murind și Don'Juan, fu trimes *Alexandru Farnese* fiul Margaretei, care izbuti să atragă în partea Spaniei pe catolici (*Uniunea din Arras*) pecând Olandezii se despărțiau de ea prin *Uniunea din Utrecht* (1579).

Filip puse preț pe capul lui Wilhelm, Olandezii se declară independenți și proclamară că «regii sunt făcuți pentru popoare, nu popoarele pentru regi.» Wilhelm, și fu ucis de un fanatic, *Baltazar Gerard*, Olandezii cerură ajutorul Elisabetei, însă ar fi fost desigur supuși, dacă Alexandru nu ar fi fost trimes de Filip contra Angliei și Franței. *Mauriciu*, fiul lui Wilhelm, recuceri cetățile, una după alta, fiind favorizat de moartea lui Alexandru și de alianța lui Enric IV din Franța. După moarte lui Filip, se încheie o pace între Spania și Provinciile Unite.

Astfel, un popor mic a ieșit, prin statornicia sa, învingător din lupta cu una din cele mai mari puteri din istorie.

La umilirea lui Filip, a contribuit foarte mult pierderea unei flote spaniole, trimisă contra Angliei și supranumită *Invincibile Armada*. Ea numără 130 de vase și peste 2.600 de tunuri. Când amiralul *Medina Sidonia* apărură înaintea

regelui, acesta îi zise: «fii pe pace, eu te-am trimes contra oamenilor, nu contra furtunilor și a stâncilor.»

Decăderea Spaniei. Prin politica sa națională, dar rău cugetată, Filip a pricinuit decăderea Spaniei. Prin războaie a depopulat țara, și prin cheltueli a sărăcit-o. Câtă mizerie nu ne desvelește proverbul de atunci spaniol: «sunt mai multe zile decât cârnați!» Veniturile statului se cheltuiau pe mai mulți ani înainte, câmpurile rămăneau nelucrate, bogata Spanie va suferi de foamete.

Inflorirea artelor și a literaturii. Singura mândrie, care a rămas țerii după acest rege, a fost marii ei scriitori și artiști. Cel mai mare scriitor spaniol, unul din cei mai mari ai lumii, a fost *Cervantes*, cu vestitul său roman *Don Quijote dela Mancha* (1616), apoi marii poeți dramaticei *Lope de Vega* și *Calderon*. Pictura spaniolă numără două nume, din cele mai mari, pe *Velasques* și *Murillo*. În secolul XVI a trăit și un mar poet portughez, *Camoens*, care a scris poema epică *Os Lusitados*, descrierea expedițiunilor coloniale ale Portugezilor, isprăvile lui Vasco de Gama.

49. Anglia și Scoția în epoca Elisabetei.

Primii Stuarti.

Fiica lui Enric VIII și a Anei de Boleyn eră socotită copil nelegitim de lumea catolică, căci căsătoria cu Ana a lui Enric VIII nu fusese aprobată de biserică. De aceea, în timpul Mariei petrecuse o tinerețe tristă, pe care o consacrase la studii adâncite în literaturile antice și moderne. Fiindcă papa nu o recunoscă pe ea ca moștenitoarea tronului, ci pe *Maria Stuart*, ea se declară contra papei, dar nu contra Spaniei. Ceru jurământul de supremație asupra bisericii și dete apoi 39 de articole, în cari stabiliă *confesiunea anglicană*, sub care trăește Anglia și azi. S'a condus de consiliile unui mare om de stat englez, *lord Burleigh*, (Börli). Filip II doriă să se urce ea pe tron și stăruise pe lângă Maria pentru ea, căci se temeă să nu se facă regină Maria Stuart, care eră căsătorită

cu moștenitorul tronului francez, și să unească astfel cele franceză, engleză și scoțiană, ba încă speră să se căsătorească el cu ea și să ție Anglia în ascultare. Dar Elisabeta, după ce se urcă pe tron, refuză propunerea puternicului rege, nu s'a căsătorit toată viața ei și declară că ea este căsătorită cu Anglia.

În cestiunile religioase, Elisabeta eră tolerantă față de catolici, căci ceremoniile religioase i se păreau un mijloc de a educa poporul și de a-l păstra în respect față de autoritatea politică. Nu putea suferi însă pe calviniști, cari respingeau orice ceremonie religioasă, toate privilegiile episcopilor. Ei voiau să curețe biserica de toate necurățeniile papismului, se numiau *puritani* și scoteau din biserică tot ce amintește artă și poezie. Între puritani se ridicară apoi *independenții*, cari susțineau, ca fiecare comunitate religioasă să fie independentă, fără nicio legătură cu autoritatea sinodului, fiecare să adore pe Dumnezeu după conștiința sa.

Maria Stuart. Familia Stuart se ridicase pe tronul Scoției în timpul războiului de 100 ani. Toți regii, afară de *Robert*, întemeietorul casei, purtasera numele de *Iacob*. *Iacob IV* eră contemporan cu *Enric VII* și s'a căsătorit cu fata lui, *Margareta*. *Iacob V* a fost aliatul lui *Francisc I* și s'a căsătorit cu *Maria de Guise*, din puternica familie dela curtea franceză. Fiica lui *Iacob*, *Maria*, deveni regină, îndată după naștere, căci tatăl ei muri. Mica regină crescû în Franța și eră considerată ca o minune pentru frumusețea și deșteptăciunea ei. O căsătoriră cu regele Franciei, *Francisc II*, iar la moartea Mariei din Anglia, lumea catolică o consideră moștenitoare legitimă a coroanei engleze, prin dreptul bunicii sale *Margareta*. Părea cea mai fericită și cea mai puternică regină (Franța, Scoția, Anglia) când moartea soțului ei îi distruse toată puterea și toată fericirea. Plecă din Franța, ca să stăpânească în Scoția, unde întâmpină rezistența unei nobilimi neascultătoare și a unei populațiuni fanatice.

Maria crescuse în religiunea catolică, spre care o atrăgea firea ei fantastică și artistică. În Scoția însă se răspândise

Calvinismul, sub forma lui cea mai fanatică : leturghia era considerată ca o idolatrie, plăcerile inocente erau socotite ca imoralitate.

John Knox (Nox) un elev al lui Calvin, răspândise ideile acestuia în Scoția, câștigase la ele pe contele *Murray* (Möre) un fiu nелеgitim al lui Iacob V și turburase regența Mariei de Guise. Mănăstirile fură desființate, averile lor fură luate de nobili, *vechia idolatrie* desființată, predicatorii toți declarați egali și supuși sinodului național. Această biserică democratică se chiamă *presbiterianism*, dela numele preotului în limba greacă. Cu Knox și cu ideile lui, avea să lupte regina cea frumoasă și ușoară. Ca un profet israelit, se ridică Knox contra catolicismului reginei, nemișcat de lacrămile, nesperiat de amenințările ei.

Altă nenorocire izbi pe regină la căsătorie, căci luă de bărbat pe o rudă a sa, contele *Darnley* (Darnli) contra voinței Elisabetei și a lui Murray. Contele era însă ordinar și bețiv, începù să bănuiească sentimentele reginei pentru un Italian, *David Riccio*, care ținea corespondența Mariei cu Filip, cu Guizii și cu papa, în vederea unei restabiliri a catolicismului în Scoția. Riccio era grozav de urît, dar cântă din gură și din chitară. Odată, intrară doi nobili scoțieni în camera reginei, unde se află și Murray, răniră pe Riccio, îl târîră afară și-l omorîră. Nobilii convinseră apoi pe regină că ei fuseseră înțeleși cu Murray, care se retrase dela curte. Maria crezù că a dat de un om devotat, în persoana contelui *Bothwell*, care voia să ajungă rege. Intr'o noapte, Darnley fu găsit mort prin sugrumare și toată lumea atribuiă lui Bothwell fapta, cu știința reginei. Bothwell fu chemat la judecată, dar judecata lui fu o comedie nedemnă, veni călare pe calul favorit al lui Darnley, dăruit lui de Maria, și fu achitat.

Apoi peste trei luni, dela moartea lui Darnley, Maria se căsătorî cu omorîtor. Indignarea poporului calvinist nu mai avu margini. Bothwell fugi în Norvegia și fu închis de autoritățile daneze, până la sfârșitul vieții, iar Maria trebui să abdice în folosul fiului său Iacob, cu Murray ca regent, apoi fu în-

chisă în castelul *Lochleven*, aşezat în mijlocul unui lac. Fugi din castel, adună pe catolicii credincioşi şi merse cu ei contra lui Murray, dar fiind învinsă fugi nu în Franţa, ci în Anglia la Elisabeta (1568).

Elisabeta ură pe Maria, căci ȋterile catolice o recunoşteau ca regină de drept a Angliei şi tot aşă o considerau catolicii englezi. De aceea, Elisabeta nu voi s'o ajute ca să-şi recapete tronul, nici nu voi s'o lase liberă. Atunci a început o mişcare mare în toată lumea catolică, spre a salvă pe nenorocita prizonieră. Catolicii englezi intrau în comploturi ca să piarză pe Elisabeta şi să scape pe Maria, papa, Filip II, Franţa erau în mişcare, catolicii din Scoţia au omorît pe Murray, au fost şi ei omorîţi, fiecă omor provocă altele, ca în tragediile antice. Elisabeta, mai mult lord Búrleigh, ȋnă piept tutulor încercărilor de revoltă interne, tutulor intrigilor şi ameninţărilor externe. In cele din urmă se prinseră scrisori, din cari se probă că Maria îndeamnă pe credincioşii ei să omoare pe Elisabeta şi regina fu dusă înaintea unei curţi de lorzi, spre a fi judecată. Cu multă demnitate, respinse ea acuzaȋiunile şi ceru să i se arăte scrisorile, să se aducă de faţă acuzatorii. Tribunalul nu voi să ȋie seamă de nimic şi o condamnă la moarte. Elisabeta amână execuȋiunea câtva timp, dar apoi o încuviinţă. Frumoasa şi nenorocita regină ispăşi greşelile ei, printr'o închisoare de 19 ani, prin moartea pe eşafod. Elisabeta se prefăcu că regretă moartea, luă doliu, istoria însă va înfieră totdeauna ca' o crimă moartea Mariei, căci regina Angliei nu s'a condus de sentimentele unei femei, ci de calcule politice, ca un sultan din orient.

Invincibile Armada. La execuȋiunea Mariei, răspunseră pregătirile de răşboiu ale lui Filip II. Acesta strânse cea mai frumoasă flotă de până atunci. Nu eră mai numeroasă ca altele, dar cu cele mai mari corăbii, cari au fost imitate apoi de toate statele, şi cu cea mai puternică artilerie. In mândria lor, Spaniolii o numiră invincibile armada. Comandant eră ducele *Medina Sidonia*, iar marele poet Lope de Vega eră cu ea, ca să cânte victoria. In faţa acestui pericol,

Elisabeta s'a arătat nepricepută și avară. Comanda armatei de uscat o detese unui favorit incapabil, *Lord Leicester* (Lester). Însă Englezii aveau buni pirăți și cu corăbiile mici, iuți, comandate de lordul *Howard* (Hauerd) de vestitul *Drake* (Drèic) și de alții, atacară corăbiile mari și grele spaniole în lupte mici, le aprinseră de mai multe ori. Un timp furtunos a și favorizat pe Englezi, încât cu mari pierderi amiralul s'a întors înapoi în Spania (1588). De atunci, a început ridicarea Angliei pe mare și decăderea Spaniei. Olanda putea spera la independență și Franța la liniște din partea lui Filip II. O flotă

Ispita (Ghibertj) Bapt.

engleză distruse flota spaniolă în portul *Cadix* și cuceri această cetate, numeroase expedițiuni se făcură în coloniile spaniole, nu însă cu prea mult succes.

Elisabeta eră mândră, avară, vanitoasă, nehotărită, însă a înțeles aspirațiunile poporului său, i-a apărut independența, a respectat religiunea majorității, a fost bine servită, de aceea eră iubită și epoca ei este mare în istoria popoarelor. Starea țăranilor eră rea, căci moșiile mănăstirești se împărțiseră la nobili, dar industria începă să se strămute pe teritoriul englez de fugarii flămânzi, comerțul englez începă să concureze pe cel hanseatic, colonii începură în Statele-Unite de azi și o companie a Indiilor se întemeie în 1600, care va înzestra pe Englezi cu India cea dorită. *Drake* a adus cortoful din America, *Raleigh* (Răli) a așezat prima colonie, numită *Virginia*, în onoarea reginei.

Cea mai mare glorie a epocii Elisabetei, mai mare decât asigurarea păcii religioase și decât nimicirea Armadei, este că atunci a trăit poetul *Shakespear* (1564—1616). El eră actor și ajunsese să-și asigure bune venituri anuale (până la 75.000 lei) încât a putut duce viață tihnită, consacrată operelor sale geniale, din cari numim *Hamlet*, *Macbeth*, *Othello*, *Regele Lear*, *Romeo* și *Julia*...

Contemporan cu Shakespear, a fost filosoful *Baco de Verulam*, care a scris o carte vestită *Novum Organum*, în care recomandă pentru progresul științei observațiunea naturii și experiența. Nu e vorbă, că în urma lui Leonardo da Vinci, a lui Galilei și a operelor renașterii, știința n'avea nevoie de această recomandare, însă Baco a scris cu multă autoritate și frumos. El este considerat de unii, deși pe nedrept, ca autor al operelor lui Shakespear.

Iacob I (1603—1625). Elisabeta a lăsat ca moștenitor pe Iacob, fiul Mariei Stuart, care în Scoția domniă cu *numele de Iacob VI*. În așteptarea acestei moșteniri, Iacob nu făcuse încercări ca să libereze pe mama sa. Atât el, cât și fiul său, au ținut să fie în cătetrele statele (Anglia, Irlanda, Scoția) o singură religiune, precum izbutiseră să facă regii francezi. Însă, poporul englez eră contra acestor aspirațiuni ale regiilor, de aceea între ei și popor vor fi lupte și nu regii vor birui. Succesul regiilor francezi se datorește faptului, că numai nobilii erau vrăjmași aspirațiunilor regale.

Iacob nici nu eră omul care să îndeplinească fapte mari: urit, mândru, cu multă știință, dar cu puțină pricepere. *Maître Jacques*, cum îl numia Enric IV, eră tare în teologie, dar ridicol în toată ființa lui. Cu Vechiul Testament, dovedia că regele trebuie să fie absolut, de aceea ură presbiterianismul în care fusese crescut și ținea la biserica episcopală, căci ea da regelui puterea religioasă și avea și episcopi, cari-l lingșiau și-l numiau «al doilea Solomon»

Catolicii se așteptau la altceva din partea fiului *Martirei*, dar Iacob nu primiă să fie în biserică mai mic decât papa, de aceea câțiva catolici fanatici făcură planul să arunce în aer, cu praf de pușcă, parlamentul și pe rege (1605). Planul lor fu descoperit și măsuri aspre se luară contra catolicilor.

Cu parlamentul, Iacob intră în lupte, căci avea nevoie de bani. Elisabeta chiemase parlamentul foarte ar, căci cheltuiă puțin, pe când Iacob eră risipitor. El nu făcea nimic, fără să stabilească principii, de aceea începui să puie în discuție drepturile parlamentului, cari zicea el că sunt daruri regale, pe cari regele le poate lua înapoi.

În mândria lui, credea că nici o prințesă nu e demnă de fiul lui, decât din cea mai mare casă, din cea spaniolă, însă

parlamentul consideră aceasta ca o lovitură contra religii naționale și se opuse căsătorii.

Carol I (1625 — 1649). Fiul lui Iacob avea aceleași idei absolutiste, eră însă mai inteligent, cu viață curată, viteaz. Chiar din primul an, intră în ceartă cu parlamentul, care nu voia să-i voteze impozite decât pe un an, nu pe viață. Dizolvă parlamentul, dar al doilea parlament ridică aczațiuni contra ministrului *Buckingham* (Böchinghem). Pe de altă parte, regina eră urită de popor, căci intervenia în folosul catolicismului. Ca să cedeze poporului, Carol întreprinse o expediție în Franța, ajutând pe calviniști, însă expedițiunea ieși rău de tot și bani nu erau ca să continue. Se adună al treilea parlament, care ceru mai întâiu să se garanteze drepturile parlamentului (*petiția drepturilor* 1628).

Timp de 10 ani, guvernă Carol fără parlament, cu consiliile lui *Thomas Wentworth*, lord *Strafford*, care în parlament fusese capul opozițiunii. Acesta voia să stabilească puterea absolută a regelui, se consacră numai politici interne, Anglia nu mai avu niciun rol pe continent. Ca să n'aibă nevoie de parlament, înmulți amenzile de judecată, din cari ieșiau venituri, reînviă impozitul pe corăbii, puse monopoluri pe obiectele de consumație. Nemulțumirea însă creștea mereu. *John Hampden* refuză plata impozitului, el fu condamnat, dar poporul îl sărbători. Tot așa voia regele să comande în chestiunile religioase, cu consiliile episcopului *Laud*. Puritanii erau persecutați și mulți fugiră în America. Însă rezistența veni din Scoția. Iacob numise episcopi în biserica presbiteriană, Carol voia să introducă o carte de rugăciuni, comună tuturilor bisericilor, atunci se institui o alianță (*covenant*) contra regelui. Ca să aibă bani, se chieamă un parlament, care începù să critice faptele guvernului și fu dizolvat. Inaintarea Scoțienilor făcù necesară însă convocarea unui nou parlament.

Parlamentul cel lung (1640 — 1653). Parlamentul dete în judecată pe *Strafford* și pe *Laud*. Cel dintâiu se apără 17 zile și fu condamnat, pe căi piezișe, la moartea pe eșafod.

În parlament se făcură însă două partide: unul care voia să cruțe pe rege, numit de adversari *cavalieri*, celălalt care cerea ca funcționarii să fie numiți de parlament, eră numit *capete rotunde*, după tăietura părului. După ce parlamentul ceru ca ofițerii armatei să fie numiți cu aprobarea lui, regele cercă zadarnic să influențeze parlamentul și se hotărî să părăsească capitala.

Răsboiul civil (1642 — 1648). Țara se împărți în două: nobilimea, clerul superior, o parte din parlament ținea cu regele, contra lui eră flota, Londra, Anglia sudică și burghezimea. Armata regelui eră mai bună, resursele parlamentului erau mai bogate. Regele ieși biruitor la *Worcester* (Ūster) și în multe întâlniri. Regina găsi ajutoare în Olanda, Londra devenia mai pașnică, însă Scoțienii se uniră cu parlamentul și armata parlamentară câștigă un șef fără pereche, pe *Oliver Cromwell*, din neamul lui Thomas Cromwell. Cu averea lui făcuse o ceată de dragoni, pe care știu să-i fanatizeze, «coaste de fier» îi numiau adversarii. Regaliștii fură învinși la *Marstonmoor*, la *Newbury* (Niuberi) apoi la *Naseby* (Nëisbi). Cromwell, în capul independenților, combătea pe presbiterieni, cari voiau să cruțe pe rege, el cuceri mai toate orașele din nord, cari erau de partidul regalist. Carol avu inspirația nenorocită să fugă la Scoțieni, travestit ca servitor. Acestora, el nu voi să le cedeze nici din drepturile regale, nici să le dea în mâini pe aderenții săi, iar Scoțienii îl dederă parlamentului pentru plata soldei neplătită (400.000 lire).

Armata nu voia să se dizolve, căci nu fusese plătită, ea acuză parlamentul de tiranie, luase pe rege și-l ținea în puterea ei. Cromwell, în capul armatei, ținea parlamentul sub groază, el voia să restabilească pe rege, însă dintr'o scrisoare pricepă că acesta nu eră sincer în tratări, deaceea el cu un comitet de 21 membri luă conducerea statului. Scoțienii și regaliștii se revoltară, dar Cromwell îi respinse la *Preston*. Armata curăți apoi Parlamentul (excluse 143 de membri și lăsă numai 80). Se institui un tribunal ca să judece pe rege de trădare, fiindcă a purtat războiu contra parlamentului.

Nenorocitul nepot al Mariei Stuart muri pe eșafod. Gâdele arată mulțimii capul lui, ținându-l de păr: «iată capul unui trădător» (1649). După execuțiune, se zice că Cromwell a mers, a privit corpul, a clătit capul și a zis: «crudă necesitate!» Pentru câțiva ani Anglia eră să fie republică.

50. *Luptele religioase în Franța. Enric IV.*

Moartea lui Enric II, urcă pe tronul Franței pe soțul Mariei Stuart, *Francisc II*, care nu domni niciun an.

Carol IX (1560—1574). Fratele lui Francisc eră copil de 11 ani și pentru regența lui se certă familia *Bourbon* cu familia *Guise*. Aceasta eră urită de familiile vechi franceze, căci eră considerată ca străină (din Lorena) eră mai ales urită de familia *Bourbon*, care eră din sânge regal. Șeful familiei *Guise* se numia *Carol*, cardinal, al *Bourbonilor* eră *Anton*, rege în *Navara*. Regina, soția lui Enric II, se numia *Caterina de Medici*, femeie ambițioasă, care vrea să joace rolul întâiu, căci soțul ei o desconsiderase ca nefiind de familie. Ideile religioase ea le ținea în seamă, numai ca să-și păstreze puterea, de aceea va înclina când spre unele, când spre altele.

Răsboaiele cu Hughenoții. Cu toate persecuțiunile regilor *Francisc I* și *Enric II*, calvinismul se răspândise foarte mult în sudul și în vestul Franței. În 1560 erau în Franța peste 2000 de comunități, mai mult de jumătatea oamenilor culti erau calviniști, încât catolicii aveau de ce să se îngrijească. Calvinistii francezi se numiau *huguenots*, cuvânt a cărui origine e necunoscută, se crede însă că e traducerea cuvântului german *Eidgenossen* (confederați, uniți prin jurământ). În rândurile lor eră prințul *Condé*, tot din familia *Bourbon*, apoi amiralul *Coligny*, un talent militar din cele mai distinse, o femeie de mare energie, *Jeanne d'Albret*, soția lui *Anton*. Între catolici cel mai însemnat eră *Francisc*, învingătorul dela *Calais*.

Răsboaiele religioase din Franța au fost făcute mai mult din motive politice, în prima parte lupta a fost pentru câștigarea guvernului, în partea a doua pentru câștigarea coroanei. Și catolicii și calviniștii au cerut ajutoare străine, au pustiit propria lor țară, la sfârșit a triumfat regalitatea națională.

Primele trei răboaie (1562—1570). Cancelarul *L'Hôpital* om tolerant și înțelegător, detese un edict de toleranță, prin care calviniștii își puteau exercita cultul lor afară din orașe. Cel dintâiu înfrânse acest edict *Francisc*: pe când trecea prin satul *Vassy* atacă pe niște calviniști, cari-și celebrau cultul lor sub un șopron. Anton, care trecuse pe partea catolicilor, fu rănit la asediul orașului *Rouen* și în urmă muri. În bătălia dela *Dreux*, hughenoții fură învinși, însă când *Francisc Guise* atacă *Orleanul*, centrul hughenoților, fu omorât de un fanatic. Caterina mulțumită, că a scăpat de capul catolicilor stărui și făcu pacea dela *Amboise* (1563). În anii următori, Caterina se arată destul de tolerantă, nu voi să primească hotărârile conciliului din Trident și rezistă stăruințelor spaniole de a persecuta pe hughenoți mai tare.

Hughenoții credeau că într-o întâlnire, la *Bayonne*, cu ducele de Alba, regina a fost pusă la cale ca să-i piardă, de aceea încercară să răpească pe rege și veniră să asedieze Parisul.

Încercarea nu izbuti, ei fură învinși. În același timp, ducele de Alba triumfă în Țerile de jos, încât catolicismul părea că va înfrânge ideile nouă. *L'Hôpital*, văzând că ideile lui nu sunt ascultate nici de o parte nici de alta, se retrase, iar hughenoții se întăriră în cetatea *La Rochelle*.

În anul 1569, hughenoții fură și mai tare învinși, în bătălia dela *Jarnac*. Condé căzû prizonier și apoi fu împușcat, iar în locul lui comanda o luă tânărul *Enric de Navara*, fiul lui Anton și al Ioanei cu consiliile lui Coligny. Caterina începû să simță prea grea influența catolicilor și a Spaniei, pe de altă parte se formase un alt partid, care consideră mai mult interesele politice ale țerii și care în răs eră numit *partidul politicilor*. Prin influența lor, se încheie pacea din *Saint Germain*, prin care se acordă hughenoților toleranță și patru cetăți de siguranță: *La Rochelle*, *Cognac*, *Montauban*, *La Charité*.

Noaptea Sfântului Bartolomeu (24 August 1572). Regele Carol IX voiă să conducă singur statul și se apropia de hughenoți. Enric de Navara se logodi cu Margareta, sora

regelui, iar Coligny ajunsese consilierul cel mai ascultat de Carol. Coligny plănuia întreprinderi mari, el era socrul lui Wilhelm de Orania, voia să căsătorească pe un frate al lui Carol cu regina Elisabeta și să formeze o ligă contra Spaniei. Caterina vedeă cu regret cum îi scapă puterea, catolicii murmurau, papa se încercă să împiedice căsătoria. Nunta lui Enric se petrecu în mari sărbători, dar peste câteva zile hughenotii din Paris fură atacați în noaptea sfântului Bartolomeu de către catolici și omoriți în massă. Se numește *nunta de sânge*. Ideea acestei cruzimi a plecat dela Caterina, care văzând că pierde puterea voia să se scape de Coligny printr'o crimă. Cu două zile înainte, se trăsese dela o fereastră cu pistolul contra lui Coligny-și regele se arătase foarte simțitor de rănirea consilierului său. Caterina se duse la Carol îl sperie că hughenotii plănuiesc un războiu civil și că tronul e în primejdie. Carol zise atunci «niciunul să nu mai rămâie, ca să-mi facă imputare». La ora 3 noaptea, clopotul unei biserici da semnalul măcelului. Coligny fu lovit și aruncat pe fereastră; în cădere se prinse de o coloană și se ținu până îl părăsiră puterile și căzu mort. Unii fură măcelăriți în pat, alții pe stradă, când fugiau. Se zice, că însuși Carol a tras depe fereastră contra fugarilor. Enric de Navara trebuia să treacă la catolicism. Măcelul s'a întins și în țară, în cât numărul victimelor a fost mare (între 12000 și 100000).

Măcelul fu sărbătorit în Madrid cu procesiuni, în Roma cu tedeum și cu medalii comemorative.

Războiul sub Carol IX și Enric III. Hughenotii rezistau cu energie atacurilor catolice, La Rochelle nu putu fi copleșită. În același timp, partidul politicilor făcea progrese însemnate, încât se încheie o pace, nesinceră în urma atâtor călcări de jurământ. Hughenotii se întăreau, proiectau chiar să facă un stat, cum urziau Olandezii răsculați contra lui Filip.

Carol, în urma nopții sângeroase, era mereu muștrat de cuget. Nici nu mai trăi mult, în locul lui veni fratele său Enric, care fusese puțin timp rege în Polonia, de unde fugi

în Franța, renunțând la coroana polonă. El eră contra hughenotilor, dar trebui să le respecte libertatea religioasă și locurile de siguranță.

Catolicii înșelați în așteptările lor, înființară o alianță, cunoscută sub numele de *liga*, și cereau nu numai să se micșoreze libertatea hughenotilor, dar să se reducă puterea regelui. Enric făcù câteva concesiuni catolicilor, însă eră lipsit de orice energie. Nu putea suferi împrejurul lui oameni întregi și de caracter, ci atrăgea numai tineri vanitoși și pretențioși, numiți de popor «*mignons*» cărora le da demnități și pensuni.

Disperarea catolicilor ajunse la culme, când văzură că regele n'are urmaș și că dreptul de a se ridica la tron, după moartea lui, se cuvine lui Enric Bourbon, hughenotul, de aceea *Enric Guise*, fiul lui Francisc, încheie în numele catolicilor o *ligă sfântă* cu Filip II. Regele Spaniei se obligă să ajute pe catolicii francezi cu arme și cu bani, iar Francezii promiteau să desființeze erezia. Enric III trecù de partea catolicilor, sperând să poată conduce liga. Dar hughenotii primiau ajutoare din Germania, din Anglia și din Elveția, ei aveau un mare general în Enric de Bourbon, care învinse armata regală la *Coutras* (1587). Pe cât de mult se ridică între hughenoti fiul lui Anton, pe atât se ridică la catolici prestigiul lui Enric Guise și scădea prestigiul regelui Enric («cei trei Enrici»). Catolicii deveniau furioși, Parisul eră împărțit în 16 secții, în cari preoții fanatizați făceau procesiuni și atâtau mulțimea contra regelui și contra ereticilor. Regele interzise lui Enric Guise să intre în Paris, iar acesta nu se supuse și capitala trecù de partea lui. Pretutindeni se ridicară baricade, regele abiă scăpă din Paris, Guise îl obligă să-l recunoască de comandant al tuturilor trupelor, și să promită că nu va lăsa succesiunea unui rege necatolic.

Când însă invincibile armada fu distrusă de furtună și de Englezi, Enric III se simți mai ușurat despre parte lui Filip și luă pozițiune fățișe contra ligii. Chiemă pe Enric Guise

la o sfătuire și puse să-l omoare în sală. Bătrâna Caterina, auzind despre acest asasinat zise : «nu e destul să croești fiule, trebuie să coși». În adevăr furia ligii crescù, fratele lui Enric Guise, *Carol duce de Mayenne*, se ridică în fruntea ei, Parisul fierbea, Sorbona declară că națiunea nu mai este legată prin jurământul de credință, din moment ce regele dărâmă coloanele catolicismului, guvernatorii din provincii lăsau puterea în mâinile ligii. Regele Enric, fără partizani și fără bani, se aliè atunci cu Enric Bourbon și cu hughenoții. Cei doi cumnați înaintară asupra Parisului și-l asediară, însă Enric III fu ucis cu cuțitul de un călugăr, numit *Jaques Clément*.

Enric IV (1589—1610). Enric Bourbon se trăgea dintr'un fiu al lui Ludovic IX. La uciderea lui Enric III, el nu erà recunoscut decât de hughenoți și de puținii catolici. Liga erà contra lui și ascultă de ducele de Mayenne. Enric câștigă asupra acestuia strălucita bătălie dela *Ivry* și înconjoară Parisul, care a suferit de o foamete îngrozitoare. Filip II interveni mai de aproape în afacerile Franței, pretinzând coroana pentru o fată a sa, născută cu fiica lui Enric II. Vestitul Alexandru Farnese primì ordin să lase Olanda și să înainteze în Franța. Enric se retrase delângă Paris, primì însă ajutoare din Anglia și din Germania, dar nu putù respinge pe Alexandru. Din norocire, acesta murì.

Planurile lui Filip contra Franței se întoarseră în folosul lui Enric, căci prințesa spaniolă erà vorba să se căsătorească cu un arhiduce și sentimentul național se revoltă la această idee. Cei mai infocați lighiști și parlamentul erau contra prințului străin. Cățiva scriitori atacau prin *Satire Ménippée* pe inimicii regelui, mulțimea erà atrasă spre el, însă îi cerea să treacă la catolicism. În cele din urmă, Enric trecù la religiunea catolică : «Paris vaut une messe» zicea el.

Lupta fu dusă mai departe contra ligii, dar oraș după oraș trecea de partea regelui, în cele din urmă și Parisul. Ducele de Mayenne, capii ligei se supuseră, primind demnități însemnate. După ce săvârși unirea statului, Enric IV

începù războiul cu Spania în nord. Filip simțindu-se la sfârșitul vieții, încheie pacea din *Vervins* (1598) prin care Franța câștigă liniștea, după atâtea lupte civile.

Edictul din Nantes (1598). Enric dă un vestit edict de toleranță, prin care permiteă hughenotilor libertatea cultului, afară de Paris. Le lăsa libertatea de a ține garnizoane în cetățile lor, cu comandanți numiți dintre ei de către rege, îi egaliză cu catolicii în drepturile civile și politice. Însă numărul hughenotilor scăzuse în timpul războiului, așa că nu mai rămăseseră decât 760 de comunități.

Înălțarea Franței sub Enric IV. Enric trebuia să vindece relele unui războiu de 30 ani, trebuia să împace opozițiile religioase și să ridice buna stare a țerii. Amândouă operele au fost îndeplinite cu mare succes de acest rege, care a rămas în popor cel mai popular rege francez. Ajunsese pe tron înconjurat de o aureolă de mare războinic (se zicea că a luat parte la 200 de bătălii și de lupte), era de o fire veselă și cavalierească, prin care câștigă pe toți. Mergea în piață, se amesteca în popor, vorbea cu negustorii și cu țărani, se târguia singur cu ei. Statele generale nu le-a mai adunat, pe nobili a știut să-i facă docili prin pensiuni, prin demnități, iar la ocaziune prin fapte de energie. Interzise angajarea de trupe mercenare, chiar purtarea de arme; pe un catolic fervent, mareșalul *Biron*, care servia planurilor Spaniei, îl arestă și-l pedepsi cu moartea.

În administrarea statului, s'a văzut mai mult marele talente ale lui Enric. Ajutat de un bun amic, *Sully*, regele a reformat finanțele, a mărit bogăția și a ridicat puterea Franței. Se lăsa domeniile celor cari nu prezentau titluri suficiente de posesiune, se luau măsuri pentru strângerea impozitelor, se micșorară cheltuielile ¹⁾. Datoria statului se ridică la 350 milioane de livre (azi peste 2 miliarde) Sully izbuti să o reducă la 100 de milioane. Scăderea datoriei era cu puțință, căci bogăția publică crescuse. Agricultură se

¹⁾ O lege supunea la taxă anuală pe judecători, le da însă dreptul să vândă și să moștenească locurile de judecători (*loi Paulette*). Judecătorii formau o nobilime nouă (noblesse de robe) însă pentru justiție era rău.

bucură de o mare protecțiune din partea midistrului și a regelui : «fiecare țăran, zicea regele, trebuie să aibă Dumineca o găină în oală.» Sully eră mai puțin inclinat pentru protecțiunea industriei, căreia regale îi dete deosebită grije. Ca să nu mai importe mătase din Italia, el favoriză cultura dudului, invită pe episcopi să o încurajeze. Incurajă deschiderea de fabrici, scuti produsele lor de taxe, iar pe lucrători de bir. De atunci s'au stabilit în Franța fabrici de sticlă și de cristal, ca în Italia, de pânză fină, ca în Olanda... Construi șosele, incurajă comerțul, întemeie o *companie ostindică*, și pecând Englezii se așezau în Statele-Unite, Francezii se așezau în Canada. *Champlain* întemeie, între altele, orașul *Quebec*.

În politica externă, Enric a fost contra Spaniei, a sprijinit pe Olandezi și plănuia să uneasca puterile Europei contra Spaniei, când fu ucis de un fanatic catolic, numit *Ravaillac*. Când a auzit de moartea lui, un episcop spaniol a zis : «dacă D-zeu e cu noi, cine poate fi contra noastră?»

Enric IV este adevăratul întemeietor al puterii franceze, care apoi a luat locul celei spaniole.

51. *Ludovic XIII. Richelieu. Mazarin.*

Enric IV lăasă un fiu în vârstă numai de 9 ani. Regina Maria de Medici, susținută de parlament, luă regența și conduse statul. Însă, prințul *Enric Condé*, cel mai apropiat prin rudenie de rege, pretindea să fie el tutorul regelui și eră sprijinit de nobilime. Maria eră o femeie slabă, se lăasă ca să fie condusă de o prietenă din copilărie *Leonora Galigai* și de soțul ei *Concino Concini*, căruia i se deteră mari bogății. Ca să închiză gura nobililor le dete și lor pensuni mari, încât Sully văzând distrusă opera vieții sale, părăsi serviciul regelui. În politica externă, Maria căută alianța Spaniei și căsători pe fiul său cu *Aña*, fata regelui *Filip III*. Din agitațiunile lui Condé și ale nobililor, rezultă o convăcare a statelor generale, în anul 1614, ultima adunare până la 1789, la marea revoluție.

Statele se constituie în trei adunări, *nobili, cler, starea a treia*. Fiecare adunare consideră numai interesele ei. Astfel, nobilii cerură desființarea legii Paulette, care ridică în fața lor o nobilime

nouă, burghezii cereau micșorarea impozitelor și desființarea pensiunilor. Clerul și nobilimea se uni contra burghezilor, cari prin deputatul lor (*Robert Miron*) cereau regelui să ia apărarea poporului: «fără munca poporului cât valorează dijele bisericii, moșiile ei? cât valorează moșiile frumoase, feudele întinse ale nobilimii?... Cine procură majestății voastre mijloace de a întreține demnitatea regală, de a susține cheltuelile statului atât înăuntru cât și înafară?... este de temut, ca disperarea să nu deschidă ochii poporului, să vadă că soldatul este tot țăran înarmat, ca vierul să nu ia archebuza și din nicovală să devie ciocan».

Cererile burghezilor nu numai că nu fură ținută în seamă, dar în ziua următoare deputații găsiră ușile adunării închise, și se despărțiră indurerați, ca să nu se mai revadă decât după 174 de ani, mai amăriți, dar mai decși, cu mai mult efect.

Condé și nobilimea se agita meren contra reginei și contra lui Concini, care se mai ridicase în grad, însă Condé fu arestat, nobilimea eră pe partea lui, un războiu civil păreă aproape să izbucnească, când regele face un act de neașteptată energie: pune să ucidă pe Concini. Ludovic XIII eră de 16 ani, fusese ațâțat de *Albert de Luynes*, pus pe lângă rege, spre a-l distra la joc și la vânătoare și care apoi câștigase mare autoritate asupra lui. Poporul a târît pe strade corpul lui Concini, l-a umplut cu bani, l-a ars bucăți, bucăți, iar Leonora fu acuzată de vrăjitorie, decapitată și arsă. «Vrăjitoria mea, zicea ea înaintea judecătorilor, este puterea unui suflet tare asupra unuia slab» (1617).

Maria de Medici fu depărtată, Luynes fu făcut duce și luă conducerea statului. Nobilii trecură pe partea reginei și ridicară armele, spre a o readuce în Paris, dar Condé eră pe partea regelui și învinse pe răsculați. În cele din urmă, se ajunse la o împăcare între mamă și fiu, prin mijlocirea lui *Richelieu*. Hughenoții începură războiu, însă fură învinși, mai multe cetăți fură cucerite, iar Luynes, care eră urmărit mereu de frica să nu piarză favoarea regelui, muri spre bucuria și a poporului și a regelui. Moartea lui puse sfârșit războiului.

Richelieu. Între partidul nobililor, condus de Condé, care voia să fie aliatul Spaniei și partidul Mariei, care voia ca Franța să se alieze cu puterile protestante contra Spaniei,

regele se decise pentru acesta din urmă și primi în consiliu pe vestitul cardinal *Richelieu* (*Jean Armand du Plessis de*).

Richelieu este cel mai mare om de stat al Franciei, unul din cei mai mari miniștri ai popoarelor nouă. El și-a propus să întărească puterea regelui înăuntru contra nobililor și contra hughenotilor, să mărească puterea Frauței înafară, prin combaterea Spaniei și prin întinderea statului în limitele lui naturale. Lupta lui a fost grea, căci hughenotii găseau ajutor la străini, nobilii erau susținuți de regina mamă. Regele șovăia, biserica îl combătea, căci el nu tolera amestecul ei în afacerile statului, însă la sfârșit a ieșit învingător prin energie, dar și pentru că politica lui era națională, în folosul poporului francez. În cele din urmă, regele îl lăsa stăpân în stat, deși nu-l iubiă, și Richelieu fu adevărat rege, precum va fi în secolul 19 Bismark.

În primii ani, Richelieu n'a intervenit cu armele în politica externă, căci turburările interne, îl împiedicau, de aceea a dus contra Spaniei și contra imperiului o politică diplomatică și financiară.

Hughenotii temându-se să nu piarză cetățile de siguranță, se ridicară cu războiu, Richelieu, deși cardinal catolic, avea contra lor ajutoare din Anglia și dela Olandezi, cari voiau ca Franța să fie liniștită înăuntru, spre a putea lupta contra Spaniei înafară. De altfel, Richelieu nu țină să ia drepturile religioase ale hughenotilor, voia numai să-i facă supuși regelui, să nu mai formeze stat în stat. Prin această politică era nemulțumită regina Maria, era nemulțumit fratele regelui și Condé, și toată nobilimea. Ei făcură un complot contra cardinalului, însă acesta puse mâna pe doi nobili, unuia îi tăie capul și altul muri în închisoare, iar regele îi promise că nu va da ascultare niciunei calomnii contra lui.

Începând al doilea războiu cu hughenotii, generalii lui nu se luptau cu energie: «am fi prea proști ca să luăm La Rochelle» zicea unul, pentru că se temeau de prea marea lui putere. Richelieu se încredea mai mult în episcopi, într'un călugăr devotat, *părintele Iosef*. În zadar, hughenotii au ce-

*

rut ajutorul Angliei, în zadar Englezii au venit în ajutorul cetății La Rochelle, căci fiind respinși de mai multe ori se întoarseră fără succes, deși Carol I jurase să pue în joc cele trei regate numai să scape cetatea. După retragerea Englezilor, cetatea se predește, în urma unui asediu teribil de 14 luni. Primarul ei, *Guiton*, înfipse un cuțit în masa consiliului, declarând că va omorî cu mâna sa pe oricine-i va propune să se predească. Prin cucerirea cetăților de siguranță, hughenotii pierdeau orice putere politică, deveniau supuși regelui și capriciilor lui, dacă regele se va numi Ludovic XIV. Însă Richelieu respectă credințele lor, cerea soldaților să respecte pe țăran și vitele lui, în timpul războiului, sub pedeapsă de moarte. Inimicii lui îl calomniau pentru toleranța arătată hughenotilor, îl numiau papă al hughenotilor, episcop al cetății La Rochelle, el însă urmărea un plan politic, nu o idee religioasă.

Ajungând liber din partea hughenotilor, ministrul interveni în lupta cea mare, care se da atunci între catolici și protestanți. În timpul, când se afla într-o expedițiune în Italia, Maria de Medici obținut de la rege, care era bolnav, promisiunea că va concedia pe cardinal. Nobilii trimfau, reginele Maria și Ana radiau, demnitățile se dau unuia și altuia, însă o întrevvedere cu regele schimbă totul, nobilii nu știură unde să fugă. Fratele regelui, ducele de Orléans, îi spuse «că nu mai este amicul lui și are să-i arate» se încercă să revolte o provincie, dar pe urmă trebui să fugă în Lorena. Maria de Medici, încercând și ea fără succes, să provoace răscoală, fugi la Bruxel, și a murit fără să mai vază pe Ludovic XIII *Marillac*, pe care nobili îl designaseră în locul lui Richelieu fu executat, *Montmorency*, din cea mai mare familie franceză, înrudit cu toate casele suverane din Europa, încercă să revolte sudul, unit cu ducele de Orléans, dar fu prins, judecat și condamnat ca rebel.

Prin aceste execuțiuni și prin altele (Cinq-Mars) Richelieu întări puterea regelui. Adunările provinciale nu se mai convocară, independența funcționarilor fu combătută, drep-

turile parlamentului fură mărginite. Parlamentul eră curteă cea mare de judecată, căreia i se aduceau legile și ordinele regelui, ca să judece conform lor. Parlamentul luase obiceiul să refuze primirea unei legi, un drept dar de control, care nu eră hotărâtor, căci regele venia însuși în parlament (*lit de justice*) și poruncia să se înscrie legea respinsă. Richelieu micșoră puterea parlamentului, contestându-i dreptul de intervențiuni politice. Alături cu guvernatorii, numiți din familiile mari nobile, el numi în provincii *intendenți*, cu dreptul de a judeca, de a administra și strânge impozitele. El eră preot, însă respinse ideea că papa are drept să depuie pe regi și pe împărați, dacă ar fi nedemni.

Grija lui Richelieu se întinse asupra armatei și a marinei. Creă portul *Brest*, portul orașului *Toulon*, creă marina franceză, care la moartea lui avea un număr considerabil de corăbii și în anul 1638 repurtă la Genova o victorie asupra flotei spaniole. Dete un mare avânt coloniilor și comerciului cu Canada și cu Antilele, ocupă insula *Martinica*, *Guadelupa* și altele, apoi *Guiana*, iar în Africa Senegalul și insula Madagascar.

Marele ministru eră și scriitor, a avut slăbiciunea să fie și poet. Sub ordinele sale scriau cinci poeți, din cari unul va fi marele *Corneille*, despre care Richelien zicea că n'are «l'esprit de suite» și a pus Academia să-i critice vestita piesă *Le Cid*, în mod nedrept, dar în ea *Corneille* celebrează duelul și eroismul spaniol, critică opera ministrului. *Academia franceză* este o creație a lui Richelieu, spre a da tonul în literatură și a face un dicționar al limbii literare. Numărul academicienilor a rămas de 40, de atunci până astăzi. Richelieu făcea acte de rege, avea nobili și suită împrejurul său, avea mareșal de palat, își construi «palais-cardinal» care după moartea lui deveni *palais-royal*. Institui *biblioteca regală* și *grădina plantelor*.

În politica externă a luat parte la războiul de 30 de ani, a susținut o revoluție a Portugaliei contra Spaniei, într'un cuvânt s'a simțit mâna lui în toate evenimentele politice ale epocii.

Mazarin. Ludovic XIII mai trăi câteva luni, după moartea marelui său ministru și muri și el (1643) lăsând un copil mic, pe Ludovic XIV. Richelieu recomandase regelui ca succesor al său pe cardinalul italian, *Giulio Mazarini*, pe care regele îl lăsă să conducă afacerile statului, împreună

cu regina Ana, pe timpul minorității fiului său. Nobilii se așteptau la schimbarea politicii urmate de Richelieu, însă Ana și Mazarin, deși una spaniolă și celălalt italian, continuă politica națională a lui Richelieu, contra nobililor înăuntrul, contra Spaniei înafară.

Mazarin era un diplomat iscusit, el a cules roadele politicii lui Richelieu în războiul de 30 de ani. Armata franceză, condusă de *Condé* fiul, a raportat prima mare victorie asupra Spaniolilor la *Rocroy* (1643) și apoi la *Lens* (1648) în urma cărora Franța obține la încheierea păcii ținuturi întinse și deveni puterea preponderantă în Europa.

Frondele. În interior însă, politica lui Mazarin fu mai puțin fericită. Sicilianul era lacom de bani, avar. El încredințase finanțele unui italian, *Emeri*, care desperă populațiunea prin introducerea de impozite nouă și prin modul străngerii lor: se arendau pe o sumă, iar arendașii scoteau cât puteau, se zice de 5 ori mai mult.

Parlamentul voia și el să recâștige influența politică. Refuză să înscrie câteva legi noi financiare și se opuse chiar regelui. Împreună cu alte camere de consiliu parlamentul făcu câteva declarațiuni, cari, dacă s'ar fi realizat, ar fi transformat Franța în monarhie parlamentară. Anume, ca *să nu se mai pună vreun impozit nou, fără învoirea parlamentului*, și ca *nimeni să nu poată fi arestat mai mult de 24 de ore, fără să fie cercetat și judecat*. Parlamentul își luă atribuțiunile statelor generale, fără să fie reprezentantul poporului, căci membrii lui își cumpărau locurile de judecători. Mazarin depărtă pe *Emeri*, însă arestă pe trei membri mai însemnați ai parlamentului, bizuindu-se pe victoriile câștigate asupra Spaniolilor. Dar populația Parisului se revoltă, ridică baricade și constrânse guvernul să libereze pe cei trei prizonieri. Nobilimea se ună cu parlamentul, cu burghezia și începură războaiele numite de Mazarin *Fronde*, dela jocurile în Paris ale copiilor, cari dau cu praștia de departe și apoi fugiau. Sufletul acestei răscoale era cardinalul de *Retz*, de origine italian, care era gelos de fortuna lui Mazarin, căsătorit, se zicea, în secret cu regina

Ana. Pe lângă alți nobili din familii mari, eră cu parlamentul și marele general *Turenne*, care câștigase victorii în războiul de 30 de ani. Regele și regina fugiră din Paris, la Saint Germain și câștigară în partea lor pe *Condé*, care merse cu armata contra capitalei. Însă nici Condé n'avea armată suficientă spre a blocă Parisul, nici Parisienii nu puteau rezistă armatelor victorioase, pe atâtea câmpuri de luptă; pe de altă parte, execuțiunea lui Carol I din Aglia, insufală prudentă reginei și ministrului. Se încheie o pace, prin care se promitea îndreptarea mai multor abuzuri (1649).

Condé eră însă un om mândru și desprețuitor, el umilă pe Mazarin și pe regină, care trecu departea celorlați nobili și arestă apoi pe Condé, cu amicii și cu rudele sale. O nouă frondă începă, ațâțată mai ales de soțiile prinților arestați, și Mazarin se retrase la Colonia câteva luni, continuând de a consiliă pe regină de acolo. Aliații însă se certară, Condé nemulțumit că regele fu declarat major și că nu mai are nevoie de tutor se alié cu Spania și începă războiul civil.

Mazarin se întoarse în Franța și câștigă pe Turenne de partea regelui. Intre acești doi mari generali, se dete o bătălie sub zidurile Parisului. Condé fu învins, însă Parisul îi deschise porțile și se declară contra regelui. Mai pe urmă, Parizienii văzând că războiul n'are niciun scop, rugară pe rege să intre în capitală, iar Condé fugi la Spanioli.

Prin fuga lui Condé războiul civil eră sfârșit, cea din urmă răscoală a nobilimii eră înfrântă, monarhia absolută triumfă. Când parlamentul refuză (1655) să înscrie o nouă lege, regele intră în sala de consiliu (lit de justice) în haină de călărie, cu pălăria pe cap, cu biciușca în mână și porunci să se înscrie legea. Cuvintele «l'état c'est moi» n'au fost pronunțate, dar ele exprimă starea lucrurilor de atunci.

Pacea dela Pirinei. Războiul țină mai mulți ani cu Spania, fără lupte hotăritoare. Mazarin se alié cu Cromwell și primind dela Englezi un ajutor însemnat, Turenne, repurtă o victorie la *Dunkerque*. Orașul fu cucerit și dat Englezilor, după învoială. În același timp, Mazarin adunase, împreună cu

Suedia, pe prinții germani dela Rin, într'o alianță, pentru observarea păcii vestfalice.

Atât în Franța, cât și în Spania, erau dorinți pentru încheierea păcii, care se semnă într'o insulă din Pirinei (1659). Spania lăsa Franței *Artois* în nord și *Rousillon* în sud, iar Angliei îi lăsa orașul Dunkerque. Se hotărî căsătoria regelui francez cu *Maria Terezia*, fiica regelui spaniol. Mazarin, la această căsătorie dădea probă de sacrificiu pentru țară, căci tânărul rege iubiă pe o nepoată a lui (*Maria Mancini*) ministrul însă convinge pe rege să sacrifice sentimentele sale pentru binele statului. Prințesa spaniolă renunță la coroana Spaniei, numai dacă i se va plăti dota punctual. Mazarin știa că Spaniolii n'o să poată, păstră dar lui Ludovic perspective mari asupra Spaniei.

Mazarin nu mai trăi mult, în urma acestui tratat. Înainte de a muri, se temeă că regele va confiscă imensa lui avere (peste 50 milioane atunci) o dăruie regelui, în speranța că nu o va primi. Regele nu o primi în adevăr, dar l-a întârziat câtvă timp cu răspunsul. Mazarin adunase o bibliotecă mare, tablouri, statui, își construisese palate frumoase, iar pe nepoatele sale le-a căsătorit în case princiare.

52. *Germania. Răsboiul de 30 de ani.*

Cu retragerea lui Carol Cvintul, dispărea idea de imperiu universal al întregii lumi creștine. Sforțările împăratului se izbiseră de tendințele particularise ale națiunilor moderne, precum în evul mediu rivalitatea papilor și a feodalilor împiedicaseră realizarea imperiului.

Modul, cum Carol împărțise statele sale, arată că imperiul îl preocupă în anii din urmă mai puțin decât puterea cassei sale, căci cele mai multe posesiuni, armatele și bogățiile mari le lăsa regelui Spaniei, nu împăratului Germaniei. Spania trebuia dar să meargă în capul lumii creștine și Filip II a și fost aproape o jumătate de secol, suveranul catolicismului, reprezentantul de fapt al lui. Puterea împăraților germani

alături cu Filip II, eră ca moștenirea unor rude depărtate, pelângă moștenitorul direct al unei persoane puternice.

Ferdinand I (1556 — 1564). Încă dela alegerea sa ca împărat, Carol Cvintul renunțase la dreptul de stăpânire în țerile austriace în profitul fratelui său. Ferdinand purtă pe socoteala sa lupta cu Soliman și cu Zapolia, precum și tratatele de pace cu Turcii îl legau tot numai pe el. Dar tocmai fiindcă împăratul creștin și cel musulman erau în războiu continuu, luptele nu încetau definitiv nici în Ungaria. Ferdinand a fost cel mai prudent suveran al Casei de Habsburg. A știut să puie temelia monarhiei Austro-Ungare de azi, a știut să susție catolicismul, fără să persecute reforma și prin pacea dela Augsburg a împăcat certele din Germania, amânând luptele religioase cu peste 50 de ani.

Maximilian II (1564 — 1576) primise dela tatăl său numai o parte din Austria, Boemia și Ungaria, căci celelalte țeri fuseseră date fraților săi. Vecinătatea cu Turcii îl expunea mereu atacurilor lor. Contra lui se luptă Soliman, când a înconjurat cetatea Siget. Eră un prinț trist și îngrijat de viitorul familiei sale: «am șase copii, zicea el către nunțul papal, și nu vor avea ca moștenire decât câteva state ereditare». A încercat să se facă rege în Polonia și n'a izbutit. Eră în fundul inimii cu protestanții, dar n'a trecut pe față la ei, s'a mărginit numai să-i tolereze. În țerile lui eră atunci catolică numai o optime din întreaga populațiune, Germanii mai mult protestanți, Ungurii calviniști.

Rudolf II (1576 — 1612). Fiul lui Maximilian fusese crescut la curtea lui Filip II cu gustul de putere absolută și cu ură contra ereziei. Eră slab și neîncrezător în oameni, se ocupă mult cu *alchimia* și cu *astrologia*. În curtea sa a trăit *Tycho Brahe* și *Ioan Kepler*, unul din întemeietorii științii moderne.

Sub predecesorii lui Rudolf, atât protestanții cât și catolicii decăzuseră mult. Pastorii se recrutau din oameni nepregătiți, erau ignoranți, duceau o viață de mizerie, căci averile bisericesti fuseseră confiscate. Clerul catolic sta și mai rău, căci domeniile bisericesti nu se dau celor demni, ci erau răsplată pentru tinerii nobili, cari nu se făceau protestanți. Universitățile catolice erau goale, episcopii și arhiepiscopii erau înconjurați la curțile lor mai mult de protestanți. Doctorii protestanți, chiar Melanhton, petreceau viața în discuțiuni violente, în subtilități de formă scolastică, pe care Luther o combătuse fără succes. Protestanții erau moderați, păreau că sunt gata să se împace cu biserica, ei reduceau reforma la un minimum. Nu astfel eră însă spiritul calvinismului.

Acesta eră ofensiv, el nu cerea numai să fie lăsat în pace, el propagă doctrina sa în Franța, în Germania, în Anglia, în Ungaria și în Scoția. Calvinistii erau Iezuiții reformei. Iezuiții, pe de altă parte, reorganizară biserica lor. Prin școale, prin predică, ei câștigă Bavaria, fac din universitatea din *Ingolstadt* un centru de propagandă catolică și protestantismul pierde mereu, față de catolicism. Prinții austriaci, crescuți și conduși de Iezuiți, începură să persecute pe protestanți.

Rudolf simția fierberea dimprejurul său și încercă să ocupe atenția publică în altă parte: începură războiul din 1593 cu Turcii, în care intră și Mihaiu Viteazu. El însă eră slab, nu știu să susție pe eroul român și voind să se servească de el, numai ca de un instrument pentru ocuparea Transilvaniei, permise și crima contra lui, pierdă și țara, care rămase sub suzeranitatea turcească.

Mathias, fratele lui Rudolf, un intrigant încrezut în talentele sale, se înțelese cu nobilii austriaci, unguri și moravi, ca să ia puterea lui Rudolf, care avea crize de nebunie. Rudolf lăsa fratelui său toate țerile, afară de Boemia. Ca să n'o piarză și pe aceasta, dete în 1609 Boemilor o *scrisoare de maiestate* (*Majestätsbrief*) în care acordă protestanților exercițiul liber al cultului și dreptul de a și construi școale și biserici. In cele din urmă, *Mathias* constrânse pe Rudolf să-i cedeze și Boemia (1611).

Mathias (1612—1619) ca împărat se dovedì incapabil și neprevăzător. In ultimii săi ani cade începutul războiului de 30 de ani.

Cuza războiului. In scrisoarea de maiestate, se da drept protestanților să ridice biserici pe domeniile regale. Boemii ziceau că domenii regale sunt și cele bisericesti, căci împărații le-au vândut, le-au amanetat, le-au dăruit. Catolicii nu admiteau această interpretare și deteră ordin să închiză o biserică. iar pe alta să o dăráme, fiindcă erau construite pe domeniul bisericii catolice..

Perioda boemă și palatină (1618—1623). Războiul de 30 de ani, se împarte în patru perioade, din cari cea dintâi se chiamă boemă și palatină.

Boemii reclamară contra dăruirii bisericilor în Praga, însă reclamațiunea lor nu fu ținută în seamă. Atunci, vreo sută de nobili, conduși de contele *Thurn*, intrară în Praga, merseră la castel și aruncară pe fereastă pe doi guvernatori, cari erau catolici mai îndârjiți și pe secretarul lor. Deși aruncați dela o înălțime de vreo 30 de metri, ei n'au pățit nimic, căci au căzut în șanț, care era plin cu hârtii și cu gunoii. Indată, protestanții înființară un guvern și deteră lui *Thurn* comanda armatei. Intre acestea muri *Mathias* și în locul lui, veni *Ferdinand II*.

Ferdinand II (1619—1637). Era descendent dintr'un fiu al lui *Ferdinand I* și fusese crescut de Iezuiți la *Ingolstadt*. Era foarte pios și găsiă în credința religioasă o încredere, care-l ducea până la eroism. În statele sale, *Stiria*, *Carintia* și *Carniolia*, izbutise în câțiva ani să desființeze erezia. Din succesul acesta, dobândise o mare încredere că va izbuti și în imperiu.

Boemii se declarară însă contra lui *Ferdinand* și aleseră ca rege pe comitele palatin *Frederic V*, ginerele lui *Iacob I*, *Stuart*. În același timp, în *Ungaria* *Gabriel Bethlen* se ridică contra lui *Ferdinand*. Acesta însă primi ajutoare dela papa, dela regele *Spaniei* și mai ales dela *Maximilian*, ducele *Bavariei*.

Maximilian fusese crescut tot la *Ingolstadt* cu *Ferdinand*, decât care era mai puțin religios, dar mai bun administrator, econom și cu multă putere de muncă. Își adunase un tezaur și-și formase o armată, iar în 1609 înființase cu prinții catolici o *ligă* catolică, spre a răspunde *uniunii* evanghelice a prinților reformați (1608) în cap cu *Frederic*.

Armata bavareză și trupele imperiale erau comandate de generalul *Tilly*, originar din Țerile de jos, catolic convins, general iscusit și prevăzător. Bătălia s'a dat lângă Praga, la *Muntele alb*, și catolicii într'o oră au risipit armata boemă.

Frederic fugi din Praga, împăratul îl proscrise, îi confiscă țerile, iar Uniunea se dizolvă.

Pedeapsa răsculaților fu teribilă: mulți fură executați, iar moșiile celor condamnați, trei sferturi din întreaga țară, fură confiscate. Scrisoarea de maiestate, împăratul o rupse singur, iezuiții fură aduși în țară și peste 30.000 de protestanți expulzați. Boemia pierdă drepturile naționale și deveni o simplă provincie austriacă.

Urmarea bătăliei dela Muntele alb a fost, că Austria deveni un stat catolic și absolut.

Frederic fu urmărit în Palatinat de către Tilly, care-l alungă apoi în Olanda. Împăratul luă lui Frederic dreptul de elector și-l dădă lui Maximilian, cu o parte din Palatinat.

Perioda daneză (1625—1629). Richelieu unî într'o alianță pe regele Danemarcei, *Cristian IV*, pe Anglia și pe Olanda, cu promisiunea pentru Cristian a unui ajutor de bani din partea Franței, ca să introducă pe Frederic în Palatinat. Însă și împăratul Ferdinand, spre a fi independent de liga catolică, permise lui *Albert Wallenstein* să strângă și să comande o armată, în serviciul imperiului.

Wallenstein eră fiu de protestanți, fusese crescut însă în religia catolică. Din căsătoria cu o văduvă bogată aveă multe moșii, prin altă căsătorie fusese primit la curte și ridicat în gradul de prinț. După ce fu numit comandant, alergară sub steagurile lui tot felul de oameni, fără deosebire de religie și de naționalitate, căci el eră «idolul lagărului, urgia țărilor». Eră tăcut, în mânie teribil, cu totul dat astrologii.

Catolicii aveau acum doi mari generali, pe Tilly și pe Wallenstein, pe când protestanții aveau pe contele *Mansfeld*, un condotier viteaz și pe Cristian, care nu eră bun general. Wallenstein învinse pe Mansfeld la *Dessau* și-l constrânse să fugă în sud, a și murit în Bosnia; iar Tilly învinse pe Cristian la *Lutter*. Împăratul voia să atragă cetățile hanseatice într'o companie comercială cu Spania și însărcină cu îndeplinirea planului pe Wallenstein, pe care-l numi general «al mării Baltice și Oceanice». Cetatea *Stralsund* rezistă, fu

asediată în zadar de către Wallenstein, căci primiă ajutoare dela Danezi și dela Suedezi. Cu Cristian se făcù pace, în condiții, ca să nu se mai amestece în afacerile imperiului, iar generalul primi ca recompensă două ducate, pe și căror duci îi alungase.

Împăratul părea în imperiu mai puternic de cum fusese Carol Cvintul. El dete în 1629 *edictul de restituire*, prin care impunea protestanților să întoarcă bisericile catolice averile luate și prin care excludea pe calviniști dela pacea religioasă. Însă, tocmai atunci împăratul își *tăie mâna dreaptă*, căci concedie pe Wallenstein. Toată Germania se plângea de jafurile soldaților lui, iar prinții vedeau în el pe sprijinitorul împăratului, care amenința puterea lor.

Războiul suedez (1630—1635). Tocmai atunci debarcă în Germania regele Suediei, **Gustav Adolf** (1611—1632). Gustav este cel mai mare rege al Suediei și unul din cei mai mari regi și generali. La el se refugiasse un duce din cei alungați de Wallenstein, tronul și al lui eră în pericol, căci lumea catolică recunoște ca rege suedez pe vărul său *Sigismund* din Polonia, în fine aveă de apărat religiunea, căreia eră foarte devotat.

Din aceste motive, din îndemnul și cu ajutorul financiar al Franței, Gustav Adolf înaintă în Germania. Nimeni nu se încredea în ajutorul lui, protestanții nu îndrăzniau să treacă pe partea lui și Tilly coprinse și arse Magdeburgul. Când însă înaintă în Saxonia, Gustav îl întâmpină la *Breitenfeld*, lângă Leipzig și-l învinse cu desăvârșire (1631). Saxonii năvăliră apoi în Boemia, iar Suedezii se îndreptară spre vest, se urcară pe Rin și înaintară spre Bavaria. Liga fu desființată, Tilly, învins încă odată lângă *Lech* și rănit, murì în curând, Germania și Italia erau fără nicio apărare contra Goților noi.

Împăratul făcù apel d'n nou la Wallenstein, să adune o nouă armată. Generalul nu primi decât după ce i se lăsă puterea de a numi pe ofițeri, de a comandă armatele imperiale și de a face tratări de pace. Wallenstein respinse mai

întâiu pe Saxoni din Boemia, apoi se întoarse contra Suedezilor. La *Nürnberg*, cei doi mari generali stătură 7 săptămâni unul în fața celuilalt. Wallenstein se îndreaptă apoi spre Saxonia, unde veni și Gustav. La *Lützen* (1632) se dă o luptă sângeroasă, în care Suedezii învinseră, dar pierdură pe marele lor rege.

Suedezii aveau generali buni, pe *Bernard de Weimar*, pe *Gustav Horn* și se luptau pe Rin în Franconia, pe când Wallenstein începuse să aibă o conduită problematică. Trată cu Saxonia, cu Suedezii, cu emigrații boemi, voia să încheie pace contra voinții împăratului, voia poate să fie proclamat rege în Boemia. Împăratul îl declară trădător, Wallenstein fu omorât de câțiva ofițeri ai săi, cărora împăratul le dăde recompense din averea confiscată a lui Wallenstein.

Armata, rămasă credincioasă, sub comanda lui *Gallas* și a lui *Ferdinand*, fiul împăratului, repurtă asupra Suedezilor o victorie strălucită la *Nördlingen*, în urma căreia Saxonia încheie pace cu imperiul, în 1635.

Perioda franceză (1635—1648). Spania intrase în război pe partea catolicilor, Franța intră pe partea protestanților. Richelieu luase în serviciul său pe Bernard și purta război în Alsacia.

Împăratul Ferdinand moare și sub urmașul său *Ferdinand III* (1637—1657) războiul devine pustiitor.

Generalii francezi, *Condé* și *Turenne*, formați la școala lui Bernard de Weimar, după moartea acestuia iau comanda armatelor franceze și câștigă victorii strălucite asupra Spaniolilor la *Rocroy* (1643) asupra Bavarezilor la *Fribourg* (1644) apoi la *Lens* (1648) contra Spaniolilor. Suedezii, conduși de *Torstenson*, învinseră pe imperiali în lupta de la *Breitenfeld* (1642) și pătrunseră până aproape de Viena. Armatele aliate, franceză și suedeză, amenințau pe împărat în capitala lui, venind una prin Bavaria și alta prin Boemia. În acest moment se anunță pacea, care se negocia de mai mulți ani.

Pacea dela Vestfalia (1648). Pacea s'a încheiat în orașele *Münster* și *Osnabrück*. În *Münster* s'a încheiat pacea între puterile catolice, la *Osnabrück* între cele catolice și protestante.

S'au discutat trei feluri de cestiuni, religioase, politice și de despăgubiri.

În privința religioasă, s'a recunoscut calvinistilor libertatea religioasă, acordată protestanților prin pacea dela Augsburg.

În privința politică, s'a recunoscut prinților dreptul de a face alianțe între ei și cu puterile străine, numai să nu fie îndreptate contra împăratului și a imperiului (fiecare prinț eră împărat în țara sa). Bavariei se dă dreptul de electorat, care rămânea însă și Palatinatului.

Franța primiă ca despăgubire Alsacia. Suedia primiă o parte din Pomerania, episcopatele *Bremen* și *Verden* fără orașe, o despăgubire în bani. *Elveția* și *Olanda* fură recunoscute independente.

Tratatul vestfalic a fost cel din urmă tratat încheiat în latinește, de atunci au început să se încheie în limba franceză.

Starea Germaniei după războiu. Decăderea Germaniei se poate compara cu starea Greciei după războiul peloponeziac. Au perit două treimi din locuitori, regiuni întinse au rămas pustii, străbătute de lupi, populația s'a sălbăticit, industria și comerțul au decăzut, artele și științele au amuțit.

53. *Polonia. Rusia*

Sub cei din urmă Iageloni, *Sigismund I* (1506—1548) și *Sigismund II* (1548—1572) Polonia ajunsese la cea mai mare întindere. *Prusia* fusese transformată în ducat vasal, *Masovia* se unise cu regatul, *Livonia* fusese anexată și *Lituania* declarată inseparabilă de regat, pe când *cazaci* dela Nipru recunoșteau suzeranitatea polonă. Acești cazaci se numiau *ucranieni* și *zaporogeni* (de dincolo de Nipru) în deosebire de *cazaci de Don* și de *Volga*.

Cu toată întinderea ei, Polonia eră slabă, căci nobilimea mare (*pani*) și cea mică (*sleahta*) credea că numai ea formează națiunea, excludea pe burghezi și dela demnități și din diete, iar pe țărani

fi țină în servitute. Sigismund I a declarat că țăranul e legat de pământul pe care-l cultivă.

Reforma ar fi contribuit la ridicarea țerii, însă nobilii nu treceau la reformă decât ca să puie mâna pe averile bisericii. Eră mic numărul celor cari îmbrățișau noile învățături din convingere. Dintre aceștia eră familia *Laschi*, care s'a amestecat și în țerile noastre pe vremea lui Lăpușneanu și a lui Despot Vodă. Laschi erau calviniști. O soartă deosebită a avut în Polonia secta *Anti-trinitarilor* (Unitari) care combătea dogma trinității. Din această sectă a fost Michel Servet și doi italieni *Socini*, cari s'au stabilit în Polonia și au dat sectei numele de *sociniani*, sub care mai e cunoscută.

Enric de Anjou și Ștefan Bathory (1576—1586). Cu Sigismund II se stinse familia Iagelonilor. Înainte de alegerea noului rege, nobilii stabilizează *pacta conventa*, principiile, pe cari eră să jure regele că le va respecta. Între ele eră unul, ca nici o campanie să nu ție mai mult de 3 luni. La doi ani, trebuia să se întrunească dieta, iar în absența ei, o comisiune, numită de ea, trebuia să urmărească actele lui și la trebuință să deslege națiunea de jurământ. Alegerea căzu pe Enric, fratele lui Carol IX, care abia veni și fugi într-o noapte, îndată ce află despre moartea fratelui său. Atunci aleseră nobilii pe Ștefan Batori, voevodul Transilvaniei, contra lui Maximilian de Austria.

Batori a fost rege viteaz și energic. El învinse pe Ruși, generalul *Ioan Zamoischi* înaintă în Rusia și cuceri *Pscov*, iar la încheierea păcii, Polonii păstrară Livonia. Mai înainte cuceriseră *Danzig* la marea Baltică.

Sigismund III (1587—1632). La moartea lui Batori, începă ceartă pentru candidat. Partidul lui Zamoischi alese pe Sigismund, fiul regelui suedez, alt partid alese pe un frate al lui Rudolf II, Maximilian, care fu învins și prins.

Regnul lui Sigismund a fost 3plin de planuri mari, cari însă nu s'au realizat. În țerile noastre, a intervenit Zamoischi în favoarea Movileștilor și contra lui Mihaiu Viteazul. Mai mult lui se datorește căderea eroului român. La moartea tatălui său, Sigismund luă și regatul Suediei, însă fiindcă eră catolic și condus de Iezuiți, îl depuseră Suedezii și purtară

contra lui războiu, învingându-l în mai multe lupte, sub conducerea marelui Gustav Adolf. Sigismund a fost numit regele Iezuiților. El a impus în Polonia catolicismul și hotărârile conciliului din Trident, a făcut pe Lituanii să primească unirea cu Roma, a voit să profite de turburările din Rusia, însă din toate planurile lui n'a profitat decât biserica și nobilii, cari de mai multe ori erau să-l depue. Odată a reușit, învingând în luptă pe adversari.

Fiul lui Sigismund, *Vladislav IV* († 1648) a făcut greșala, că n'a luat parte la războiul de 30 de ani.

Încât privește societatea poloneză, nobilii sacrificau intereselor lor și drepturile regelui și interesele celorlalte clase. Așa, fiind luxoși, ei desființară orice taxă asupra industriei străine și țara fu inundată de mărfuri străine. Nobilii considerau degradator să se ocupe cu comerțul, chiar li se interzise. Ba încă, șleahța interzicea negustorilor din țară să meargă în străinătate, spre a cumpără mărfurile, preferă să le ia direct dela străini, și astfel făcea cu neputință crearea unei clase de comercianți.

Scritori însemnați au avut Polonii pe poetul *Cohanovschi*, pe care l-a luat de model Dosofteiu al nostru, pe istoricii *Bielschi*, *Stricovschi*, *Cromer* și alții, însemnați pentru istoria țărilor noastre. D'asupra tuturilor numelor se ridică însă numele lui *Copernic*.

Intemeierea statului nou rusesc. Alexandru Nevski este considerat de Ruși ca o mare figură a istoriei lor. Cu Tătarii el a fost însă foarte supus. A călătorit până la Caracorum, spre a face omagiu hanului. Cu ajutorul tătarăsc a gonit pe fratele său din *Vladimir* și i-a luat locul, dar el este părintele marilor prinți din Moscva. Cel dintâiu prinț, care s'a așezat în Moscva și care a stabilit acolo și scaunul mitropolitan a fost *Ioan I* († 1340), iar cel dintâiu care a încercat să scuture jugul tătarăsc a fost *Dimitrie Donschi*. El a câștigat asupra Tătarilor bătălia dela *Culicovo* pe Don (1380) comparabilă în însemnătate cu victoria Spaniolilor dela Tolosa contra Arabilor. Adevărat, că Tătarii sub *Toc-tamiș* cuceriră mai în urmă Moscva și o arseră, totuși victoria lui Dimitrie dovedise că Tătarii pot fi învinși.

Ivan cel Mare (1462—1505). Un strănepot al lui Dimitrie izbuti să întemeieze statul nou rusesc. Contemporan cu

Ferdinand Catolicul, Ivan a realizat, ca și acela, două mari planuri, să scuture jugul tătarăsc, să întărească puterea prințului asupra republicilor și asupra celorlalți prinți. Unii prinți, ca cel din *Tver*, fură detronați și țara lor fu alipită principatului moscovit. Marea cetate Novgorod se aliă contra lui cu Polonia, mai pe urmă însă fu constrânsă să se supună și pierdă toate privilegiile. I se luă clopotul, negustorii fură ridicați și duși la Moscva în închisoare, mii de orașeni fură strămutați în Rusia și în locul lor fură aduși servi ruși. Cetatea, care număra 400.000 de locuitori decăzî la însemnătatea unui târgșor pustiu (1478).

Ca să scape de jugul tătar, l-au ajutat pe Ivan certele ce izbucniseră între Tătari. Hanatele din Crimeea și din Casan se despărțiseră de cel din Sarai. Ivan se aliă cu Tătarii din Crimeea, refuză apoi să plătească hanului din Sarai impozitul și avu norocul că alte horde mongole distruseră acest hanat; încât Rusia a scăpat de jugul tătar în mod nu glorios, dar cu folos, că nu și-a sleit puterile, ca să câștige independența (1480).

Ivan se căsătorise cu *Sofia*, nepoata celui din urmă împărat bizantin și de atunci se consideră ca moștenitor al imperiului roman de răsărit. El luă ca marcă vulturul cu două capete.

El a chemat în Rusia lucrători și arhitecți din apus, cari au început construcția palatului *Cremlin* din Moscva. Dar, el este îndrumătorul politicii rusești, spre Constantinople, spre absolutism.

Ivan aveă un fiu, numit tot Ivan, după care Ștefan cel Mare a dat pe fata sa Elena. Ivan a murit însă înaintea tatălui său iar Elena cu fiul ei, au fost persecutați de prinț, după intrigile Sofiei Paleologu.

Vasile Ivanovici (1505—1533) continuă politica tatălui său prin recucerirea cetății *Pscov*, care trăia ca republică, precum și prin recâștigarea cetății *Smolensc*, cu teritoriul ei, pe care Vitovt o cucerise dela Ruși.

Ivan cel Groaznic (1533—1584). Rămăsese numai de 3 ani la moartea tatălui său și mama sa *Elena Glinschi*, o lituană, a lăsat mână liberă unui prinț *Obolenschi* să ucidă și să cârmuiască. După moartea Elenei, consiliul boerilor, sub conducerea familiei *Șuischi*, s'a purtat în mod tiranic cu boerii și cu poporul (*Obolenschi* a fost lăsat să moară de foame). Ivan pedepsi pe un *Șuischi* să fie sfășiat de câini. Toate aceste cruzimi au făcut din el un om însetat de sânge, o fiară cu două mâini.

Când se încoronă, el luă titlul de *țar*, considerându-se ca moștenitor al imperiului din Constantinopol și al hanului mongol, care de asemenea purtase acest nume. În anul încoronării s'a întâmplat un incendiu groaznic, în care au murit aproape 2.000 de oameni. Un preot, *Silvestru*, zicea că acel foc e semn al mâinii divine și el împreună cu un curtean inferior, numit *Adașev*, conduseră pe tânărul țar mult timp. Ivan convocă o adunare numeroasă, declară înaintea ei că până atunci a guvernat rău și se rugă să fie iertat. Institui în urmă un *codice* valabil pentru întreaga Rusie, apoi o adunare de clerici, cari să ridice starea sufletească a clerului și să combată superstiția poporului. Ingrijii să se ridice școale, dar mai însemnată reformă a fost introducerea tipografiei (1553).

El atrăgea în Rusia, din apus, lucrători, medici, artiști și învățați și începui relațiuni cu Anglia pela marea Albă. După exemplul apusului își făcui o armată permanentă, cavalerie, infanterie (*Streliți*=garda) și artilerie.

Prima lui luptă a fost contra hanatului din Cazan, contra căruia a chemat la cruciată Rusia întreagă. După cucerirea cetății, a pus să se omoare toți oamenii înarmați. Mai târziu merse contra hanatului din *Astrahan* și prin cucerirea lui ajunsese la marea Caspică. Privirile lui se îndreptară spre marea Baltică, spre care voise și Ivan cel Mare să-și deschidă calea, spre a veni în contact cu civilizațiunea apuseană. Ivan trimise armata în Livonia și mai fără luptă ocupă cetățile pe cari le păstră, *Narva* și *Dorpat*.

În guvernul țerii, Ivan se schimbă cu totul în urma unei boale. Crezându-se aproape de sfârșitul vieții, propuse boerilor să recunoască pe fiul său abia născut. Dar boerii, între ei *Silvestru* și *Adașev*, refuzară. De atunci, Ivan nu mai aveă

încredere în nimeni și timp de aproape un sfert de veac, a exercitat o stăpânire sângeroasă, care cu puține se aseamănă în istorie. Se credea înconjurat de trădători și ucidea fără milă. Odată a plecat din Moscva și a adresat o scrisoare către mitropolit și către popor, în care zicea că nu mai poate rezista intrigilor boerilor, cu cari s'au unit și clericii, dar că în contra poporului nu are nici o supărare. Regimul boerilor inspiră groază, de aceea tot poporul a mers la mitropolit, jelindu-se și cerând să se aducă țarul înapoi. Țarul nu veni, decât cu condiția ca să nu-l împiedice nimeni, când va pedepsi pe trădători. Își formă o gardă devotată (*oprișnici*) cu care duse un războiu de exterminarea celor mari. Moșiile celor executați se împărțiau gardei, iar felurile execuțiunii ocupau mereu pe țar, care simțea plăcere să inventeze chinuri nouă. Nimic nu-l putea împiedica. Un mitropolit avu curajul să-l mustre, dar fu dat în judecată, fu smuls dela altar și băgat în temniță, unde a fost sugrumat. A distrus orașe întregi, *Tver* a fost pusit. În Novgorod a omorât aproape pe toți locuitorii, mărfurile au fost răpite sau arse. Ucidea pe bărbați, cu fel de fel de chinuri, iar pe femeile lor le înecă. Rezultatul acestor execuțiuni a fost stabilirea absolutismului. Însă tot nu se poate explica această cruzime, decât printr'o stare de nebunie, de care suferiau Cezarii romani, un Caligula. Din faptul că poporul a suferit nebunia lui, rezultă însă că el nu lovia de cât în cei mari. Ivan ocupase *Narva*, portul dela marea Baltică, prin care putea comunica cu apusul. Însă ordinul *Cavalerilor Purtători de sabie*, care rămăsese catolic și care stăpâniă țerile finlandice, ceru ajutorul regelui polon, Sigismund II. Acesta purta lupte cu Rușii, în unele ieși învingător, dar fiind lipsit de mijloace, ca să poarte războiul mai departe, lăsă Rușilor mai multe ținuturi în Livonia. La moartea lui Sigismund și după fuga lui Enric din Polonia, Ivan încercase să se aleagă rege al Poloniei, fără succes, căci Polonii se temeau de puterea lui.

Cu alegerea lui Batori, veni răni triști peste teribilul țar. Armatele poloneze atacau și luau *Pscov*, pecând Suedezii

intrau în Carelia și în Ingria, luau Narva și alte cetăți. Ivan solicită intervențiunea papei, care împacă pe purtătorii de războiu, Ivan însă pierde Narva și ieșirea la marea Baltică.

Închisă spre apus, Rusia își deschideă, în zilele lui Ivan, drumul nefârșit spre extremul orient. Dincolo de Urali eră un stat, sfărâmată din imperiul lui Gingishan. El aveă capitala în *Sibir* și se întindea dela Ural la râul *Obi*. Ivan se amestecă în certurile hanilor din Sibir cu vecinii lor. Un hatman cazac, *Iermac*, în capul câtorvă sute de cazaci depe Don, învinsesă pe Tătari și cucerisă Sibirul (1582). Mai pe urmă Iermac fu învins, Rușii se retraseră, însă se reînțoarseră din nou și întemeiară orașele *Tobolsc*, *Tomsc* și altele.

Ultimii țari din familia lui Ruric. Fiul lui Ivan, Feodor, eră copil și conducerea statului o luă *Boris Godunof*, un boer, a cărui soră eră soția țarului. Sub el, Rușii au mers a doua oară asupra Siberiei. Ca să-și deschiză calea la tron, el omorî pe Dimitrie, fratele mai mic al lui Feodor, căută să câștige pe mitropolit, ridicându-l la rangul de patriarh, câștigă pe boeri, luând țăranilor dreptul de a se strămuta depe moșia pe care se găsiu și legându-i de pământ, cu câțiva ani mai înainte de Mihail Viteazul la noi (1592).

La moartea lui Feodor, cu care se stinse familia lui Ruric, Boris fu rugat de *marea dumă*, în cari intrau prinți, boeri, episcopi, orașeni, să primească coroana. Boris eră priceput suveran, însă boerii nu-l puteau suferi că eră de origine tătarască, preoții pentru că încurajă cultura apuseană, iar poporul suferia de o foamete grozavă. În acest mediu nemulnumit, apără un înșelător, care zicea că este Dimitrie cel ucis și găsi mulți cari să-l crează. Tot atunci, Sigismund III, regele Poloniei, încercă să aducă biserica rusească la unire cu biserica romană, iar Suedezii atacară pe Ruși, încât statul părea în pericol.

Boris fu învins de falsul Dimitrie, care fu recunoscut țar. El însă eră un instrument în mâinile Poloniei. Ca țar aduce pe Iezuiți în palat, introduce leturghia catolică, ceeace provoacă o răscoală, în care a murit Dimitrie și mulți Poloni.

După mai mulți ani de anarhie, în cari se ridicară și alți Dimitri, în cari Suedezii ocupară cetăți, iar armata polonă intră în Moscva, voind să impună țar pe fiul lui Sigismund, sentimentul național rusesc se deșteptă. Patriarhul, orașele mai ales *Nijni-Novgorod*, se ridicară, merșeră în Moscova și bătură pe Poloni, într'o luptă de patru zile. Apoi, într'o mare adunare, aleseră ca țar pe *Mihail Romanov*.

Nour țar (1613—1645) încheie cu Suedezii pacea dela *Stolbova* (1617) prin care părăsiă toate cuceririle rusești la Baltica. Cu Polonii încheie în anul următor pace, lăsându-le Smolensc. Astfel, Rusia pierdeă provincii de mare valoare, ieșiă însă întărită ca stat național, sub dinastie națională.

54. *Țerile române pe timpul războiului de 30 ani.*

Cât timp a ținut regatul Ungariei, Români din Muntenia mai puteau să se revolte contra Turcilor, căci puteau veni de peste Carpați cu ajutor, precum au făcut deseori în timpul lui Ioan Corvin. Dela căderea Ungariei însă, orice intrigă cu armele deveniă imposibilă și de atunci în locul armelor începură să se întrebuințeze banii, fie spre a obține domnia, fie spre a o păstră. Din timpul sultanului Soliman, au început femeile din harem să exercite influență în afacerile împărăției turcești și această influență a crescut mereu sub urmașii decăzuți ai marelui sultan. Prin bani se câștigă tronul și în Moldova, după ce prin bani a câștigat și Petru Rareș domnia în rândul al doilea. Dar fiica sa, *Doamna Chiajna*, a ridicat la o adevărată artă mijlocul d'a pune domni pe fii și pe nepoții săi, în amândouă principatele, prin bani și prin intrigile haremului.

Doamna Chiajna a fost soția lui *Mircea Ciobanul*, fiu al lui Radu cel Mare și care și-a așezat capitala în București. Ea a fost vrăjmașa vestitului domn *Ioan Vodă cel Cumplit*, în Moldova, a lui *Petru Cercel* în Muntenia.

Ioan Vodă cel Cumplit (1572—1574). Ioan Vodă este cel mai însemnat dintre domnii moldoveni, dela Petru Rareș

până la Vasile Lupu. Înaintea lui mai fusese *Alexandru Lăpușneanu*, vestit prin cruzimile lui, cum și un aventurier grec, care a gonit pe Alexandru din domnia întâia și care este cunoscut cu numele de *Heraclide Despot*. Acest Heraclide, grec de origine, după ce rătăcise prin toată Europa, se făcuse socinian și cu ajutorul lui Laschi a bătut pe Lăpușneanu, s'a făcut domn și a încercat să răspândească religia lui și în Moldova. Altfel, a întemeiat școale, a bătut monetă frumoasă și visă să reunească pe toți Românii într'un stat. A fost omorât însă de boeri, după doi ani de domnie.

Fire aventuroasă a fost și Ioan Vodă, care eră însă fiu de domn, din neamul lui Ștefan cel Mare. El ajunsese negustor de pietre scumpe în Constantinople și cu bani obțină domnia, fiind cel dintâiu domn trimes de Turci, ne ales și necerut de țară.

Turcii erau în mare nevoie de bani, căci voiau să-și refacă flota ce le fusese distrusă de creștini la Lepanto, de aceea cerură lui Ioan sau să mărească tributul, sau să lase locul lui Petru Șchiopul, pentru care intrigă Doamna Chiajna. Ioan avu îndrăzneala să refuze și mărirea tributului și părăsirea tronului. El se hotărî să se opuiască cu armele Turcilor, cari erau atunci arbitrii lumii. Cu ajutor dela cazaci, el atacă și bătă pe Munteni, cari mergeau să puie domn pe Petru, coprinse apoi mai multe cetăți turcești, ca Brăila, Tighina, Cetatea Albă. Turcii adunară armată mare, sub comanda beglerbegului Rumeliei «generalul cel mare al Europei» și veniră contra domnului moldovean. Fiind părăsit de boeri, cu cari se purtă foarte aspru, Ioan se retrase înaintea armatei celei mari a Turcilor, cari-l înconjurară în lagăr, la satul Roșcani. Fiind nevoit să se predea, din pricina foamei și a setei, eroul român puse pe Turci să jure că-i vor respecta viața și că vor lăsa în libertate pe cazaci. Dar în urmă, ei îl legară de patru cămile și-l făcură patru bucăți.

Petru Cercel eră fiul lui Pătrașcu cel Bun, care domnise înaintea lui Mircea Ciobanul și care este tatăl lui Mihai

Viteazul. Nu mai puțin aventuroasă a fost viața fratelui lui Mihaiu, care a rătăcit prin Italia, prin Franța, la curtea lui Enric III. Cunoște multe limbi, eră poet și a izbutit să intereseze în folosul său pe regele francez. Prin mijlocirea ambasadorului Franței, Petru fu numit domn din Constantinopole, dar după câțiva ani fu scos și începă din nou să ățăcească prin lume, până ce a fost aruncat în mare la Constantinopole.

Starea țărilor noastre eră jalnică atunci. Domnii se schimbau foarte des, cumpărând domniă cu bani împrumutați de la Grecii din Constantinopole. Acei Greci veniau în țară ca să-și scoată banii, din arenda vămilor, sau din dijma oilor cu cari se hrăniă Stambulul, sau din mierea, și mai ales din ceara, din cari se făceau atunci lumânările pentru lumina-rea caselor nobililor. Abiă se așeză un domn, datoriile nu erau plătite și veniă altul, cu creditorii săi, cari se adăogau la cei vechi, căci datoria se socotiă că este a țerii, nu a Domnului. Țerile noastre erau istovite, și dacă starea de lucruri ar mai fi ținut, existența lor însăși ar fi fost în pericol. În acele grele împrejurări, se ivi însă mareață figură a celui mai viteaz domn român, a lui Mihaiu Viteazul.

Mihaiu Viteazul (1593-1601). Mihaiu nu se descoperise că este din vechia familie domnească, dusesese viața modestă, până când meritele lui se impuseră cunoștinții tuturilor, apoi, prin ruda sa, banul *Iani*, din familia Cantacuzinilor, obțină domnia Munteniei. El intră în liga ce o plănuia Rudolf contra Turcilor. Se aliă cu domnul Moldovei *Aron-Vodă* și cu prințul Ardealului *Sigismund Bathory*. Acesta eră nepot de frate al vesitului rege Ștefan, dar eră lipsit de calitățile aceluia. Amândoi domnii români se ridicară contra Turcilor, ucizând pe creditorii turci, cari se aflau în țară, apoi atacară ținuturile de lângă Dunăre, ocupate de Turci și numite *raiă*. Raiielele Giurgiului, Silistrei, Rahovei... fură arse, dar cetățile nu fură cucerite. Tătarii, cari se întorceau din Ungaria, încărcăți cu prăzi, fură atacați și prăzile luate, Turcii înșiși, cari aduceau domn nou, fură învinși la *Șerpătești*, în Vlașca. Soldații ui Mihaiu

luară Brăila, pe când Aron respingeă pe Turci și ucideă pe domnul adus în locul lui.

Din nenorocire, lupta nu fu dusă în înțelegere, căci Sigismund pretindeă să fie suzeran al lui Mihaiu și al lui Aron. Pe acesta din urmă îl și scoase, și-l înlocuî cu hatmanul *Stefan Răzvan*, iar lui Mihaiu îi impuse condiții grele de suzeranitate, tocmai când pericolul din partea Turcilor eră groaznic.

Sub comanda bătrânului, dar teribilului vizir *Sinan*, unul din puținii oameni mari, rămași dela Soliman, Turcii se adunară la Rusciuk și trecură Dunărea. Lipsit de ajutorul lui Sigismund, care tocmai atuncigăsise momentul să secășătorească, viteazul domn se hotărî să taie calea Turcilor spre capitala țerii: se așeză într'un loc mlăștinos în *lunca Neajlovului*, la satul *Călugăreni*, și o zi întreagă, a ținut piept armatei celei mari, ucizând mii de Turci și împiedicând înaintarea lor (1595). Românii trebuiră să se retragă, însă curajul Turcilor a scăzut atât de mult, încât, în acea campanie n'au mai stat la luptă dreaptă cu Românii. Pe toamnă, venî și Sigismund cu o armată numeroasă, cu tunuri și cu luptători pricepuți la asediul cetăților. Sinan nu mai stătù la luptă, el se retrase în fugă spre Dunăre, iar creștinii cuprinseră Târgoviștea, unde Turcii întemeiaseră o cetate și lăsaseră o garnizoană, urmărîră apoi pe Sinan până la Giurgiu.

În Moldova, lucrurile se schimbaseră însă în mai rău. *Ioan Zamoischi*, care aveă mare dispreț pentru prințul ardelean, gonise pe Răzvan și pusese domn pe Ieremia Movilă. Mihaiu rămase credincios lui Sigismund, dela care obținù ca să se înființeze *mitropolie românească* în Alba-Iulia.

Însă Sigismund eră bolnav, eră desgustat de domnie, de aceea abdică mai întâiu în folosul împăratului Rudolf, apoi în folosul vărului său, fiul lui Stefan, *Andrei*, care eră cardinal polon și aliat cu Turcii. Mihaiu eră în pericol de a fi atacat din față și din spate, de aceea intră în înțelegere cu Sașii, cu Secuii, câștigă un ajutor dela Cazaci, și cu iuțeală de fulger trecù munții contra lui Andrei. La *Schel-*

lenberg, lângă Sibiu, se dădă o luptă grea, în care Ungurii fură învinși, Andreiu fu omorât de niște Secui, pe când fugea spre Polonia (1599). Mihaiul guverna Transilvania cu titlul de locțiitor al împăratului.

Sigismund plănuia însă, cu Ieremia și cu Polonii, alungarea lui Mihaiul. Sigismund era în înțelegere cu nobilii unguri, ca să se revolte. Mihaiul se hotărî să le ia el înainte. Cu mare iușală trecu în Moldova, prin pasurile Ghimeșului și Oituzului, surprinse pe vrăjmașii săi și cuceri Moldova. Ieremia cu ai săi se închise în cetatea Hotinului, pe care Mihaiul nu o putu cuprinde, neavând timp de pierdut. El era atunci domn al Munteniei, al Moldovei și al Transilvaniei. *Numai câteva luni a ținut acest vis, căci soarta a pus neamului nostru piedici mult mai mari decât să poată fi ușor înlăturate, căci inimizii noștri au fost totdeauna îndrăzneți, iar noi n'am știut să fim uniți și înțelepți.* Nobilii unguri se uniră contra lui cu generalul împărătesc, albanezul Basta, și îl bătură la *Mirislău*, prin viclesug. Când se întoarse în țara sa, Mihaiul găsi alți vrăjmași, pe Ieremia cu Polonii, comandanți de *Zamoischi*, cari voiau să pună domn în locul lui Mihaiul pe fratele lui Ieremia, pe Simion. Bătut de Poloni, părăsit de ai săi, se decise să meargă la Rudolf, în numele căruia se luptase în dreptate. A stat timp, până să fie primit la curtea acelui incapabil, ar fi stat și mai mult, dacă Ungurii nu ar fi chemat pe Sigismund și nu ar fi alungat pe Basta. Curtea împărătească iar se servi de Mihaiul ca să cucerească Transilvania, Sigismund fu bătut la *Goroslău* (1601). Însă Basta se temeă că Mihaiul va fi numit guvernator, de aceea trimise soldați să omoare pe eroul român în cort, iar către împărat spuse minciuna, că a ucis pe un trădător. -

Dintre urmașii lui Mihaiul, a fost însemnat *Radu Șerban*, care a urmat tot politica lui Mihaiul, de a fi credincios Germanilor. El a pătruns în Transilvania și a bătut în Brașov pe *Moise Székely*, pe care Ungurii îl aleseseră craiu, după ce din nou alungaseră pe Basta. Moise a fost omorât în luptă, și, ceea ce este mai însemnat, armata nu era com-

pusă din străini «ci numai boeri și țărani de-ai noștri». A mai repurtat o altă victorie contra lui *Gabriel Bathory* (1611).

Mateiu Basarab (1633—1654) și **Vasile Lupu** (1634—1653). Mateiu zicea că e coborîtor din neamul vechilor Basarabi și fu ridicat pe tron de partidul boerilor români, cari se luptau din toate puterile cu Grecii așezați în principate. Vasile Lupu era de origine albanez, și fusese ridicat domn tot de partidul boerilor pămînteni. Domniile lor au fost timpuri mai liniștite pentru țerile noastre. Frumoasa biserică *Trei Ierarhi*, zidită de Vasile Lupu, mulțimea de biserici, zidite de Mateiu, cărțile tipărite în amîndouă țerile, erau semnele unor timpuri mai bune și pentru noi. Bogăția acestor domni era proverbială, norocul lor, ca prinții Ardealului, Rákoczy, să fie ocupați în războiul de 30 de ani, iar Murad IV în războiul cu Persii, le-a asigurat liniște din partea vecinilor. Cu toate acestea, au fost lupte între ei doi, căci Lupu era ambițios, voia să detroneze pe Mateiu și să-i ia țara, însă Mateiu era bun ostaș, el bătù pe Vasile și-l constrânse a sta liniștit.

După câțiva ani de pace, Moldova avu să sufere o grozavă năvălire din partea Tătarilor și apoi a Cazacilor. Aceștia aveau hatman pe *Bogdan Hmelnițchi*, care ceru în căsătorie pentru fiul său *Timuș*, pe *Ruxanda*, fata lui Vasile. Domnul moldovean refuză încuscrirea propusă, dar Cazacii prădară Moldova atît de cumplit, încât domnul trebuì să cedeze.

Timpurile fericite trecuseră însă, căci după jaful căzăcesc veni revoluția internă. *Gheorghe Stefan*, un boer al lui Vasile, se răsculă și cu ajutor dela Mateiu, alungă pe Vasile și se făcù domn. Vasile fuge peste Nistru, la Cazaci, și cu ajutor dela ei reia domnia, apoi înaintează asupra lui Mateiu. La *Finta* (1653) pe riul Ialomița, se dete cea din urmă bătălie între cei doi domni. Mateiu, cu o armată mult mai mică, bătù în mod desăvârșit pe Moldoveni și pe Cazaci. Vasile pierdù domnia, și în cele din urmă a fugit la Con-

stantinopole, unde a fost închis în închisoarea cea mare, iar Timuș s'a închis în Suceava, și a murit, în luptă pentru această cetate cu Gheorghe Ștefan.

Influența Reformei asupra Țerilor Române. Sașii trecuseră la luteranism sub influența lui *Honterus* și voiau să atragă în partea lor pe Români, prin cărți religioase, tipărite în românește. Astfel, Românii din Transilvania au început să citească și să scrie în limba lor, iar influența s'a simțit și în principate. Prima carte românească tipărită a fost un *catehism*, dar după câțiva ani s'au tipărit multe cărți de religie de către diaconul *Coresie*. În 1561 *Evangelhia*, apoi *Apostolul*, în urmă *Cazania* sau explicarea evangheliilor (1564). Pe la sfârșitul secolului XVI, cultura slavonească începuse a se pierde: Mihaiu Viteazul nu știă slavona, știă să scrie numai românește. Chiar în cancelarii, nu se găseau cunoscători de slavonie, încât multe acte publice și particulare se scriau în românește. După ce se începe traducerea de cărți în Transilvania, domnii români, Mateiu și Vasile au tipărit mai multe cărți bisericești, iar după ei se continuă tipărirea sub Șerban Cantacuzino și sub Constantin Brâncoveanu, încât la începutul secolului XVIII, limba românească înlocuește cu totul pe cea slavonă.

Pe când, dar, Europa apuseană câștigă libertate religioasă, după un războiu din cele mai lungi și mai sângeroase; în același timp, Românii liberau gândirea lor din jugul slavonismului. Europa apuseană se pregătiă prin toleranță pentru o direcțiune nouă în dezvoltarea sa culturală, Românii prin cultivare în limba lor, urmau același curent.

O eră nouă începeă în istoria lumii.

DE ACELAȘ.

- ✓ *Istoria Popoarelor vechi* p. cl. I. 2,60 Lei.
✓ *Istoria Evului mediu* p. cl. II. 2,55 Lei.
✓ *Istoria Timpurilor nouă* p. cl. III. 3,00 Lei.
-